

NARKOTIKŲ, TABAKO IR ALKOHOLIO
KONTROLĖS DEPARTAMENTAS

PSICHOAKTYVIOSIOS MEDŽIAGOS: tendencijos ir pokyčiai 2022

**PSICHOAKTYVIOSIOS MEDŽIAGOS:
tendencijos ir pokyčiai 2022**

Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento komanda,
rengusi metinį pranešimą

„PSICHOAKTYVIOSIOS MEDŽIAGOS: tendencijos ir pokyčiai 2022“.

Gerbiamieji,

Malonu pristatyti naujausią Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamento (NTAKD) parengtą 2022 m. leidinį, kuriame apžvelgiami pokyčiai psichoaktyviųjų medžiagų pasiūlos ir paklausos srityse, psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo tendencijos, pateikiamos įžvalgos ir rekomendacijos sėkmingam darbui.

2021 m. Lietuvoje įvyko nemažai pokyčių psichoaktyviųjų medžiagų kontrolės ir vartojimo prevencijos srityse. Galima pasidžiaugti, kad vadovaujantis gerąja kitų šalių praktika ir patirtimi, pasitelkiant savivaldybių ir verslo bendradarbiavimą Lietuvoje įgyvendinamos psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos ir žalos mažinimo priemonės, nukreiptos ne tik į visuomenę, bet ir atliepiančios konkrečių visuomenės narių grupių poreikius – jaunimo, muzikos festivalių lankytojų, tėvų.

2021 metais ir toliau su socialiniais partneriais buvo plėtojama iniciatyva „Saugi erdvė“, kuri tikslingai dirba muzikos festivalių metu, atsisakydama moralizuojančio ar smerkiančio požiūrio į psichoaktyvias medžiagas vartojančius asmenis bei teikdama profesionalią informaciją ir pagalbą lankytojams.

Norime pasidžiaugti, kad NTAKD sėkmingai vykdo projektą „Asmenų, priklausomų nuo psichoaktyviųjų medžiagų, socialinė integracija“, kurio tikslas – padėti žmonėms, turintiems priklausomybę nuo psichoaktyviųjų medžiagų, integruotis į darbo rinką, išvengti skurdo, nedarbo ir socialinės atskirties. Nuo šio projekto pradžios reabilitacijos programoje sėkmingai dalyvavo 2 000 asmenų, pabaigė 1 828 asmenys, kurie buvo priklausomi nuo psichoaktyviųjų medžiagų.

NTAKD jau penktą kartą atliko psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo Lietuvoje tyrimą, paprastai kartojamą kas ketverius metus. Palyginę su praėjusiais laikotarpiais, matome, kad narkotikų vartojimas tarp suaugusių Lietuvos gyventojų didėja, tačiau mūsų šalyje jis vis dar yra dvigubai mažesnis nei ES šalių vidurkis. Pastebima, kad narkotikų vartojimas labiau paplitęs tarp jaunesnio amžiaus gyventojų, tad tikslinga toliau plėtoti į jaunimą nukreiptas prevencijos, ankstyvosios intervencijos ir žalos mažinimo priemones.

Kaip ir ankstesniais metais, didėjo naujų psichoaktyviųjų medžiagų įvairovė rinkoje. Lietuvoje didžiąją dalį sulaikomų naujų psichoaktyviųjų medžiagų vis dar sudaro sintetiniai kanabinoidai, kurie dažnai platinami kaip kanapių pakaitalai, taip pat randami iš pluoštinių kanapių pagamintų produktų gaminių sudėtyje arba aptinkami elektroninių cigarečių skysčiuose.

NTAKD didelį dėmesį skiria stebėsenai, diversijų prevencijai ir teisėtoje veikloje prekursorius naudojančių ūkio subjektų švietimui, įvairių valstybinių institucijų ir ūkio subjektų bendradarbiavimui: aktyviai keičiamasi turima informacija su visomis ES valstybių narių kompetentingomis institucijomis bei reaguojama į kitų valstybių pranešimus dėl galimų įtartinų sandorių.

Dėl savo geografinės ir ekonominės (skirtingų kainų lygių) padėties Lietuva yra nelegalių tabako gaminių tranzito, perkrovimo, laikino sandėliavimo ar pasirengimo tolesniam gabenimui į Vakarų Europos valstybes šalis. 2021 m. stipriai padidėjo neteisėtai įvežamų į Lietuvą ir jos teritorijoje parduodamų tabako gaminių kiekis.

Analizuojant nustatytus Alkoholio kontrolės įstatymo pažeidimus, pastebima gana reikšminga 2021 m. nustatytų pažeidimų didėjimo tendencija. 2021 m. NTAKD nustatytų pažeidimų skaičius, palyginti su 2020 m., padidėjo nuo 114 iki 134, t. y. 17.5 %. Vertinant šį pokytį galima daryti išvadą, kad NTAKD atlikti patikrinimai 2021 m. buvo veiksmingesni, buvo atlikta daugiau neplaninių patikrinimų, operatyviai reaguota į skundus, vykdoma aktyvesnė internetinės erdvės stebėseną.

Pozityvu yra tai, kad 2021 m. labai sumažėjo alkoholinių gėrimų reklamos pažeidimų. Tai siejama su NTAKD atliekamu prevenciniu darbu ir konsultacijomis, todėl verslo subjektai tampa atsakingesni ir sąmoningesni.

Problema išlieka augantys elektroninių cigarečių vartojimo mastai. Ypač didelį susirūpinimą kelia tai, kad didžiausias elektroninių cigarečių vartojimo augimas stebimas tarp nepilnamečių asmenų ir jaunimo. Tikėtina, kad prie šios problemos sprendimo prisidės įsigaliojusios priemonės, nukreiptos į elektroninių cigarečių prieinamumo mažinimą.

NTAKD priskirtos naujos funkcijos licencijavimo ir priežiūros srityse. Nuo 2021 m. NTAKD išduoda su tabako gaminiiais susijusių gaminių didmeninės prekybos ir gamybos licencijas, specialiuosius leidimus naudoti narkotines, psichotropines medžiagas moksliniams tyrimams. Nuo 2022 m. NTAKD pavesta išduoti licencijas verstis didmenine prekyba neapdorotu tabaku bei leidimus vykdyti pluoštinių kanapių gaminių gamybą.

*Jei nori nueiti greitai – eik vienas.
Jei nori nueiti toli – eikite kartu.
(Afrikiečių patarlė)*

Nuoširdžiai dėkoju visiems socialiniams partneriams, valstybės institucijoms, įstaigoms, visuomeninėms organizacijoms už bendradarbiavimą rengiant šį leidinį, taip pat puikiai NTAKD komandai, surinkusiai, išanalizavusiai ir apibendrinusiai duomenis. Tikiuosi, kad šis leidinys padės dirbantiems psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos, priežiūros, reabilitacijos, sveikos gyvensenos ugdymo, švietimo, mokslo ir viešojo administravimo srityse. Linkiu, kad šis leidinys taptų puikiu patikimos, mokslo įrodymais pagrįstos informacijos šaltiniu žiniasklaidai ir visuomenei. NTAKD komanda kviečia visus kartu leisti į kelionę saugesnės ir sveikesnės visuomenės kūrimo link.

***Gražina Belian, Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės
departamento direktoriaus pavaduotoja,
atliekanti direktoriaus funkcijas***

TURINYS

Santrumpų sąrašas.....	8
I. PSICHOAKTYVIŲJŲ MEDŽIAGŲ VARTOJIMO PIRMINĖ PREVENCIJA	9
1.1. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija tikslinėms grupėms	9
1.1.1. Bendrosios psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonės vaikams ir jaunimui.....	9
1.1.2. Tikslinės psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonės vaikams ir jaunimui	20
1.1.3. Prevencijos priemonės suaugusiesiems.....	23
1.1.4. Prevencija pasilinksminimo vietų lankytojams.....	28
1.2. Specialistų kompetencijų tobulinimas psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos kokybei užtikrinti.....	29
1.3. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija internetinėje erdvėje.....	31
1.3.1. Interneto svetainė vaikams ir jaunimui	31
1.3.2. Patraukli ir lengvai prieinama pagalba metantiems rūkyti – interneto svetainė www.nerukysiu.lt	33
1.3.3. Interneto svetainė tėvams.....	34
II. EUROPOS NARKOTIKŲ IR NARKOMANIJOS INFORMACINIO TINKLO REITOX NACIONALINIO CENTRO LIETUVOJE VYKDOMA STEBĖSENA	36
2.1. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimas	36
2.1.1. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimas Lietuvoje ir Europoje	36
2.1.2. Europos internetinis narkotikų tyrimas	45
2.1.3. Europos miestų nuotekų tyrimas.....	47
2.1.4. Likučių panaudotuose švirkštuose tyrimas ESCAPE	49
2.1.5. Didelės rizikos narkotikų vartojimas (PDU)	51
2.1.6. Lietuvos gyventojų požiūris į narkotikų problemą.....	52
2.2. Priklausomybės nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų gydymo paslaugų poreikio nustatymas (TDI). Priklausomybės nuo narkotikų epidemiologija	53
2.2.1. Priklausomybės nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų gydymo paslaugų poreikio nustatymas (TDI)	53
2.2.2. Pakaitinis gydymas.....	55
2.2.3. Psichologinė socialinė rehabilitacija.....	57
2.3. Užkrečiamųjų ligų, susijusių su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimu, rodikliai ir jų prevencija (DRID)	63
2.3.1. Užkrečiamos ligos, susijusios su narkotikų vartojimu	63
2.3.2. Žalos mažinimas kaip atsako priemonės	65
2.4. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo padariniai ir jų prevencija.....	68
2.4.1. Mirtys, susijusios su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimu	68
2.4.2. Apsinuodijimai narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis.....	72
2.4.3. Sveikatos priežiūros ir socialinės paslaugos, priemonės, skirtos mirčių ir apsinuodijimų narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis prevencijai.....	74
2.5. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų rinka ir tiekimas	75
2.5.1. Narkotinės ir psichotropinės medžiagos, išimtos iš neteisėtos apyvartos.....	75
2.5.1. Nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėtu disponavimu narkotikais: tendencijos.....	82
2.6. Naujos psichoaktyviosios medžiagos	86
2.6.1. Naujos psichoaktyviosios medžiagos Lietuvoje ir Europos Sąjungoje	86
2.6.2. Naujų psichoaktyviųjų medžiagų rizikos vertinimas ir rinkos ribojimo priemonių taikymas Lietuvoje	91
2.6.3. Informacijos apie naujas psichoaktyviasias medžiagas sklaida.....	92

2.7. Narkotinių psichotropinių medžiagų vartojimas laisvės atėmimo vietų įstaigose	94
2.7.1. Priklausomybės nuo narkotikų susirgimų epidemiologija laisvės atėmimo vietų įstaigose	94
2.7.2. Užkrečiamųjų ligų epidemiologija laisvės atėmimo vietų įstaigose	97
2.7.3. Neteisėta narkotikų apyvarta laisvės atėmimo vietų įstaigose	99

III. ALKOHOLIO VARTOJIMO ŽALA IR PADARINIAI 102

3.1. Alkoholio vartojimo paplitimas.....	102
3.2. Alkoholio žala sveikatai ir kiti padariniai.....	105
3.3. Apsinuodijimai ir mirtys, susijusios su alkoholio vartojimu	107
3.4. Teikiamos sveikatos priežiūros paslaugos dėl alkoholio vartojimo	110
3.5. Neblaivių asmenų įvykdytos nusikalstamos veikos.....	111
3.6. Priklausomybės nuo alkoholio susirgimų epidemiologija laisvės atėmimo vietų įstaigose	113
3.7. Alkoholio vartojimo problema darbo vietose.....	114
3.8. Kita informacija, susijusi su alkoholio vartojimo padariniais.....	116

IV. TABAKO VARTOJIMO ŽALA 117

4.1. Tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių vartojimo paplitimas	117
4.2. Sergamumas ir ligotumas ligomis, siejamomis su tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių vartojimu	121
4.3. Gyventojų mirtingumas dėl ligų, siejamų su tabako gaminiais ir su jais susijusiais gaminiais	122
4.4. Rūkymo problema darbo vietose.....	124
4.5. Teikiamos sveikatos priežiūros paslaugos metantiems rūkyti	125

V. NARKOTINIŲ IR PSICHOTROPINIŲ MEDŽIAGŲ PIRMTAKŲ (PREKURSORIŲ), Į NARKOTINIŲ IR PSICHOTROPINIŲ MEDŽIAGŲ IV SĄRAŠĄ ĮRAŠYTŲ MEDŽIAGŲ, ALKOHOLIO PRODUKTŲ IR TABAKO GAMINIŲ APYVARTA, LICENCIJAVIMAS IR PRIEŽIŪRA..... 127

5.1. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) teisėta apyvarta.....	127
5.1.1. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) teisėta apyvarta: kontrolė ir prevencija.....	127
5.1.2. Į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytų medžiagų naudojimas teisėtais tikslais	142
5.1.3. I, II ir (ar) III sąrašo narkotinių, psichotropinių medžiagų naudojimas moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai.....	143
5.1.4. Veiklos, susijusios su narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais), licencijavimo ir veiklos vietos registravimo tendencijos	146
5.1.5. Į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytų medžiagų ir licencijavimo tendencijos	146
5.2. Alkoholio produktų, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių apyvarta ir priežiūra	148
5.2.1. Alkoholinių gėrimų, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių mažmeninės prekybos vietų išsidėstymas Lietuvos savivaldybėse	148
5.2.2. Savivaldybių administracijų vaidmuo užtikrinant AKĮ ir TKĮ nuostatų įgyvendinimą	152
5.2.3. Alkoholio produktų licencijavimo tendencijos, alkoholio produktų pirkimo, pardavimo, panaudojimo ir importo duomenų stebėseną	161
5.2.4. Alkoholio produktų teisėtos apyvartos priežiūra.....	167
5.2.5. Tabako gaminių ir su tabako gaminiais susijusių gaminių didmeninės prekybos ir gamybos licencijavimo tendencijos, tabako gaminių pardavimo duomenų stebėseną.....	170
5.2.6. Informacijos apie tabako gaminius ir su tabako gaminiais susijusius gaminius stebėseną Europos Komisijos bendrame registracijos portale EU-CEG	172
5.2.7. Tabako gaminių teisėtos apyvartos priežiūra	173
5.2.8. Ūkio subjektų, besiverčiančių elektroninių cigarečių ir jų pildyklių, gamyba ir prekyba, priežiūra	175
5.2.9. Neteisėtos tabako ir alkoholio apyvartos situacija Lietuvoje.....	178

PADĖKA	180

Santrumpų sąrašas

- AKĮ** – Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas
- ASIS** – Asmenų, kurie kreipėsi į asmens sveikatos priežiūros įstaigas dėl psichikos ir elgesio sutrikimų, vartojant narkotines ir psichotropines medžiagas, stebėsenos informacinė sistema
- BK** – Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas
- EK** – Europos Komisija
- ENNSC** – Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras
- ES** – Europos Sąjunga
- ESPAD** tyrimas – Alkoholio ir kitų narkotikų Europos mokyklose tyrimas
- EUPC** (angl. *European Prevention Curriculum*) – Europos prevencijos mokymų programa
- EWS** (angl. *Early warning system*) – Ankstyvojo perspėjimo sistema
- GPS tyrimas** – Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo bendrojoje populiacijoje tyrimas
- INCB** (angl. *International Narcotics Control Board*) – Tarptautinė narkotikų kontrolės valdyba
- Informatikos ir ryšių departamentas** – Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos
- JT** – Jungtinės Tautos
- Kalėjimų departamentas** – Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos
- Muitinės departamentas** – Muitinės departamentas prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos
- NAMS** – Narkotikų automatinė monitoringo sistema
- NINFO** – Informacinis įrankis apie narkotines ir psichotropines medžiagas, kontroliuojamas Lietuvoje
- NTAKD** – Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas
- NPS** (angl. *new psychoactive substances*) – naujos psichoaktyviosios medžiagos
- NVŠ** – neformalusis vaikų švietimas
- NVŽR** – Nusikalstamų veikų žinybinis registras
- OECD** (angl. *Organisation for Economic Co-operation and Development*) – Tarptautinė ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija
- Policijos departamentas** – Policijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos
- Probacijos tarnyba** – Lietuvos probacijos tarnyba
- Projektas** – Asmenų, priklausomų nuo psichoaktyviųjų medžiagų, socialinė integracija, projektas
- PSO** – Pasaulio sveikatos organizacija
- PSR** – psichologinė socialinė rehabilitacija
- PTAKIS** – Prekursorių teisėtos apyvartos kontrolės informacinė sistema
- RPLC** – Respublikinis psichikos sveikatos centras
- ŠNV** – švirkščiamųjų narkotikų vartotojai
- ŠVIS** – Švietimo valdymo informacinė sistema
- TKĮ** – Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymas
- ULAC** – Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centras
- UNODC** (angl. *United Nations Office on Drugs and Crime*) – Jungtinių Tautų narkotikų ir nusikaltimų prevencijos biuras

I. PSICHOAKTYVIŲJŲ MEDŽIAGŲ VARTOJIMO PIRMINĖ PREVENCIJA

1.1. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija tikslinėms grupėms

Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas tarp jaunimo yra visame pasaulyje opi problema. Alkoholis yra dažniausiai šioje amžiaus grupėje vartojama medžiaga, padaranti daug žalos vartojantiems – pradedant blogesniu kognityviniu išsivystymu, prastesniu mokymusi, baigiant didesne traumų, mirties tikimybe¹. Nacionalinis piktnaudžiavimo narkotikais institutas (ang. *The National Institute of Drug Abuse, NIDA*) laiko prevenciją labiausiai rentabilia (angl. *cost-effective*) narkotinių medžiagų vartojimo intervencija². Pastebima, kad nėra vienodo prevencijos sąvokos apibrėžimo³: EMCDDA apibrėžia prevenciją kaip bet kokią veiklos kryptį (*policy*), programą ar veiklą, siekiant (bent dalinai) atitolinti ar sumažinti narkotikų vartojimą, tuo apribojant neigiamas pasekmes sveikatai, socialinei raidai ar probleminio narkotikų vartojimo vystymuisi⁴. Itin svarbu, kad prevencinė veikla būtų pradėta vykdyti ankstyvame žmogaus gyvenimo etape⁵.

Dauguma prevencinių programų siekiama sumažinti vartojamų narkotikų skaičių ir tipą, atidėti narkotikų vartojimo pradžios amžių, panaikinti neigiamų pasekmių poveikį tiems, kurie jau vartoja narkotikus arba turi piktnaudžiavimo/priklausomybės problemų, taip pat sumažinti rizikos veiksnius ir sustiprinti apsauginius veiksnius teikiant sveikesnes alternatyvas vartojimui⁶. Dauguma programų yra pagrįstos trimis esminiais komponentais: pasiūlos mažinimu (prieinamumo mažinimu), narkotikų paklausos mažinimu arba atidėjimu ir sveikatos bei socialinių pasekmių mažinimu³.

Prevencija, kaip intervencija, kuri įvyksta prieš prasidedant sutrikimui, paprastai skirstoma į tris tipus: bendrąją, atrankinę ir tikslinę. Bendrosios prevencijos programos yra skirtos plačiajai visuomenei. Jos yra mažiau intensyvios ir pigesnės nei kiti du tipai. Atrankinės prevencijos programos yra skirtos didelės rizikos grupėms bendroje populiacijoje, o tikslinės prevencijos strategijos yra skirtos tam tikram bendruomenės pogrupiui, kuris dažniausiai yra vartotojai, kuriems pasireiškia ankstyvi priklausomybės sutrikimų išsivystymo pavojaus požymiai (3).

Be to, prevencija gali būti vykdoma skirtingose aplinkose:

- šeimose, kurios skatina pozityvią tėvų ir vaikų sąveiką, susijusią su skirtingais raidos etapais;
- mokykloje, kurios suteikia vaikams ir paaugliams saugią erdvę aptarti savo problemas su draugais ir bendraamžiais ir leidžia reguliariai prižiūrėti, nes vaikai kiekvieną dieną daug laiko praleidžia mokykloje;
- bendruomenėse, tai reiškia bendruomenės pastangas užkirsti kelią jos narių vartojimui;
- įsisąmoninimu pagrįsta, pastaruoju metu išpopuliarėjusi intervencija³.

Pagrindiniai kylantys iššūkiai – suderinti šias skirtingas strategijas su atitinkamomis tikslinėmis grupėmis ir jų aplinkomis, užtikrinti, kad jos būtų pagrįstos įrodymais ir apimtų pakankamą gyventojų skaičių⁷.

1.1.1. Bendrosios psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonės vaikams ir jaunimui

Svarbiausią vaidmenį vykdant psichoaktyviųjų medžiagų prevenciją tarp vaikų ir paauglių užima švietimo sistemos darbuotojai ir visuomenės sveikatos biurai savivaldybėse. 2021 m. atšaukti suvaržymai dėl COVID-19 pandemijos leido mokiniams vėl sugrįžti į mokyklas, tačiau įprastinės veiklos ir mokymosi tvarka bei ritmas jose buvo pasikeitęs, o tai galėjo turėti įtakos ir mokyklose vykdomoms prevencinėms programoms.

1 Centers for Disease Control and Prevention [CDC] (2020). *Underage drinking*. Available Online at: <https://www.cdc.gov/alcohol/fact-sheets/underage-drinking.htm>.

2 National Institute on Drug Abuse [NIDA] (2020a). *Las drogas, el cerebro y el comportamiento: la ciencia de la adicción*. Available Online at: <https://www.drugabuse.gov/es/publicaciones/las-drogas-el-cerebro-y-el-comportamiento-la-ciencia-de-la-adiccion>

3 Sánchez-Puertas R, Vaca-Gallegos S, López-Núñez C and Ruisoto P (2022) Prevention of Alcohol Consumption Programs for Children and Youth: A Narrative and Critical Review of Recent Publications. *Front. Psychol.* 13:821867

4 European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction [EMCDDA] (2015). *Prevention of addictive behaviours (updated and expanded new edition of Prevention of substance abuse)*. Luxembourg: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.

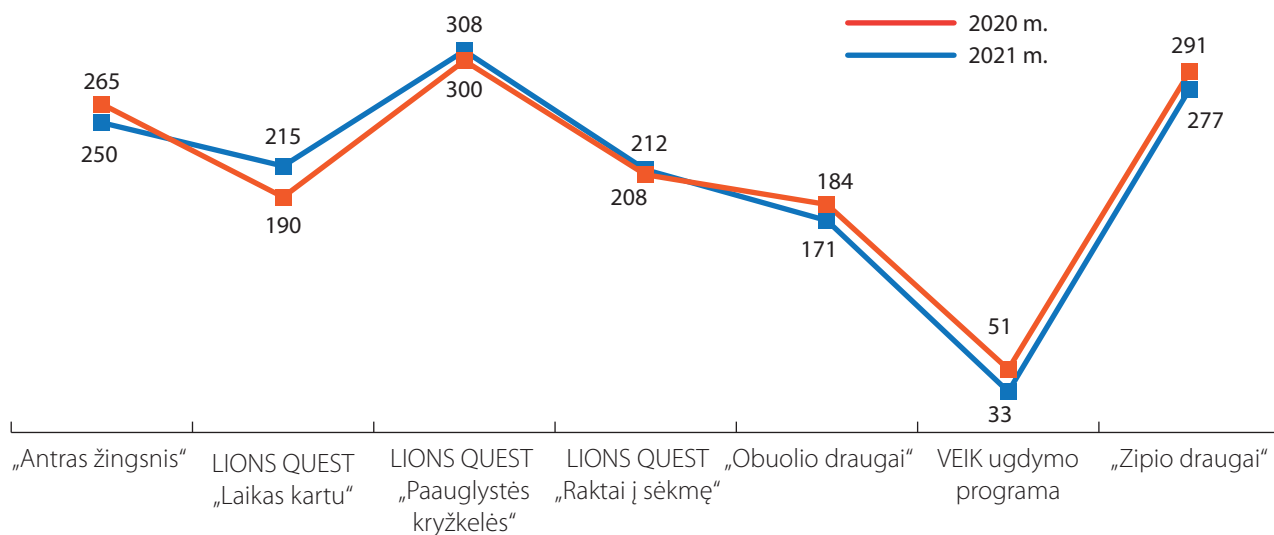
5 European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction [EMCDDA] (2021). *Policy and Practice Briefings: schools and Colleges*. Available online at: http://www.emcdda.europa.eu/best-practice/briefings/schools-and-colleges_en (accessed November 08, 2021).

6 National Institute on Drug Abuse [NIDA] (2020b). *February 20. Goals and Objectives*. Available Online at: <https://www.drugabuse.gov/about-nida/strategic-plan/nidas-mission/strategically-supporting-conducting-basic-clinical-research>

7 https://www.emcdda.europa.eu/topics/prevention_en

Lietuvoje prevencija mokyklose vykdoma dviem kryptimis – socialinio emocinio ugdymo ir psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo. Remiantis Švietimo valdymo informacinėje sistemoje⁸ (toliau – ŠVIS) pateikiamais duomenimis, daugiausia dėmesio Lietuvos mokyklose yra skiriama būtent socialinio emocinio ugdymo programoms, o kiek mažiau – psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo. Svarbu atkreipti dėmesį, jog būtina didinti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo programų įgyvendinimą mokyklose dėl jauno amžių, pradėjusių vartoti psichoaktyvias medžiagas, amžiaus. 2021 m. NTAKD atliktas Bendrosios populiacijos tyrimas atskleidė, kad rūkyti asmenys pradeda būdami vidutiniškai 17 metų, o jauniausi rūkyti pradėjo būdami vos 7 metų. Taip pat iki 16 metų rūkyti pradėjo ketvirtadalis bent kartą gyvenime rūkusiųjų, iki 17 metų – pusė bent kartą gyvenime rūkusiųjų, o iki 19 metų – trys ketvirtadaliai. 9 iš 10 bent kartą gyvenime rūkusiųjų pradėjo rūkyti nesulaukę 22 metų amžiaus. Vidutinis alkoholinių gėrimų vartojimo pradžios amžius yra 18 metų. Šis skaičius nuo 2004 metų išlieka toks pat, pusė alkoholinių gėrimus vartojančių respondentų juos pradeda vartoti nesulaukę pilnametystės. Jauniausias amžius, kai pirmą kartą pavartota alkoholinių gėrimų, yra 7 metai. Ketvirtadalis alkoholinių gėrimus vartojančių asmenų teigia alkoholį pradėję vartoti iki 16 metų, 75 % – iki 19 metų ir net 90 % alkoholinių gėrimų vartotojų jį pradėjo vartoti nesulaukę 21 metų. Didžiausias procentas asmenų, vartojusių narkotikus, yra tarp 15–24 metų amžiaus – per paskutinius 12 mėnesių narkotikus vartojo 10,1 %, per paskutiniuosius 30 dienų – 3,5 %. Populiariausiu narkotiku išlieka kanapės. Tyrimo duomenimis, ketvirtadalis respondentų pabandė kanapių būdami ne vyresni nei 18 metų, o anksčiausiai kanapės išbandytos būnant 10-ies metų.

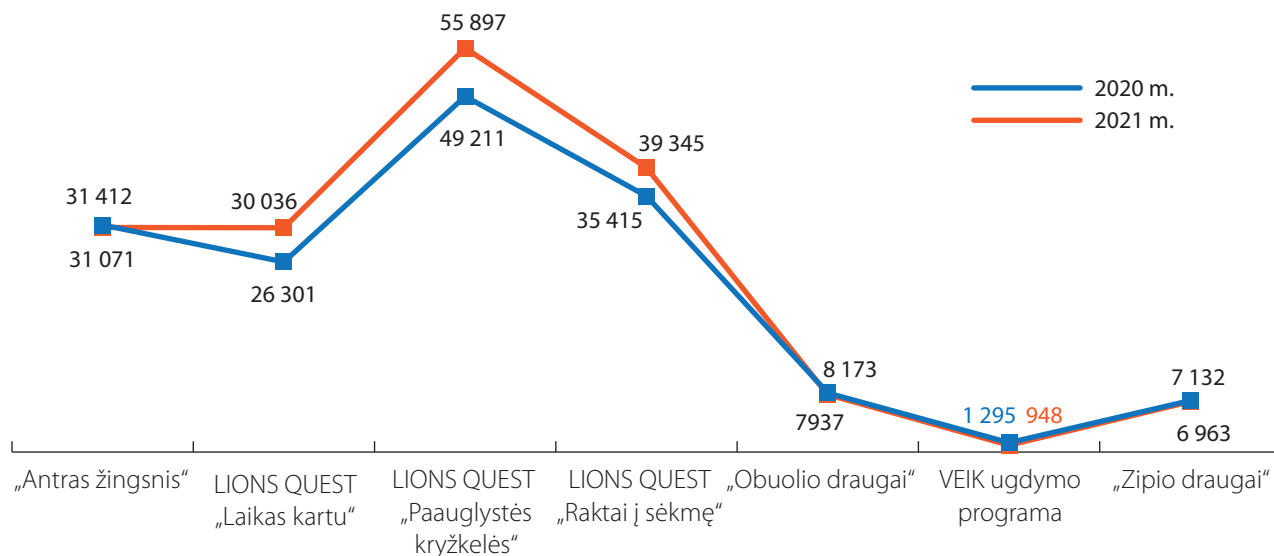
Remiantis ŠVIS pateikiamais duomenimis, Lietuvoje 2021 m., palyginti su 2020 m., pastebima panaši socialinio emocinio ugdymo programų vykdymo tendencija. Populiariausia programa išlieka Lions Quest „Paauglystės kryžkelės“. Taip pat pastebimas ir nežymus kitų „Lions Quest“ programų vykdytųjų mokyklų skaičiaus augimas, palyginti su 2020 m. – „Laikas kartu“ – 12 %, „Raktai į sėkmę“ išaugo 2 %. Mažiausiai mokyklose įgyvendintomis socialinio emocinio ugdymo programomis išlieka „Zipio draugai“ (nuo 2020 m. skaičius sumažėjo 5 %), „Obuolio draugai“ (nuo 2020 m. skaičius sumažėjo 8 %), „Antras žingsnis“ (nuo 2020 m. skaičius sumažėjo 6 %) ir VEIK ugdymo programa (nuo 2020 m. skaičius sumažėjo 36 %) (žr. 1.1.1 pav.). Palyginti su priešpandeminiu laikotarpiu (2019 m.), pandemijos laikotarpiu (2020 m., 2021 m.) daugiau mokyklų vykdė visas „Lions Quest“ socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programas, tačiau sumažėjo tokių socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programų kaip „Zipio draugai“, „Obuolio draugai“ vykdytųjų mokyklų skaičius.

1.1.1 pav. Socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programų vykdymas pagal mokyklų skaičių (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

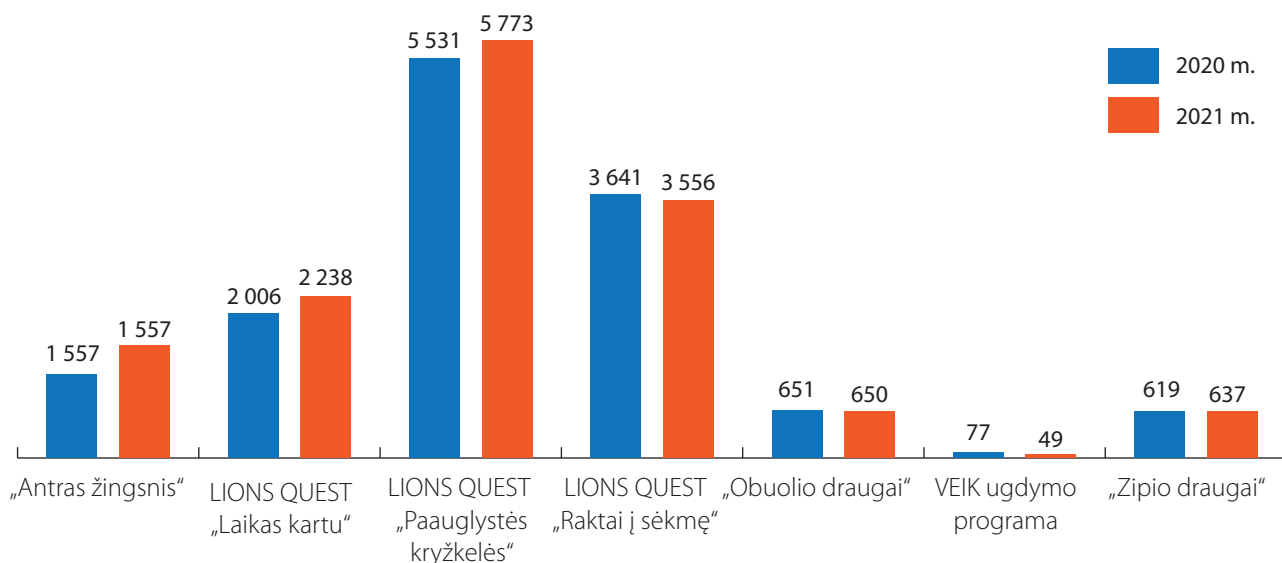
„Lions Quest“ programos išlieka ne tik populiariausios mokyklose, bet ir labiausiai lankomos mokinių. Šiose programose 2021 m. dalyvavo daugiau mokinių nei 2020 m.: programoje „Paauglystės kryžkelės“ dalyvavusių mokinių skaičius per metus išaugo 13 %, „Raktai į sėkmę“ – 11 %, „Laikas kartu“ – 18 %. Stebimas kasmet mažėjantis

programose „Obuolio draugai“ ir „Zipio draugai“ dalyvavusių mokinių skaičius. 2021 m. abiejose programose mokinių skaičius sumažėjo 3 % (žr. 1.1.2 pav.). Palyginti su priešpandeminiu laikotarpiu (2019 m.), pandemijos laikotarpiu (2020 m., 2021 m.) mokiniai rečiau lankė socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programas „Obuolio draugai“, „Zipio draugai“ ir VEIK ugdymo programą. Pandemijos laikotarpiu žymiai daugiau mokinių nei 2019 m. lankė visas „Lions Quest“ programas bei programą „Antras žingsnis“.

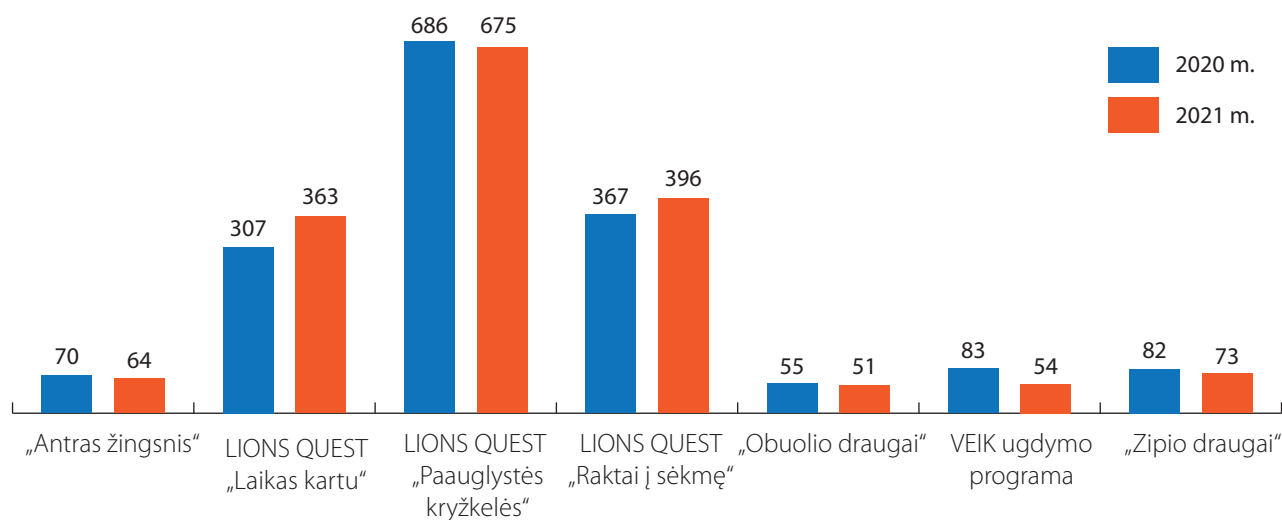
1.1.2 pav. Socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programose dalyvavusių mokinių skaičius (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

Kad socialinių emocinių įgūdžių ugdymo programos būtų veiksmingos, svarbu ne tik kokybiškas ir visa apimantis programų turinys, bet ir kvalifikuoti programas vykdyti specialistai ir mokytojai, kurie šiomis temomis bendrauja su mokiniais. Per metus, palyginti su 2020 m., parengtų mokytojų skaičius išlieka didžiausias „Lions Quest“ programose ir programoje „Antras žingsnis“. Mažiausiai parengtų mokytojų 2021 m. buvo VEIK ugdymo programoje – parengtų mokytojų skaičius nuo 2020 m. sumažėjo 37 %. Bendrai 2021 m. paruoštų mokytojų skaičius padidėjo 3 % (iš viso 2021 m. paruošti 14 460 mokytojų, 2020 m. – 14 082) (žr. 1.1.3 pav.).

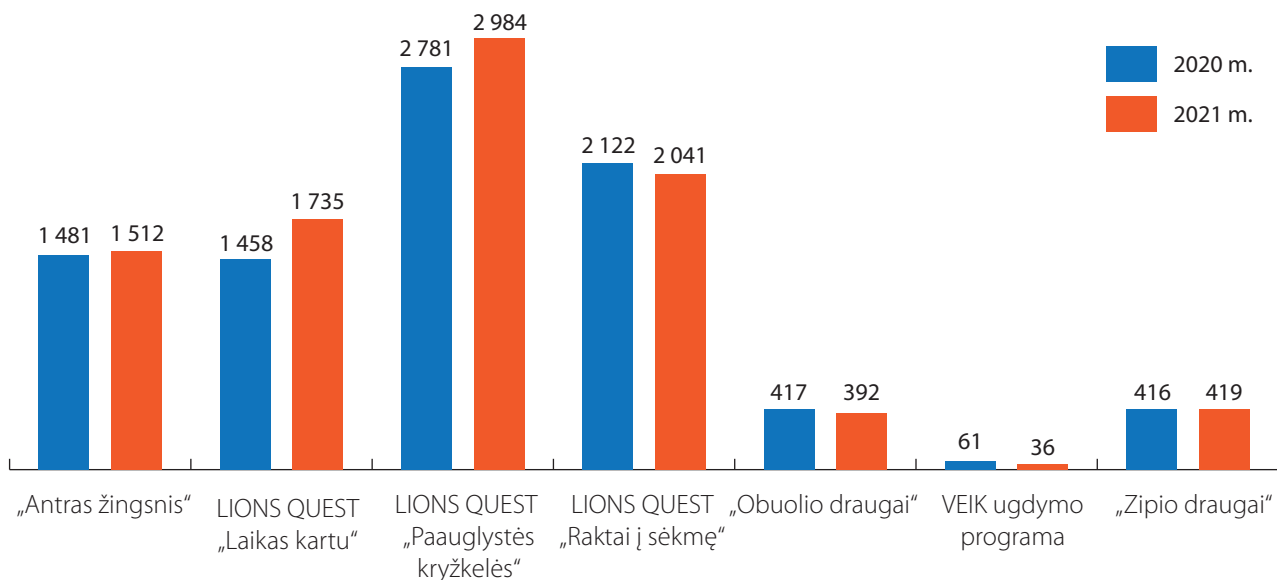
1.1.3 pav. Socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programoms parengtų mokytojų skaičius (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

2021 m. taip pat buvo parengta 2 % daugiau švietimo pagalbos specialistų nei 2020 m. (iš viso 2021 m. paruošti 1 676 švietimo pagalbos specialistai, 2020 m. – 1 650). Daugiausiai švietimo pagalbos specialistų, kaip ir mokytojų, paruošti vykdyti „Lions Quest“ programas, mažiausiai – programas „Obuolio draugai“ ir VEIK ugdymo programą (žr. 1.1.4 pav.).

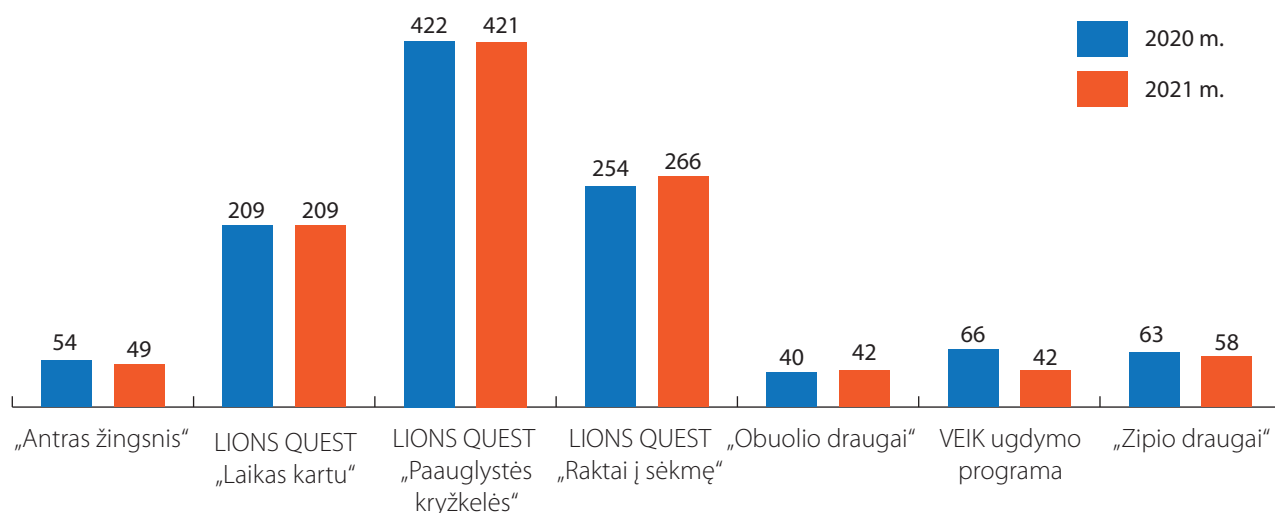
1.1.4 pav. Socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programoms parengtų švietimo pagalbos specialistų skaičius (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

Moksleivių dalyvavimą socialinių ir emocinių įgūdžių programose lemia ne tik parengtų mokytojų ir pagalbos specialistų skaičius, bet ir tai, kiek iš šių apmokytų specialistų vykdo programas. 2021 m. daugiausiai mokytojų vykdė „Lions Quest“ socialinių emocinių įgūdžių ugdymo programas (2021 m. šias programas iš viso vykdė 6 760 mokytojų, 2020 m. – 6 361 mokytojas). Mažiausiai 2021 m. mokytojai vykdė VEIK ugdymo programą (2021 m. vykdė 36 mokytojai, 2020 m. – 61 mokytojas) (žr. 1.1.5 pav.).

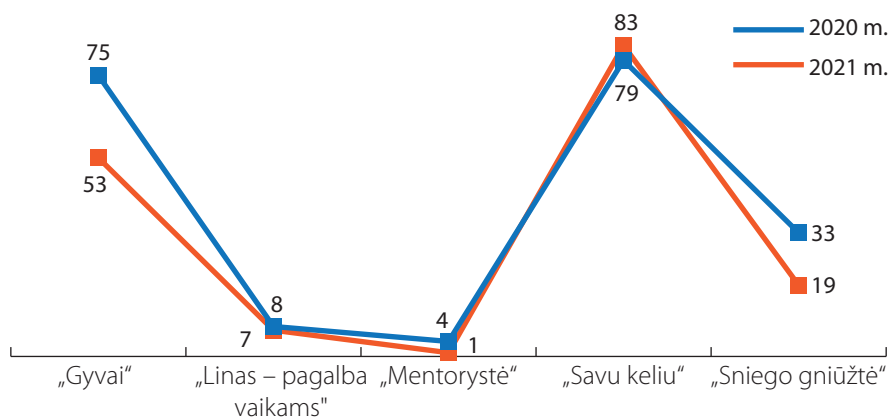
1.1.5 pav. Socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programas vykdančių mokytojų skaičius (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

2021 m., kaip ir 2020 m., socialinių emocinių įgūdžių programas mokiniams vykdė ir švietimo pagalbos specialistai. Šios grupės vykdytų programų skaičius 2021 m. nežymiai skiriasi nuo 2020 m. vykdytų programų skaičiaus. Kaip ir mokytojai, švietimo pagalbos specialistai 2021 m. daugiausiai vykdė „Lions Quest“ programas (2021 m. šias programas iš viso vykdė 896 švietimo pagalbos specialistai, 2020 m. – 885 švietimo pagalbos specialistai). Kaip ir mokytojai, švietimo pagalbos specialistai mažiausiai vykdė VEIK ugdymo programą (2021 m. vykdė 42 švietimo pagalbos specialistai) (žr. 1.1.6 pav.).

1.1.6 pav. Socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programas vykdžiusių švietimo pagalbos specialistų skaičius (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

5 prevencinės programos iš 22 Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos rekomenduojamų prevencinių programų sąrašo⁹ yra skirtos bendrajai psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijai vykdyti. ŠVIS duomenimis, 2021 m. 5 % padidėjo programų „Savu keliu“ įgyvendinusių mokyklų skaičius. Kitų keturių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programų įgyvendinimas mokyklose 2021 m., palyginti su 2020 m., labai sumažėjo. Programa „Gyvai“ buvo įgyvendinama 30 % mažiau mokyklų, „Sniego Gniūžtės“ – 43 %, „Mentorystės“ – 75 %, programa „Linas – pagalba vaikams“ buvo įgyvendinama 13 % mažiau mokyklų (žr. 1.1.7 pav.). Atkreiptinas dėmesys, kad nuo 2020 m. dviejų programų – „Gyvai“ ir „Mentorystė“ – tęstinumas nebuvo užtikrintas, kadangi veiklą nutraukė asociacija „Mentor Lietuva“, kuri buvo šių programų vykdytoja. Palyginti su priešpandeminiu laikotarpiu, stebimas psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programų „Gyvai“, „Sniego gniūžtė“ ir „Mentorystė“ taikymo mokyklose sumažėjimas.

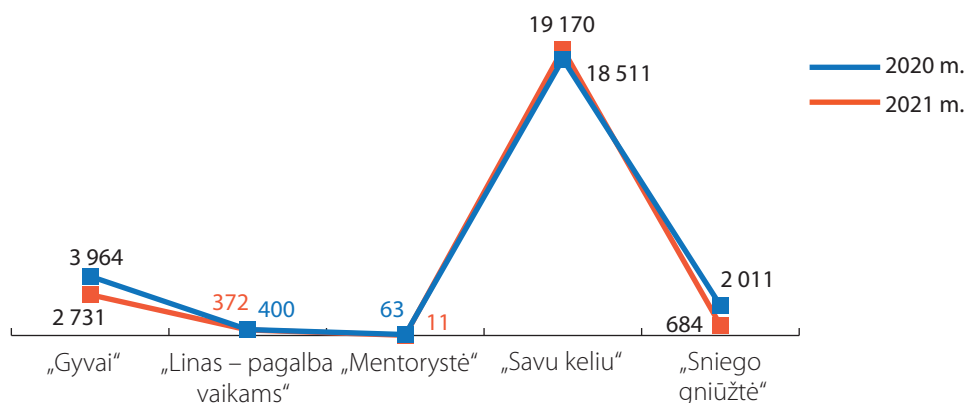

1.1.7 pav. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programų vykdymas pagal mokyklų skaičių (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

Vertinant mokinių dalyvavimo psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programose skaičiaus pokytį, 2021 m. programoje „Savu keliu“ dalyvavo 3 % daugiau mokinių nei 2020 m., programoje „Sniego gniūžtė“ dalyvavusių mokinių skaičius sumažėjo 34 %, „Gyvai“ – 45 %, o programoje „Mentorystė“ – 17 %. Mažiausiai mokinių skaičius pakito psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programoje „Linas – pagalba vaikams“ – mokinių skaičius sumažėjo 7 % (žr. 1.1.8 pav.). ŠVIS duomenimis, programa „Savu keliu“ pasiekia didžiausią tikslinę grupę – šia programa pasiekiami penkis kartus daugiau mokinių nei kitomis keturiomis kartu sudėjus. Palyginti su priešpandeminiu laikotarpiu, stebimas vis didėjantis programos „Savu keliu“ populiarumas

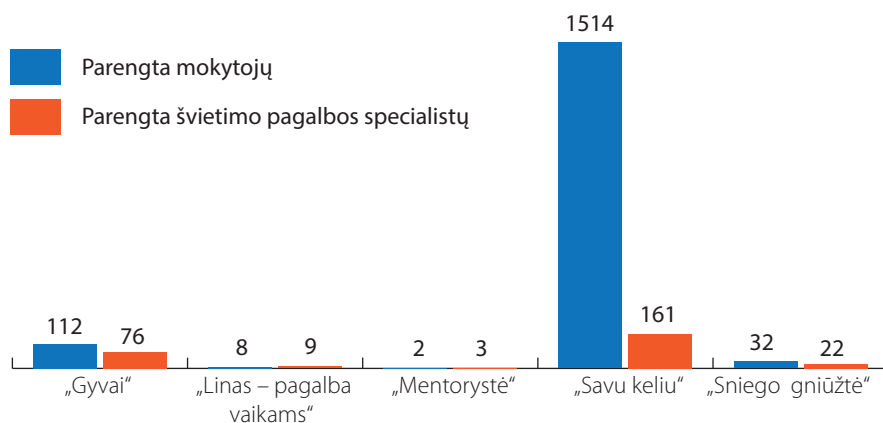
⁹ Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos rekomenduojamų prevencinių programų sąrašas. Prieiga per internetą: <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/PREVCINI%C5%B2%20PROGRAM%C5%B2%20S%C4%84RA%C5%A0AS%202018%2005%2009.pdf>

ir mokinių lankomumas. Visos kitos psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos pandeminiu laikotarpiu, palyginti su priešpandeminiu, susilaukia vis mažiau mokinių susidomėjimo.

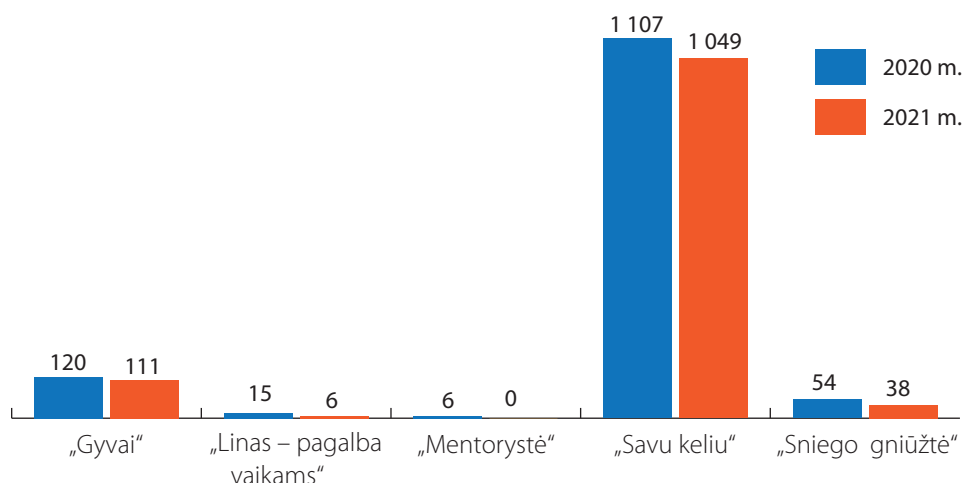
1.1.8 pav. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programose dalyvavusių mokinių skaičius (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

Siekiant užtikrinti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programų vykdymo kokybę, mokyklų mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai yra apmokomi dirbti pagal pasirinktą mokykloje vykdyti prevencinę programą. ŠVIS duomenimis, 2021 / 2022 m. m. iš viso buvo parengti 1 668 mokytojai (šiek tiek mažiau nei 2020 m., kai buvo parengta 1 720 mokytojų) ir 271 švietimo pagalbos specialistas dirbti su 5 psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programomis (žr. 1.1.9 pav.). Daugiausiai mokytojų 2021 m. pasiruošė vykdyti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programą „Savu keliu“, mažiausiai – programą „Mentorystė“. Daugiausiai švietimo pagalbos specialistų buvo parengta vykdyti programą „Savu keliu“, mažiausiai – programą „Mentorystė“. Taip pat stebimas parengtų mokytojų ir švietimo pagalbos specialistų skaičiaus sumažėjimas – per metus mokytojų skaičius sumažėjo 4 %, švietimo pagalbos specialistų – 25 %.

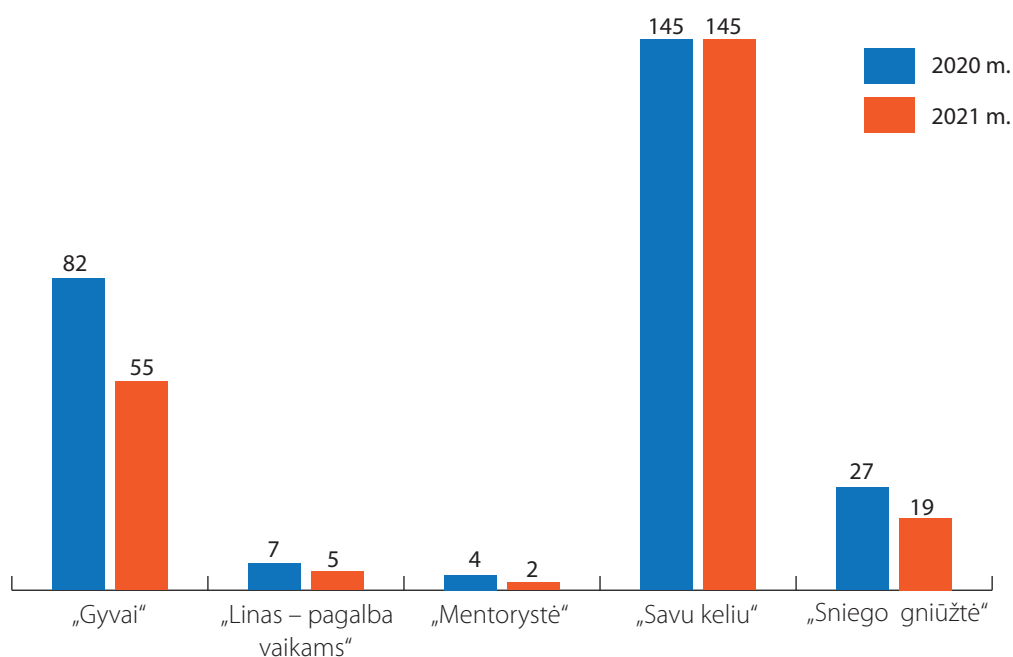
1.1.9 pav. Apmokytų mokyklų mokytojų ir švietimo pagalbos specialistų dirbti pagal psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programas skaičius, 2020 / 2021 m.

2021 m. psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programoms parengti mokytojai daugiausiai vykdė psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programą „Savu keliu“, mažiausiai – „Mentorystė“. Svarbu paminėti, jog šių abiejų programų įgyvendinimas buvo šiek tiek mažesnis nei 2020 m. Taip pat 2021 m. sumažėjo ir mokytojų skaičius, vykdžiusių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programą „Gyvai“ bei „Sniego gniūžtė“ (žr. 1.1.10 pav.). Stebimas mokytojų, vykdžiusių psichoaktyviųjų medžiagų prevencijos programas, skaičiaus sumažėjimas – 2021 m. net 8 % mažiau mokytojų vykdė šias programas.

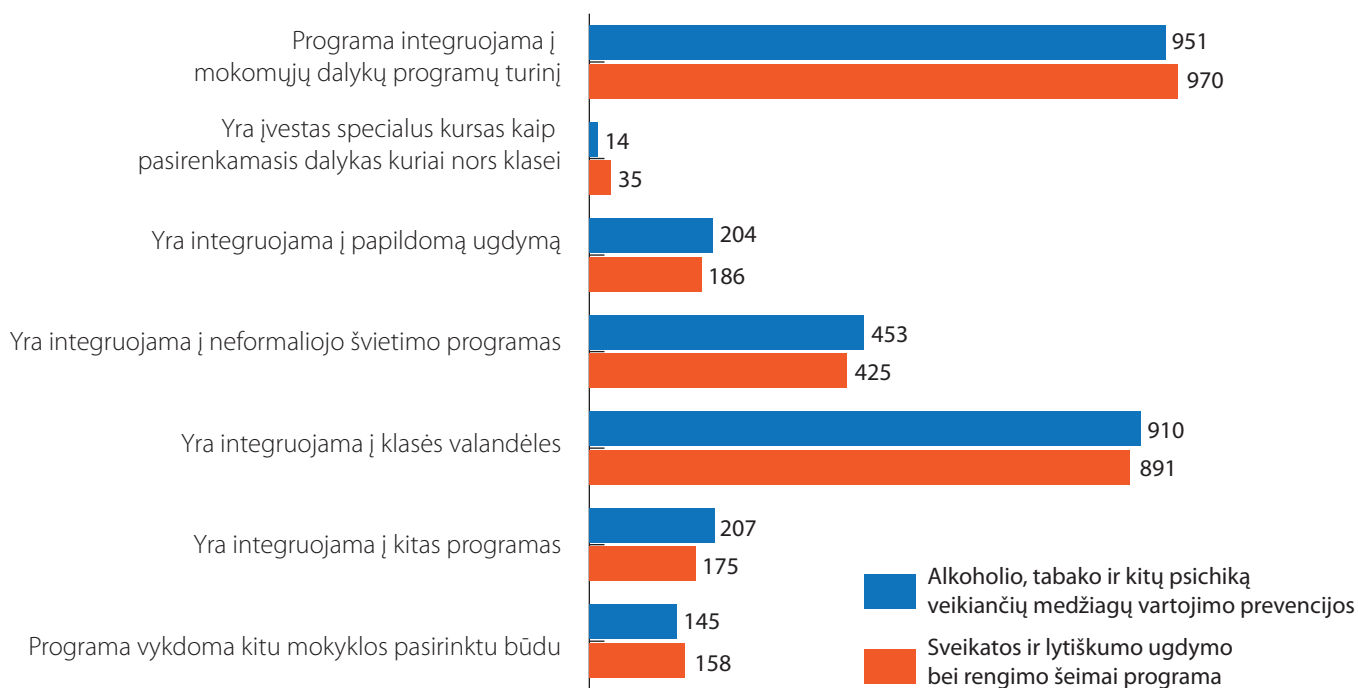
1.1.10 pav. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programas vykdančių mokytojų skaičius (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

Kaip ir mokytojai, švietimo pagalbos specialistai 2021 m. mažiausiai vykdė programą „Mentorystė“ (žr. 1.1.11 pav.). Čia, kaip ir mokytojų, vykdančių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programas 2021 m., stebimas specialistų sumažėjimas. 2021 m. švietimo pagalbos specialistų, vykdančių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programas, skaičius sumažėjo 15 %. Daugiausiai švietimo pagalbos specialistų vykdė programą „Savu keliu“, mažiausiai – „Mentorystė“.

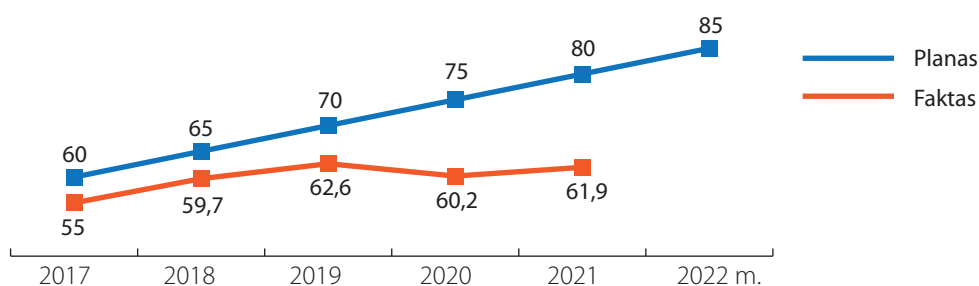
1.1.11 pav. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programas vykdančių švietimo pagalbos specialistų skaičius (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

Mokyklos taip pat įgyvendina dvi bendrąjį ugdymą papildančias programas: „Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programą“ ir „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrąją programą“. Kaip ir ankstesniais metais, 2021 m. šios dvi bendrosios programos dažniausiai buvo įgyvendinamos integruojant jas į mokomųjų dalykų turinį ar klasės valandėles. Kiek mažiau nei pusėje Lietuvos mokyklų minėtos programos buvo integruojamos į neformaliojo švietimo programas. Gana maža dalis mokyklų šias programas įgyvendina jas įvedus kaip specialų pasirenkamąjį kursą klasėms. Taip pat nedidelė dalis mokyklų „Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos programą“ ir „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai bendrąją programą“ integruoja į kitas programas ar papildomą ugdymą (žr. 1.1.12 pav.). Taip pat stebimas bendras šių programų diegiamumo mokyklose mažėjimas, palyginti su priešpandeminiais metais.

1.1.12 pav. Mokyklų pasiskirstymas pagal diegiamų „Alkoholio, tabako ir kitų psichiką veikiančių medžiagų vartojimo prevencijos“ ir „Sveikatos ir lytiškumo ugdymo bei rengimo šeimai“ programų įgyvendinimo būdus 2021 m. (abs. sk.)

ŠVIS duomenimis, 2021 m. neformaliojo vaikų švietimo (NVŠ) programose dalyvavo 61,9 % mokinių – šiek tiek daugiau nei prieš metus (žr. 1.1.13 pav.). NVŠ prieinamumui užtikrinti 2021 m. buvo skirtas didesnis tikslinis finansavimas nei pastaruosius dvejus metus (2021 m. skirta 17 mln. Eur, 2020 m. ir 2019 m. – 12 mln. Eur). Deja, Valstybinėje švietimo 2013–2022 metų strategijoje numatytos reikšmės, kad 2021 metais neformaliojo švietimo galimybėmis pasinaudos 80 % mokinių, nepavyko pasiekti. Tai gali būti susiję su 2021 m. pirmoje pusėje besitęsusiu karantinu, dėl kurio kai kurie teikėjai neturėjo galimybių NVŠ veiklos vykdyti nuotoliniu būdu.

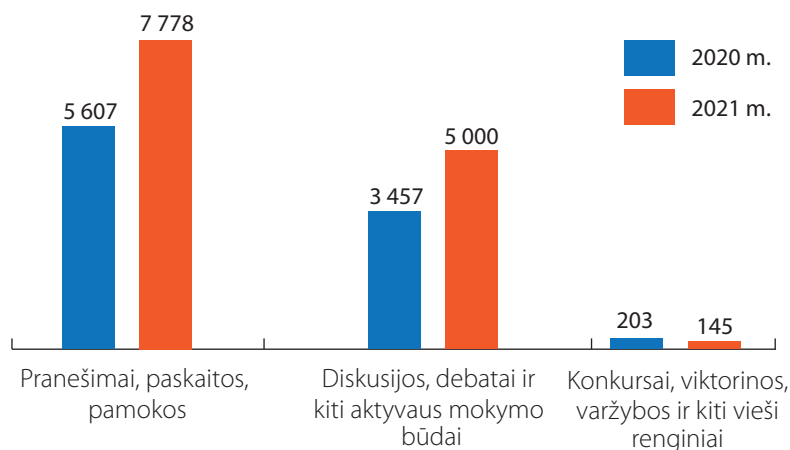
1.1.13 pav. Neformaliojo vaikų švietimo prieinamumas (%)

Sveikatos mokymas apibrėžiamas kaip organizuota žinių perdavimo, bendravimo bei elgseną įtakojanti veikla, skirta supratimui apie sveikatą, jos išsaugojimą ir stiprinimą didinti tiek asmens, tiek bendruomenės lygiu¹⁰. Sveikatos mokymo ir ligų prevencijos centras kasmet renka duomenis apie sveikatos ugdymo ir mokymo organizavimą visuomenės sveikatos priežiūros ir asmens sveikatos priežiūros įstaigose. Sveikatos ugdymo ir mokymo ataskaitoje pateikiamas pranešimų, paskaitų, pamokų ir kt. jiems pagal formą artimų sveikatos ugdymo ir mokymo renginių (pavyzdžiui, vaizdinių priemonių ir pratimų demonstravimas, įvairios pratybos, šiaurietiškojo ėjimo mokymo pamokos) skaičius, diskusijų, debatų ir kitų jiems pagal formą artimų aktyvių sveikatos ugdymo ir mokymo renginių (interaktyvi paskaita, pokalbių, žaidimų, atvejo analizė, projektų kūrimo, interviu, derybų ir kt.) skaičius pagal sveikatos ugdymo ir mokymo temas.

2021 m. psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijai šiose įstaigose buvo skirtos tokios prevencijos priemonės kaip pranešimai, paskaitos, pamokos; aktyvaus mokymosi būdai – diskusijos, debatai, konkursai,

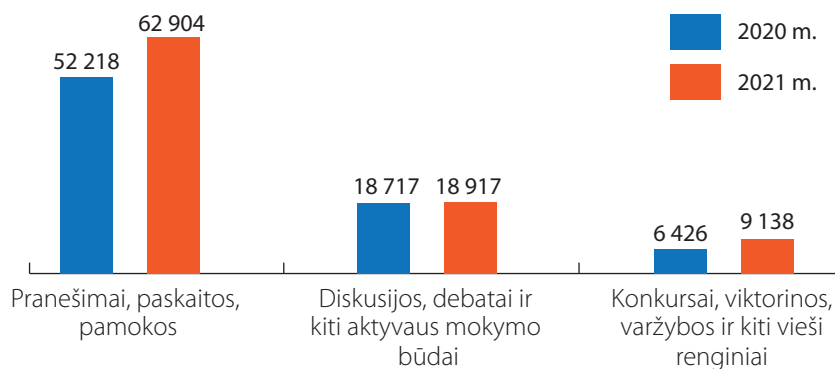
10 http://www.smlpc.lt/media/file/Skyriu_info/Metodine_medziaga/sveikatos_mokymas/Z.Javtokas.%20Savoku%20paaiskinimai.%202015.pdf

varžybos, viktorinos, kiti renginiai. 2021 m. buvo organizuojama daugiau pranešimų, paskaitų, pamokų nei 2020 m., konkursų, varžybų, viktorinų ir panašių renginių buvo organizuojama mažiausiai – per metus renginių skaičius sumažėjo 29 %. Kaip prevencijos priemonės išaugo diskusijų, debatų ir kitų aktyvaus mokymo būdų skaičius – 2021 m. stebimas šių priemonių šuolis 44 %, palyginti su 2020 m. (žr. 1.1.14 pav.). Pažymėtina, kad pavienės paskaitos, pranešimai priskiriamos prie neveiksmingų prevencijos priemonių, tokių veiklų turėtų būti atsisakoma¹¹.

1.1.14 pav. Visuomenės sveikatos priežiūros ir asmens sveikatos priežiūros įstaigose vykdytų sveikatos ugdymo ir mokymo renginių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos temomis skaičius 2020 m. ir 2021 m. (abs. sk.)

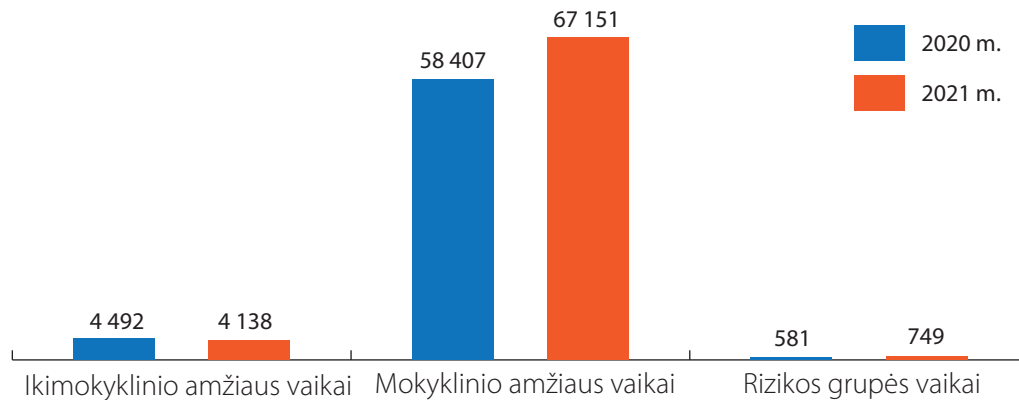
2021 m. dalyvavimas veiklose išaugo 17 % (iš viso 2021 m. veiklose dalyvavo 90 959 asmenys, 2020 m. – 77 361). Pranešimų, paskaitų, pamokų 2021 m. klausėsi 20 % daugiau dalyvių nei 2020 m., o konkursų, viktorinų, varžybų ir kitų viešų renginių dalyvių skaičius išaugo 42 % (žr. 1.1.15 pav.).

1.1.15 pav. Visuomenės sveikatos priežiūros ir asmens sveikatos priežiūros įstaigose vykdytuose sveikatos ugdymo ir mokymo renginiuose psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos temomis dalyvavusių asmenų skaičius 2020 m. ir 2021 m. (abs. sk.)

2021 m. sveikatos ugdyme ir mokymuose rūkymo, alkoholio ir narkotikų vartojimo prevencijos temomis dalyvavo 4 138 ikimokyklinio amžiaus vaikai (2020 m. – 4 492), 67 151 mokyklinio amžiaus vaikas (2020 m. – 58 407) ir 749 socialinę riziką patiriantys vaikai (2020 m. – 581) (žr. 1.1.16 pav.). 2021 m. į visuomenės sveikatos priežiūros ir asmens sveikatos priežiūros įstaigų organizuotas prevencines veiklas buvo įtrauktas kiek mažesnis ikimokyklinio amžiaus vaikų skaičius, rizikos grupės vaikų, dalyvavusių sveikatos ugdyme ir mokyme psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos temomis, skaičius išaugo 23 %, o mokyklinio amžiaus vaikų skaičius buvo 14 % didesnis nei 2020 m.

¹¹ Europos prevencijos mokymo programa: Moksliškai pagrįstos psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos vadovas, skirtas sprendimus priimančioms asmenims, nuomonės ir politikos formuotojams. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2019. Prieiga per internetą: <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/11733/Europos-prevencijos-mokymo-programa-eupc-LT.pdf>

1.1.16 pav. Visuomenės sveikatos priežiūros ir asmens sveikatos priežiūros įstaigose vykdytame sveikatos ugdyme ir mokyme psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos temomis dalyvavusių vaikų skaičius 2020 m. ir 2021 m. (abs. sk.)

Siekiant išugdyti sąmoningą, pilietišką, brandžią, kultūringą ir kūrybingą jauno žmogaus, gebančio būti aktyvia įvairialypės visuomenės dalimi, asmenybę, jauno žmogaus bendrąsias ir dalykines kompetencijas, didelis vaidmuo savivaldybėse tenka Jaunimo reikalų koordinatoriams, jaunimo darbuotojams, kurie dirba su jaunimu, kuria ir plėtoja darbo su jaunimu formas (žr. 1.1.17 pav.).

Skiriamos šios pagrindinės darbo su jaunimu formos:

- atvirasis darbas su jaunimu;
- darbas su jaunimu gatvėje;
- mobilusis darbas su jaunimu;
- jaunimo informavimas ir konsultavimas;
- jaunimo praktinių įgūdžių ugdymas.

Visų darbo su jaunimu formų metu yra dirbama:

- individualiai su jaunu žmogumi ir (ar) jo šeimos nariais;
- su grupe;
- su bendruomene.

1.1.17 pav. Darbo su jaunimo formų įvairovė Lietuvoje

Jaunimo reikalų agentūra (toliau – JRA) yra parengusi pažangos plėtros plano darbe su jaunimu įgyvendinimo programą su šioje priemonėje išgrynintu inovatyviu, efektyviu ir pažangiu būdu sprendžiant nedirbančio ir nesimokančio, mažiau galimybių turinčio jaunimo problemas, diegiant jaunimo centrų veikimo modelį „vieno langelio principu“. Šiuose inovatyviuose jaunimo centruose jauni žmonės turės galimybę nemokamai gauti įvairių specialistų (jaunimo darbuotojų, psichologų, terapeutų, karjeros specialistų, darbo su priklausomybėmis specialistų, lytiškumo ugdymo specialistų, atvejų vadybininkų ir kt.) palydėjimą ir konsultacijas, o atvirųjų jaunimo centrų sukurta saugi erdvė ir barjerų iki paslaugos gavimo nebuvimas (žemo slenksčio paslaugų modelis) suteiks galimybę jauniems žmonėms laisvai prieiti prie reikiamų paslaugų bei būti iki jų nuosekliai palydėtiems. Svarbu ir tai, jog kiekvienas toks centras savarankiškai formuos tokių darbuotojų komandą, atsižvelgdamas į būtent jų jaunimo tikslinės auditorijos poreikius. Svarbu pabrėžti, jog prie šios priemonės inovatyvumo prisideda ir naujo modelio centrų lankstumas prisidėti tiek prie nedirbančio ir nesimokančio jaunimo problemų sprendimų intervencijos, tiek ir šių problemų prevencijos, sujungiant šiuos du dalykus į vieną programą.

JRA duomenimis, 2021 m. per įvairias darbo su jaunimu formas buvo pasiekta apie 29 tūkst. jaunų žmonių ir **atvirasis darbas su jaunimu** buvo vykdomas, siekiant visiems jauniems žmonėms, nepriklausomai nuo jų lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos, suteikti galimybes saugiai leisti laisvalaikį, užsiimti juos dominančia veikla, o esant poreikiui – padedant darbuotojams, dirbantiems su jaunimu, spręsti kasdienybėje kylančius iššūkius ir klausimus. Dalyvavimas siūlomose veiklose nėra privalomas ar priklausantis nuo narystės organizacijoje, o veiklos planuojamos atsižvelgiant į jaunų žmonių poreikius. 2021 m. duomenimis, atvirasis darbas su jaunimu buvo vykdomas 49-iose atviruosiuose jaunimo centruose ir 74-iose atvirosiose jaunimo erdvėse.

Pagal JRA pateiktą informaciją, jaunimo darbuotojai plačiai taiko šias darbo su jaunimu formas:

Darbas su jaunimu gatvėje vykdomas, siekiant mažinti jaunų žmonių, leidžiančių laiką gatvėje, socialinę atskirtį bei didinti jų galimybes visavertiškai dalyvauti visuomenės gyvenime. Darbas su jaunimu gatvėje savitas teikiamų paslaugų turiniu bei vykdomas siekiant padėti jauniems žmonėms, leidžiantiems laiką gatvėje, atkurti arba užmegzti ryšius su socialine aplinka bei ugdyti jų socialines kompetencijas. Darbas su jaunimu gatvėje 2021 m. vykdė 9 darbo su jaunimu gatvėje komandos didžiuosiuose Lietuvos miestuose: Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje ir Alytuje.

Mobilusis darbas su jaunimu vykdomas, siekiant užtikrinti jaunų žmonių turiningą laisvalaikį, ugdymą(-si) ir jų socialinę integraciją, jaunimo įgalinimą pozityviai veiklai. Mobilusis darbas su jaunimu vykdomas pagal iš anksto parengtą veiklos pasiūlymą jaunam žmogui.

Mobilusis darbas su jaunimu vykdomas Anykščių r., Biržų r., Elektrėnų sav., Klaipėdos r., Kupiškio r., Lazdijų r., Molėtų r., Pakruojo r., Pasvalio r., Radviliškio r., Raseinių r., Rietavo sav., Rokiškio r., Skuodo r., Šakių r., Šiaulių r., Tauragės r., Telšių r., Trakų r., Ukmergės r., Vilkaviškio r., Vilniaus r., Zarasų r. 2021 m. 24 Lietuvos savivaldybėse veikė 33 mobilios / darbo gatvėje komandos, t. y. 10 komandų daugiau, palyginti su 2020 m.

Jaunimo informavimas ir konsultavimas vykdomas siekiant užtikrinti, kad jaunimui būtų teikiama objektyvi, kokybiška, suprantama ir visapusiška informacija (pavyzdžiui, jaunimo užimtumas, dalyvavimas jaunimo ir su jaunimu dirbančių organizacijų veikloje, savanoriškos veiklos, jaunimo mobilumo klausimai). Už jaunimo informavimo ir konsultavimo paslaugas yra atsakinga Lietuvos jaunimo organizacijų taryba. 2021 m. Lietuvoje 14-oje savivaldybių buvo Jaunimo informavimo ir konsultavimo centrų ir Jaunimo informavimo ir konsultavimo taškų.

Jaunimo praktinių įgūdžių ugdymas vykdomas siekiant kompleksiškai teikti paslaugas, lavinant jauno žmogaus asmeninius ir socialinius įgūdžius, suteikiant jaunam žmogui žinių ir gebėjimų, leidžiančių integruotis į darbo rinką ir (ar) grįžti į švietimo sistemą. Jaunimo praktinių įgūdžių ugdymas Lietuvoje nuo 2020 m. vykdomas vadovaujantis Jaunimo praktinių įgūdžių ugdymo aprašu, patvirtintu 2020 m. spalio 28 d. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu Nr. A1-1048, siekiant motyvuoti jaunimą (jaunimą, kuris nedirba, nesimoko, neatlieka praktikos, nedalyvauja mokymuose ir pan.) įsitraukti į veiklas ir ugdyti jo socialinius bei darbo rinkai reikalingus įgūdžius; organizuoti individualų darbą su jaunimu, stiprinant gebėjimus spręsti kasdienio gyvenimo problemas ir užtikrinti kasdienes poreikis; ugdyti jauno žmogaus asmenines, socialines, profesines bei dalykines kompetencijas; tarpininkauti tarp jaunimo, valstybės, savivaldybių institucijų, įstaigų ir (ar) organizacijų, atstovauti jaunimo, dalyvaujančio jaunimo praktinių įgūdžių ugdymo veiklose, interesams, sprendžiant klausimus, susijusius su jo gyvenimo kokybės gerinimu.

Darbas su jaunimu savanoriškos veiklos įgyvendinimo metu vykdomas, siekiant suteikti jaunam žmogui galimybių tobulėti ir ugdyti bendrąsias kompetencijas. Darbas su jaunimu savanoriškos veiklos metu yra paremtas savanoriško dalyvavimo principu, aktyviu jaunų žmonių įsitraukimu į veiklas, kurio metu savanoriaujantis jaunas žmogus kartu su savanoriškos veiklos organizatoriaus atstovu mokosi iš veiklos metu įgytos patirties ir praktinių įgūdžių bei tobulina savo kompetencijas. 2021 m. jaunimo praktinių įgūdžių ugdymą, kaip naują darbo su jaunimu formą, pradėta taikyti keturiose Lietuvos savivaldybėse.

JRA planuoja įgyvendinti pažangos plėtros planą darbe su jaunimu sprendžiant nedirbančio ir nesimokančio jaunimo, taip pat mažiau galimybių turinčio jaunimo problemas, pasitelkiant pagalbos jaunimui „vieno langelio principo“ priemonę – jaunimo centrų veikimo modelį, integruojant modelio veikimo principus į jau esamą Lietuvoje atvirųjų jaunimo centrų sistemą.

Nors kuriam laikui buvo nutrūkęs tradicinis mokymasis, 2021 m. vis labiau buvo stengiamasi skatinti mokinius sugrįžti į klases. Kaip ir anksčiau, Lietuvoje mokyklos pirmenybę ir toliau teikė socialinio emocinio ugdymo programoms, rečiau – psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijai. Pastebima, jog 2021 m, palyginti su 2020 m., išliko panašus socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo ir psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programų taikymas. „Lions Quest“ programos išlieka populiariausiomis Lietuvoje taikomomis socialinių ir emocinių įgūdžių ugdymo programomis, mažiausiai taikoma programa taip pat išlieka VEIK ugdymo programa. Populiariausia Lietuvoje psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programa „Savu keliu“.

o programa „Mentorystė“ ir toliau išlieka viena iš rečiausiai taikomų programų. Suvokdama kompleksinio sprendimo reikalingumą atnaujinant ugdymo turinį, ŠMSM parengė naują Gyvenimo įgūdžių bendrąją programą, kuri apima gyvenimui reikalingų įgūdžių ugdymą integruojant įvairias prevencines sritis ir temas.

Visuomenės sveikatos biurai savivaldybėse taip pat organizuoja ir vykdo prevencines veiklas – į beveik 13 000 paskaitų, pamokų, diskusijų, viktorinų ir pan. įtraukta daugiau nei 70 tūkst. vaikų. Į visuomenės sveikatos priežiūros ir asmens sveikatos priežiūros įstaigų organizuotą sveikatos ugdymą ir mokymą rūkymo, alkoholio ir narkotikų vartojimo prevencijos temomis buvo įtraukta kiek mažesnis mokyklinio amžiaus ir rizikos grupės vaikų skaičius bei beveik keturis kartus daugiau pritraukta ikimokyklinio amžiaus vaikų nei 2020 m.

2021 m. duomenimis, mobilusis darbas su jaunimu ir darbas su jaunimu gatvėje vykdytas 28 savivaldybėse, tačiau visos trys darbo su jaunimu formos (atvirasis darbas su jaunimu, mobilusis darbas su jaunimu ir jaunimo informavimas ir konsultavimas) buvo prieinamos tik 20 % (t. y. 10 savivaldybių) visų Lietuvos savivaldybių. Šiuo metu jaunimui paslaugas siūlančių įstaigų ir organizacijų tinklas nėra išvystytas proporcingai teritorijose gyvenančių jaunų žmonių skaičiui, neretai siūlomų paslaugų ir veiklų galimybės bei įvairovė neatitinka jaunimo poreikių ir lūkesčių dažniausiai dėl žmogiškųjų ir materialinių išteklių trūkumo.

1.1.2. Tikslinės psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonės vaikams ir jaunimui

Vaikams ir jaunimui, turintiems psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo patirties, taikomos tikslinės prevencijos priemonės, kuriomis siekiama sumažinti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą ir kad asmenys netaptų priklausomi nuo šių medžiagų. Ankstyvosios intervencijos programa (toliau – AI programa) – viena iš pagalbos priemonių 14–21 metų jaunimui, eksperimentuojančiam ar nereguliariai vartojančiam alkoholį ir / ar narkotikus (išskyrus tabaką), jos tikslas – motyvuoti jaunimą atsisakyti šių medžiagų vartojimo, kol dar nėra susiformavusi priklausomybė.

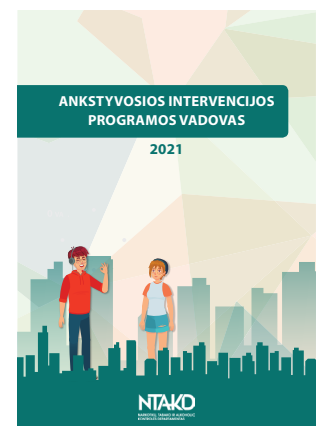
Ši programa yra gerosios praktikos pavyzdys, pagrįstas tarptautinio projekto „FreD goes net“ patirtimi ir rezultatais, įgyvendinant Vokietijoje sukurtą ir taikytą AI programą. AI programa pritaikyta tikslinei grupei, jos poreikiams bei remiasi šiais principais:

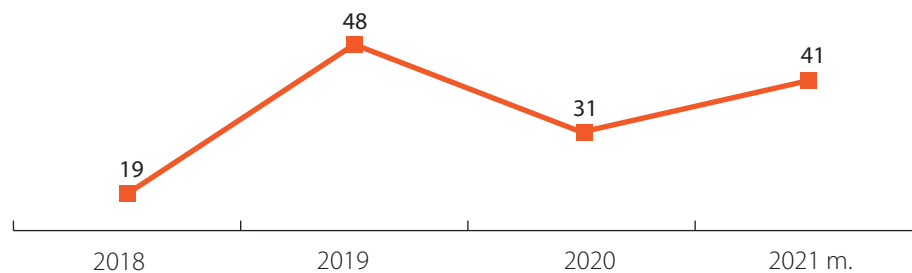
- Nemoralizuojantis, negąsdinantis ir nesmerkiantis požiūris;
- Kritinio mąstymo ugdymas, motyvacijos stiprinimas, skatinant atsisakyti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo;
- Interaktyvūs metodai bendraamžių grupėje;
- Atvira erdvė jauniems žmonėms būti išklaustytiems ir suprastiems, rasti atsakymus.

2018 m. sausio 18 d. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu Nr. V-60/V-39 buvo patvirtintas AI programos vykdymo tvarkos aprašas, kurio pagrindu nuo 2018 m. AI programa pradėta diegti nacionaliniu mastu.

2021 m. NTAKD atnaujino leidinį „Ankstyvosios intervencijos programos vadovas“, skirtą AI programą įgyvendinantiems specialistams: buvo atnaujinta, papildyta ir teorinė, ir praktinė leidinio dalis.

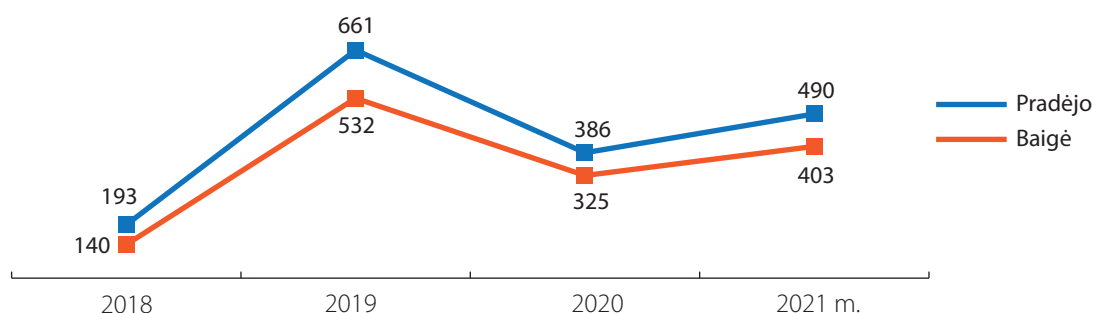
2021 m. AI programą įgyvendino 41 iš 60 savivaldybių. Pastaraisiais metais programos įgyvendinimą apsunkino įvestos COVID-19 pandemijos suvaldymo priemonės. Nors AI programą įgyvendinančių savivaldybių skaičius buvo mažesnis nei iki pandemijos, bet, palyginti su 2020 m., pastebimos teigiamos tendencijos – programą įgyvendino 10 savivaldybių daugiau nei prieš metus (žr. 1.1.18 pav.).

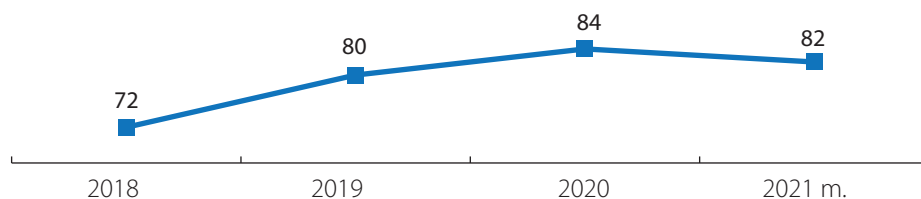
1.1.18 pav. AI programą įgyvendinusių savivaldybių skaičius (abs. sk.)

2021 m. AI programos užsiėmimus pradėjo lankyti 490 jaunuolių, iš jų 403 (82 %) sėkmingai baigė programą ir gavo tai patvirtinantį pažymėjimą (žr. 1.1.19 pav.).

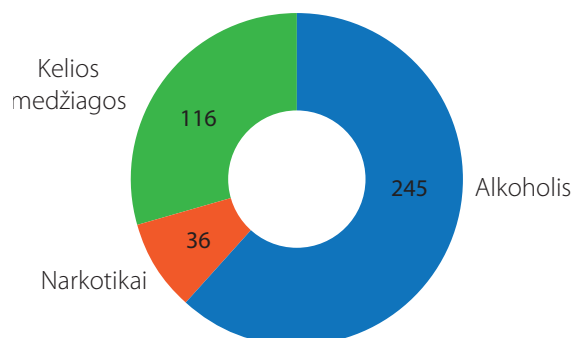
1.1.19 pav. Asmenų, pradėjusių ir baigusių AI programos užsiėmimus, skaičiaus pokytis

Nors AI programą įgyvendinusių savivaldybių ir joje dalyvavusių jaunuolių dalis 2019–2021 m. skyrėsi, bet sėkmingai baigusiu dalyviu dalis išliko panaši – 80–82 % (žr. 1.1.20 pav.).

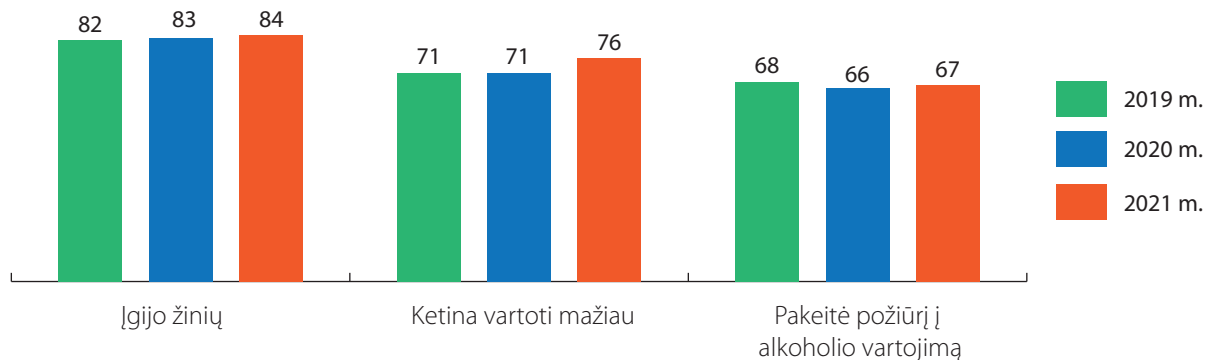
1.1.20 pav. Asmenų, baigusiu AI programos užsiėmimus, dalis nuo visų pradėjusių lankyti skaičiaus Lietuvoje (%)

2021 m. jaunimas AI programoje dažniausiai dalyvavo dėl alkoholio vartojimo (62 % atsakiusiu į klausimą programą baigusiu dalyviu), 29 % – dėl kelių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo, o 9 % dėl narkotikų vartojimo (žr. 1.1.21 pav.).

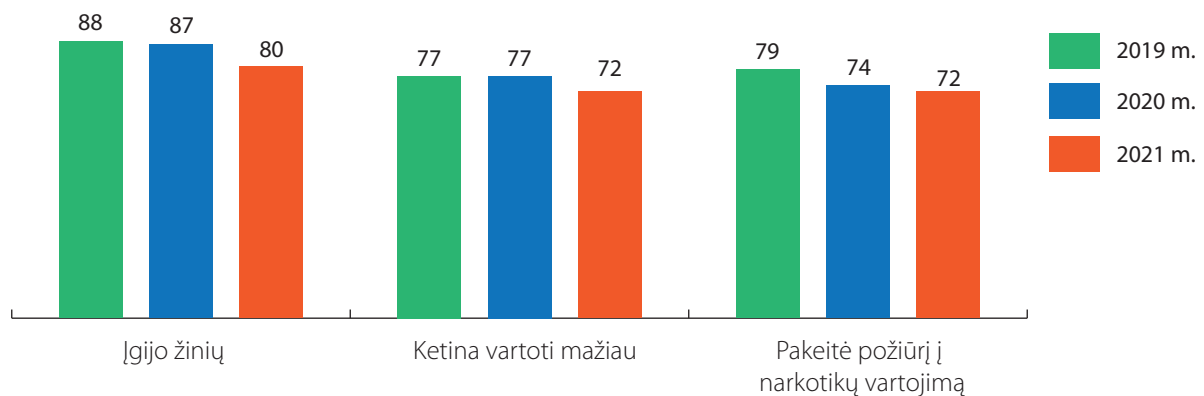

1.1.21 pav. AI programos dalyviu pasiskirstymas pagal psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą (N=397, abs. sk.)

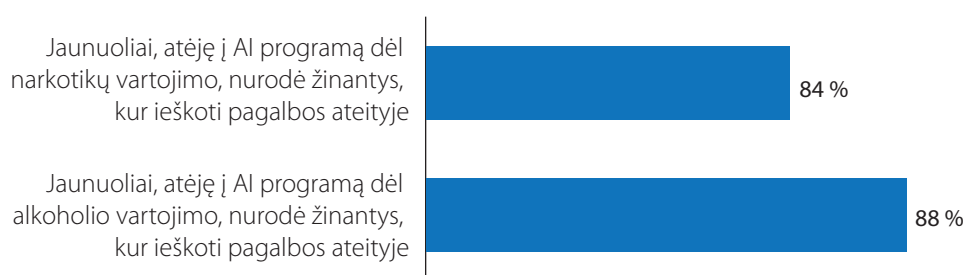
Daugiau nei 80 % jaunuolių (2019–2021 m.) teigė įgiję žinių apie psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo neigiamas pasekmes ir riziką bei daugiau nei 70 % (2019–2021 m.) jaunuolių po AI programos baigimo ketino vartoti mažiau alkoholio ar narkotikų (žr. 1.1.22 ir 1.1.23 pav.). Didžioji dalis AI programos dalyvių teigė žinantys, kur kreiptis pagalbos (1.1.24 pav.).

1.1.22 pav. AI programos dalyvių ketinimai ir požiūris dėl alkoholio vartojimo (%)

1.1.23 pav. AI programos dalyvių ketinimai ir požiūris dėl narkotikų vartojimo (%)

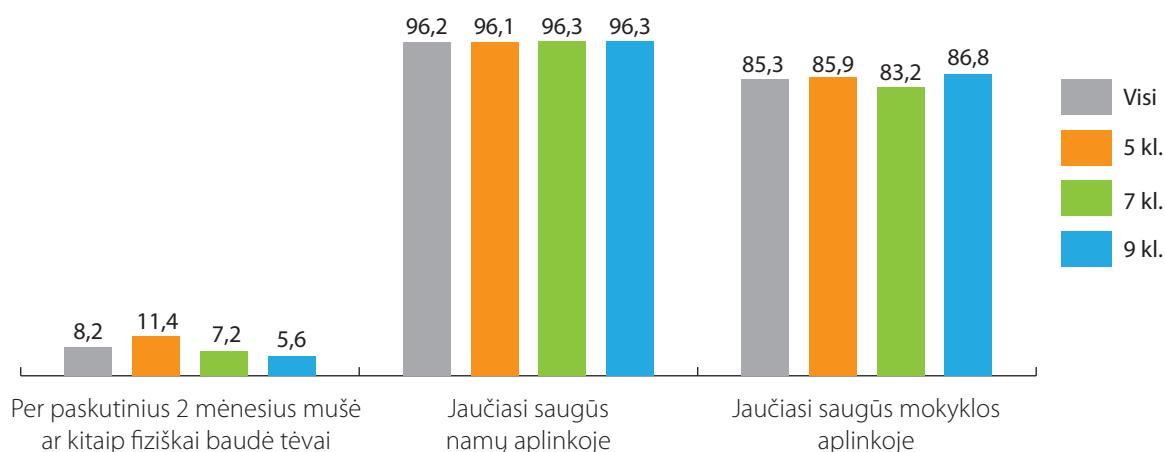

1.1.24 pav. Jaunimo žinios, kur kreiptis pagalbos, 2021 m. (%)

2021 m. AI programą įgyvendinančių savivaldybių skaičius buvo vis dar mažesnis nei iki pandemijos – ją vykdė 41 iš 60 savivaldybių, tačiau, palyginti su 2020 m., pastebimos teigiamos tendencijos – AI programą įgyvendino 10 savivaldybių daugiau nei prieš metus; padaugėjo jaunimo, dalyvavusio programoje – nuo 386 (2020 m.) iki 490 (2021 m.), o 79 % jaunimo buvo patenkinti AI programa ir 70 % ją rekomenduoję kitiems, tačiau yra būtina plėsti ir skatinti Lietuvoje teikiamas AI programos paslaugas jaunesniems nei 14 metų asmenims bei įdiegti AI programą, skirtą rūkymo problemos sprendimui, ypatingą dėmesį skiriant su šia problema susiduriantiems jauniems žmonėms.

1.1.3. Prevencijos priemonės suaugusiems

Vaikų psichologinė gerovė reikšmingai priklauso nuo tėvų ir globėjų savijautos bei situacijos šeimoje. Patyrę smurtą, turintys negalią, išgyvenantys psichologinių ar socialinių sunkumų vaikai ir paaugliai krizės laikotarpiu patiria didesnę riziką susidurti su smurtu ir psichikos sveikatos problemomis¹². 2020 m. Higienos instituto savivaldybėse atliktas Mokyklinio amžiaus vaikų gyvenimo tyrimas¹³, kuriame dalyvavo mokyklinio amžiaus 5, 7 ir 9 (pirmų gimnazijos) klasių mokiniai, parodė, kad nors didžioji dauguma (96,2 %) mokyklinio amžiaus vaikų jaučiasi saugūs namų aplinkoje, bet 8,2 % mokinių per paskutinius 2 mėnesius patyrė tėvų fizinės bausmės, ypač jaunesni mokiniai (penktokų – 11,4 %) (žr. 1.21.25 pav.).

1.1.25 pav. Mokyklinio amžiaus vaikų jaučiamas saugumas namų ir mokyklos aplinkoje (%)

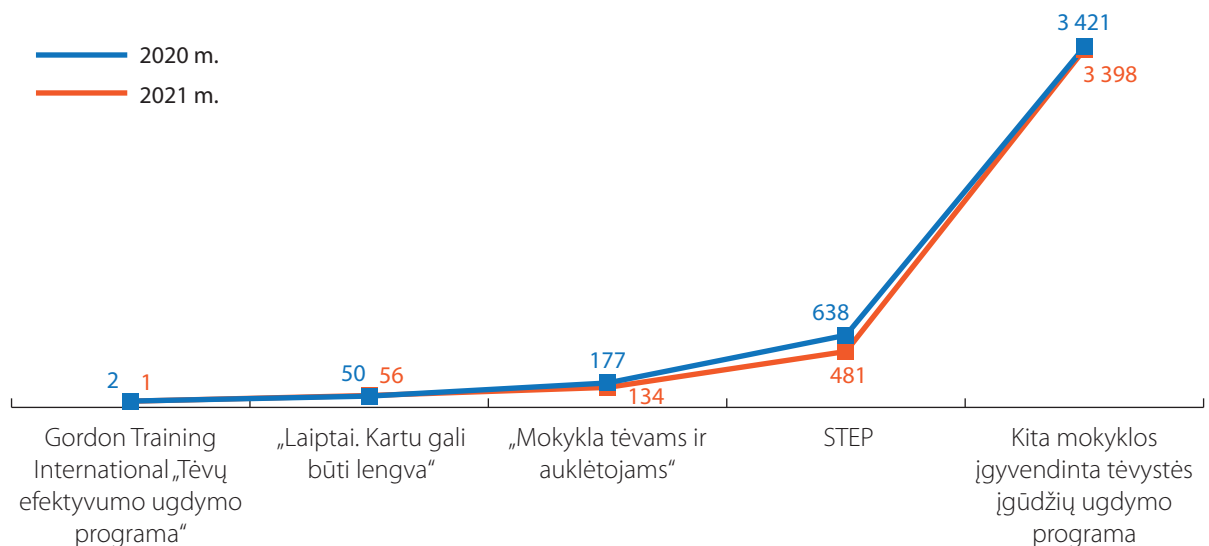
Šeimoje vykdomos prevencijos priemonės grindžiamos teorija, kad darant įtaką šeimos procesams, pavyzdžiui, vaikų auklėjimui, yra skatinamas sveikatai palankus jaunimo elgesys ir užkertamas kelias probleminei elgesiui. Kai šeima funkcionuoja prastai, labiau tikėtina, kad vaikai turės psichologinių ar elgesio problemų, o kai šeimos funkcionuoja gerai, jos gali sumažinti tokių problemų tikimybę. Vaikų ir jaunuolių raidai įtakos turi geri tėvų ir vaikų santykiai, palaikymas, veiksmingos elgesio valdymo strategijos, šeimos vertybių komunikavimas ir aktyvus dalyvavimas vaiko gyvenime. Ekspertų nuomone, tėvai turėtų būti mokomi rodyti meilę, empatiją ir pozityvų dėmesį savo vaikams, pagirti, kai vaikai elgiasi gerai, kalbėti tiek apie savo, tiek apie vaikų emocijas, kad padėtų vaikams atpažinti ir reikšti jausmus, rodyti tinkamo elgesio pavyzdį. Taip pat svarbu mokyti tėvus naujų streso įveikos ir pykčio valdymo įgūdžių, kad galėtų susidoroti su neišvengiama įtampa ir pokyčiais šeimoje ir kitose gyvenimo srityse, mokyti tėvus žaisti su savo vaikais jautriai atliepiant, leisti vaikams perimti žaidimo kontrolę, turėti lūkesčių, atitinkančių vaikų amžių¹⁴. NTAKD nuomone, būtų tikslinga tėvystės įgūdžius pradėti puoselėti mokykliniame amžiuje, tęsiant ir plėtojant aukštosiose mokyklose, skatinant jaunus asmenis rengtis tėvystei.

4 prevencinės programos iš 22 Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos rekomenduojamų programų sąrašo yra skirtos tėvams, siekiant ugdyti tėvystės įgūdžius. Pagal ŠVIS duomenis, 2021 m., palyginti su 2020 m., trijose tėvystės įgūdžių ugdymo programose sumažėjo dalyvavusių tėvų skaičius. Labiausiai dalyvavusių tėvų skaičius sumažėjo programoje „STEP“ – 25 %. 2021 m., kaip ir 2020 m., tėvai daugiausiai dalyvavo kitose mokyklų įgyvendinamose tėvystės įgūdžių ugdymo programose (žr. 1.1.26 pav.).

12 Ferget, J. M., Vitiello, B., Plener, P. L. ir kt. (2020). Challenges and burden of the Coronavirus 2019 (Covid-19) pandemic for child and adolescent mental health: A narrative review to highlight clinical and research needs in the acute phase and long return to normality. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 14 (1), 1-11.

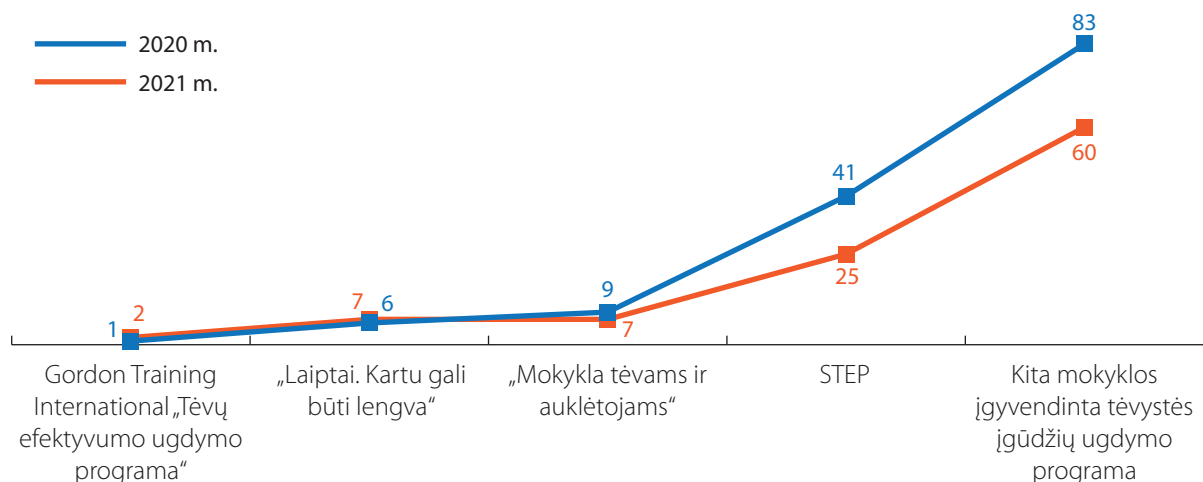
13 2020 m. mokyklinio amžiaus vaikų gyvenimo tyrimas. Rodiklių suvestinė-ataskaita. Prieiga per internetą: https://www.hi.lt/uploads/pdf/tyrimai/2020/2020_vaiku_gyvenimo_rodikliu_suvestine-ataskaita.pdf

14 European Prevention Curriculum. A handbook for decision-makers, opinion-makers and policy-makers in science-based prevention of substance use [interaktyvus]. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2019. Prieiga per internetą: https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/11733/20192546_TDMA19001ENN_PDF.pdf.

1.1.26 pav. Tėvų pasiskirstymas pagal dalyvavimą tėvystės įgūdžių ugdymo programose (2020 m. ir 2021 m. abs. sk.)

Populiariausią tėvystės įgūdžių ugdymo programą „STEP“ 2021 m. vykdė 25 Lietuvos mokyklos. Tarptautinę tėvų ir auklėtojų ugdymo įgūdžių mokymo programą „Mokykla tėvams ir auklėtojams“ įgyvendino 7 mokyklos, tėvystės įgūdžių ugdymo programą „Laiptai. Kartu gali būti lengva“ taip pat 7 mokyklos. 2 mokyklos vykdė Gordon Training International „Tėvų efektyvumo ugdymo programą“. 2021 m. 60 mokyklų pasirinko įgyvendinti kitas tėvystės įgūdžių ugdymo programas. Pastebima, jog nors ir sumažėjo mokyklų, pasirinkusių įgyvendinti kitas tėvystės įgūdžių ugdymo programas, 2021 m. jose dalyvavusių tėvų skaičius pakito nežymiai, vos 1 %.

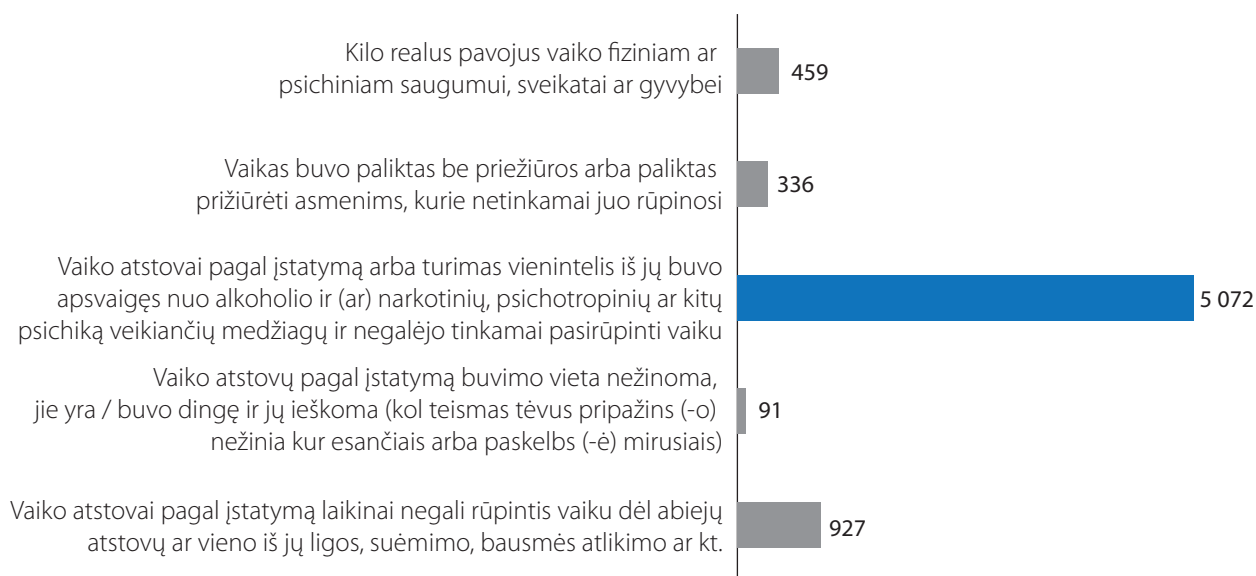
1.1.27 pav. Mokyklos, vykdžiusios tėvystės įgūdžių ugdymo programas (2020 m. ir 2021 m., abs. sk.)

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, siekdama padėti šeimoms derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, plėtojant vaikų priežiūros paslaugas, stiprinant šeimos galimybes spręsti krizines situacijas, tobulinti pozityvios tėvystės įgūdžius, mažinant socialinę atskirtį, įgyvendina Kompleksiškai teikiamų paslaugų šeimai 2016–2023 m. veiksmų planą, finansuojamą Europos socialinio fondo lėšomis. Savivaldybės organizuoja ir teikia kompleksines paslaugas šeimoms. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2021 m. kompleksinės paslaugos buvo teikiamos visose savivaldybėse, šias paslaugas gavo 12 902 asmenys. Tai mažesnis skaičius nei 2020 m., kai tokios paslaugos buvo suteiktos 15,9 tūkst. asmenų. Nuo projektų įgyvendinimo pradžios iš viso kompleksines paslaugas gavo virš 79 tūkst. asmenų.

Šeimos gauna psichosocialinę pagalbą, taip pat pagalbą įveikiant priklausomybes nuo psichoaktyviųjų medžiagų, lošimų ir kt., pozityvios tėvystės mokymus, šeimos įgūdžių ugdymo ir sociokultūrinės paslaugas. Taip pat teikiamos mediacijos paslaugos, siekiant taikaus ginčų, tarpusavio konfliktų sprendimo, taip pat vaikų

priežiūros paslaugos. Kompleksiškai teikiamos paslaugos šeimai gerina socialinės rizikos veiksnių ir atskirties prevenciją, sudaro galimybes šeimai įgalinimui ir vaiko teisių apsaugos užtikrinimui.

Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2021 m. 6 670 atvejais (16,5 % nuo visų 40 493 gautų pranešimų dėl galimai pažeistų vaiko teisių skaičiaus) vaikams, dėl kurių gautas pranešimas apie galimą vaiko teisių pažeidimą, reikėjo užtikrinti saugią aplinką iki vaiko situacijos vertinimo. Palyginti ataskaitinio laikotarpio duomenis su to paties laikotarpio 2020 m. duomenimis (6 089 atvejais), 2021 m. šis skaičius išaugo 9,5 %. Pažymėtina, kad net 76 % atvejų (5 072 atvejai nuo visų atvejų, kai reikėjo vaikui užtikrinti saugią aplinką iki vaiko situacijos vertinimo) vaikams dažniausiai teko užtikrinti saugią aplinką iki vaiko situacijos vertinimo dėl vaiko atstovų pagal įstatymą arba turimo vienintelio iš jų apsvaigimo nuo alkoholio ir (arba) narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų ir negalėjimo tinkamai pasirūpinti vaiku. Lyginant su tuo pačiu laikotarpiu 2020 m. 76 % atvejų (4 610 atvejų), atvejų skaičius padidėjo apie 10 %. Atvejų, kai vaikui reikėjo užtikrinti saugią aplinką dėl to, kad vaiko atstovų pagal įstatymą buvimo vieta buvo nežinoma, jie buvo dingę ir jų buvo ieškoma (iki teismo tėvus pripažins (-o) nežinia kur esančiais arba paskelbs (-ė) mirusiais), ataskaitiniu laikotarpiu nustatyta mažiausiai, t. y. apie 1,4 % atvejų (91 atvejais) nuo visų atvejų, kai reikėjo vaikui užtikrinti saugią aplinką iki vaiko situacijos vertinimo.

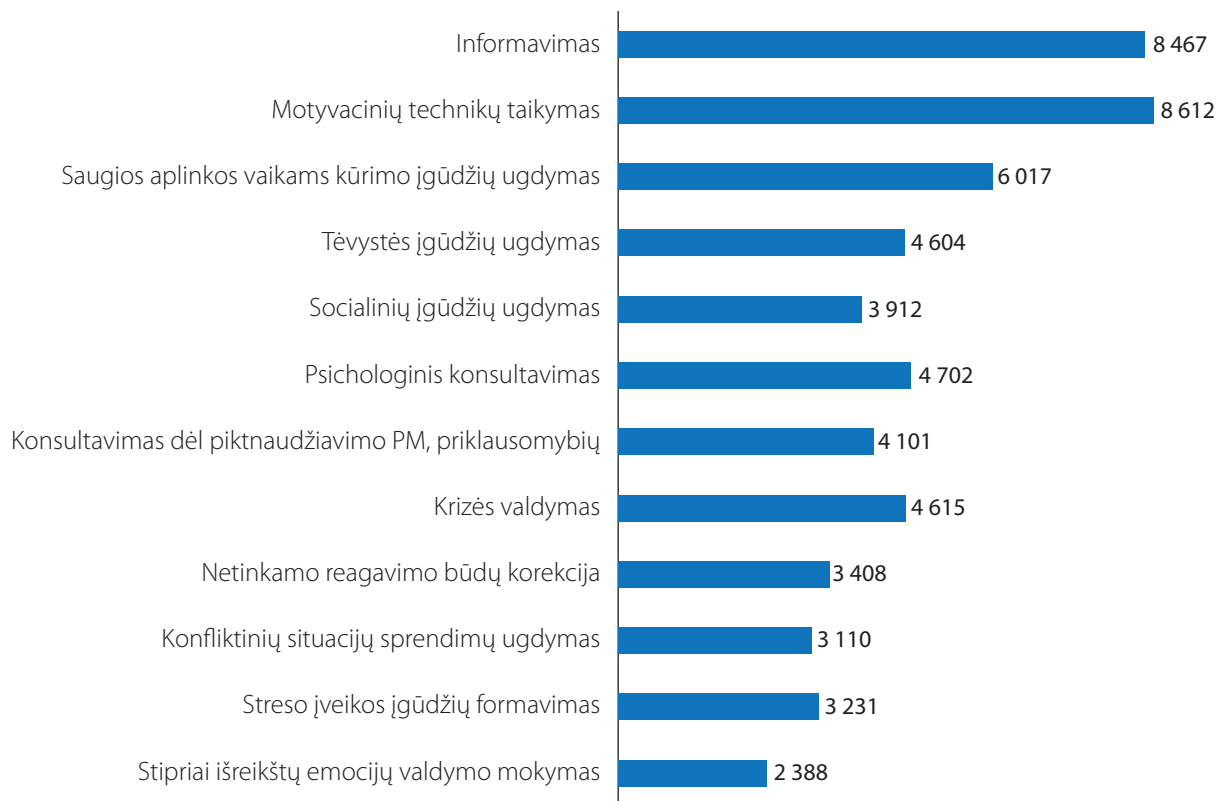

1.1.28 pav. Duomenys apie saugios aplinkos vaikui užtikrinimo iki vaiko situacijos vertinimo priežastis (atvejų skaičius)

Didelis vaidmuo tenka mobiliosioms komandoms, kurios vertina rizikos ir saugumo veiksnius šeimoje, šeimos stiprybes ir poreikius pagalbai, įvykusius pokyčius šeimoje. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, iki 2021 m. pabaigos gauti 1 725 kreipimaisi dėl mobiliųjų komandų sudarymo – vidutiniškai po 143 prašymus per mėnesį. Palyginti su 2020 m. gautų kreipimų skaičiumi, 2021 m. poreikis sudaryti mobiliąsias komandas padidėjo 19 %.

2021 m., kaip ir 2020 m., mobiliųjų komandų specialistai dažniausia teikė informavimo ir motyvavimo pagalbą. Ataskaitiniu laikotarpiu mobiliųjų komandų specialistai šeimoms padėjo motyvuodami, skatindami šeimos narius priimti pagalbą ir keistis (8 612 kartų), suteikdami reikalingą aktualią informaciją (8 467 kartus). Psichologai suteikė net 4 702 konsultacijas, mobiliųjų komandų specialistai padėjo šeimoms ir (arba) vaikams valdyti krizę (4 615 kartų), ugdyti saugios aplinkos vaikui kūrimo (4 613 kartų), tėvystės įgūdžius (4 604 kartus).

Iki 2021 m. pabaigos mobiliųjų komandų specialistai šeimų gyvenamosiose ar kitose darbo su šeima vietose su šeimos nariais susitiko 12 244 kartus. Palyginti su 2020 metų duomenimis, mobiliųjų komandų susitikimų su šeima skaičius išaugo 13 %.

1.1.29 pav. Mobilųjų komandų teikta pagalba šeimoms 2021 m.

Viena iš priemonių, padedanti užtikrinti vaiko teisę augti šeimoje, yra vaikų dienos centruose teikiamos dienos socialinės priežiūros ir ugdymo paslaugos. Vaikų dienos centrai prisideda prie vaikų skurdo mažinimo, padeda ugdyti vaiko ir jo šeimos narių socialinius ir gyvenimo įgūdžius, prisideda prie visapusiško vaiko asmenybės tobulinimo, padeda įveikti krizes, vaikui adaptuotis šeimoje bei visuomenėje, sudaro sąlygas tėvams derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2021 m. Lietuvoje veikė 454 vaikų dienos centrai (2020 m. – 426), kuriuose 11 425 vaikams buvo skiriama vaikų dienos socialinė priežiūra. Iš šių vaikų 3 288 patiria socialinę riziką, 214 turi negalią, 7 923 priklauso bendruomenėms. Svarbu paminėti tai, jog 2021 m. vaikų dienos centrai buvo viena iš socialinių paslaugų įstaigų, padėjusi vaikams nuotoliniu būdu jungtis į mokymosi procesą. Pagalba buvo techninio pobūdžio (suteikiama kompiuterinė įranga mokiniui), specialioji (suteikiama švietimo pagalbos ir (ar) socialinių paslaugų specialistų pagalba), mokymosi pagalba (padedama atlikti savarankiškas užduotis ir pan.) ir/ar socialinė-emocinė pagalba (reikalinga emocinė, motyvacinė parama mokiniui, organizuojamas ir teikiamas nemokamas maitinimas).

Vaikų dienos centrai teikia pagalbą ir riziką patiriančioms šeimoms. Dažniausiai teikiamos paslaugos yra informavimas, konsultavimas, tarpininkavimas ir atstovavimas, maitinimo organizavimas, aprūpinimas būtiniaisiais drabužiais ir avalyne, transporto organizavimas, sociokultūrinės paslaugos, asmeninės higienos ir priežiūros paslaugų organizavimas, pagalba į namus, socialinių įgūdžių ugdymas, palaikymas ir (ar) atkūrimas, apgyvendinimas savarankiško gyvenimo namuose, laikinas apgyvendinimas, intensyvi krizių įveikimo pagalba, psichosocialinė pagalba.

Dažniausiai vaikų dienos socialinę priežiūrą pasirenka mokyklinio amžiaus vaikai ir retesniais atvejais vaikų dienos centrus lanko ikimokyklinio amžiaus vaikai. Taip pat ši paslauga yra aktualesnė mažose savivaldybėse, kur nėra galimybės rinktis iš daugelio vaikų popamokinio užimtumo veiklų, o tėvų galimybės mokėti už tokius užsiėmimus yra ribotos.

Siekiant padėti tėvams spręsti su vaikų auklėjimu susijusius klausimus, Paramos vaikams centras įgyvendina projektą „Tėvų linija“. Įgyvendinant projektą teikiama nemokama konsultacinė pagalba telefonu pozityvios tėvystės klausimais tėvams, įtėviams, globėjams ir rūpintojams, auginantiems vaikus. Konsultacinė pagalba apima psichologinės pagalbos ir informacijos tėvams, susijusios su vaiko auklėjimu, vaiko raida ir kylančiais

auklėjimo sunkumais, taip pat informacijos apie pozityvios tėvystės auklėjimo metodus ir kitas nesmurtines vaikų auklėjimo priemones teikimą. 2021 m. sulaukta 2 939 skambučių. Iš šio skaičiaus atsiliepta į 1 675 arba į 57 % skambučių, suteiktos 1 498 konsultacijos. Lyginant su ankstesniais metais, 2021 m. buvo atsiliepta į didesnį skambučių skaičių (2018 m. – 940, 2019 m. – 1 328, 2020 m. – 1 545). Taip pat 2021 m. Paramos vaikams centre 7 603 žmonėms suteiktos individualios arba šeimos psichologo arba psichoterapeuto konsultacijos, mediacijos, mokymai, psichologinė pagalba grupėje ir konsultacijos telefonu. Organizuoti ir vesti 71 pozityvios tėvystės įgūdžių tęstiniai mokymai, seminarai ir paskaitos, parengtas leidinys tėvams apie paauglių elgesį ir savijautą pandemijos metu „Vaikai ir paaugliai pasikeitusiame pasaulyje: kodėl kyla daugiau sunkumų“.

Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2021 m. pagalbos vaikams linija (toliau – PVL) sulaukė 446 skambučių iš vaikų. Lyginant su 2020 m., skambinusiųjų skaičius sumažėjo 35 %. Dažniausiai į PVL kreipiasi vaikai, patiriantys emocinę, fizinę prievartą ar nepriežiūrą, norintys pasikalbėti apie santykius su tėvais (su mergaitėmis šia tema daugiausiai kalbėta apie tėvus, turinčius priklausomybių, ir tėvų skyrybas, su berniukais – apie konfliktus tarp tėvų), savęs žalojimą, savizudybę, baimes ir nerimą (šiomis temomis daugiau kalbėta su mergaitėmis). Mažiausiai į PVL buvo kreiptasi dėl psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo, santykių su bendraamžiais, mokyklos nelankymo, mokymosi sunkumų.

Siekiant informuoti gyventojus apie psichologinės pagalbos galimybes ir paskatinti juos kreiptis emocinės paramos 2020 m. buvo įsteigtas nacionalinis vieningas emocinės paramos linijas jungiantis telefono numeris 1809, vienijantis „Vilties liniją“, „Pagalbos moterims liniją“, „Jaunimo liniją“, „Vaikų liniją“, „Sidabrinę liniją“ ir „Tėvų liniją“. 2021 m. telefonu 1809 buvo kreiptasi daugiau nei 9 tūkst. kartų, o per dieną sulaukta nuo 30 iki 80 skambučių.

1809
emocinė ir
psichologinė pagalba

Vienas numeris, daug pagalbos!

„Vilties linija“	
„Pagalbos moterims linija“	24/7
„Jaunimo linija“	
„Vaikų linija“	11-23 val. kasdien
„Sidabrinė linija“	8-20 val. kasdien

www.socmin.lrv.lt

2021 m. sumažėjo ne tik mokyklose vykdomose tėvystės įgūdžių ugdymo programose dalyvavusių tėvų skaičius, bet ir mokyklų vykdomų tėvystės įgūdžių ugdymo programų skaičius. Siekiant padėti šeimoms derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus, plėtojant vaikų priežiūros paslaugas, stiprinant šeimos galimybes spręsti krizines situacijas, tobulinti pozityvios tėvystės įgūdžius, mažinant socialinę atskirtį, 2021 m. visose Lietuvos savivaldybėse šeimoms buvo teikiamos kompleksinės paslaugos, bet šias paslaugas gavo mažiau asmenų nei 2020 m. 2021 m. 76 % atvejų vaikams teko užtikrinti saugią aplinką iki vaiko situacijos vertinimo dėl vaiko atstovų apsaigimo nuo alkoholio ir (arba) narkotinių, psichotropinių ar kitų psichiką veikiančių medžiagų ir negalėjimo tinkamai pasirūpinti vaiku. Pastebimas padidėjęs mobiliųjų komandų poreikis. Iki 2021 m. pabaigos gauti 1 725 kreipimaisi dėl mobiliųjų komandų sudarymo – vidutiniškai po 143 prašymus per mėnesį. Palyginti su 2020 m. gautų kreipimų skaičiumi, 2021 m. poreikis sudaryti mobiliąsias komandas padidėjo 19 %. 2021 m. Lietuvoje veikė 454 vaikų dienos centrai (2020 m. – 426), kuriuose 11 425 vaikams buvo skiriama vaikų dienos socialinė priežiūra. Iš šių vaikų 3 288 patyrė socialinę riziką, 214 turėjo negalią, 7 923 priklausė bendruomenėms. Taip pat 2021 m. „Tėvų linijoje“ sulaukta 2 939 skambučių. Iš šio skaičiaus atsiliepta į 1 675 arba į 57 % skambučių, suteiktos 1 498 konsultacijos. Lyginant su ankstesniais metais, 2021 m. atsiliepta į didesnį skambučių skaičių (2018 m. – 940, 2019 m. – 1 328, 2020 m. – 1 545). Be to, 2021 m. Paramos vaikams centre 7 603 žmonėms suteiktos individualios arba šeimos psichologo arba psichoterapeuto konsultacijos, mediacijos, mokymai, psichologinė pagalba grupėje ir konsultacijos telefonu. Organizuoti ir vesti 71 pozityvios tėvystės įgūdžių tęstiniai mokymai, seminarai ir paskaitos, parengtas leidinys tėvams.

1.1.4. Prevencija pasilinksminimo vietų lankytojams

Pasibaigus COVID-19 sukeltiems kasdieninio gyvenimo suvaržymams, jauni žmonės vėl paniro į naktines pramogas ir festivalius, kurių pasirinkimas Lietuvoje – ypač platus. Naktinių pramogų ir festivalių vietose rengiami įvairūs susibūrimai, kur žmonės susitinka pabendrauti, susirasti bendraminčių, atsipalaiduoti ir gerai praleisti laiką. Tačiau tokiuose susibūrimuose nuolatos kyla rizika neatsakingai ir nesaikingai vartoti psichoaktyvias medžiagas ar net nuo jų apsvaigus sėstis prie vairo. ENNSC pateikia keturis pagrindinius veiksmingų veiksmų, skirtų sumažinti rizikas pasilinksminimo vietų bei masinių renginių lankytojų sveikatai ir saugumui, principus: patikimos žinios apie vietos naktinio gyvenimo problemas, įsipareigojimas kurti saugų ir sveiką naktinį gyvenimą, pagrindinių vietos organizacijų partnerystė ir įrodymais pagrįsti sprendimai bei tikslingos veiklos, atliepančios tikslinės grupės poreikius.¹⁵

Lietuvoje jau ne vienerius metus edukacinę iniciatyvą „Saugi erdvė“ (angl. *Be safe Lab*) įgyvendina skirtinguose sektoriuose dirbančių profesionalų komanda, kurią sudaro NTAKD, koalicijos „Galiu gyventi“, asociacijos „Demetra“, UAB „Alkotesteris“ bei Krizių įveikimo centro atstovai ir savanoriai.

„Saugios erdvės“ iniciatyvos tikslas – nediskriminuojant ir užtikrinant lygiateisę pagalbą apsaugoti muzikos festivalių lankytojus, eksperimentuojančius psichoaktyviosiomis medžiagomis, padėti jiems suprasti šių medžiagų vartojimo keliamą riziką. Tokia nemoralizuojanti informacija, nediskriminuojanti aplinka, kurioje siekiama atvirai bendrauti ir užmegzti ryšį su kiekvienu žmogumi, gali sulaikyti nuo neatsakingo vartojimo, apsaugoti psichoaktyvias medžiagas vartojančių ar aplinkinių žmonių sveikatą, kartais net gyvybę. Muzikos festivaliuose visą parą renginių dalyviams teikiama informacija apie psichoaktyviųjų medžiagų poveikį ir jų vartojimo pasekmes, lytiškai plintančias ligas, teikiamos konsultacijos ir profesionali psichologinė pagalba, vyksta diskusijos jauniems žmonėms aktualiais klausimais, suteikiama galimybė pasitikrinti blaivumą alkokoteriais.

2021 m. dviejuose muzikos festivaliuose – „Yaga“ ir „Loftas Fest“ – didintas muzikos festivalių lankytojų sąmoningumas apie galimas rizikas, susijusias su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimu, ir motyvavimas kreiptis pagalbos į profesionalus bei apmokytus ir parengtus savanorius (1.1.30 pav.).

1.1.30 pav. Edukacinės iniciatyvos „Saugi erdvė“ 2021 m. veiklos rezultatai

Taip pat 2021 m. NTAKD pirmą kartą vykdė pilotinį muzikos festivalių lankytojų tyrimą. Pilotiniame tyrime dalyvavo 261 muzikos festivalių, kuriuose vyko edukacinė iniciatyva „Saugi erdvė“, lankytojas. Pilotinio tyrimo metu nustatyta, kad 16,5 % tyrime dalyvavusių festivalių lankytojų kasdien vartojo kurias nors narkotines ir psichotropines, naujas psichoaktyvias medžiagas, inhaliantus. Bent kartą per paskutinį mėnesį šias medžiagas vartojo 55,2 % tyrimo dalyvių, bent kartą per paskutinius metus – 73,6 %, o bent kartą gyvenime – 92,3 %. Populiariausias narkotikas tarp festivalių lankytojų – kanapės, jas buvo bandę vartoti 90,4 % tyrimo dalyvių. Bent kartą per paskutines 30 d. kanapes vartojo 48,7 % tyrimo dalyvių, kasdien – 11,5 %. 46 % tyrimo dalyvių buvo išbandę ir elektronines cigaretes su tetrahidrokanabinoliu (THC). Antras pagal populiarumą narkotikas buvo ekstazis, kurį buvo išbandę 54,4 % tyrimo dalyvių. Beveik pusė buvo bent kartą gyvenime vartoję haliucinogeninius

15 European Prevention Curriculum. A handbook for decision-makers, opinion-makers and policy-makers in science-based prevention of substance use [interaktyvus]. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2019. Prieiga per internetą: https://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/11733/20192546_TDMA19001ENN_PDF.pdf.

grybus (48,3 %) bei LSD (47,5 %). Daugiau nei trečdalis buvo išbandę amfetaminą ar metamfetaminą (38,3 %) bei kokainą ar kreką (36 %). Naujas psichoaktyviausias medžiagas bent kartą gyvenime vartojo 19,9 % tyrimo dalyvių, o inhaliantus – 18,4 %. Tyrimo dalyviai narkotikus dažniausiai vartojo draugų, pažįstamų vakarėliuose (56,3 %) ir muzikos festivalių metu (47,9 %). Be to, 15,3 % tyrimo dalyvių nurodė, kad dažniausiai šių medžiagų įsigyja iš prekeivių muzikos festivaliuose. 23,8 % tyrime dalyvavusių festivalių lankytojų buvo vairavę apsvaigę nuo narkotikų ar naujų psichoaktyviųjų medžiagų. Nors dauguma tyrime dalyvavusių festivalių lankytojų yra vartoję kokių nors narkotikų, bet tik 54,4 % jų žinojo, kaip reikėtų elgtis, jei kas nors perdozuotų narkotikų.

Šie rezultatai rodo tikslinių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos bei žalos mažinimo priemonių, padedančių lankytojams suprasti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo riziką, apsaugoti jų ir aplinkinių žmonių sveikatą ar net gyvybę, taikymo poreikį. Festivalių lankytojai taip pat išsako tokių priemonių poreikį. Įvairios galimos tikslinės prevencijos ir žalos mažinimo priemonės muzikos festivaliuose buvo aktualios daugumai tyrimo dalyvių. Kaip jiems asmeniškai aktualios paslaugos dažniausiai buvo nurodomas nemokamas geriamas vanduo ir įrengtos poilsio zonos, vietos ramiai pasėdėti, taip pat pagalba apsinuodijusiems ir apsvaigusiems nuo psichoaktyviųjų medžiagų festivalių dalyviams, konsultacijos, informacija apie skirtingų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo ir maišymo rizikas.

2021 m. atsilaisvinus pandemijos sukeltiems ribojimams jauni žmonės sugrįžo į naktinio pasilinksminimo vietas, vasaros festivalius, kur kyla didelė rizikingo elgesio, susijusio su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimu, tikimybė. Edukacinė iniciatyva „Saugi erdvė“ penktus metus iš eilės padėjo užtikrinti, jog festivalių lankytojai būtų informuoti apie psichoaktyviųjų medžiagų keliamą žalą, poveikį, maišymo riziką bei vartojimo pasekmes. Atliktas pirmasis Lietuvoje muzikos festivalių lankytojų tyrimas parodė psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo tendencijas muzikos festivalių metu, leido nustatyti aktualias paslaugas lankytojams bei inicijavo sukurti validuotą klausimyną, kuris muzikos festivalių metu padės stebėti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo tendencijas ir žalos mažinimo priemonių poreikį.

1.2. Specialistų kompetencijų tobulinimas psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos kokybei užtikrinti

Dar 2013–2020 m. ES kovos su narkotikais strategijoje valstybės narės raginamos plėtoti ir įgyvendinti Europos psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos kokybės standartus. Europos psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos kokybės standartų diegimas – tai kryptinga ir nuosekli prevencijos specialistų, kurie organizuoja, kuria, vykdo bei vertina psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonės, kompetencijų plėtra, skatinant įrodymais grįstos prevencijos diegimą ir taikymą. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos kokybės standartai yra pirmasis visuotinis įrankis, skirtas užtikrinti veiksmingų ir diversifikuotų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonių aukštą kokybę, prieinamumą ir aprėptį Europoje. Lietuva nuo 2016 m. diegia šiuos standartus, organizuodama mokymus, kurių metu tobulinamos prevencijos specialistų, kurie organizuoja, kuria, vykdo bei vertina psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonės, kompetencijos (žr. 1.2.1 pav.).

ENNSC, siekdamas pagerinti prevencinių priemonių kokybę, veiksmingumą, prieinamumą ir aprėptį, 2019 m. parengė Europos prevencijos mokymų programą (angl. *European Prevention Curriculum*, EUPC). 2021–2025 m. ES narkotikų strategijoje – viena iš prioritetinių sričių įvardijama būtent šios Europos prevencijos mokymų programos plėtra Valstybėse narėse, organizuojant mokymus politikos formuotojams ir specialistams, dirbantiems prevencijos srityje, bei skiriant pakankamą finansavimą šioms priemonėms įgyvendinti (1.2.1 pav.). 2020 m. NTAKD specialistai dalyvavo Europos prevencijos mokymų programos mokymuose ir įgijo teisę šią programą taikyti Lietuvoje. NTAKD numato užtikrinti Europos prevencijos mokymų programos plėtrą, organizuodamas mokymus specialistams, dirbantiems psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos srityje. Europos prevencijos mokymų programos įteisinimas, organizavimas ir finansavimas Lietuvoje būtų pirmas žingsnis vykdant sistemingą psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos specialistų tobulinimą nacionaliniu mastu.

1.2.1 pav. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos kokybės gerinimas

Vadovaujantis gerąja kitų šalių patirtimi, pasitelkiant valstybės, savivaldybių ir verslo bendradarbiavimą, Lietuvoje įgyvendinamų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos ir žalos mažinimo priemonių kokybei užtikrinti skiriamas ypatingas dėmesys. NTAKD jau ne vienus metus kartu su socialiniais partneriais didelį dėmesį skiria tiek savivaldybių narkotikų kontrolės komisijų, tiek specialistų, dirbančių su Ankstyvosios intervencijos programa, tiek pasilinksminimo pramogas inicijuojančių ir vykdančių specialistų kompetencijų nuolatiniam tobulinimui. 2021 m. suorganizuotas nacionalinis seminaras ir 11 mokymų socialiniams pedagogams, švietimo pagalbos specialistams mokyklose, savivaldybių darbuotojams, dirbantiems psichoaktyviųjų medžiagų prevencijos srityje, tema „Veiksminga psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija“, juose dalyvavo 381 dalyvis. Efektyvinant savivaldybių narkotikų kontrolės komisijų veiklą, suorganizuoti du savivaldybių Narkotikų kontrolės komisijų regioniniai mokymai, kuriuose dalyvavo 89,5 % savivaldybių, įsteigusių narkotikų kontrolės komisijas, atstovai. 2021 m. organizuoti 3 mokymai, kuriuos baigė ir įgijo teisę dirbti pagal Ankstyvosios intervencijos programą 57 specialistai, taip pat 10 mokymų supervizijų specialistams, vedantiems Ankstyvosios intervencijos programos užsiėmimus ir 5 metodiniai susitikimai skirtingose savivaldybėse.

Vykdamas psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonių skirtingoms tikslinėms grupėms poreikio vertinimą, atlikti du tyrimai: psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonių darbo vietose poreikio ir situacijos įvertinimo bei galimų atsako priemonių taikymo tyrimas; psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo muzikos festivaliuose situacijos ir paslaugų poreikio tyrimas. Siekiant įvertinti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos darbo vietose situaciją ir poreikį Lietuvoje, išsiaiškinti Lietuvos darbdavių požiūrį, numatyti prevencijos darbo vietose tobulinimo galimybes bei paskatinti valstybės, savivaldybių ir privataus verslo sektoriaus bendradarbiavimą, 2021 m. NTAKD atliko prevencijos darbo vietose poreikio įvertinimo tyrimą, kuriame dalyvavo 551 darbdavių atstovas. Tyrimo ataskaitoje pateiktos rekomendacijos dėl psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos vykdymo darbo vietose, darbdavių motyvavimo, informacijos, paramos ir pagalbos poreikio. 2021 m. buvo atlikta papildoma psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos priemonių poreikio aukštosiose mokyklose tyrimo, kurį NTAKD vykdė 2020 m., duomenų analizė; palygintas dirbančių ir nedirbančių studentų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas; su juo susijusio rizikingo elgesio paplitimas; psichologinės gerovės rodikliai ir parengta analizės ataskaita⁴ su rekomendacijomis. Be to, parengta išsami 2014–2021 m. vykdytų dešimties tyrimų rezultatų, susijusių su psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija darbo vietose, apžvalga⁵, į kurią įtraukti ir 2021 m. vykdyto darbuotojų atstovų tyrimo bei atliktos papildomos aukštųjų mokyklų studentų tyrimo duomenų analizės rezultatai.

Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programų vertinimo tyrimai parodė, kad mokytojų, pagalbos mokiniui specialistų, kitų prevencijos programų vykdytojų nuolatinis kvalifikacijos tobulinimas yra veiksmingos psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos programos vykdymo sudedamoji dalis. Tačiau Lietuvoje nacionaliniu mastu nėra sukurtos tikslinės psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos kompetencijų tobulinimo programos, siekiant užtikrinti nuolatinį specialistų, dirbančių psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos srityje,

kompetencijų tobulinimą. 2021–2025 m. ES narkotikų strategijoje – viena iš prioritetinių sričių įvardijama Europos prevencijos mokymų programos plėtra valstybėse narėse, organizuojant politikos formuotojams ir specialistams, dirbantiems prevencijos srityje, mokymus bei skiriant pakankamą finansavimą šioms priemonėms įgyvendinti. Europos prevencijos mokymų programos įteisinimas, organizavimas ir finansavimas Lietuvoje būtų pirmas žingsnis vykdant sistemingą psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijos specialistų kompetencijų tobulinimą nacionaliniu mastu.

1.3. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija internetinėje erdvėje

Internetas ir socialiniai tinklai visuomenei tampa vis labiau prieinami. Skirtingos tikslinės grupės internete bei socialiniuose tinkluose ne tik mokosi ar dirba, ieško naujausios informacijos, bet ir praleidžia nemažą dalį savo laisvalaikio bendraudami, palaikydami ir kurdami tarpusavio ryšius, atrasdami naujoves ir alternatyvas. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencijoje ir sveikatos stiprinime vis dar nepakankamai išnaudojami didžiausi interneto ir socialinių tinklų teikiami privalumai: galimybė greitai reaguoti į visuomenėje kylančius iššūkius bei pasiekti tikslinę grupę (vietos, regiono, šalies ar net pasauliniu mastu), greitai ir nesudėtingai atnaujinti ir pritaikyti turinį, atsižvelgiant į besikeičiančią situaciją, aplinkas, poreikius ir tendencijas. O interneto teikiama galimybė užtikrinti anonimiškumą kuria pasitikėjimą ir padeda tikslinėms grupėms kreiptis pagalbos, įsitraukti ir dalyvauti prevencinėse veiklose. **NTAKD** rūpinasi 3 interneto svetainių, skirtų jaunimui (www.askritiskas.lt), metantiems rūkyti (www.nerukysiu.lt) ir tėvams (www.kaveikiavaikai.lt), turinio atnaujinimu, komunikacija socialiniuose tinkluose bei interneto svetainių lankytojų konsultavimu.

1.3.1. Interneto svetainė vaikams ir jaunimui

Ir toliau sparčiai kintant psichoaktyviųjų medžiagų rinkai bei vartojimui, ypač svarbu greitai ir tinkamai reaguoti, taikyti patikimas prevencijos priemones bei informuoti jaunus asmenis apie psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo keliamus pavojus ir rizikas.

Pokyčiai psichoaktyviųjų medžiagų srityje skatina nuolatos atnaujinti jau turimas žinias bei pačią naujausią informaciją perteikti tokiais sklaidos kanalais, kuriais gana greitai būtų pasiekta kiek įmanoma platesnė auditorija – ypač vaikai ir jauni suaugusieji. Šiose grupėse kasmet pastebimi psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo svyravimai (ESPAD, 2019, NTAKD, 2020).

Svetainės www.askritiskas.lt turiniu siekiama:

- Informuoti jaunus asmenis (nuo 14 m.) apie psichoaktyviasias medžiagas, jų vartojimo poveikį ir rizikas; Skatinti būti sąmoningus, sveikai ir įdomiai gyventi, pasitikėti savimi.

Nuo interneto svetainės sukūrimo 2018 m. ją sudaro devynios rubrikos (1.3.1 pav.):

- Naujausia informacija apie psichoaktyviasias medžiagas – „Šiandien-ryt“;
- Turiningi laisvo laiko praleidimo būdai – „Ką veikti?“;
- Informaciniai vaizdo įrašai apie psichoaktyviųjų medžiagų poveikį, filmų rekomendacijos – „Gėris akims“;
- Mitai apie psichoaktyviasias medžiagas – „Mitai-Faktai“;
- Psichoaktyviųjų medžiagų sąrašas su galimomis vartojimo rizikomis, poveikiu – „Nuo A iki Z“;
- Testai, skirti pasitikrinti turimas žinias psichoaktyviųjų medžiagų temomis – „Mėgsti testus?“;
- Naudinga informacija ieškantiems pagalbos sau ar kitiems – „Jeigu ką...“;
- NTAKD parengta informacinė medžiaga psichoaktyviųjų medžiagų tema – „Siurprizas“;
- Galimybė užduoti aktualius asmeniui klausimus – „Klausk-Rašyk!“.

1.3.1 pav. Interneto svetainės www.askritiskas.lt rubrikos

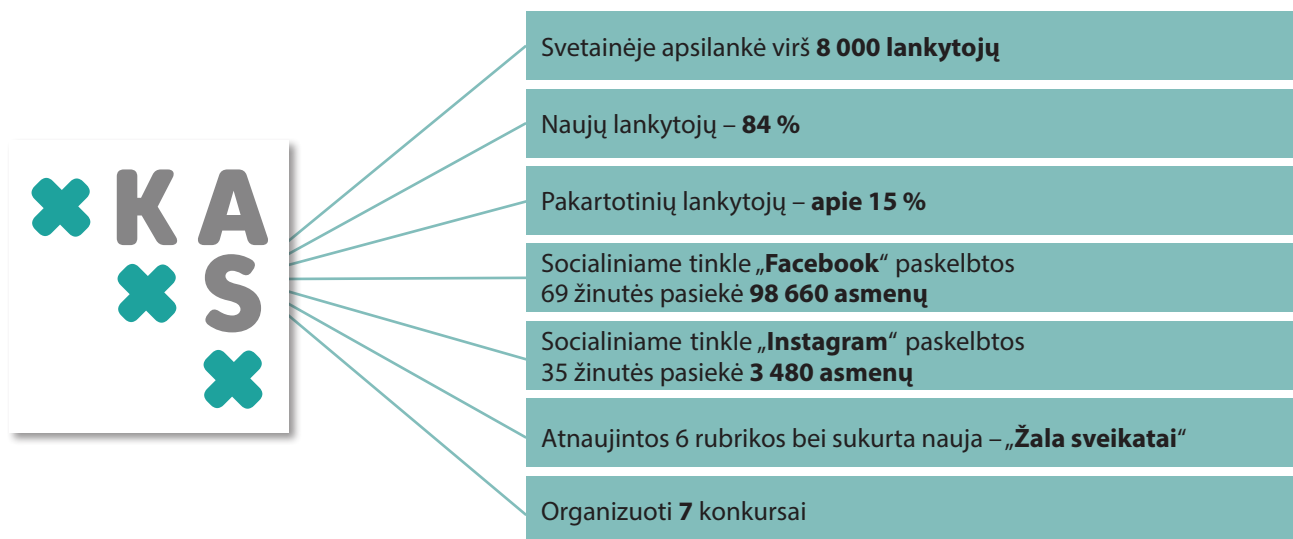
2021 m. svetainė pasipildė nauja rubrika „Žala sveikatai“. Šiuo metu rubrikoje pateikiama kanapių vartojimo žala žmogaus organizmui, atskiriems organams. Ateityje planuojama šioje rubrikoje skelbti informaciją ir apie kitų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo keliamą žalą. Rubrikoje vizualų pagalbą pateikiamas virtualus žmogaus kūnas, o šalia jo – glaustas ir informatyvus aprašymas bei detalesnė informacija apie tai, kaip psichoaktyvioji medžiaga (kanapės) paveikia žmogaus smegenis, akis, dantis, širdį, kvėpavimo sistemą, reprodukcinę sistemą, odą bei virškinimo sistemą (1.3.2 pav.)

1.3.2 pav. rubrika „Žala sveikatai“

Iš viso 2021 m. svetainėje buvo **748** informacijos šaltiniai ir naudingos nuorodos, **35** medžiagų abėcėlė, **13** nuorodų, kur kreiptis prireikus pagalbos. Svetainę aplankė **virš 8 tūkst.** lankytojų, iš kurių **net 84 %** buvo nauji lankytojai. Pakartotinai svetainėje apsilankė **apie 15 %** lankytojų (1.3.3 pav.). Daugiausiai lankytojai interneto svetainės www.askritiskas.lt ieškojo per paieškos sistemas (pvz., Google), taip pat į svetainę patekdavo per socialiniuose tinkluose „Facebook“ ir „Instagram“ skelbiamas nuorodas į atitinkamas svetainės rubrikas.

2021 m. populiariausios interneto svetainės rubrikos buvo „Nuo A iki Z“, „Mitai-Faktai“, „Mėgsti Testus?“, „Ką veikti?“, „Šiandien-Ryt“.

1.3.3 pav. Interneto svetainės www.askritiskas.lt 2021 m. viešinimo rezultatai

1.3.2. Patraukli ir lengvai prieinama pagalba metantiems rūkyti – interneto svetainė www.nerukysiu.lt

nerūkysiu.lt

2021 m. NTAKD atlikto tyrimo „Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas Lietuvoje 2021 m.“ duomenimis, 73 % rūkančiųjų bandė mesti rūkyti ir 38,3 % gyventojų tai pavyko sėkmingai (2016 m. atitinkamai 26,4 %).

Daugiau informacijos 4.1 skyriuje „Tabako gaminiai ir su jais susijusių gaminių vartojimo paplitimas“

Interneto svetainėje pateikiama **aktuali, moksliniais tyrimais paremta informacija**, sudarytos galimybės asmeniui atlikti nesudėtingą testą, padedantį sužinoti priklausomybės tipą ir laipsnį, pateikiami patarimai, susiję su metimo rūkyti procesu, užduoti klausimą ir gauti atsakymą *čia ir dabar*. Be to, interneto svetainėje galima rasti rūkymo išlaidų skaičiuoklę, leidžiančią įvertinti, kiek galima sutaupyti metus rūkyti; interaktyvų žmogaus kūną, parodantį žalą sveikatai bei pokyčius metus rūkyti; atnaujintą informaciją, kur galima kreiptis pagalbos.

2021 m. interneto svetainės www.nerukysiu.lt lankytojų skaičius siekė daugiau nei 46 tūkst. lankytojų, didžioji dauguma – 84,5 % – naujai prisijungę. Nuolatos atnaujinamas ir mokslu paremtais faktais grindžiamas svetainės turinys (2021 m. atnaujinta 55 % svetainės turinio) bei stabiliai augantis naujų lankytojų skaičius rodo, jog svetainės turinys yra aktualus ir atliepantis lankytojų poreikius, o asmenys, norintys mesti rūkyti, vis dažniau ieško pagalbos. Populiariausios interneto svetainės rubrikos: „Kaip mesti rūkyti?“, „Kokią pagalbą galiu gauti“, „Patarimai metantiems“, „Elektroninės cigaretės“.

Komunikacija socialiniuose tinkluose	Svetainėje pateikiamos medžiagos aktualumas	Svetainės lankomumas
Socialiniuose tinkluose paskelbtomis žinutėmis pasiekta daugiau nei 63 tūkst. asmenų 877 aktyvūs sekėjai: (66,9 % moterų, 33,1 % vyrų, 15–45 m. amžiaus) Suteikta virš 220 konsultacijų metantiems rūkyti	Kas mėnesį svetainėje apsilanko beveik 4 tūkst. asmenų Vaizdo klipo ir reklaminių skydelių sklaida: bendradarbiaujant su valstybės ir savivaldybių, aukštojo mokslo įstaigomis ir institucijomis bei verslo subjektams, viešinant svetainę pasiekta 1,5 mln. Lietuvos gyventojų	2021 m. informaciją apie metimo rūkyti galimybes gavo daugiau nei 46 tūkst. svetainėje apsilankę asmenys 84,5 % – nauji lankytojai

1.3.4 pav. Interneto svetainės www.nerukysiu.lt 2021 m. viešinimo rezultatai

1.3.3. Interneto svetainė tėvams

Nuo 2020 m. birželio mėn. NTAKD rūpinasi vaikus auginantiems tėvams skirtos interneto svetainės www.kaveikiavaikai.lt ir socialinio tinklo Facebook puslapio „Ką veikia vaikai“ turinio atnaujinimu bei viešinimu. Šios interneto svetainės tikslas yra suteikti tėvams reikalingų žinių, kaip geriau suprasti savo vaikus, stiprinti tarpusavio ryšį, kaip kalbėti su vaikais, siekiant apsaugoti juos nuo psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo, ir ką daryti, jei vaikai vartoja psichoaktyvias medžiagas.

2021 m. buvo sukurtos 2 naujos pamokos tėvams: apie elektronines cigaretetes (<https://kaveikiavaikai.lt/temos/ka-reikia-zinoti-apie-elektronines-cigaretetes>) ir apie vaikų piktnaudžiavimą vaistais (<https://kaveikiavaikai.lt/temos/pamoka-apie-vaistus/>). Parengtas turinys pamokų dalims: faktai, patarimai, užduotys, testas. 2021 m. buvo įdiegtas vienas naujas interaktyvus įrankis „Laikas“ (<https://kaveikiavaikai.lt/laikas>), skirtas informuoti tėvus, kiek laiko skirtingo amžiaus vaikai turėtų judėti, miegoti ir gali leisti laiko prie ekranų (pramogų tikslais).

1.3.5 pav. Interneto svetainės www.kaveikiavaikai.lt interaktyvus įrankis „Laikas“

Daug naujienų tėvai gali rasti Facebook puslapyje „Ką veikia vaikai“ (www.facebook.com/kaveikiavaikai). Čia reguliariai skelbiamos naujos žinutės, kuriomis ne tik reklamuojama interneto svetainė, bet ir viešinama nauja informacinė, vaizdinė medžiaga, dalijamasi aktualiomis naujienomis, nemokamais renginiais, straipsniais, kitų organizacijų informacija. 2021 m. „Facebook“ puslapyje buvo sukurtos 223 žinutės, pasiekusios 493 322 „Facebook“ vartotojų (2020 m. NTAKD buvo paskelbęs 102 informacines žinutes, kurias lankytojai pamatė daugiau nei 165 tūkst. kartų). 2021 m. „Facebook“ puslapio „Ką veikia vaikai“ viešinimo rezultatai bus geresni nei 2020 m. Svarbu paminėti, kad 2021 m. III ketv. paskelbta ir itin daug visuomenės dėmesio sulaukusia „Facebook“ žinute su sukurta informacine-vaizdine medžiaga dalijosi ir nuomonės formuotoja Beata Tiškevič.

2021 m. į interneto svetainės viešinimą įtraukta ne mažiau kaip 51 iš 60 savivaldybių (85 %), kurių įstaigos, organizacijos, žiniasklaida dalijosi www.kaveikiavaikai.lt pateikiama informacija savo interneto svetainėse, socialiniuose tinkluose, pranešimuose. Ši didelė savivaldybių įtrauktis galėjo prisidėti prie išaugusio naujų svetainės lankytojų skaičiaus – 2021 m. svetainėje apsilankė 88,4 % naujų lankytojų.

2021 m. interneto svetainėje www.kaveikiavaikai.lt buvo įdiegtas apklausų įrankis. Iš viso 2021 m. vasario-lapkričio mėnesiais interneto svetainės lankytojams buvo užduota 11 klausimų (po 1 klausimą kas mėnesį). Klausimais siekta geriau išsiaiškinti tėvų poreikius, informacijos trūkumą, interneto svetainės www.kaveikiavaikai.lt turinio (pamokų, interaktyvių įrankių) atnaujinimo ar naujo turinio sukūrimo aktualumą. Į pavienius klausimus atsakiusių lankytojų skaičius labai skyrėsi: nuo 21 iki 179 lankytojų.

Komunikacija socialiniuose tinkluose	Svetainėje atnaujinta medžiaga	Svetainės lankomumas
Socialiniame tinkle „Facebook“ skelbtomis žinutėmis pasiekti 493 tūkst. asmenų	Sukurtos 2 naujos pamokos tėvams apie elektronines cigaretes ir vaikų piktnaudžiavimą vaistais.	2021 m. svetainėje apsilankė daugiau nei 5 tūkst. vartotojų
Paskelbtos 223 informacinės žinutės	Įdiegtas naujas interaktyvus įrankis „Laikas“	Iš jų net 88,4 % – nauji lankytojai

1.3.6 pav. Interneto svetainės www.kaveikiavaikai.lt 2021 m. viešinimo ir atnaujinimo rezultatai

NTAKD rūpinasi 3 interneto svetainių, skirtų jaunimui (www.askritiskas.lt), metantiems rūkyti (www.nerukysiu.lt) ir tėvams (www.kaveikiavaikai.lt), turinio atnaujinimu, komunikacija socialiniuose tinkluose bei interneto svetainių lankytojų konsultavimu. Per 2021 m. svetainės iš viso apsilankė 61 tūkst. žmonių. Didžiausio populiarumo sulaukė svetainė www.nerukysiu.lt, kurioje kas mėnesį apsilankė apie 4 tūkst. lankytojų.

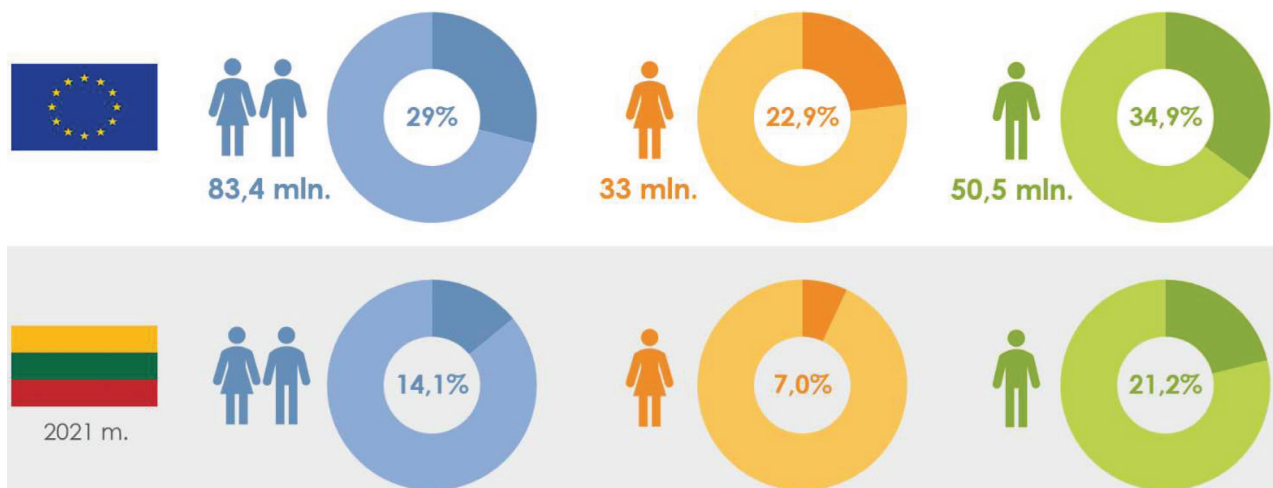
II. EUROPOS NARKOTIKŲ IR NARKOMANIJOS INFORMACINIO TINKLO REITOX NACIONALINIO CENTRO LIETUVOJE VYKDOMA STEBĖSENA

2.1. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimas

Narkotikų vartojimo paplitimas gali būti vertinamas ir stebimas taikant įvairius stebėsenos metodus, pasirenkant skirtingus rodiklius ir tikslines gyventojų grupes. Lietuvoje, kaip ir kitose ES šalyse, vis daugiau dėmesio sulaukia ne tik gyventojų apklausos, bet ir nauji inovatyvūs metodai, pavyzdžiui, nuotekų ar narkotikų likučių panaudotuose švirkštuose tyrimai. Naujų technologijų, interneto teikiamų galimybių išnaudojimas leidžia greičiau pastebėti pokyčius ir tinkamai bei laiku į juos reaguoti. Nors dėl taikomų stebėsenos metodų skirtumų narkotikų (kaip ir kitų psichoaktyviųjų medžiagų) vartojimo paplitimo duomenys gali skirtis, bet kartu tai leidžia visapusiškai įvertinti esamą situaciją, tendencijas, kylančias problemas ir suteikia labai reikalingos ir naudingos informacijos planuojant tikslingas narkotikų problemos sprendimo priemones ir intervencijas.

2.1.1. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimas Lietuvoje ir Europoje

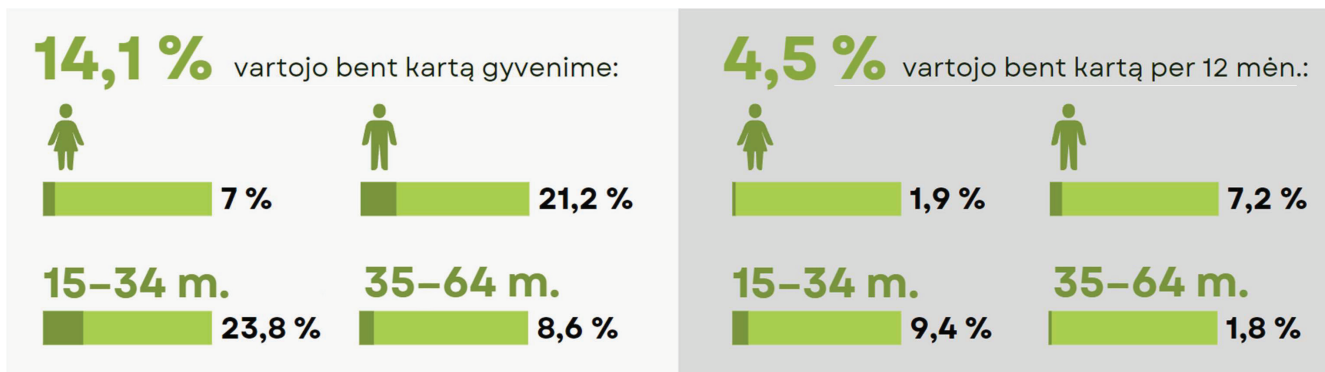
Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras (toliau – ENNSC) skelbia, kad narkotinių ir psichotropinių medžiagų (toliau – narkotikų) prieinamumas ir vartojimas tebėra didelis visoje ES, nors tarp šalių esama didelių skirtumų. 2020 m. ar naujausiais šalių turimais duomenimis, ES bent kartą neteisėtą narkotikų yra vartoję maždaug 83,4 mln. arba 29 % suaugusiųjų (15–64 m. amžiaus), tarp juos vartojusiųjų daugiau yra vyrų (50,5 mln. arba 34,9 %) nei moterų (33 mln. arba 22,9 %) (žr. 2.1.1 pav.).

2.1.1 pav. Narkotikų vartojimo bent kartą gyvenime paplitimas ES ir Lietuvoje tarp 15–64 m. gyventojų

NTAKD užsakymu 2021 m. jau penktą kartą buvo atliktas psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimo bendrojoje populiacijoje tyrimas (toliau – GPS tyrimas). Šio tyrimo, kaip ir ankstesnių tyrimų, pagrindiniai tikslai buvo surinkti ir įvertinti standartizuotus duomenis apie narkotinių ir psichotropinių medžiagų, alkoholinių gėrimų, tabako, kitų gaminių su nikotinu vartojimo paplitimą bendrojoje populiacijoje, įvertinti Lietuvos gyventojų elgesio modelius ir nuostatas psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo atžvilgiu bei ryšį tarp socialinių demografinių respondentų charakteristikų ir psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo. 2021 m. rugsėjo 17–lapkričio 14 dienomis tiesioginiu standartizuotu interviu iš viso buvo apklaustas 2 501 15–64 metų nuolatinis Lietuvos gyventojas. Respondentai buvo atrinkti daugiapakopės tikimybinės atrankos metodu.

2021 m. GPS tyrimo duomenimis, 14,1 % 15–64 metų amžiaus Lietuvos gyventojų bent kartą gyvenime buvo vartoję bent vieną narkotiką. 4,5 % gyventojų teigė bent vieną narkotiką vartoję per paskutinius 12 mėnesių, o 1,6 % – per paskutines 30 dienų (žr. 2.1.2 pav.). Narkotikų vartojimas buvo labiau paplitęs tarp vyrų nei tarp moterų: bent kartą gyvenime narkotikus nurodė vartoję 21,2 % vyrų ir 7 % moterų, per paskutinius 12 mėnesių – 7,2 % vyrų ir 1,9 % moterų. Narkotikų vartojimas taip pat buvo labiau paplitęs tarp jaunesnių (15–34 m.) nei tarp vyresnių (35–64 m.) gyventojų (žr. 2.1.2 pav. ir 2.1.1 lentelę).

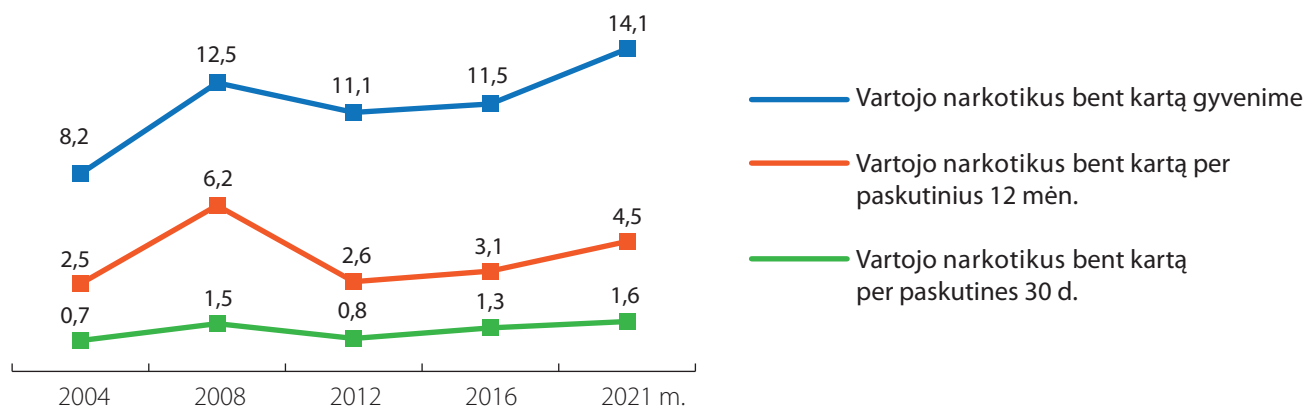

2.1.2 pav. Narkotikų vartojimo paplitimas tarp 15–64 m. Lietuvos gyventojų, 2021 m.

2.1.1 lentelė. Lietuvos gyventojų, vartojusių bet kokius narkotikus, pasiskirstymas pagal amžių ir lytį 2004–2021 m., %

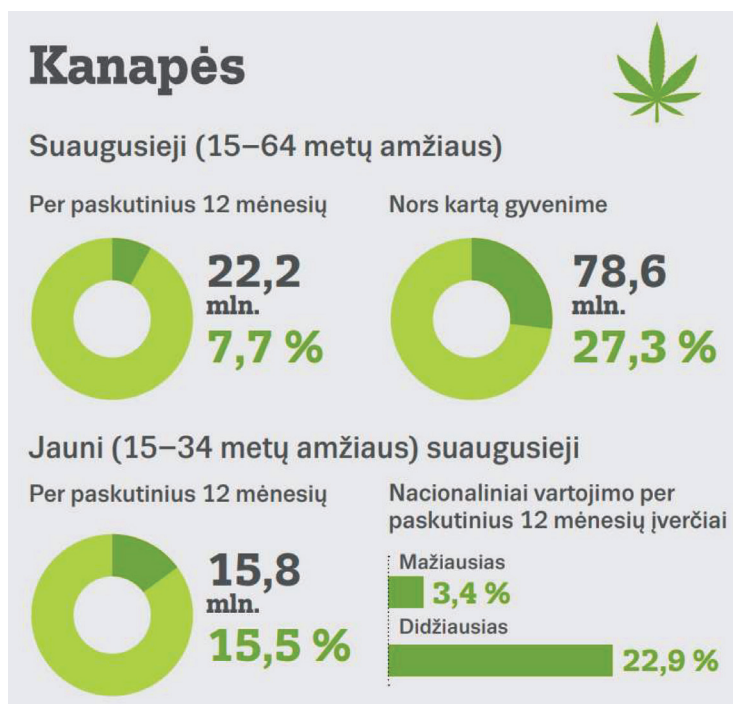
		15–64 m.			15–34 m.			35–64 m.		
		Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso
Bent kartą gyvenime	2021 m.	21,2	7,0	14,1	31,7	15,1	23,8	14,8	2,7	8,6
	2016 m.	18,0	5,4	11,5	27,2	11,1	19,3	11,8	2,0	6,6
	2012 m.	17,5	5,0	11,1	24,9	10,4	17,8	11,8	1,6	6,4
	2008 m.	16,4	9,2	12,5	28,3	16,5	22,1	6,4	3,3	4,7
	2004 m.	13,1	3,8	8,2	20,8	7,3	14,1	6,8	1,2	3,8
Bent kartą per paskutinius metus	2021 m.	7,2	1,9	4,5	13,6	4,6	9,4	3,2	0,5	1,8
	2016 m.	5,1	1,2	3,1	10,4	3,1	6,8	1,4	0,1	0,7
	2012 m.	4,0	1,2	2,6	7,8	3,1	5,5	1,1	0,0	0,5
	2008 m.	8,4	4,2	6,2	14,3	7,4	10,6	3,5	1,6	2,5
	2004 m.	3,9	1,2	2,5	7,5	2,8	5,2	0,1	0,0	0,1
Bent kartą per paskutinį mėnesį	2021 m.	2,9	0,3	1,6	5,3	0,9	3,2	1,5	0,0	0,7
	2016 m.	2,0	0,6	1,3	4,0	1,6	2,8	0,6	0,0	0,3
	2012 m.	1,2	0,4	0,8	2,5	0,9	1,7	0,3	0,0	0,1
	2008 m.	2,2	0,9	1,5	4,1	1,8	2,9	0,6	0,2	0,4
	2004 m.	1,4	0,1	0,7	2,9	0,2	1,5	0,0	0,0	0,0

Palyginti su 2016 m. duomenimis, narkotikų vartojimas Lietuvoje kiek padidėjo: bent kartą gyvenime nuo 11,5 % 2016 m. iki 14,1 % 2021 m., per paskutinius 12 mėnesių nuo 3,1 % iki 4,5 %, per paskutines 30 dienų nuo 1,3 % iki 1,6 % (žr. 2.1.3 pav.).

2.1.3 pav. Narkotikų vartojimo paplitimas Lietuvoje 2004–2021 m., %

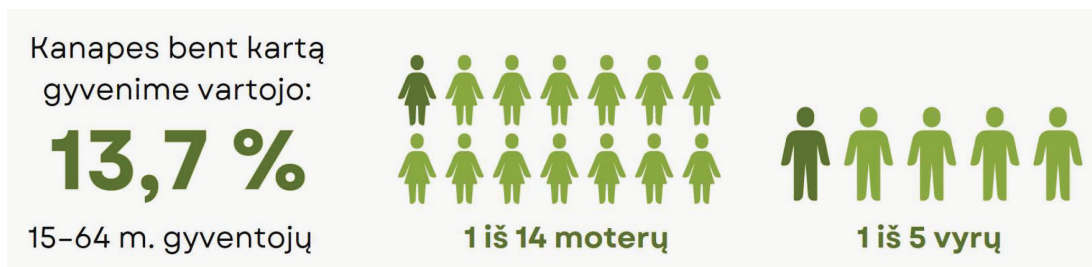
Lyginant su kitais narkotikais, kanapių vartojimo paplitimas tiek Europoje, tiek Lietuvoje išlieka didžiausias: bent kartą per paskutinius 12 mėnesių ES šį narkotiką vartojo daugiau kaip 22 mln. suaugusiųjų. Vis dėlto kanapių vartojimo bent kartą gyvenime skaičiai šalyse labai skiriasi: nuo 4,3 % visų suaugusiųjų Maltoje iki 44,8 % Prancūzijoje. Apskaičiuota, kad kanapes bent kartą per paskutinius 12 mėnesių vartojo 15,5 % 15–34 metų ES gyventojų (žr. 2.1.4 pav.). Net 19,1 % (9,0 mln.) 15–24 metų amžiaus asmenų ES per paskutinius 12 mėnesių vartojo kanapes, o 10,4 % (4,9 mln.) jas vartojo bent kartą per paskutinį mėnesį.

ENNSC informacija

2.1.4 pav. Kanapių vartojimo paplitimas ES (2020 m. ar naujausiais šalių turimais duomenimis)

2021 m. GPS tyrimo duomenimis, 13,7 % 15–64 m. Lietuvos gyventojų nurodė vartoję kanapes bent kartą gyvenime. 4,3 % apklaustųjų kanapes vartojo bent kartą per paskutinius 12 mėnesių, o 1,5 % – bent kartą per paskutines 30 dienų. Kanapes vartojusių moterų dalis buvo gerokai mažesnė nei vyrų. Bent kartą gyvenime kanapes bandė vartoti 6,8 % moterų ir 20,7 % vyrų, per paskutinius 12 mėnesių atitinkamai kanapes vartojo 1,9 % moterų ir 6,7 % vyrų, o per paskutines 30 d. – 0,3 % moterų ir 2,7 % vyrų (žr. 2.1.5 pav. ir 2.1.1 lentelę). Analizuojant pagal amžiaus grupes, didžiausias kanapių vartojimo paplitimas stebimas 25–34 metų amžiaus asmenų grupėje – kas ketvirtas šio amžiaus apklaustasis buvo vartojęs kanapių bent kartą gyvenime.

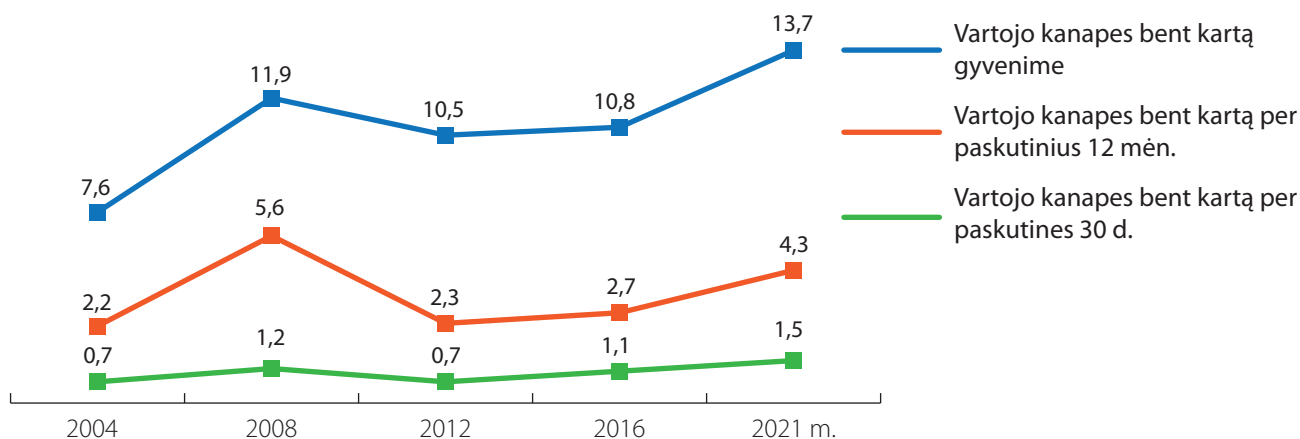

2.1.5 pav. Kanapių vartojimo bent kartą gyvenime paplitimas Lietuvoje, 2021 m.

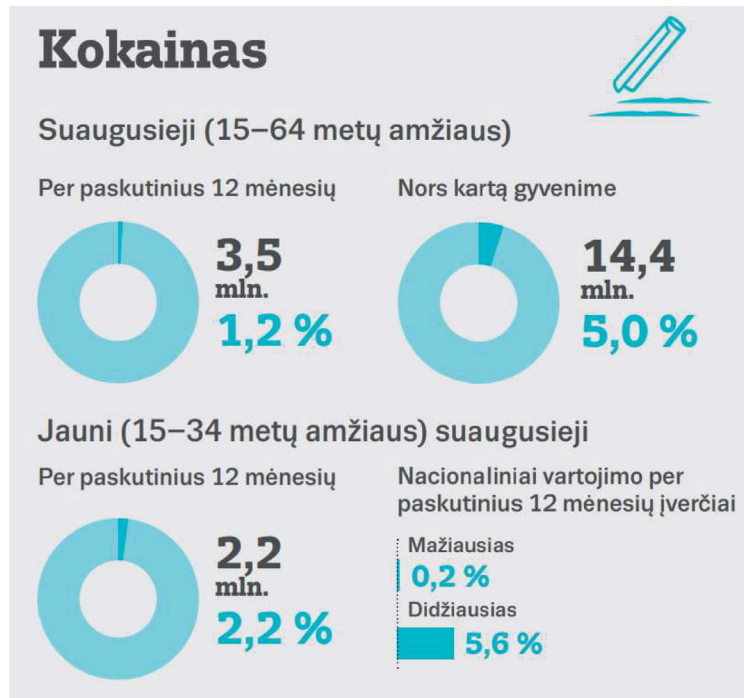
2.1.1 lentelė. Respondentų, vartojusių kanapes, pasiskirstymas pagal amžių ir lytį, 2004–2021 m., %

		15–64 m.			15–34 m.			35–64 m.		
		Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso
Bent kartą gyvenime	2021 m.	20,7	6,8	13,7	31,2	14,5	23,3	14,3	2,7	8,4
	2016 m.	17,1	4,8	10,8	25,5	10,2	18,0	11,3	1,8	6,2
	2012 m.	16,9	4,6	10,5	24,2	9,6	17,1	11,2	1,4	6,0
	2008 m.	15,8	8,5	11,9	27,6	15,6	21,2	6,0	2,8	4,3
	2004 m.	12,1	3,4	7,6	19,0	6,9	12,9	6,5	0,9	3,5
Bent kartą per paskutinius metus	2021 m.	6,7	1,9	4,3	12,6	4,6	8,8	3,1	0,5	1,7
	2016 m.	4,6	1,0	2,7	9,1	2,7	6,0	1,4	0,1	0,7
	2012 m.	3,6	1,0	2,3	7,5	2,7	5,1	0,7	0,0	0,3
	2008 m.	7,7	3,8	5,6	13,4	6,9	9,9	3,0	1,3	2,1
	2004 m.	3,4	1,1	2,2	6,5	2,6	4,6	0,8	0,1	0,4
Bent kartą per paskutinį mėnesį	2021 m.	2,7	0,3	1,5	4,8	0,9	3,0	1,4	0,0	0,7
	2016 m.	1,6	0,6	1,1	3,0	1,6	2,3	0,6	0,0	0,3
	2012 m.	1,1	0,3	0,7	2,4	0,8	1,6	0,1	0,0	0,0
	2008 m.	1,7	0,7	1,2	3,6	1,6	2,6	0,1	0,1	0,1
	2004 m.	1,4	0,1	0,7	2,9	0,2	1,5	0,3	0,0	0,1

Palyginti su 2016 m. tyrimo duomenimis, Lietuvoje kanapių vartojimas bent kartą gyvenime, per paskutinius 12 mėnesių ir per paskutines 30 dienų padidėjo (žr. 2.1.6 pav.).

2.1.6 pav. Kanapių vartojimo paplitimas Lietuvoje, 2004–2021 m., %

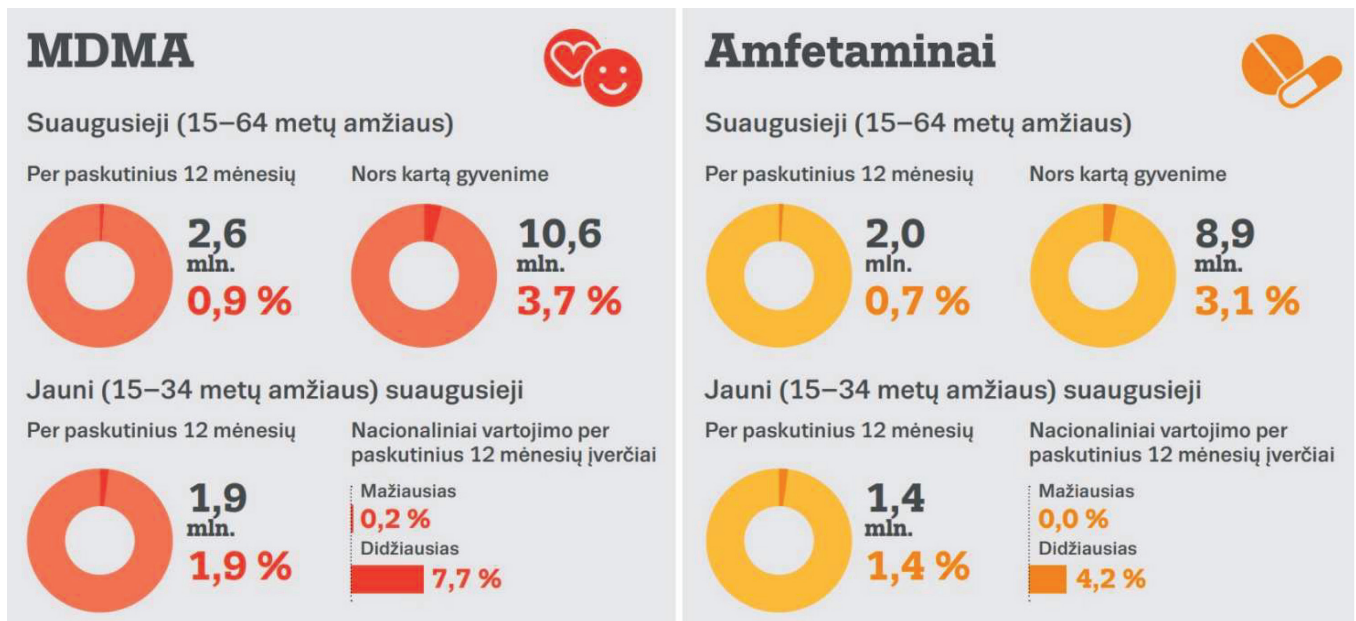
Kokainas yra antras pagal dažnumą vartojamas narkotikas Europoje. Apskaičiuota, kad bent kartą per paskutinius 12 mėnesių kokainą vartojo 3,5 mln. suaugusiųjų ES. Tarp jų beveik 2,2 mln. 15–34 metų amžiaus asmenų (2,1 % šios amžiaus grupės asmenų) per paskutinius 12 mėnesių vartojo kokainą (žr. 2.1.7 pav.). Didžiausias kokaino vartojimo bent kartą gyvenime paplitimas užfiksuotas Ispanijoje, kurioje kokainą vartoti bandė 11,2 % 15–64 m. gyventojų. Yra duomenų, rodančių, kad krekos vartojimo paplitimas gali didėti, nors šiuo metu jis santykinai retai vartojamas, tačiau pastebima, kad plinta vis didesniame skaičiuje šalių ir miestų. Tai kelia itin didelį susirūpinimą, nes krekos vartojimas siejamas su rimtomis sveikatos ir socialinėmis problemomis. Europoje kreką daugiausia vartoja pažeidžiamų grupių asmenys. COVID-19 pandemijos metu padidėjęs pažeidžiamų, didelei rizikos grupei priskiriamų narkotikų vartotojų ekonominis nepriteklus ir galimybė gauti mažas, pigias krekos dozes taip pat galėjo prisidėti prie didesnio šių narkotikų vartojimo.

ENNSC informacija

2.1.7 pav. Kokaino vartojimo paplitimas ES (2020 m. ar naujausiais šalių turimais duomenimis)

Bent kartą per paskutinius 12 mėnesių ekstazį vartojo 2,6 mln., t. y. beveik 1 % ES gyventojų, o amfetaminus apie 2 mln. ES gyventojų, daugiausia jaunimas. Iš viso 1,4 mln. asmenų nuo 15 iki 34 m. bent kartą per paskutinius 12 mėn. vartojo amfetaminus (žr. 2.1.8 pav.). Heroiną ar kitus neteisėtus opioidus bent kartą per paskutinius 12 mėn. vartojo maždaug 1 mln. europiečių.

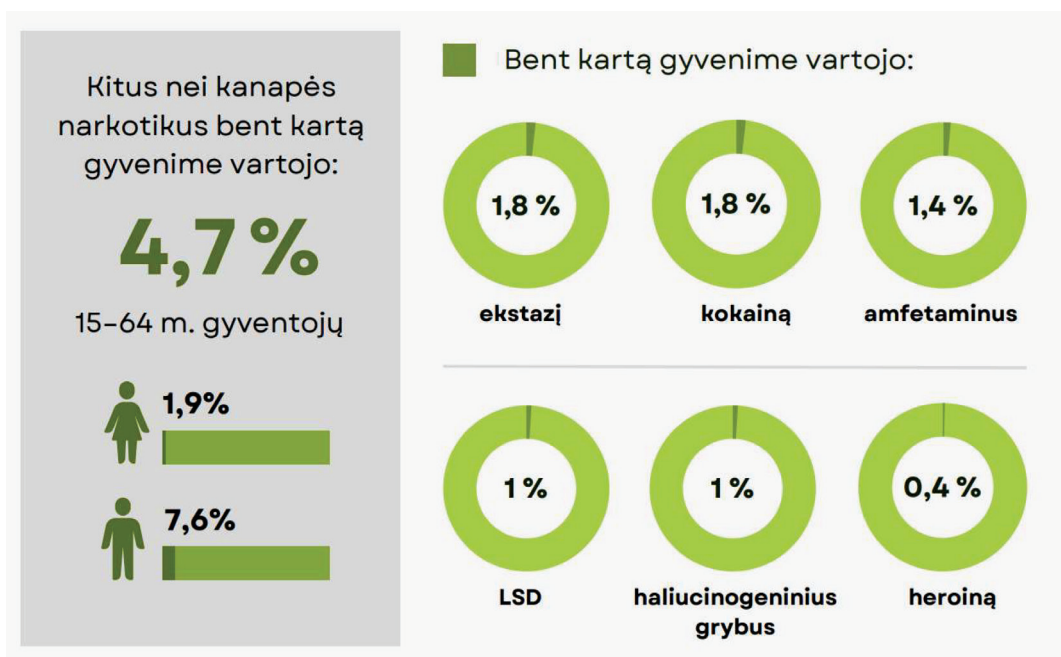

ENNSC informacija

2.1.8 pav. Ekstazio ir amfetaminų vartojimo paplitimas ES (2020 m. ar naujausiais šalių turimais duomenimis)

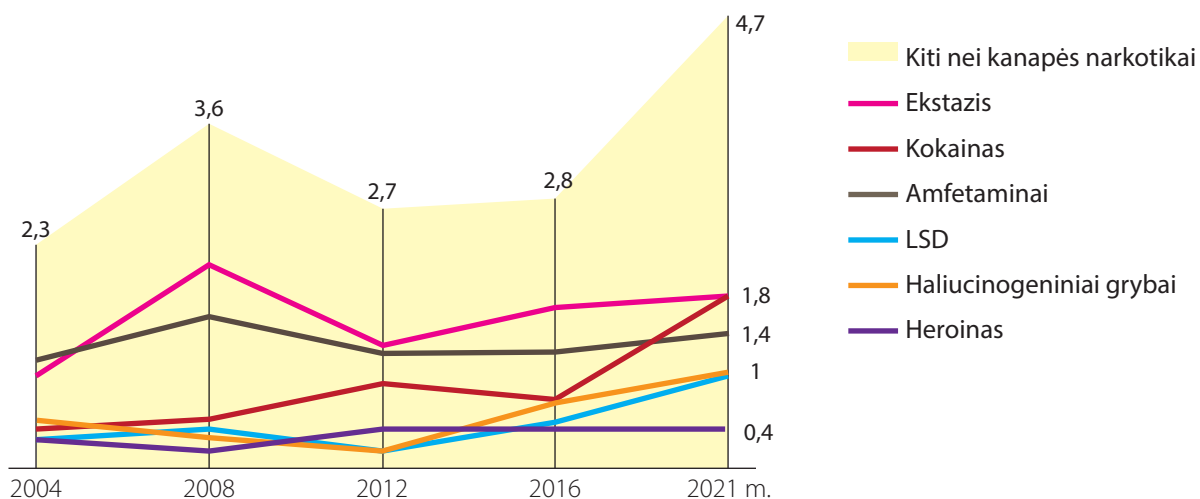
Po kanapių labiausiai Lietuvoje paplitę narkotikai yra kokainas ir ekstazis. 2021 m. GPS tyrimo duomenimis, kokainą bent kartą gyvenime vartojo 1,8 % apklaustų 15–64 m. Lietuvos gyventojų, per pastaruosius 12 mėnesių – 0,6 %, per paskutines 30 dienų – 0,4 %. Ekstazį bent kartą gyvenime vartojo 1,8 %, per paskutinius 12 mėnesių –

0,4 %, per paskutines 30 dienų – 0,1 % gyventojų. Amfetaminus bent kartą gyvenime vartojo 1,4 % gyventojų, per paskutinius 12 mėnesių – 0,2 %, per paskutines 30 dienų – 0,1 %. Bent kartą gyvenime vartojusių LSD buvo 1 %, haliucinogeninius grybus – 1 %, heroiną – 0,4 % (žr. 2.1.9 pav.).

2.1.9 pav. Kitų nei kanapės narkotikų vartojimo bent kartą gyvenime paplitimas Lietuvoje, 2021 m.

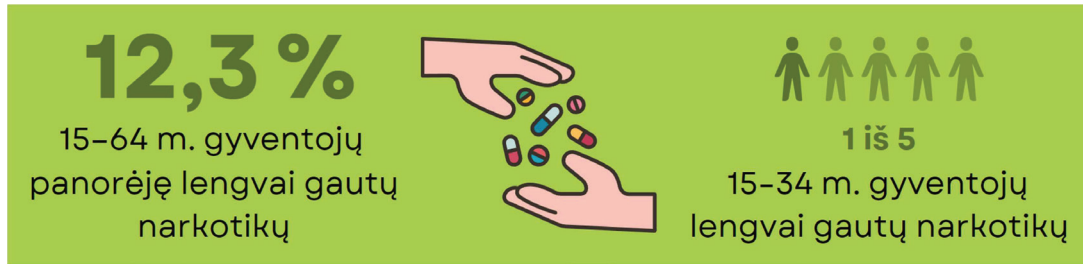
Kitus nei kanapės narkotikus bent kartą gyvenime vartojusių Lietuvos gyventojų dalis padidėjo nuo 2,8 % 2016 m. iki 4,7 % 2021 m. Kokaino vartojimo paplitimas šalyje padidėjo nuo 0,7 % 2016 m. iki 1,8 % 2021 m., LSD nuo 0,5 % iki 1 %, o haliucinogeninių grybų nuo 0,7 % iki 1 %. Kitų narkotikų vartojimo paplitimas didėjo nežymiai, o heroino vartojimo paplitimas nuo 2012 m. išliko stabilus (0,4 %) (žr. 2.1.10 pav.).

2.1.10 pav. Ekstazio, kokaino, amfetaminų, LSD, haliucinogeninių grybų ir heroino vartojimo bent kartą gyvenime paplitimas Lietuvoje, 2004–2021 m., %

2021 m. atlikto GPS tyrimo duomenimis, 52,9 % 15–64 m. Lietuvos gyventojų nurodė, kad jiems būtų neįmanoma gauti narkotikų per 24 val., jei jie to norėtų. Moterų, teigiančių, kad joms būtų neįmanoma gauti narkotikų per 24 val., jei jos to norėtų, dalis buvo didesnė nei vyrų (44,1 % vyrų ir 61,8 % moterų). 12,3 % respondentų nuomone, prireikus jiems būtų lengva per 24 valandas gauti narkotikų (9,7 % gana lengva ir 2,6 % labai lengva) (žr. 2.1.11 pav.). Nuomonę, kad jiems asmeniškai gauti narkotikų per 24 valandas būtų lengva,

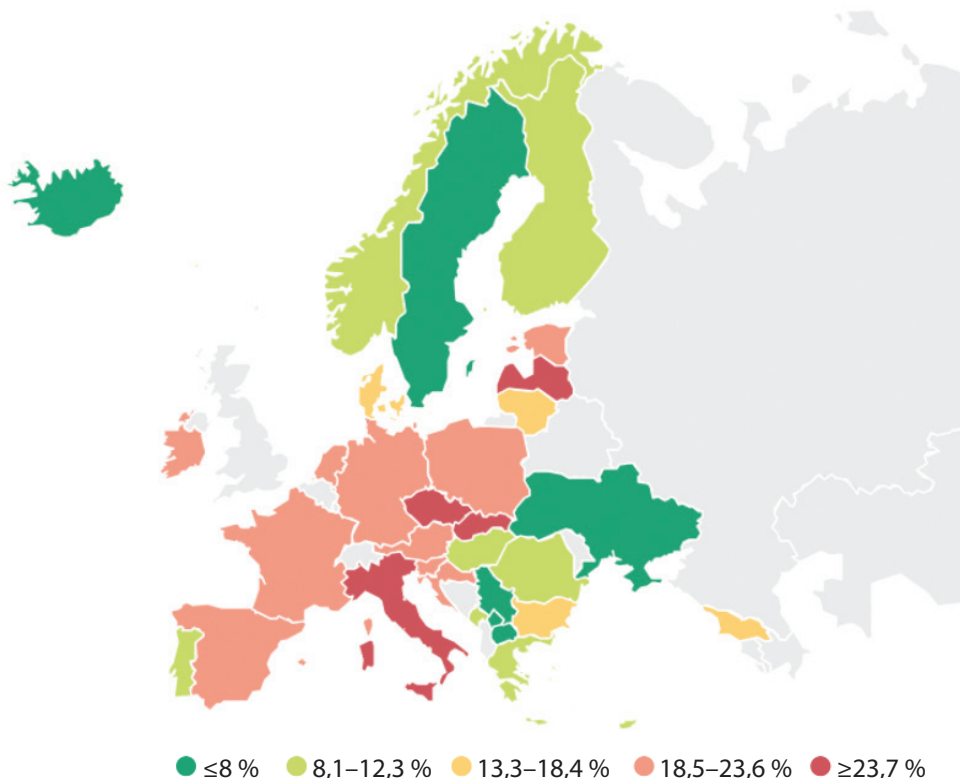
dažniau išreiškė vyrai, 25–34 m. respondentai. Palyginti su 2016 m. tyrimo duomenimis, sumažėjo dalis asmenų, manančių, kad jiems būtų neįmanoma gauti narkotikų per 24 val. (2016 m. – 59,2 %, 2021 m. – 52,9 %).

2.1.11 pav. Gyventojų, nurodžiusių, kad jiems būtų lengva per 24 val. gauti narkotikų, dalis, 2021 m.

Europos mokyklose kas ketverius metus vykdomo alkoholio ir kitų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo tyrimo¹⁶ (toliau – ESPAD tyrimo) duomenimis, 2019 metais 19 % apklaustų 15–16 m. Lietuvos mokinių bent 1–2 kartus gyvenime buvo bandę kokių nors narkotikų: 21 % vaikinių ir 18 % merginų.

Tarp nurodžiusių, kad bent kartą gyvenime vartojo narkotikus, didžiausia dalis mokinių nurodė vartoję kanapes. 2019 m. duomenimis, bent kartą gyvenime kanapes vartojo 18,1 % mokinių (2015 m. – 17,7 %). Kanapes bent kartą gyvenime vartojo didesnė dalis vaikinių (20 %) nei merginų (17 %). 2019 m. kanapių vartojimo paplitimas Lietuvoje buvo didesnis nei ESPAD tyrime dalyvavusių šalių vidurkis (15,1 %)¹⁷. Kanapių vartojimo paplitimas Europoje pavaizduotas 2.1.12 pav.

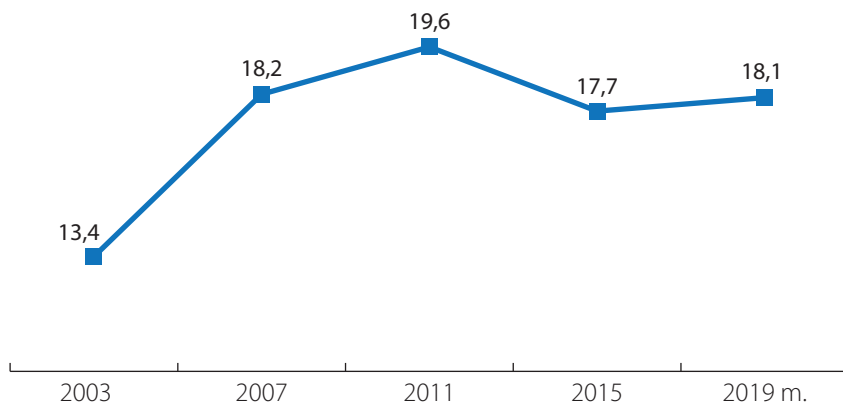
Šaltinis: <https://data.espad.org/>

2.1.12 pav. Kanapių vartojimo bent kartą gyvenime paplitimas tarp 15–16 m. mokinių, 2019 m.

16 ESPAD 2019 Alkoholio ir kitų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas Lietuvoje. <https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/ESPAD%202019%20tyrimo%20ataskaita%20LT.pdf>

17 ESPAD Group (2020), ESPAD Report 2019: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs, EMCDDA Joint Publications, Publications Office of the European Union, Luxembourg. https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/ESPAD_2019.pdf

Kanapių vartojimo bent kartą gyvenime kaitos nuo 2003 m. duomenys rodo, kad iki 2011 m. didėjęs ir 2015 m. sumažėjęs jų vartojimas 2019 m. išliko stabilus arba nežymiai didėjo (žr. 2.1.13 pav.). Vaikinių vartojimas nežymiai sumažėjo (0,3 %), o merginų padidėjo nuo 15 % iki 17 %.

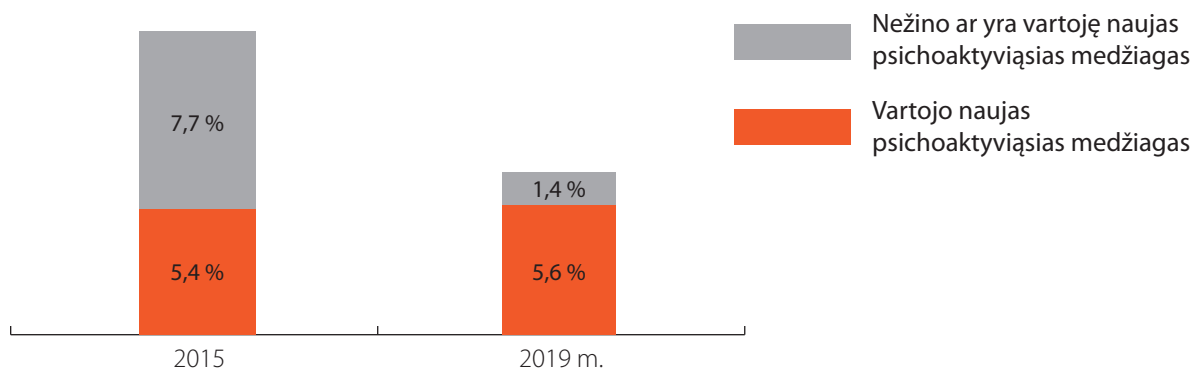
Šaltinis: <https://data.espad.org/>

2.1.13 pav. Kanapių vartojimo bent kartą gyvenime paplitimas tarp 15–16 m. mokinių Lietuvoje, 2003–2019 m., %

2019 m. kitus nei kanapės narkotikus bent kartą gyvenime buvo vartoję 5,5 % 15–16 m. Lietuvos mokinių. Po kanapių antroje vietoje pagal vartojimo paplitimą buvo ekstazis, kurį bent kartą gyvenime vartojo 3 % mokinių. Trečioje vietoje buvo LSD ar kiti haliucinogenai (2,6 %), ketvirtoje – amfetaminas ir metamfetaminas (2,3 %), po jų – kokainas (2,2 %), haliucinogeniniai grybai (1,2 %), kitus narkotikus bent kartą gyvenime vartojo mažiau nei po 1 % mokinių.

2021 m. atlikto GPS tyrimo duomenimis, kokią nors naują psichoaktyviąją medžiagą bent kartą gyvenime vartojo 1,4 % 15–64 m. amžiaus Lietuvos gyventojų. Vis dėlto dar 3 % gyventojų nežinojo, ar kada nors bandė jas vartoti. Kokius nors inhaliatus bent kartą gyvenime uostę nurodė 4,9 % 15–64 m. amžiaus Lietuvos gyventojų (7,7 % vyrų ir 2,1 % moterų). Klipus bent kartą gyvenime uostyti bandė 2,9 % apklaustųjų, benzina – 1,5 %, eterį – 1,2 %, skiediklius – 0,8 %, linksminančiąsias dujas – 0,5 %, alkilnitritus („bazą“, „popersą“, „poperį“) – 0,5 %, aerozolius – 0,4 %.

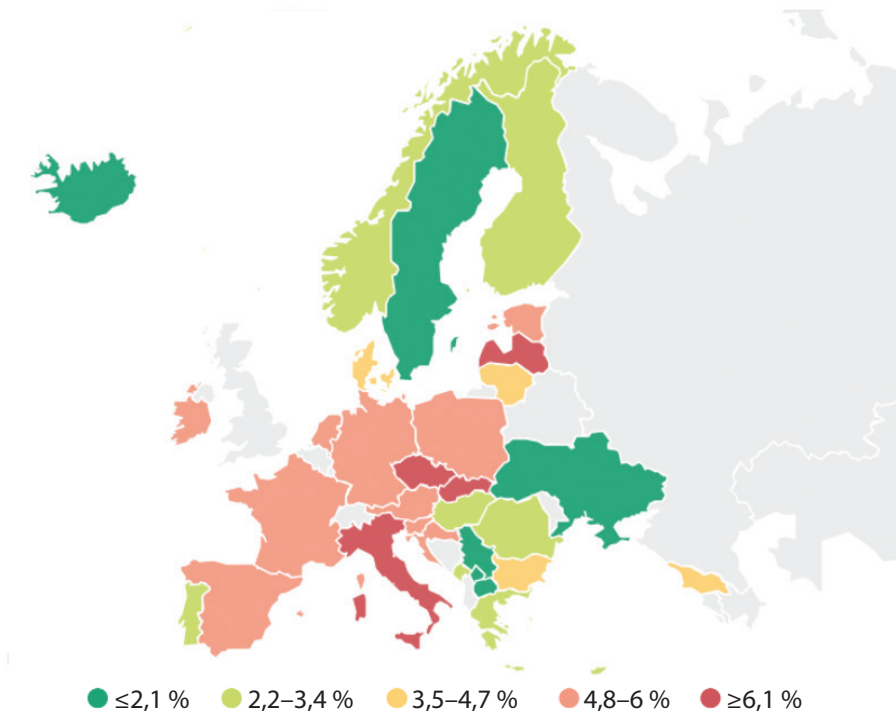
ESPAD tyrimo duomenimis, 2019 m. 5,6 % 15–16 m. Lietuvos mokinių buvo bent kartą gyvenime vartoję naujas psichoaktyvias medžiagas (4,8 % vaikinių ir 6,3 % merginų). Bent kartą gyvenime naujas psichoaktyvias medžiagas išbandžiusių mokinių dalis 2019 m. išliko panaši kaip ir 2015 m., kai 5,4 % mokinių nurodė vartoję naujas psichoaktyvias medžiagas. Bet pastebima, kad sumažėjo dalis mokinių, kurie nebuvo tikri ar nežinojo, ar yra vartoję naujas psichoaktyvias medžiagas (nuo 7,7 % 2015 m. iki 1,4 % 2019 m.) (žr. 2.1.14 pav.).

ESPAD tyrimo duomenys

2.1.14 pav. Naujų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas tarp 15–16 m. mokinių Lietuvoje 2015 m. ir 2019 m. (%)

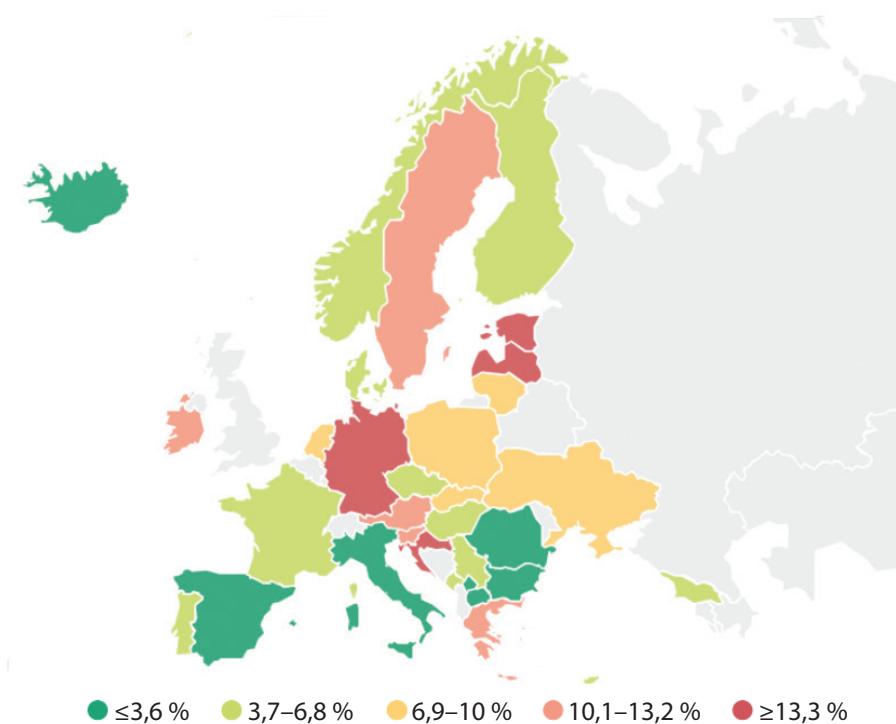
Lietuvoje bent kartą gyvenime naujas psichoaktyvias medžiagas vartojo didesnė dalis mokinių nei vidutiniškai ESPAD tyrime dalyvavusiose šalyse (Lietuvoje – 5,6 %, ESPAD šalių vidurkis – 3,4 %) (žr. 2.1.15 pav.).

Šaltinis: <https://data.espad.org/>

2.1.15 pav. Naujų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas tarp 15–16 m. mokinių 2019 m.

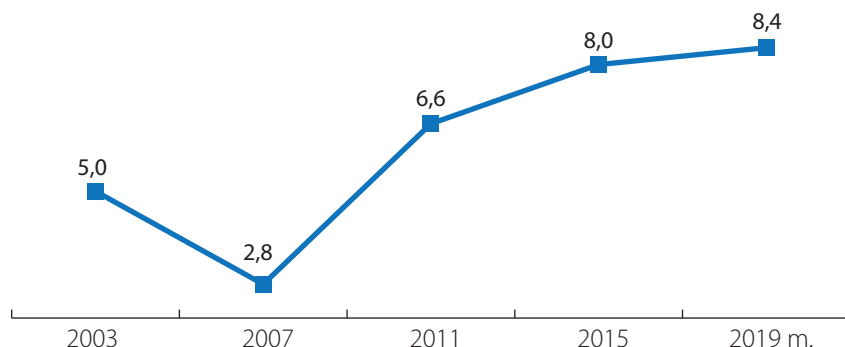
2019 m. 8,4 % 15–16 m. Lietuvos mokinių buvo bent kartą gyvenime vartoję kokius nors inhaliantus (10 % vaikinių ir 7,1 % merginų). Tai kiek didesnė dalis nei ESPAD šalių vidurkis – 7,2 % (žr. 2.1.16 pav.).

Šaltinis: <https://data.espad.org/>

2.1.16 pav. Inhaliantų vartojimo paplitimas tarp 15–16 m. mokinių 2019 m.

Lietuvoje nuo 2007 m. stebimas mokinių inhaliantų vartojimo bent kartą gyvenime paplitimo didėjimas (žr. 2.1.17 pav.).

Šaltinis: <https://data.espad.org/>

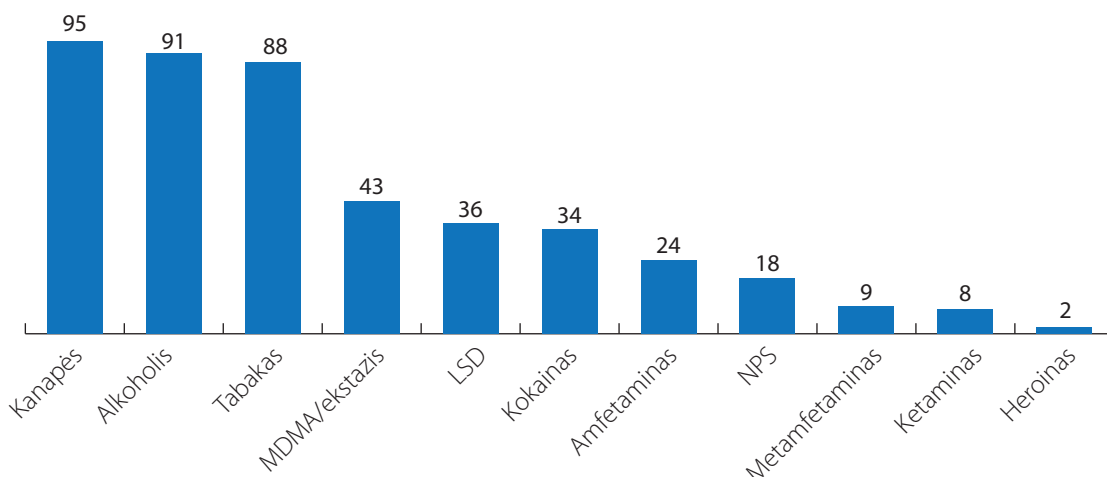
2.1.17 pav. Inhaliantų vartojimo bent kartą gyvenime paplitimas tarp 15–16 m. mokinių Lietuvoje 2003–2019 m., %

Lietuvoje stebimas narkotikų vartojimo paplitimo tarp suaugusių gyventojų didėjimas, tačiau Lietuvoje jis vis dar yra dvigubai mažesnis nei ES šalių vidurkis: 14,1 % 15–64 m. amžiaus Lietuvos gyventojų ir 28,9 % ES gyventojų bent kartą gyvenime vartojo kokius nors narkotikus. Lietuvoje, kaip ir kitose ES šalyse, narkotikų vartojimas labiau paplitęs tarp jaunesnio amžiaus gyventojų.

2.1.2. Europos internetinis narkotikų tyrimas

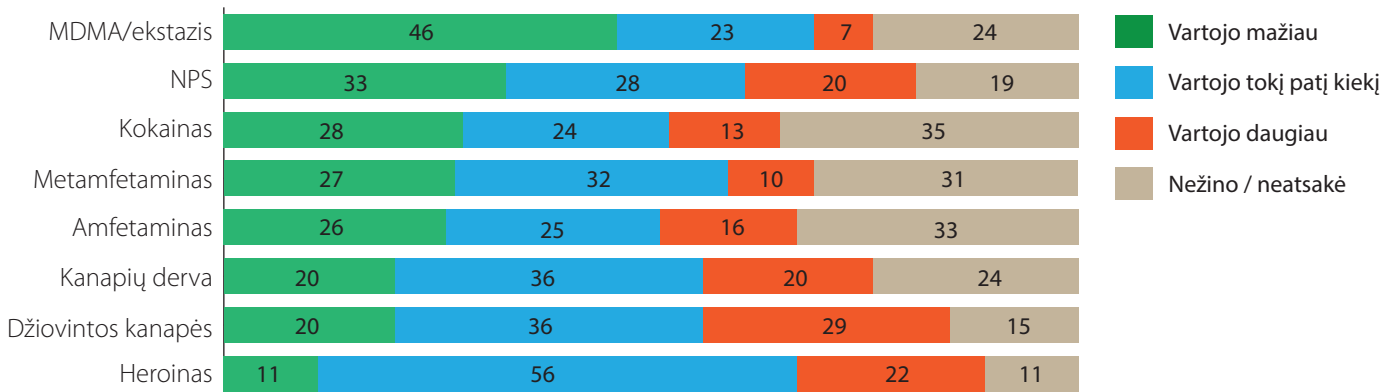
NTAKD kartu su ENNSC 2021 m. kovo–balandžio mėn., kai daugumoje šalių veikė COVID-19 taikomos apribojimo priemonės, vykdė tyrimą, kuriuo siekta įvertinti narkotikų vartojimo modelius skirtingose Europos šalyse. Apklausoje dalyvavo beveik 50 000 (48 469) jaunų suaugusiųjų, per pastaruosius 12 mėn. vartojusių bent vieną iš nelegalių narkotikų, iš 21 ES valstybės narės ir Šveicarijos. Apklausoje dalyvavo 1 206 respondentai iš Lietuvos, bent kartą per pastaruosius 12 mėn. vartoję narkotines medžiagas.

Tyrimo metu nustatyta, kad kanapės buvo dažniausiai vartotas narkotikas, 93 % Europos šalių respondentų nurodė jas vartoję per pastaruosius 12 mėn. Lietuvoje šis skaičius kiek didesnis – 95 %. MDMA/ekstazis (35 %), kokainas (34 %) ir amfetaminas (28 %) buvo kitos Europoje dažniausiai vartojamos medžiagos. Lietuvoje tendencijos kiek skiriasi: MDMA/ekstazį per pastaruosius 12 mėn. nurodė vartoję didesnę dalis tiriamųjų – 43 %, trečia pagal populiarumą narkotinė medžiaga – LSD (36 %), jai nusileidžia kokainas, kurio vartojimas Lietuvoje atitinka Europos šalių vidurkį – 34 %, mažiau populiarus narkotinė medžiaga Lietuvoje – amfetaminas (24 %) (2.1.18 pav.).

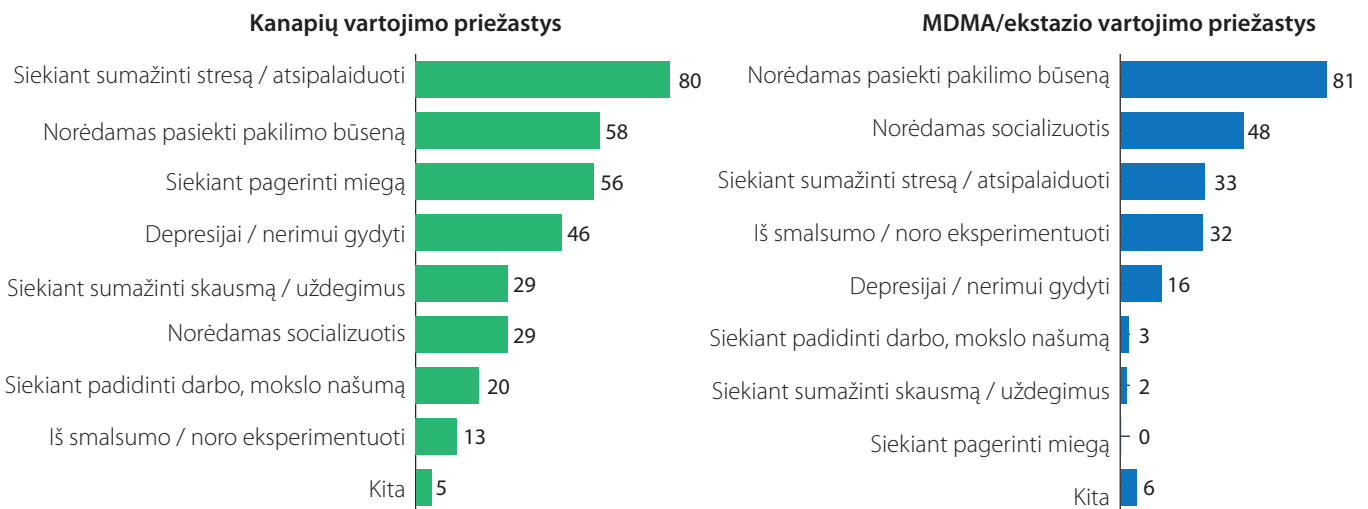
2.1.18 pav. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas per pastaruosius 12 mėn. Lietuvoje (Europos internetinis narkotikų tyrimas), %

Pastebima, kad COVID-19 pandemijos metu pasikeitė narkotikų vartojimo įpročiai: beveik trečdalis respondentų (32 %) nurodė, kad pandemijos laikotarpiu dažniau vartojo kanapes (Lietuvoje – 29 %) ir didelė dalis (42 %) – vartojo mažiau MDMA/ekstazį (Lietuvoje – 46 %) (2.1.19 pav.).

2.1.19 pav. COVID-19 pandemijos įtaka narkotikų vartojimo įpročiams Lietuvoje (Europos internetinis narkotikų tyrimas), %

Tyrimas atskleidė, kad populiariausia narkotikų vartojimo vieta – namai (89 %). Lietuva šiuo klausimu neišsiskyrė: 86 % Lietuvos tiriamųjų nurodė narkotikus vartojantys namuose. Manytina, kad tam įtakos turėjo pasilinksmino vietų uždarymas bei kitos įvestos apribojimo priemonės pandemijos metu. Siekis sumažinti stresą ar atsipalaiduoti buvo pagrindinis tiriamųjų nurodytas motyvas vartoti kanapes (78 %, Lietuvoje – 80 %), apie pusė (51 %) tiriamųjų nurodė vartojantys siekiant pagerinti miegą (Lietuvoje – 56 %), o MDMA/ekstazis dažniausiai buvo vartojamas pasiekti pakilimo būseną (87 %, Lietuvoje – 81 %), kita dalis teigė (41 %), kad vartoja šią medžiagą norėdami socializuotis (Lietuvoje – 48 %) (2.1.20 pav.).

2.1.20 pav. Kanapių ir MDMA/ekstazis vartojimo priežastys Lietuvoje (Europos internetinis narkotikų tyrimas), %

Internetinis narkotikų tyrimas atskleidė, kad lietuviai pagal kai kurių medžiagų vartojimą lenkia dalyvavusių tyrime šalių vidurkį. LSD tarp Lietuvos tiriamųjų yra trečias pagal populiarumą narkotikas po kanapių ir MDMA, o Europos šalyse – kokainas. Pabrėžiama, kad internetiniai tyrimai yra svarbi sudedamoji dalis stebint atsirandančias tendencijas ir kintančius narkotikų vartojimo modelius Europoje. Apklausa padeda pasiekti svarbią tikslinę populiaciją naudojant inovatyvius metodus, o gauti rezultatai suteikia vertingos informacijos, kuri gali prisidėti prie Europos narkotikų politikos kūrimo ateityje.

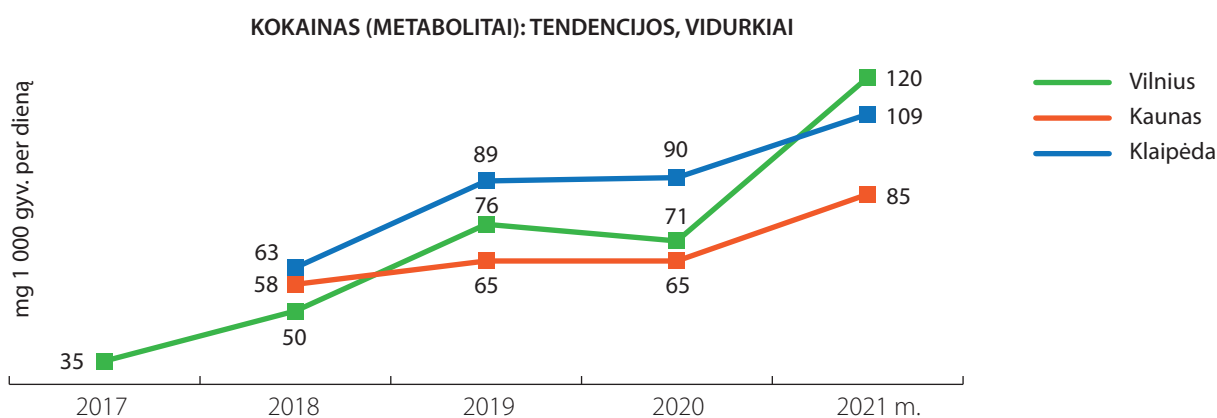
2.1.3. Europos miestų nuotekų tyrimas

ENNSC kartu su Europos vandens nuotekų tyrimų grupe (angl. *The Sewage Analysis Core Group Europe – SCORE*) paskelbė naujausius Europos miestų nuotekų tyrimų rezultatus. Projektas, analizuojantis gyventojų narkotikų vartojimo įpročius, apėmė apie 80 Europos miestų (26 Europos šalis), tarp jų – Vilnių, Kauną ir Klaipėdą. Per pastarąjį dešimtmetį nuotekų analizė tapo svarbia nelegalių narkotikų paplitimo stebėjimo Europoje priemone. Pateikiant beveik realiu laiku gautus duomenis apie vartojimo modelius, lyginant rezultatus tiek tarptautiniu mastu, tiek laikui bėgant, šis inovatyvus stebėsenos metodas gali suteikti vertingą narkotikų vartojimo apžvalgą ir informacijos apie kylančius vartojimo pokyčius.

NTAKD pateikė Vilniaus, Kauno bei Klaipėdos nuotekų mėginius projekto vykdytojų SCORE laboratorijai Belgijoje. Nuotekų mėginiai reprezentuoja beveik 1 milijono gyventojų, gyvenančių šiuose didžiuosiuose Lietuvos miestuose ir besinaudojančių centralizuotu vandentiekiu, populiaciją. Nuotekų sudėtiniai paros mėginiai, kuriuose buvo ieškoma nelegalių stimuliuojančių narkotikų – amfetamino, kokaino, MDMA (ekstazis) ir metamfetamino metabolitų – skilimo produktų, buvo renkami visą savaitę praėjusių metų balandžio mėnesį, kai COVID-19 apribojimai šalyje jau veikė antrus metus.

Kokaino vartojimas visuose trijuose Lietuvos miestuose, palyginti su 2020 m. duomenimis, išaugo, labiausiai – Vilniuje (70 %), Kaune – 31 %, Klaipėdoje – 21 %. (2.1.21 pav.). Nepaisant to, Lietuva, kaip Šiaurės Rytų Europos šalis, išsiskiria nedideliu kokaino vartojimo paplitimu tarp kitų Europos šalių. Stebėtas koncentracijų kiekis nuotekose rodo, kad kokaino vartojimas išlieka didžiausias Vakarų ir Pietų Europos miestuose, ypač Belgijos, Nyderlandų ir Ispanijos miestuose.

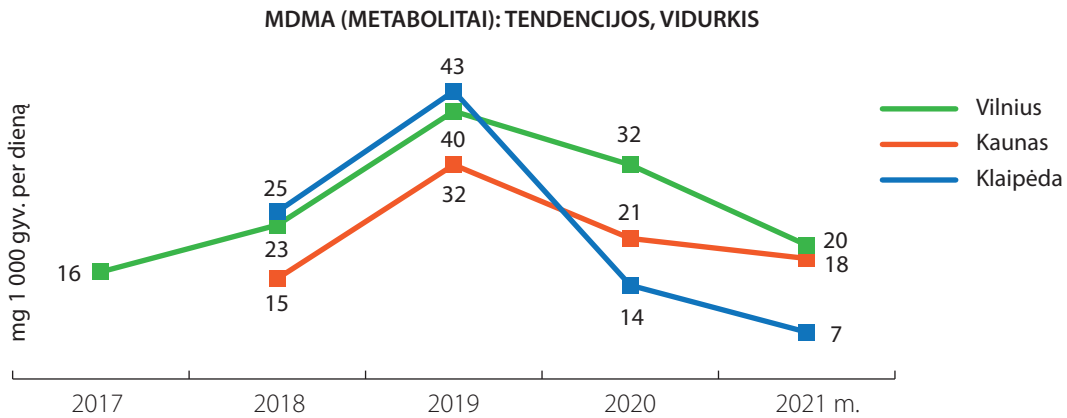
Savaitgalį išauga kokaino vartojimas visuose trijuose miestuose: Klaipėdoje beveik du kartus, palyginti su darbo dienomis, Vilniuje ir Kaune – apie pusantro karto. Pastebima, kad 2020 m. tyrimo rezultatai skyrėsi, tuo metu buvo nustatyta, kad kokaino vartojimas savaitgaliais išaugo apie 50 % ar mažiau.

2.1.21 pav. Kokaino likučiai Lietuvos miestų nuotekose 2017–2021 m.

MDMA vartojimas jau kritęs ankstesniais metais, 2021 m. dar labiau sumažėjo. Klaipėdoje MDMA likučių koncentracija perpus mažesnė, palyginti su 2020 m. duomenimis, Vilniuje – 37 % mažesnė, Kaune – 14 % (2.1.22 pav.). Vilniuje fiksuota didžiausia MDMA likučių koncentracija tarp Lietuvos miestų ir yra 23-ioje pozicijoje tarp visų 78 tirtų Europos miestų, Kaunas – 29-oje, Klaipėda – 55-oje. Didžiausios MDMA koncentracijos buvo nustatytos Belgijos, Vokietijos, Nyderlandų, Švedijos ir Norvegijos miestų nuotekose.

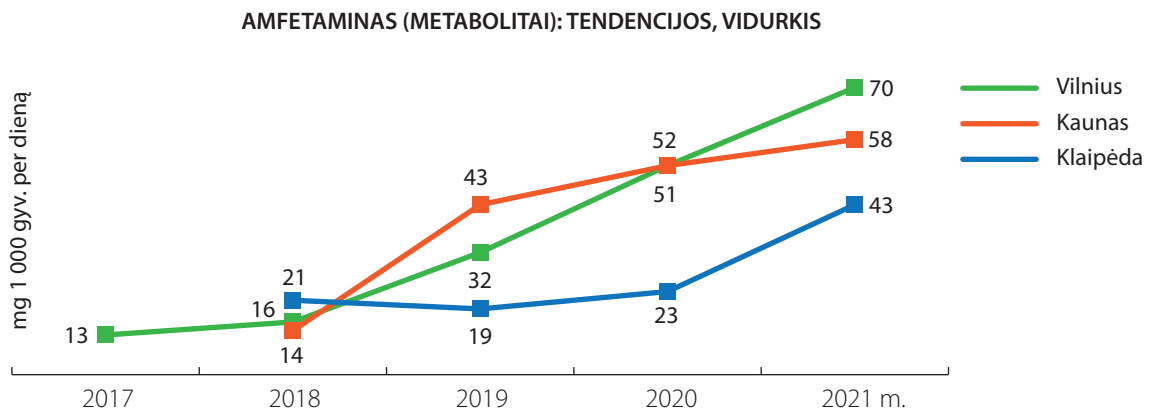
Pastebima, kad MDMA vartojimas darbo dienomis yra mažesnis nei savaitgaliais: Vilniuje savaitgaliais MDMA likučių koncentracija ūgteli beveik pustrėčio karto, Klaipėdoje ir Kaune pusantro karto. Panašūs svyravimai buvo stebimi 2019 m. dar iki pandemijos, o 2020 m. skirtumai nebuvo tokie ryškūs, tikėtina, dėl tais metais uždarytų pasilinksminimo vietų karantino metu.

2.1.22 pav. MDMA likučiai Lietuvos miestų nuotekose 2017–2021 m.

Visuose trijuose miestuose nuo 2018 m. fiksuojamas amfetamino likučių didėjimas. 2021 m. didžiausias padidėjimas stebimas Klaipėdoje – 87 %, palyginti su 2020 m., Vilniuje – 37 %, Kaune – 12 % (2.1.23 pav.). Amfetamino kiekis įvairių Europos šalių miestų nuotekose labai skyrėsi. Kaip ir ankstesniais metais, didžiausias kiekis fiksuotas šiaurės ir rytų Europos miestuose ir daug mažesnis kiekis – pietų Europos miestuose. Vilnius tarp visų tirtų miestų yra 21-oje pozicijoje, Kaunas – 23-ioje, Klaipėda – 27-oje.

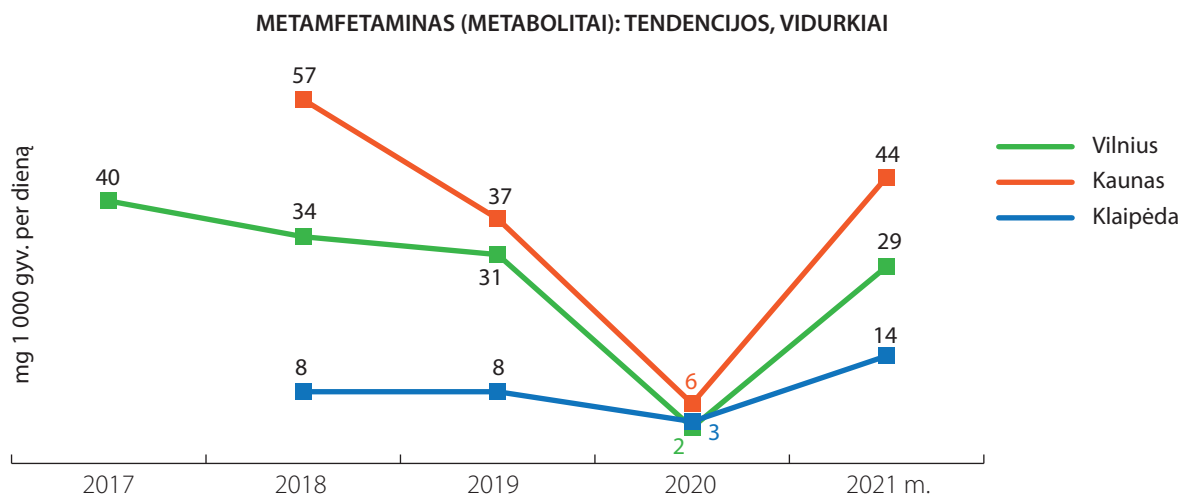
Amfetamino likučių koncentracijos pasiskirstymas gana stabilus visos savaitės dienomis, nors ankstesniais metais savaitgaliais Kaune ir Klaipėdoje amfetamino vartojimas buvo nustatytas maždaug trečdaliu didesnis nei darbo dienomis.

2.1.23 pav. Amfetamino likučiai Lietuvos miestų nuotekose 2017–2021 m.

Metamfetamino likučių koncentracijos miestuose 2020 m. pastebimai sumažėjo, tačiau 2021 m. gerokai šoktelėjo. Vilniuje, palyginti su 2020 m., šios medžiagos koncentracijos kiekis padidėjo 14 kartų, Kaune – 7, Klaipėdoje – beveik 5 (žr. 2.1.24 pav.). Metamfetamino vartojimas Europoje įprastai mažas ir istoriškai koncentruotas Čekijoje ir Slovakijoje, taip pat buvo paplitęs Belgijoje, Vokietijos Rytuose, Ispanijoje, Turkijoje ir Šiaurės Europoje. Stebėtas metamfetamino kiekis kitose vietose buvo labai mažas arba nereikšmingas. 2020 m. Lietuvos miestuose metamfetaminas taip pat buvo mažiau populiarus, vertinant kitų Europos miestų kontekste, Kaunas buvo 32-oje pozicijoje iš visų 82 tais metais dalyvavusių Europos miestų, o 2021 m. atsідūrė kiek aukščiau – 19-oje pozicijoje iš 78 miestų.

Metamfetamino vartojimas išlieka stabilus visomis savaitės dienomis – tiek darbo dienomis, tiek savaitgaliais, galimai parodantis rizikos grupės metamfetaminą vartojančių asmenų populiacijos vartojimą.

2.1.24 pav. Metamfetamino likučiai Lietuvos miestų nuotekose 2017–2021 m.

Epidemiologija, grįsta nuotekų tyrimu, yra sparčiai besivystanti mokslo sritis, kuri padeda nustatyti nelegalių narkotikų vartojimo tendencijas populiacijoje beveik realiu laiku. Žinant susidarantių nuotekų šaltinį, pvz., iš kur atiteka nuotekos į nuotekų valymo įrenginius, mokslininkai gali įvertinti bendruomenėje vartojamų narkotikų kieki, matuodami neteisėtų narkotikų ir jų metabolitų kieki.

Apibendrinant 2021 m. nuotekų tyrimo rezultatus, pastebėta narkotikų vartojimo tendencijų kaita trijuose didžiausiuose Lietuvos miestuose lyginant su praeitų metų rezultatais: visuose trijuose Lietuvos miestuose aptikta didesnė kokaino, amfetamino ir metamfetamino likučių koncentracija, o MDMA – mažesnė. 2021 m. Vilniuje nustatytas didžiausios kokaino ir amfetamino koncentracijos savaitės dienų vidurkis, MDMA – Vilniuje ir Kaune, metamfetamino – Kaune. 2020 m. didžiausi kokaino kiekiai aptikti Klaipėdoje, MDMA – Vilniuje, amfetamino – Vilniuje ir Kaune, metamfetamino – Kaune.

2.1.4. Likučių panaudotuose švirkštuose tyrimas ESCAPE

2021 m. NTAKD trečią kartą dalyvavo ESCAPE projekte (angl. *European Syringe Collection and Analysis Project Enterprise*), kuris Europoje vyksta jau penktąjį kartą. Šio projekto metu vykdomi cheminių medžiagų likučių švirkštuose, kuriuos po panaudojimo atneša į žemo slenksčio kabinetus švirkščiamųjų narkotikų vartotojai, tyrimai ir juo siekiama:

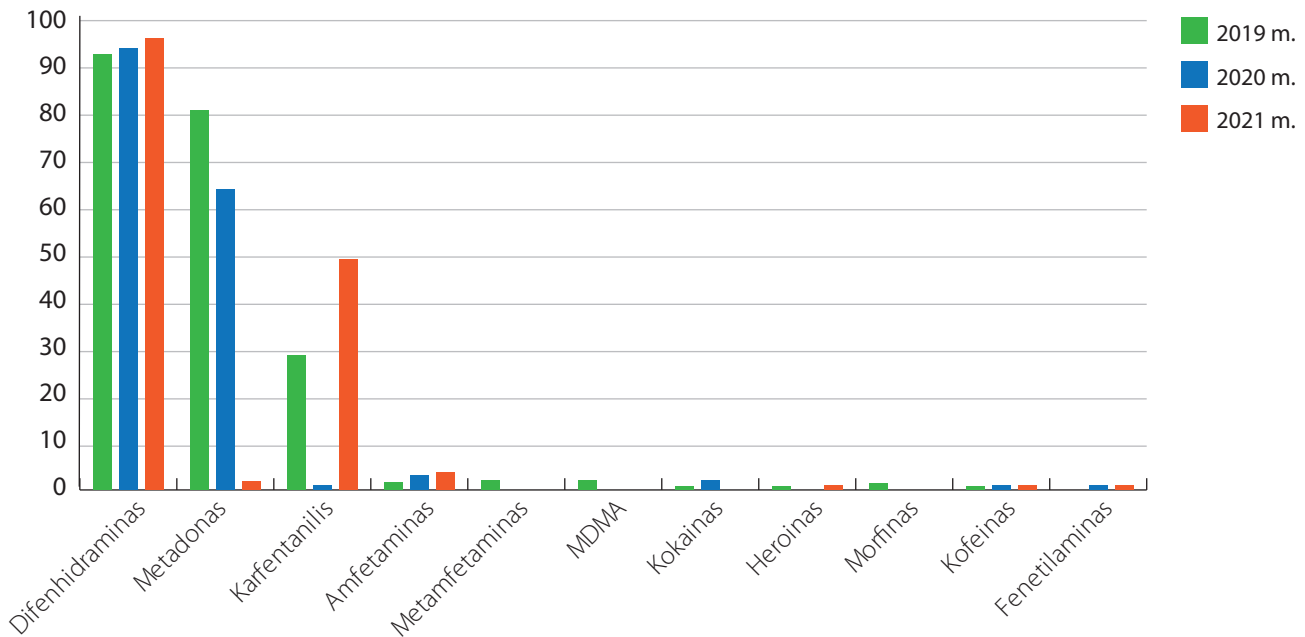
- pagerinti žinias apie švirkščiamųjų narkotikų vartotojų naudojamas medžiagas;
- palyginti informaciją tarp skirtingų miestų ir pačiuose miestuose;
- įvertinti pakartotinai naudojamų švirkštų mastą;
- tyrimo rezultatai leidžia tikslingai planuoti atsako priemones, atsižvelgiant į vartojamas medžiagas.

2021 m. tyrimo Vilniuje metu buvo išanalizuota 150 švirkštų, kurie buvo atsitiktinai pasirinkti iš dviejų žemo slenksčio paslaugų teikimo vietų (asociacijos „Demetra“ žemo slenksčio kabinete, Naujosios Vilnios poliklinikos mobiliųjų žemo slenksčio paslaugų teikimo vietoje prie vadinamojo taboro) surinktų švirkštų. Iš analizuotų švirkštų bent viena medžiaga buvo nustatyta 104 švirkštuose (taip pat atmetus nustatytus metabolitus).

Kaip ir 2020 m., 2021 m. daugiausia buvo nustatyta difenhidramino – 96 % (100 iš 104 švirkštų), taip pat karfentanilio – 49 % (51 iš 104 švirkštų). Kitų medžiagų nustatyta gerokai rečiau: amfetamino – 3,8 % (4 iš 104 švirkštų), metadono 1,9 % (2 iš 104 švirkštų), heroino, fenetilamino, kofeino – po 1 %.

Priešingai nei 2020 m., kai dar buvo taikomos stipresnės Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytos judėjimo ribojimo priemonės dėl COVID-19 situacijos šalyje ir pasaulyje, 2021 m. pastebima, kad Vilniaus mieste tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų vėl paplitęs karfentanilis bei difenhidramino ir karfentanilio mišinys, o

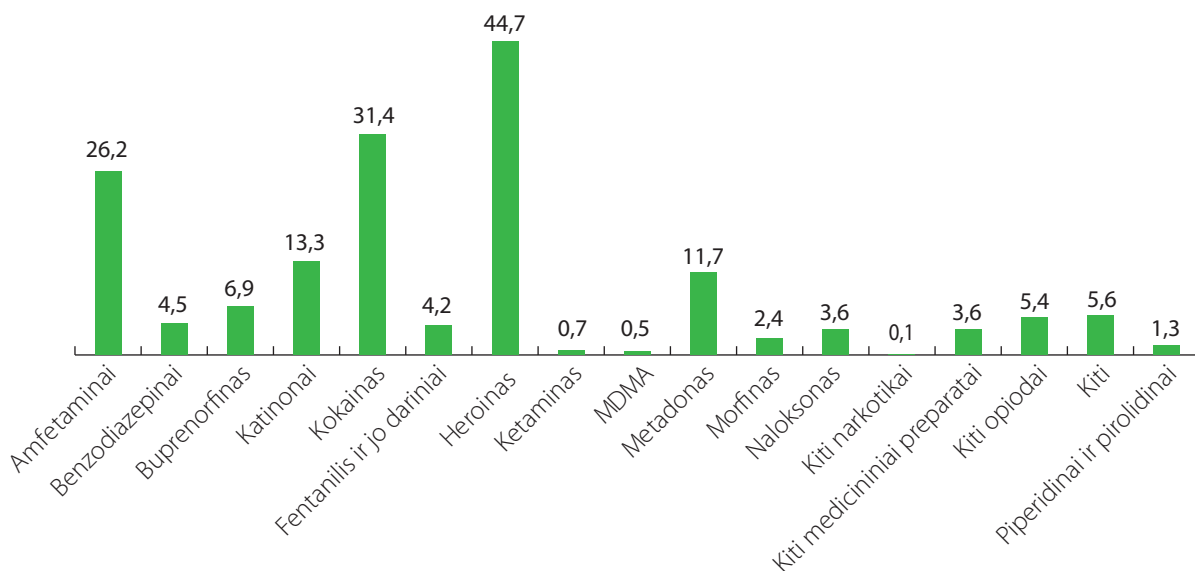
metadonas tapo mažiau populiarus (2.1.25 pav.). Labai tikėtina, kad minėtos priemonės turėjo įtakos ir narkotinių ir psichotropinių medžiagų prieinamumui.

2.1.25 pav. Likučių panauduose švirkštuose tyrimo Vilniuje rezultatai 2021 m., %

2021 m. projekto penktosios kampanijos metu 1 939 švirkštų turinys buvo analizuojamas aštuoniolikoje Europos miestų.

Daugumoje Europos miestų tirtų švirkštų rastas heroinas (44,1 %), kokainas nustatytas beveik trečdalyje švirkštų (31,5 %), amfetaminai – ketvirtadalyje (26,8 %) (2.1.26 pav.). Pastebima, kad didelėje dalyje švirkštų buvo aptikta du ar daugiau narkotikų, dažniausias derinys – stimuliantų ir opioidų.

2.1.26 pav. Likučių panauduose švirkštuose tyrimo visuose tirtuose Europos miestuose rezultatai 2021 m., %

Pastebima, kad Lietuva Europos kontekste išsiskiria vertinant švirkščiamas medžiagas, paplitusias tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų. Daugelyje Europos miestų švirkštuose rastos stimuluojančios medžiagos (kokainas, amfetaminai), Vilniuje šios medžiagos tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų nėra populiaros, labiau paplitę opioidai.

2.1.5. Didelės rizikos narkotikų vartojimas (PDU)

Vienas iš penkių NTAKD, kaip Europos narkotikų ir narkomanijos informacinio tinklo „Reitox“ nacionalinio centro Lietuvoje, koordinuojamų rodiklių yra **Probleminis narkotikų vartojimas (arba didelės rizikos narkotikų vartojimas)** (angl. *problem drug use*, PDU, arba angl. *high risk drug use*, HRDU). ENNSC probleminį narkotikų vartojimą apibrėžia kaip psichoaktyviųjų medžiagų vartojimą (išskyrus alkoholį, tabaką ir kofeiną), kai šios medžiagos vartojamos rizikingai (pvz., intensyviai, nuolat) arba didelę riziką sveikatai keliančiais būdais (pvz., švirkščiamuoju būdu).

Narkotikų švirkštimasis siejamas su žalingesnio narkotikų vartojimo ypatumais ir padidėjusia rizika užsikrėsti per kraują plintančiomis infekcijomis, tokiomis kaip ŽIV ir virusiniu hepatitu. ENNSC duomenimis, pastarąjį dešimtmetį švirkščiamųjų narkotikų vartojimas Europoje mažėjo. Atkreiptinas dėmesys, kad tik dalis šalių turi naujesnius nei 2015 m. švirkščiamųjų narkotikų vartojimo paplitimo tyrimų duomenis. Tam įtakos turi įvairūs veiksniai, tokie kaip tyrimui atlikti tinkamos informacijos prieinamumo, finansinių ir žmogiškųjų išteklių trūkumas, išsikelti kitokie tyrimų prioritetai ir kt. Švirkščiamųjų narkotikų vartojimo rodikliai svyruoja nuo mažiau nei 1 atvejo 1 000 gyventojų (15–64 m. amžiaus) Graikijoje, Ispanijoje ir Nyderlanduose iki daugiau nei 10 atvejų 1 000 gyventojų Estijoje (žr. 2.1.13 lentelę)¹⁸.

2.1.13 lentelė. Švirkščiamųjų narkotikų vartotojų skaičius kai kuriose Europos šalyse

Šalis	Įvertio metai	Atvejai 1 000 15–64 m. gyventojų
Belgija	2019	0,5–1,0
Čekija	2020	6,1–6,3
Estija	2019	9,0–11,3
Graikija	2020	0,3–0,5
Ispanija	2019	0,2–0,4
Prancūzija	2019	3,1–3,3
Kroatija	2015	1,8–2,9
Kipras	2020	0,8–1,8
Latvija	2016	5,3–6,8
Lietuva	2016	4,4–4,9
Liuksemburgas	2019	1,9
Vengrija	2015	1
Nyderlandai	2015	0,07–0,09
Portugalija	2015	1,0–4,5
Suomija	2017	7,4
Norvegija	2019	2,0–2,8

ENNSC informacija

Narkotikų vartojimas yra neteisėta veikla ir tai lemia, kad tikslų narkotikų vartotojų skaičių nustatyti yra gana sudėtinga, todėl duomenys apie didelės rizikos narkotikų vartojimą yra renkami netiesioginiais metodais. Netiesioginiai metodai apima įvairius specifinius statistinius skaičiavimus naudojant šalyje prieinamas duomenų bazines, kuriose renkama informacija, susijusi su narkotikų vartojimu (pvz., duomenys apie į gydymo sistemą patenkančius švirkščiamųjų narkotikų vartotojus (toliau – ŠNV)).

18 Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras (2022), Europos narkotikų vartojimo paplitimo ataskaita 2022. Tendencijos ir pokyčiai, Europos Sąjungos leidinių biuras, Liuksemburgas. https://www.emcdda.europa.eu/publications/edr/trends-developments/2022_en

2017 m. Lietuvoje buvo pakartotinai atliktas didelės rizikos narkotikų vartojimo tyrimas¹⁹. Tyrimą atliko Respublikinis priklausomybės ligų centras kartu su užsienio partneriais. Tyrime naudoti 2015–2016 m. duomenys ir taikyti įvairūs statistinių skaičiavimų metodai, naudoti įvairūs duomenų šaltiniai. Nustatyta, kad šalyje vidutiniškai yra apie 8 000 opioidų vartotojų ir maždaug 8 000–10 500 ŠNV. Lyginant Lietuvos ŠNV skaičių su kitų Europos šalių ŠNV skaičiumi (žr. 2.1.13 lentelę), matyti, kad Lietuvos įvertis yra didesnis nei daugumos valstybių. Šio tyrimo metu taip pat buvo skaičiuotas ir ŠNV paplitimas kai kuriuose Lietuvos miestuose: daugiausia apskaičiuota Vilniuje – 3 000–9 000, Klaipėdoje – 1 700, Kaune – 1 000, Alytuje – 100.

Tarp švirkščiamųjų narkotikų opioidai yra nurodomi visose 2.1.13 lentelėje paminėtose šalyse, o heroinas istoriškai siejamas su švirkščiamųjų narkotikų vartojimu daugelyje šalių. Vis dėlto situacija pamažu keičiasi. Tarp 2020 m. pirmą kartą specializuotą priklausomybės nuo narkotikų vartojimo gydymą pradėjusių asmenų, kurių pagrindinis vartojamas narkotikas buvo heroinas, švirkštimaši, kaip pagrindinį vartojimo būdą, nurodė tik 22 % pacientų, o 2013 m. tokių vartojimo būdą buvo nurodę 35 % tokių asmenų. Švirkščiamuoju būdu vartojami ir kiti narkotikai, įskaitant amfetaminus, kokainą, sintetinius katinonus, išrašomus opioidinius vaistus ir kitus vaistus. Vis dėlto labai mažai žinoma apie švirkščiamųjų narkotikų vartojimo ypatumus ir kaip jie skiriasi įvairiose šalyse²⁰.

Probleminis narkotikų vartojimas apima rizikingą narkotikų vartojimą (pvz., intensyvu, nuolatinį) arba jų vartojimą didelę riziką sveikatai keliančiais būdais (pvz., švirkščiamuoju būdu). Narkotikų švirkštėjimas siejamas su padidėjusia rizika užsikrėsti per kraują plintančiomis infekcijomis, tokiomis kaip ŽIV ir virusiniu hepatitu. Probleminių narkotikų vartotojų skaičiaus stebėseną padeda įvertinti esamą situaciją, suteikia galimybę apskaičiuoti rizikos grupėms teikiamų paslaugų, tokių kaip pakaitinis gydymas ar adatų ir švirkštų keitimo programos, aprėptis bei planuoti šias paslaugas.

2.1.6. Lietuvos gyventojų požiūris į narkotikų problemą

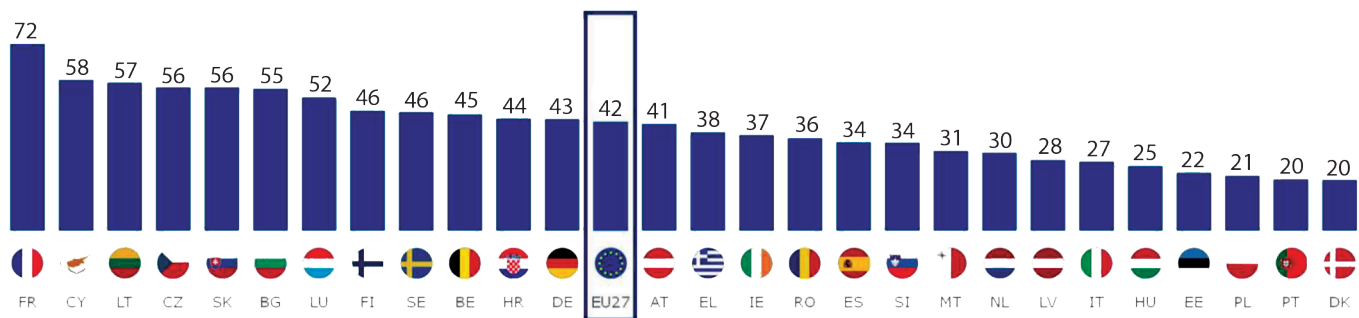
2021 m. Europos Komisijos užsakymu 27 ES šalyse atlikto Eurobarometro tyrimo „Narkotikų poveikis bendruomenėms“²¹ duomenimis, daugiau nei trečdalis (35 %) ES gyventojų manė, kad per pastaruosius kelerius metus jų vietovėje padaugėjo su narkotikais susijusių problemų. Vis dėlto Lietuvoje taip galvojančių gyventojų buvo beveik perpus mažiau (19 %). Lietuvos rodiklis buvo vienas mažiausių ES. Mažesnę dalį gyventojų, manančių, kad per pastaruosius kelerius metus padaugėjo su narkotikais susijusių problemų, buvo tik Estijoje (11 %), Latvijoje (14 %) ir Portugalijoje (17 %). Lietuvoje taip pat šiek tiek mažesnę dalį gyventojų nei vidutiniškai ES manė, kad dėl COVID-19 sukeltos pandemijos jų vietovėje padidėjo narkotikų vartojimas (Lietuvoje – 27 %, ES – 30 %) ir padaugėjo su narkotikais susijusių problemų (Lietuvoje – 26 %, ES – 29 %).

Remiantis šio tyrimo rezultatais, daugiau nei pusė (54 %) Lietuvos gyventojų buvo įsitikinę, kad jų gyvenamojoje vietovėje narkotikus vartojantys arba pardavinėjantys žmonės yra rimta problema. Situacija Lietuvoje yra tokia pati kaip ir kitose ES šalyse (ES vidurkis – 54 %). Kita vertus, Lietuvoje didesnę dalį gyventojų nei vidutiniškai ES nurodė, kad narkotikų prieinamumas ir vartojimas yra svarbiausias dalykas, bloginantis bendrą gyvenimo kokybę jų vietovėje (LT – 43 %, ES – 35 %). Taip pat didesnę dalį lietuvių, teigiančių, kad narkotikai jų vietovėje yra problema, nurodė, kad narkotikų prekeiviai ir nuo narkotikų priklausomi asmenys baugina vietinius žmones (LT – 57 %, ES – 42 %). Deja, bet pagal šį rodiklį Lietuva buvo trečia ES po Prancūzijos (72 %) ir Kipro (58 %).

19 Thanki, D., Mravčík, V., Běláčková, V., Mačiulytė, D., Zábanský, T., Širvinskienė, A., Subata, E., Lorenzo-Ortega, R. (2018 m.). Didelės rizikos narkotikų vartotojų paplitimo vertinimo bei adatų ir švirkštų programos ir pakaitinio gydymo aprėpties įvertinimo taikant daugiametodį skaičiavimą Lietuvoje 2015–2016 m. (angl. A multi-method estimation of high-risk drug use prevalence and coverage of needle and syringe programs and opioid substitution treatment in Lithuania in 2015-2016).

20 Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras (2022), Europos narkotikų vartojimo paplitimo ataskaita 2022. Tendencijos ir pokyčiai, Europos Sąjungos leidinių biuras, Liuksemburgas. https://www.emcdda.europa.eu/publications/edr/trends-developments/2022_en

21 Eurobarometro tyrimas „Narkotikų poveikis bendruomenėms“, 2022. https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/Impact_drugs_communities_2021_EB_flash_493_report_en.pdf

Eurobarometro tyrimo „Narkotikų poveikis bendruomenėms“ duomenys

2.1.27 pav. Respondentų, sutikusių, kad narkotikų prekeiviai ir nuo narkotikų priklausomi asmenys baugina vietinius žmones, dalis (proc. apskaičiuotas nuo respondentų, manusių, kad narkotikų vartojimas ir prekyba narkotikais jų vietovėje yra problema, N=19 483)

2.2. Priklausomybės nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų gydymo paslaugų poreikio nustatymas (TDI). Priklausomybės nuo narkotikų epidemiologija

2.2.1. Priklausomybės nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų gydymo paslaugų poreikio nustatymas (TDI)

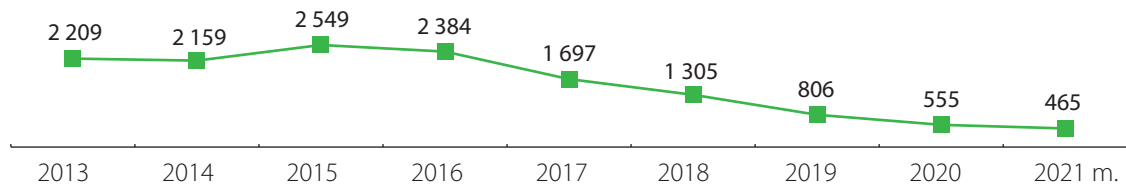
Priklausomybės nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų gydymo paslaugų poreikio nustatymas (angl. *treatment demand indicator*, TDI) – vienas iš 5 NTAKD, kaip Europos narkotikų ir narkomanijos informacinio tinklo „Reitox“ nacionalinio centro Lietuvoje, koordinuojamų rodiklių. Pagrindinė šio rodiklio paskirtis – kiekvienais metais panašiu būdu surinkti palyginamus duomenis iš visų ES valstybių narių apie nuo narkotikų priklausomų asmenų, kurie patenka į gydymo sistemą, skaičių ir profilį. Pagrindinis renkamos informacijos tikslas – surinkti rutininius, anonimiškus duomenis apie narkotinių medžiagų vartotojus, esančius gydymo sistemoje, kurie leistų daryti išvagas apie jų charakteristikas, rizikingą elgseną ir narkotikų vartojimo tendencijas, taip pat suteiktų galimybes stebėti naujus atvejus ir narkotikų vartojimo paplitimą bei planuoti gydymo paslaugų poreikį.

Šie duomenys yra renkami bei lyginami valstybiniu mastu ir kasmet teikiami ENNSC, kur jie analizuojami Europos lygmeniu. Tam, kad šalyse šio rodiklio stebėseną būtų įgyvendinama kuo panašiau, ENNSC yra paruošęs protokolus, kuriuose nurodoma, kokie duomenys apie paslaugų gavėjus turėtų būti teikiami.

Lietuvoje TDI stebėseną įgyvendinama per Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2011 m. gruodžio 23 d. įsakymo Nr. V-1109 „Dėl Asmenų, kurie kreipiasi į asmens sveikatos priežiūros įstaigas dėl psichikos ir elgesio sutrikimų, vartojant narkotines ir psichotropines medžiagas, stebėsenos informacinės sistemos nuostatų ir duomenų saugos nuostatų patvirtinimo“ pagrindu sukurtą Asmenų, kurie kreipiasi į asmens sveikatos priežiūros įstaigas dėl psichikos ir elgesio sutrikimų, vartojant narkotines ir psichotropines medžiagas, stebėsenos informacinę sistemą (toliau – ASIS). ASIS 2012 m. liepos 1 d. pradėjo veikti Valstybiniame psichikos sveikatos centre. Valstybinis psichikos sveikatos centras (nuo 2022 m. liepos 1 d. Higienos institutas) analizuoja ASIS sukauptą informaciją, ją apibendrina ir teikia nuolatiniam duomenų gavėjui – NTAKD, o šis informaciją perduoda ENNSC.

ASIS duomenys suteikia galimybę įvertinti gydymo paslaugų, teikiamų dėl priklausomybės nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų, poreikį, t. y. asmenų, kuriems paslaugos dėl priklausomybės yra teikiamos gydymo sistemoje analizuojamais metais, skaičių.

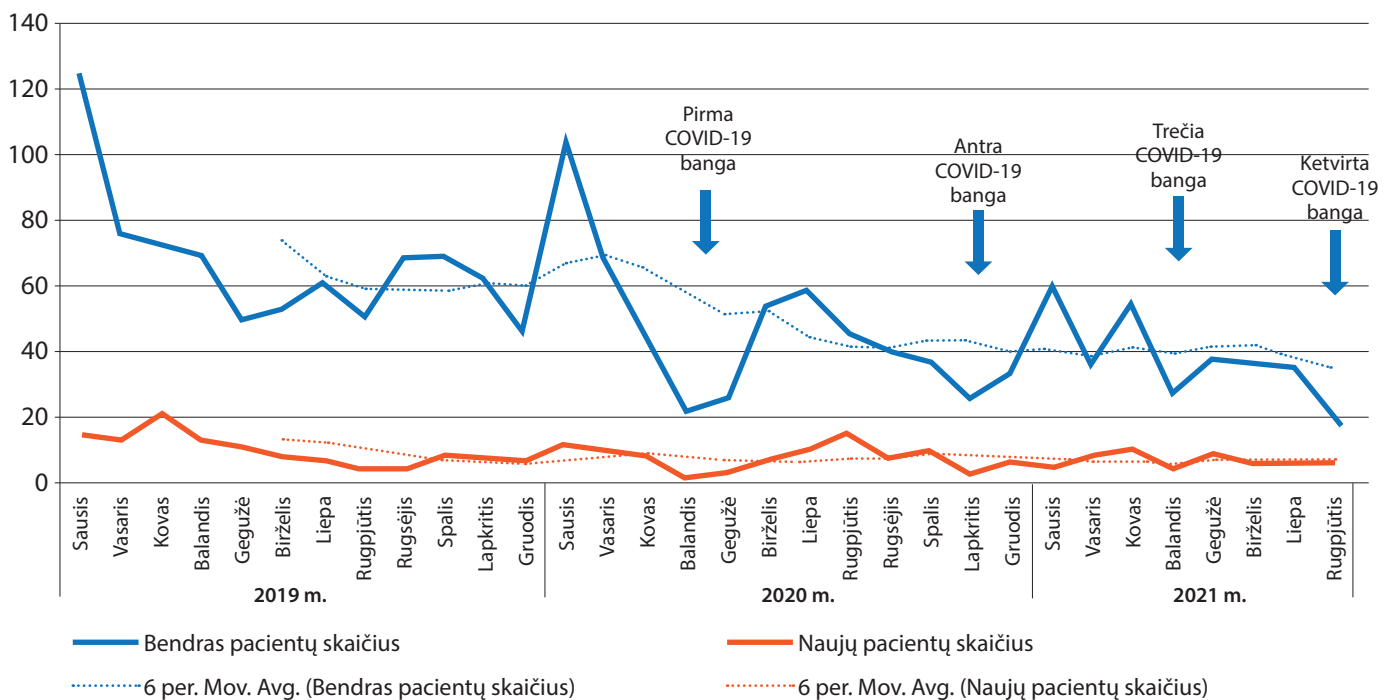
Pagal ASIS duomenų bazėje esančius duomenis, per paskutinius 6 ataskaitinius metus stebimų gydytų asmenų (atvejų), kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, skaičius nuolat mažėjo. Nuo 2015 m. stebimų asmenų skaičius sumažėjo daugiau nei penkis kartus (žr. 2.2.1 pav.).

Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenys

2.2.1 pav. Gydytų asmenų (atvejų), kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo, skaičius Lietuvoje 2013–2021 m.

Šis gydyme esančių asmenų stebėsenos duomenų mažėjimas rodo arba mažėjantį gydymo paslaugas gaunančių asmenų skaičių, arba tai, kad gydymo įstaigos nesuveda duomenų į ASIS sistemą, arba ASIS technines problemas. Valstybinio psichikos sveikatos centro pertvarka, prasidėjusi 2018 m., taip pat galėjo turėti neigiamos įtakos duomenų kokybės užtikrinimui. Asmenų, kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, gydymo atvejų skaičiaus mažėjimą 2020–2021 m. galėjo nulėmti ir COVID-19 pandemija dėl įvestų ribojimo priemonių, sveikatos priežiūros sektoriuje patirtų iššūkių. 2021 m., kaip ir pirmaisiais pandemijos metais, gydomų asmenų staigesnis skaičiaus mažėjimas sutapo su išaugusiais COVID-19 susirgimų skaičiais (žr. 2.2.2 pav.).

Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenys

2.2.2 pav. Gydytų asmenų (atvejų), kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo, skaičius 2019 m. sausio–2021 m. rugpjūčio mėn.

Didžioji dauguma 2021 m. gydytų asmenų buvo opioidų vartotojai (apie 78 %) (žr. 2.2.1 lentelę). Tokia pati tendencija išlieka visų paskutinių 6 metų laikotarpiu.

2.2.1 lentelė. Gydytų asmenų (atvejų), kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo, skaičiaus pasiskirstymas pagal pagrindinę psichoaktyviąją medžiagą, dėl kurios kreipėsi į asmens sveikatos priežiūros įstaigą 2019–2021 m.

Psichoaktyvioji (-sios) medžiaga (-os)	Gydytų asmenų (atvejų) skaičius atitinkamais metais		
	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Opioidai	649	455	364
Kokainas	15	12	8
Stimuliatoriai	30	22	26
Migdomieji ir raminamieji	48	28	21
Haliucinogenai	0	3	0
Lakūs inhaliantai	0	1	0
Kanapės	51	27	35
Kitos psichoaktyvios medžiagos	13	7	11

Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenys

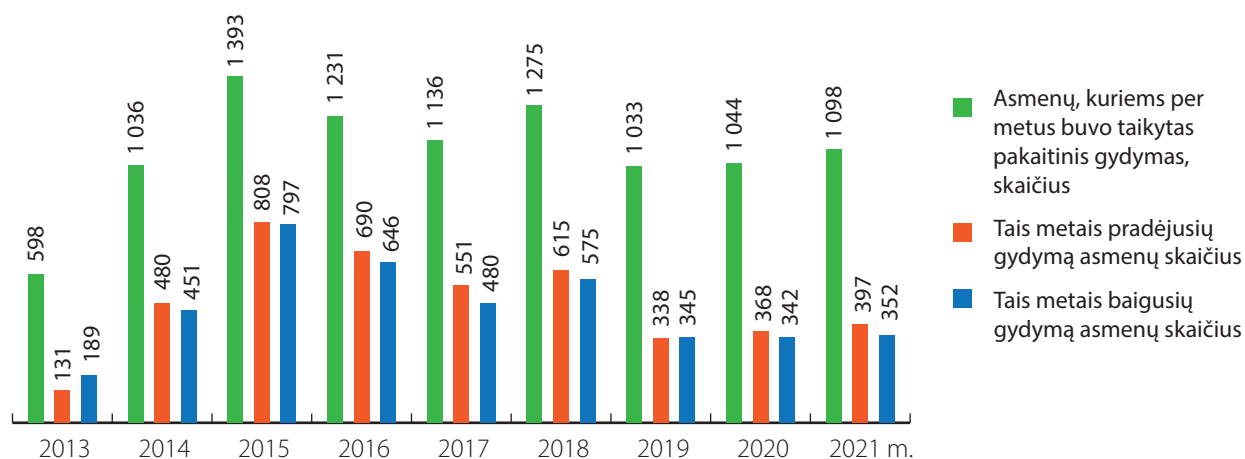
Deja, bet nepakankama duomenų kokybė nesudaro galimybių daryti reikšmingų išvadų apie priklausomybę sergančių asmenų skaičiaus pokyčius.

2.2.2. Pakaitinis gydymas

Pakaitinis gydymas opioidiniais vaistinėmis preparatais (toliau – pakaitinis gydymas), kuris paprastai derinamas su psichosocialinėmis intervencinėmis priemonėmis, yra dažniausias priklausomybės nuo opioidų vartojimo gydymo būdas. Turimi duomenys patvirtina, kad taikant tokį gydymo metodą teigiamai veikiamas narkotikų vartotojų pasiryžimas tęsti gydymą, mažėja neteisėto opioidų vartojimo paplitimas ir užregistruojamų rizikingo elgesio atvejų, taip pat mažėja su narkotikais susijusi žala ir mirtingumas.

ENNSC duomenimis, maždaug 50 % nuo opioidų priklausomų asmenų Europoje gauna pakaitinį gydymą. Nacionaliniai šalių duomenys labai skiriasi – nuo maždaug 10 % iki maždaug 80 %. Tai rodo skirtingą šių gydymo paslaugų aprėptį Europoje ir tai, kad šios paslaugos daugelyje šalių vis dar nepakankamos.

Lietuvoje pakaitinio gydymo paslaugas 2021 m. gavo 1 098 priklausomybę nuo opioidų turintys asmenys. Naujai pradėjusių gydymą asmenų skaičius 2021 m. padidėjo vos 8 %, o baigusį gydymą asmenų skaičius padidėjo tik 3 % lyginant su ankstesniais metais (žr. 2.2.3 pav.). Iki 2019 m. asmenų, dalyvavusių pakaitinio gydymo programoje, skaičiaus augimą galėjo lemti naujų vaistinių preparatų, skirtų pakaitiniam gydymui, pasiūla, didesnis pakaitinio gydymo programų prieinamumas, pokyčiai finansuojant gydymą ir kt.

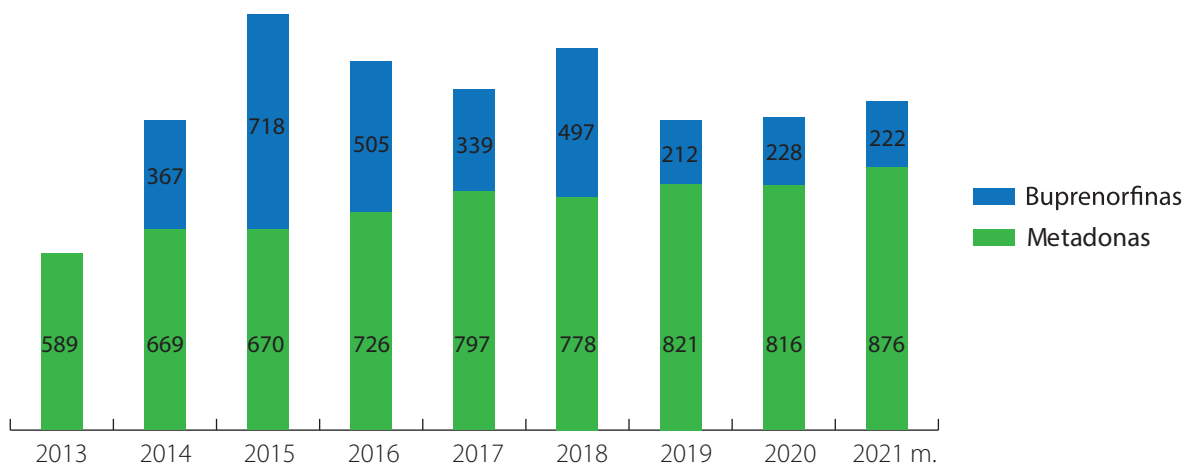

Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenys

2.2.3 pav. Asmenų, kuriems taikytas pakaitinis gydymas, skaičius Lietuvoje 2013–2021 m.

Lietuvoje 2021 m., kaip ir ankstesniais metais, gydymas buvo prieinamas maždaug 16 % didelės rizikos opioidų vartotojų. Tokia gydymo aprėptis yra itin maža. Vadovaujantis PSO rekomendacijomis, turėtų būti pasiekta bent jau vidutinės pakaitinio gydymo teikimo aprėpties apatinė riba – 40 %. ENNSC duomenimis²², šio tikslo taip pat nėra pasiekusios tokios šalys, kaip Kipras, Suomija, Latvija.

Lietuvoje metadonas yra pagrindinė medžiaga, skiriama asmenims priklausomybei nuo opioidų vartojimo gydyti (žr. 2.2.4 pav.). Pakaitinio gydymo metadonu paslauga yra kompensuojama. Pastaraisiais metais pakaitinį gydymą vaistiniu preparatu buprenorfinu gaunančių asmenų skaičiai išliko panašūs, 2021 m. šiek tiek padaugėjo asmenų, gaunančių pakaitinį gydymą metadonu. Gydymą buprenorfinu gavusių asmenų skaičius nuo 2019 m. galėjo mažėti dėl šio vaisto tiekimo trikdžių. Lietuvoje asmenys gydomi buprenorfinu nuo 2014 m., tačiau ši paslauga nėra valstybės kompensuojama ir pacientai turi susimokėti patys.

Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenys

2.2.4 pav. Asmenų, kuriems taikytas pakaitinis gydymas, skaičius pagal naudotą vaistinį preparatą Lietuvoje 2013–2021 m.

Vis dar laikoma, kad pakaitinio gydymo programų prieinamumas Lietuvoje nėra pakankamas. Pakaitinio gydymo paslaugų teikėjai yra itin netolygiai pasiskirstę geografiškai. Siekiant, kad kuo daugiau nuo narkotikų priklausomų asmenų patektų į gydymo sistemą, reikia didinti pakaitinio gydymo aprėptis kitose šalies teritorijose.

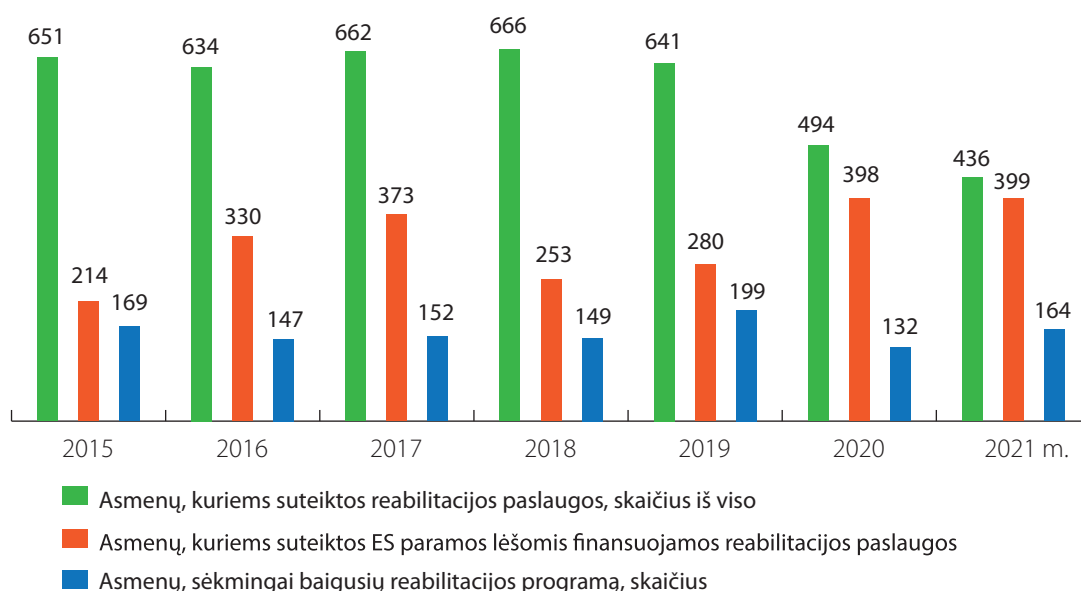
Didžioji dalis savivaldybių neteikia gydymo paslaugų psichikos ir elgesio sutrikimų dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo turintiems asmenims. Neišplėtotas pakaitinio gydymo paslaugų teikimo tinklas apsunkina šių paslaugų prieinamumą ir darytina prielaidą, kad turi įtakos nepakankamoms gydymo aprėptims, tačiau paties poveikio masto nėra galimybės objektyviai įvertinti. Siekiant įvertinti gydymo paslaugų teikimo prieinamumą ir realias aprėptis, pirmiausia reikėtų užtikrinti patikimų duomenų surinkimą, o tam būtina modernizuoti Asmenų, kurie kreipiasi į asmens sveikatos priežiūros įstaigas dėl psichikos ir elgesio sutrikimų, vartojant narkotines ir psichotropines medžiagas, stebėsenos informacinę sistemą. Pagal turimus duomenis priklausomybe nuo opioidų sergančių asmenų pakaitinio gydymo aprėptis pastaruosius metus nesikeičia, ji sudaro apie 16 % nuo visų apskaičiuotos didelės rizikos opioidų vartotojų dalies ir nesiekia PSO rekomenduojamos bent vidutinės pakaitinio gydymo teikimo aprėpties apatinės ribos – 40 %.

2.2.3. Psichologinė socialinė reabilitacija

Psichologinė bei socialinė reabilitacija trumpalaikės socialinės globos įstaigose

2021 m. Lietuvoje veiklą vykdė 11 licencijuotų psichologinės ir socialinės reabilitacijos (toliau – PSR) įstaigų. Šios įstaigos nuo 2015 m. dalyvauja ES fondų lėšomis finansuojamame projekte „Asmenų, priklausomų nuo psichoaktyviųjų medžiagų, socialinė integracija“ (toliau – Projektas), kurio tikslas – padėti asmenims, priklausomiems nuo psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo, integruotis į darbo rinką, siekiant išvengti jų socialinės atskirties.

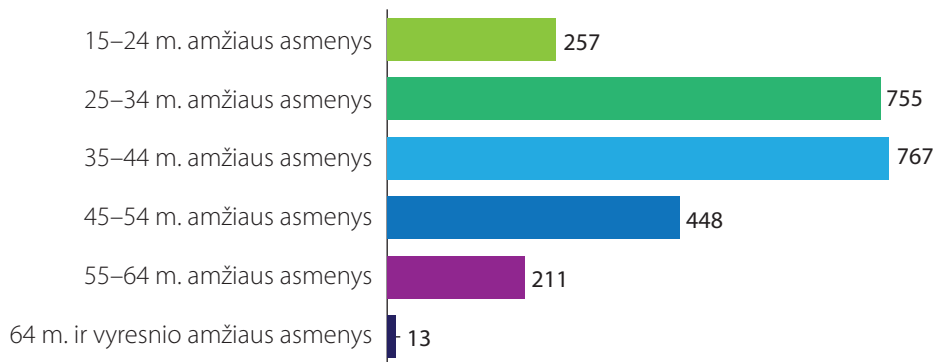
PSR įstaigos padeda keisti psichoaktyvias medžiagas vartojančio asmens įpročius ir formuoti sveiko ir blaivaus gyvenimo, savidisciplinos įgūdžius. Bene svarbiausias veiksnys sėkmingo pokyčio link – savanoriškas asmens atvykimas į įstaigą su užtikrintu noru pasikeisti. 7–14 mėnesių trunkančioje psichologinės ir socialinės reabilitacijos programoje dalyvaujantys asmenys mokosi priimti teikiamą pagalbą, laikosi įstaigoje nurodytų taisyklių, dienvakšės, mokosi socialinių ir darbinių įgūdžių. Svarbu tai, jog kiekvienas gali pasirinkti poreikius atitinkančias paslaugas ir PSR įstaigą. PSR įstaigų darbuotojai – tai psichologai, socialiniai darbuotojai, kurie asmenims psichologinės ir socialinės reabilitacijos metu teikia individualias bei grupines konsultacijas. 2021 m. ES paramos lėšomis finansuotos 399 PSR įstaigų vietos. Nuo pat Projekto pradžios finansuotos 2 247 vietos, kurios leido net 1 112 asmenų gauti reikiamą pagalbą ir sugrįžti į gyvenimą (2.2.5 pav.).

2.2.5 pav. Asmenys, gavę psichologinės ir socialinės reabilitacijos paslaugas 2015–2021 m. (abs. sk.)

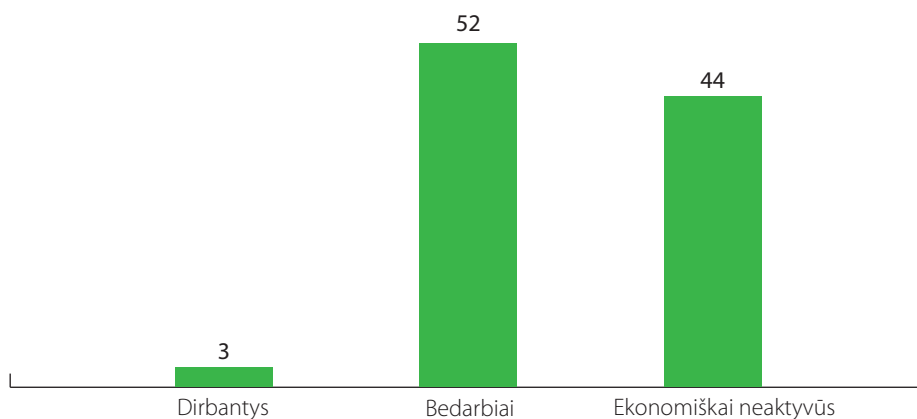
Kaip ir kiekvienais metais, taip ir 2021 m. buvo renkama PSR įstaigų rezultatų suvestinė apie programose dalyvavusių asmenų pasiskirstymą pagal lytį, išsilavinimą ir amžių, sėkmingai baigusius programą asmenis. Taip pat 2021 m. anoniminėmis anketomis surinkta ir PSR įstaigų programose dalyvavusių asmenų nuomonė apie teikiamų paslaugų kokybę, socialinio darbuotojo, psichologo teikiamas konsultacijas.

Pažymėtina, jog psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas ir jų sukeltos problemos nuo pat Projekto pradžios labiausiai kreiptis pagalbos skatino jaunos (25–34 m.) ir vidutinio (35–44 m. bei 45–54 m.) amžiaus vyrus ir moteris (2.2.6 pav.).

2.2.6 pav. Asmenų, dalyvavusių psichologinės ir socialinės reabilitacijos programose 2015–2021 m., pasiskirstymas pagal amžių (abs. sk.)

Nuo 2015 m. iki 2021 m. PSR programose daugiausiai dalyvavo bedarbiai (1 014) ir ekonomiškai neaktyvūs (t. y. nedirbantys ir darbo neieškantys) (860) asmenys (2.2.7 pav.).

2.2.7 pav. 2015–2021 m. Psichologinės ir socialinės reabilitacijos programose dalyvavusių asmenų pasiskirstymas pagal užimtumą (%)

PSR įstaigos padeda asmenims atsisakyti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo ir paruošia juos tolesniam gyvenimui už įstaigos ribų. Priklausomiems nuo psichoaktyviųjų medžiagų asmenims PSR įstaigose suteikiama psichologinė pagalba bei ugdomi tolesniam gyvenimui reikalingi įgūdžiai, padedama įgyti išsilavinimą. Sėkmingai baigusieji visą socialinės ir psichologinės reabilitacijos programą asmenys pradedami ruošti integracijai į visuomenę. 2021 m. duomenimis, sėkmingai psichologinės ir socialinės reabilitacijos programą baigė 164 asmenys, iš kurių 90 įsidarbino, 6 pradėjo mokytis, o 55 užsiregistravo užimtumo tarnyboje (2.2.2 lentelė). 2021 m. nebaigę programos savo noru iš PSR įstaigų išvyko 217 asmenų. Viena priežasčių, kuri dažniausiai lemia, jog asmenys nutraukia PSR teikiamas paslaugas, yra motyvacijos stoka. Asmenų motyvaciją keistis mažina atvykimas į PSR įstaigą prieš savo valią. Tuomet asmuo tik siekia išbūti jam paskirtą laiką įstaigoje ir neturi jokie noro keisti savo gyvenimo įpročių. Taip pat nėra lengva suvokti priklausomybės ligos sudėtingumą, priimti PSR įstaigose galiojančias taisykles ir tvarką (2021 m. iš PSR įstaigų už taisyklių pažeidimą išsiųsta 30 asmenų).

2.2.2 lentelė. Duomenys apie asmenis, gavusius psichologinės bei socialinės reabilitacijos paslaugas 2015–2021 m. (abs. sk.)

Rodikliai	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m. ¹	2020 m.	2021 m. ²
Asmenų skaičius PSR programoje ataskaitinių metų sausio 1 d. (gruodžio 31 d. prieš ataskaitinius metus)	309	252	261	234	222	211	182
Atvyko	342	382	401	432	419	370	415
Išvyko. Iš jų:	399	373	428	418	381	353	411
<i>asmenys, baigę visą programą</i>	169	147	152	149	166	132	164
Iš baigusią visą programą: įsidarbino	87	73	92	116	76	67	90
<i>mokosi</i>	21	19	14	4	7	3	6
<i>dirba ir mokosi</i>	8	6	1	2	1	0	0
<i>nedirba ir nesimoko</i>	8	3	8	0	2	0	8
<i>registruotas užimtumo tarnyboje</i>	25	27	29	18	72	57	55
<i>nėra duomenų</i>	20	19	8	9	8	5	5
Asmenys, kurie paliko įstaigą nebaigę visos PSR programos	230	226	276	269	180	231	269
Išvykimo priežastis: išvyko savo noru	197	203	196	237	171	198	217
<i>perkeltas į kitą PSR įstaigą</i>	10	9	7	4	5	7	8
<i>išsiųstas už taisyklių pažeidimą</i>	19	11	63	24	19	24	30
<i>išsiųstas į gydymo įstaigą</i>	2	3	9	2	2	2	1
<i>mirė</i>	2	–	1	2	1	2	3
Asmenų skaičius PSR programoje ataskaitinių metų gruodžio 31 d.	252	261	234	248	221	180	165

[1] 1 iš 13 PSR įstaigų pateikė ne visus duomenis apie 2019 m. teiktas psichologines socialines reabilitacijos paslaugas, todėl 2019 m. duomenys nėra tikslūs.

[2] 1 PSR įstaiga pateikė ne visus duomenis apie 2021 m. teiktas psichologines socialines reabilitacijos paslaugas, todėl 2021 m. duomenys nėra tikslūs.

Pastebima, jog, palyginti su 2020 m., 2021 m. PSR įstaigose sumažėjo asmenų, priklausomų nuo alkoholio, skaičius. Taip pat sumažėjo ir asmenų, priklausomų nuo opioidų, kanabinoidų ir kokaino. Kelias psichoaktyvias medžiagas vartojančių asmenų skaičius PSR įstaigose 2021 m. taip pat buvo mažesnis nei 2020 m. Tačiau, lyginant 2021 m. su 2020 m., PSR įstaigose matomas pagausėjimas asmenų, priklausomų nuo stimuliatorių (2.2.3 lentelė).

2.2.3 lentelė. Duomenys apie asmenų, kuriems buvo teikiamos psichologinės bei socialinės reabilitacijos paslaugos, psichikos ir elgesio sutrikimus dėl psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo (abs. sk.)

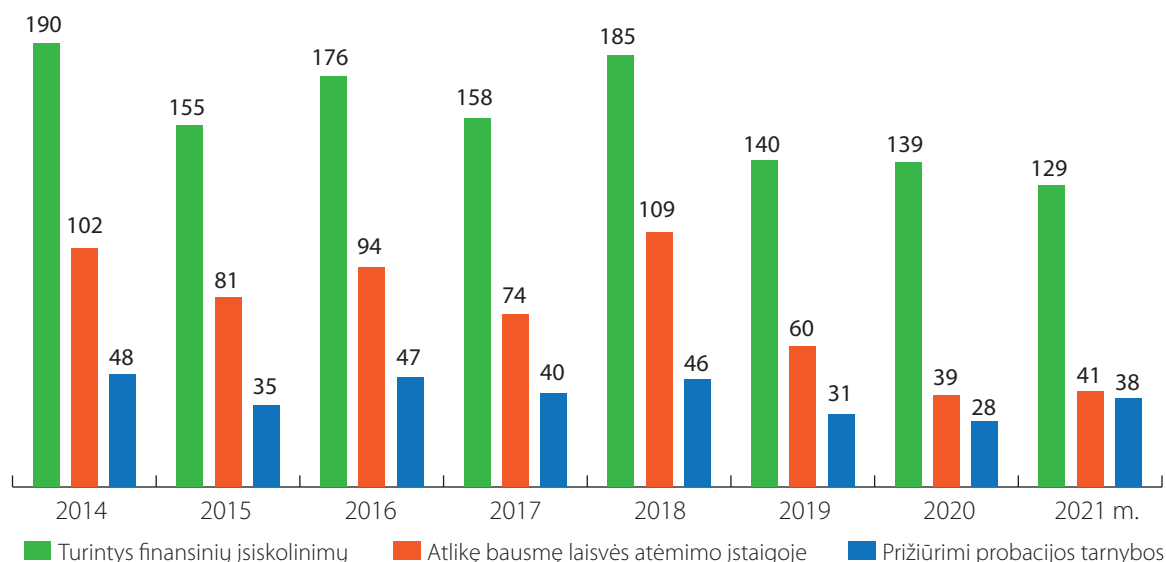
Diagnozė	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m. ¹	2020 m.	2021 m. ²
F10 Alkoholis	39	42	43	50	52	71	228	166
F11 Opioidai	36	32	37	27	25	17	35	27
F12 Kanabinoidai	3	5	0	1	0	2	8	1
F13 Raminamieji ir migdomieji vaistai	2	0	0	0	0	1	0	1
F14 Kokainas	1	0	0	0	0	0	2	0
F15 Stimulatoriai	2	2	1	2	0	1	0	7
F16 Haliucinogenai	1	0	0	0	0	1	0	0
F18 Lakiosios medžiagos	0	0	0	0	0	1	0	0
F19 Kelios psichoaktyviosios medžiagos	16	19	19	20	23	6	32	24

[1] 1 iš 13 PSR įstaigų pateikė ne visus duomenis apie 2019 m. teiktas psichologines socialines reabilitacijos paslaugas, todėl 2019 m. duomenys nėra tikslūs.

[2] 1 iš PSR įstaigų pateikė ne visus duomenis apie 2021 m. teiktas psichologines socialines reabilitacijos paslaugas, todėl 2021 m. duomenys nėra tikslūs.

Neretai į PSR įstaigas atvyksta asmenys, turintys finansinių įsiskolinimų, atlikę bausmes įkalinimo įstaigose arba prižiūrimi probacijos tarnybų. Nuo 2014 m. finansinių įsiskolinimų turinčių asmenų skaičius PSR įstaigose mažėja ir 2021 m. buvo pats mažiausias – 129 asmenys. Taip pat 2021 m. užfiksuotas kiek didesnis nei 2020 m. PSR įstaigų programose dalyvavusių asmenų iš laisvės atėmimo įstaigų ir asmenų, prižiūrimų probacijos tarnybų, skaičius (2.2.7 pav.).

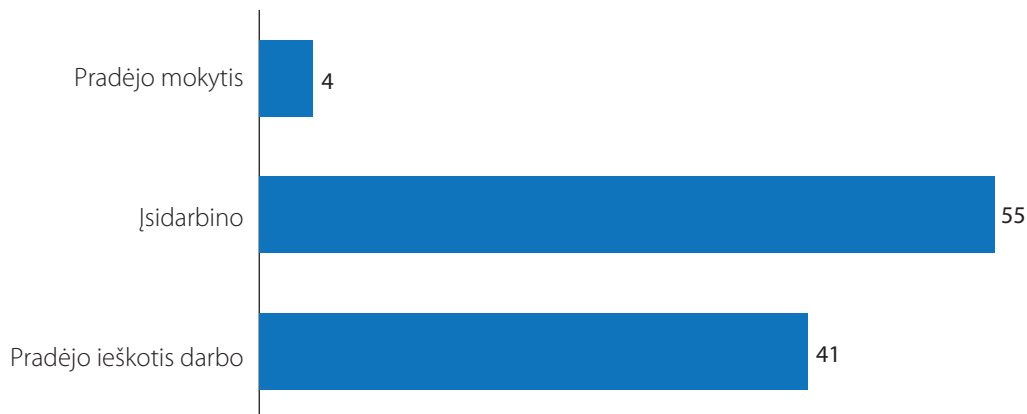
Vienas iš svarbiausių sėkmingos psichologinės socialinės reabilitacijos programos rezultatų yra asmens įsidarbinimas baigus PSR programą. Įsidarbinimas PSR programas baigusiems asmenims suteikia galimybę grįžti į visavertį funkcionavimą visuomenėje, savarankiškumą, o tai savo ruožtu sudaro prielaidas negrįžti prie psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo. Viso to siekiant, reabilitacijos procese daug dėmesio skiriama jų motyvavimui įsidarbinti ar įgyti tam reikalingą kvalifikaciją. Asmenų turimos skolos, atsiradusios dėl priklausomybės nuo psichoaktyviųjų medžiagų, ir slegianti našta dėl būtinybės jas gražinti, gana dažnai neigiamai veikia PSR programose dalyvaujančių asmenų motyvaciją sveikti ir integruotis į visuomenę. Su tuo susijusi ir antstolių darbo praktika, kai asmeniui sėkmingai baigus PSR programą ir įsidarbinus, areštuojamos visos gaunamos pajamos, nepaliekant jų svarbiausiems žmogaus poreikiams užtikrinti – maistui, būstui, drabužiams ir pan. Taigi, tikslinga gilinti teisėsaugos institucijų specialistų žinias apie priklausomybes, jų gydymo bei psichologinės socialinės reabilitacijos ypatumus, PSR programų veiksmingumo įrodymus. Tikėtina, jog šių specialistų turimos žinios, nuostatos ir jomis paremti veiksmai gali būti susiję su integracijos į visuomenę ir darbo rinką sunkumais, kuriuos patiria asmenys, sėkmingai baigę psichologinės ir socialinės reabilitacijos programą.

2.2.7 pav. Asmenų, dalyvavusių psichologinės ir socialinės reabilitacijos programose, pasiskirstymas pagal turimas problemas, 2014–2021 m. (abs. sk.)

Įrodyta, jog, suteikus specializuotas reintegracijos paslaugas, gerėja asmenų įsidarbinimo rodikliai, todėl tikslinga šias paslaugas, įvertinus individualius poreikius ir galimybes, teikti ir asmenims, baigusiems psichologinės ir socialinės reabilitacijos programas.

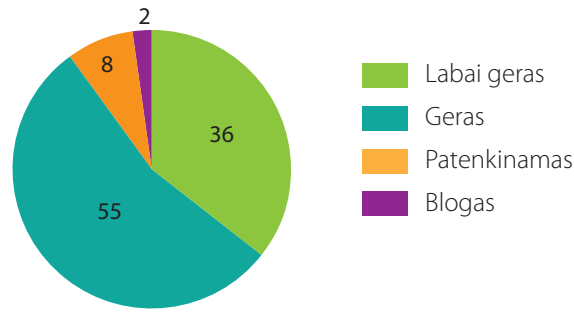
Nuo Projekto pradžios (2015 m.) iki 2021 m. iš visų asmenų, sėkmingai baigusių PSR programas, 1 437 asmenys pradėjo ieškoti darbo, mokytis ar dirbti (2.2.8 pav.). Tai reiškia, jog daugiau nei pusę (55 %) PSR programas baigusių asmenų turi pastovų pragyvenimo šaltinį, kuris veikia kaip motyvacinis veiksnys, neleidžiantis sugrįžti prie psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo.

2.2.8 pav. 2015–2021 m. baigusių psichologinės ir socialinės reabilitacijos programas asmenų pasiskirstymas pagal mokymosi, įsidarbinimo ir darbo paieškos rodiklius (%)

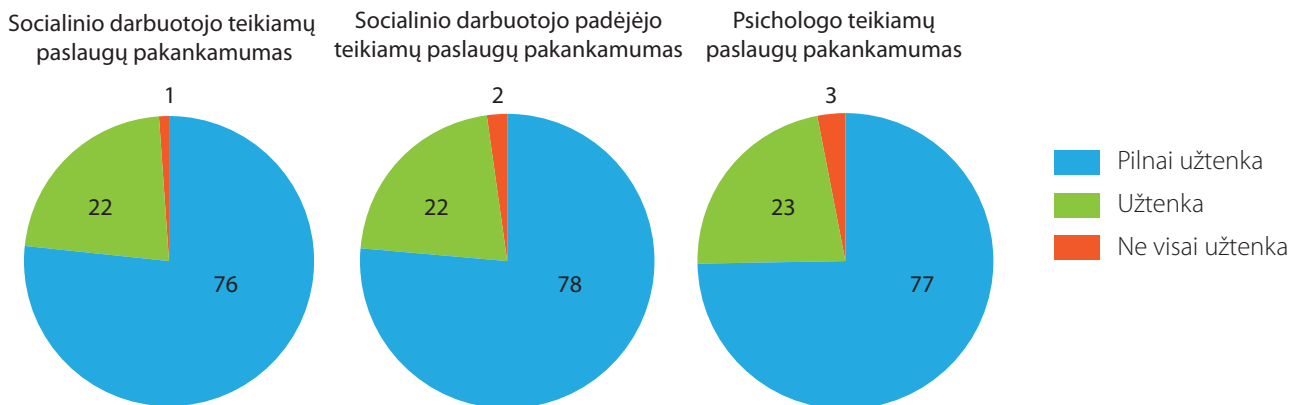
2021–2022 m. atliktoje PSR įstaigų programų dalyvių apklausoje buvo teiraujamasi apie PSR įstaigos kuriamą mikroklimatą, socialinio darbuotojo, psichologo bei socialinio darbuotojo teikiamų paslaugų pakankamumą PSR programų dalyviams. Apklausoje dalyvavo 67 PSR programų dalyviai iš skirtingų PSR įstaigų, dalyvaujančių ES fondų lėšomis finansuojamame projekte „Asmenų, priklausomų nuo psichoaktyviųjų medžiagų, socialinė integracija“.

Apklausoje dalyvavę asmenys, kalbėdami apie PSR įstaigų sukurtą mikroklimatą, nurodo, jog daugelyje PSR įstaigų jis yra geras – užtikrinamos tinkamos sąlygos programų tikslams įgyvendinti bei stengiamasi palaikyti glaudžius ir draugiškus santykius su kitais PSR programų dalyviais (2.2.9 pav.).

2.2.9 pav. PSR įstaigų programų dalyvių pasiskirstymas pagal PSR įstaigos mikroklimato vertinimą (%)

Vertindami PSR įstaigose teikiamų socialinio darbuotojo, psichologo ir socialinio darbuotojo padėjėjo paslaugų pakankamumą, PSR programų dalyviai nurodo, jog daugumai jų visų trijų specialistų paslaugų suteikimo dažnumas ir kokybė atliepia turimus lūkesčius (2.2.10 pav.). Specialistai tinkamai padeda PSR programų dalyviams susidoroti su išskylančiais vidiniais sunkumais, atsiradusiais dėl priklausomybės nuo psichoaktyviųjų medžiagų.

2.2.10 pav. PSR įstaigų programų dalyvių pasiskirstymas pagal PSR įstaigose teikiamų socialinio darbuotojo, psichologo ir socialinio darbuotojo paslaugų pakankamumą (%)

Nuo pat ES fondų lėšomis finansuojamo projekto „Asmenų, priklausomų nuo psichoaktyviųjų medžiagų, socialinė integracija“ pradžios, Lietuvoje veikiančiose licencijuotose PSR įstaigose paslaugas iš viso gavo 4 184 priklausomi asmenys. Iš jų, daugiau nei pusė asmenų psichologinės ir socialinės reabilitacijos paslaugas gavo nemokamai, finansuotas ES fondų lėšomis. 1 437 asmenys, baigę psichologinės ir socialinės reabilitacijos programą, sugrįžo į gyvenimą, pradėjo mokytis, dirbti ar ieškoti darbo. Dažniausiai PSR programose dalyvavo jauni ir vidutinio amžiaus vyrai ir moterys, atvykimo į PSR įstaigą metu, neturintys pragyvenimo šaltinio, turintys finansinių įsiskolinimų, atlikę bausmę įkalinimo įstaigoje ar prižiūrimi probacijos tarnybos. Nuo pat Projekto pradžios, į PSR įstaigas dažniausiai vyko asmenys, priklausomi nuo alkoholio, opioidų, stimuliantų, kanabinoidų ar kelių psichoaktyviųjų medžiagų.

Sėkmingą priklausomo nuo psichoaktyviųjų medžiagų asmens psichologinės ir socialinės reabilitacijos programos įgyvendinimą užtikrina ir PSR įstaigos aplinka, dirbančių specialistų kompetencija ir teikiama pagalba. PSR programų dalyvių nuomone, PSR įstaigose užtikrinama saugi ir draugiška asmeniui aplinka, leidžianti spręsti dėl priklausomybės iškilusias problemas, ugdyti naujus socialinius ir darbinius įgūdžius, o dirbančių specialistų pagalba suteikia pasitikėjimo savimi, padeda suprasti priklausomybės ligos rimtumą bei lydi ir motyvuoja kelyje gyvenimo be psichoaktyviųjų medžiagų link.

2.3. Užkrečiamųjų ligų, susijusių su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimu, rodikliai ir jų prevencija (DRID)

Su švirkščiamųjų narkotikų vartojimu susijusios infekcinės ligos yra tarp rimčiausių pasekmių vartotojų sveikatai, o tai tiesiogiai siejasi su nemažomis išlaidomis sveikatos priežiūrai. Švirkščiamųjų narkotikų vartotojai (toliau – ŠNV) yra viena pagrindinių rizikos grupių užsikrėsti infekcijomis, o tai taip pat gali turėti įtakos jų išplitimui bendrojoje populiacijoje. Narkotikų, ypač švirkščiamųjų, vartojimas yra susijęs su padidėjusia užsikrėtimo infekcijomis, tokiomis kaip ŽIV, virusiniais hepatitais B ir C, rizika.

2.3.1. Užkrečiamos ligos, susijusios su narkotikų vartojimu

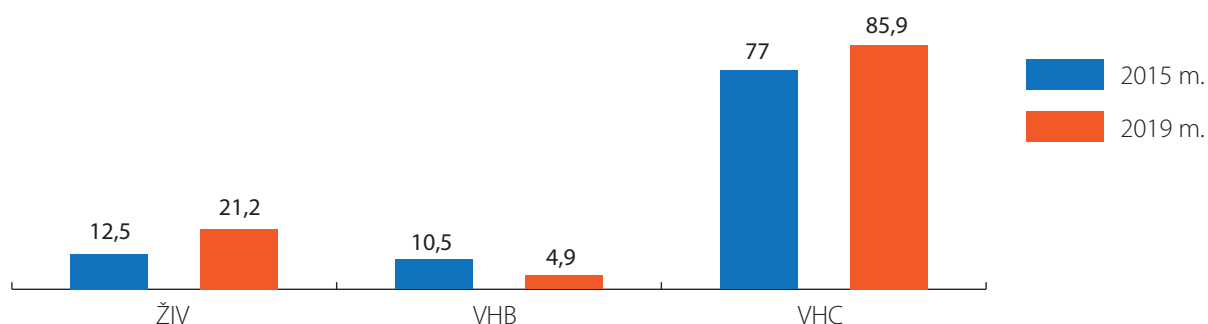
Užkrečiamųjų ligų, susijusių su intraveninių narkotikų vartojimu (angl. *drug related infectious diseases*, DRID), rodiklis – vienas iš NTAKD, kaip Europos narkotikų ir narkomanijos informacinio tinklo „Reitox“ nacionalinio centro Lietuvoje, stebimų rodiklių. Šiam rodikliui renkama informacija apie infekcines ligas – ŽIV, virusinius hepatitus B ir C – tarp ŠNV. Duomenys apie asmenis, vartojančius narkotikus švirkščiamuoju būdu, kasmet renkami dviem būdais: atliekant infekcinių ligų paplitimo tarp ŠNV tyrimus ir vykdant infekcinių ligų tarp ŠNV diagnostikos stebėseną.

Infekcinių ligų paplitimo tarp ŠNV tyrimai

Paplitimo tyrimai dažniausiai susideda iš dviejų dalių – anketinės apklausos, kuria siekiama surinkti informaciją apie ŠNV rizikingą elgseną (vartojamas medžiagas, naudojimąsi švirkštais, lytinę elgseną ir kt.), ir užkrečiamųjų ligų tyrimų (ŽIV, virusinių hepatitų B ir C). Šie tyrimai yra informatyvūs, nes suteikiama informacija apie esamus ar anksčiau nenustatytus infekcijų atvejus, taip pat specialus tyrimo atlikimo metodas leidžia pasiekti tas ŠNV grupes, kurios nėra pasiekiamos jokiais kitais būdais.

Pagrindiniai šių tyrimų trūkumai yra susiję su tuo, kad šie tyrimai dažnai nėra nacionalinės apimties ir apima tik kelis šalies regionus, taip pat dažnai šie tyrimai neužtikrina tęstinumo, nes jiems atlikti reikalingi nemaži resursai tiek laiko, tiek finansiniu atžvilgiu.

2018–2019 m. buvo atliekamas infekcinių ligų paplitimo tyrimas „Su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimu susijusių infekcijų paplitimas tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų“. Tyrimas buvo atliekamas 5 žemo slenksčio kabinetuose (ŽSK) Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Alytuje ir Visagine. Tyrimo imtį sudarė 371 tiriamasis. Rezultatai parodė, kad iš trijų infekcijų žymenų aukščiausi žymenys nustatyti dėl virusinio hepatito C (VHC) – 86 %, dėl ŽIV – 21,2 %, dėl virusinio hepatito B (VHB) – 4,9 % tiriamųjų. Palyginti su ankstesnio tyrimo rezultatais,

2.3.1 pav. Užkrečiamųjų ligų paplitimo tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų 2015 ir 2019 m. tyrimo rezultatų palyginimas

atlikto 2015 m., matyti, kad sergančiųjų ŽIV tiriamojame grupėje buvo nustatyta du kartus daugiau, užsikrėtusiųjų VHC skaičius augo 12 %, VHB sumažėjo daugiau nei du kartus (žr. 2.3.1 pav.).

Infekcinių ligų tarp ŠNV diagnostikos stebėseną

Pranešimai apie naujus infekcinių ligų (ŽIV, virusinių hepatitų B ir C) diagnozių atvejus yra renkami iš nacionalinių informacijos apie infekcines ligas teikimo sistemų. Lietuvoje infekcinių ligų susirgimai registruojami Užkrečiamųjų ligų ir jų sukėlėjų valstybės informacinėje sistemoje.

Virusiniai hepatitai: paplitimas, ištyrimas

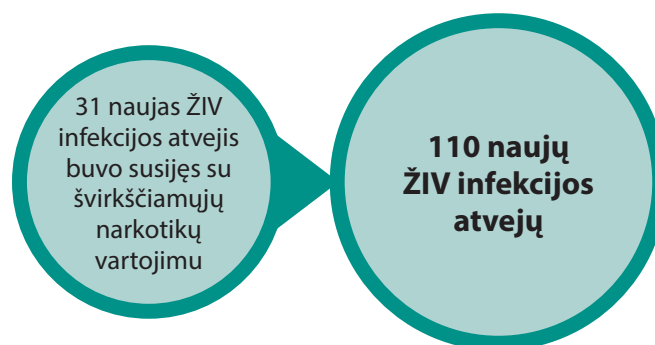
Tarp ŠNV Europoje labiausiai yra paplitęs VHC. VHC antikūnų paplitimas tarp ŠNV Europoje svyruoja nuo 13 iki 86 %. Ši infekcija dažnai būna be simptomų ir daugelis užsikrėtusiųjų hepatito C virusu to nežino. Apskaičiuota, kad apie 75–80 % užsikrėtusiųjų hepatito C virusu žmonių išsivysto lėtinė ligos forma. Tai turi sunkių ilgalaikių padarinių, nes dėl lėtinės VHC infekcijos, kurią dažnai pasunkina gausus alkoholio vartojimas, senėjančioje didelei rizikos grupei priskiriamų narkotikų vartotojų grupėje padaugėja mirties atvejų ir susirgimų sunkiomis kepenų ligomis, įskaitant cirozę ir vėžį.

VHB infekcija yra mažiau paplitusi. ENNSC vidutiniais skaičiais, iki 10 % ŠNV gali būti užsikrėtę hepatito B virusu.

Užsikrėtimo ūminiu VHB ir ūminiu VHC priežastys ir rizikos veiksniai Lietuvoje dažniausiai lieka nenustatyti. 2021 m. Lietuvoje iš viso registruoti 9 nauji ūminio VHB atvejai ir 2 ūminio VHC atvejai, tarp kurių nei vienas nesusijęs su ŠNV ir / ar jų užsikrėtimo veiksnys nėra žinomas. 2021 m. tarp nustatytų 18 lėtinio VHB atvejų vienas atvejis buvo siejamas su ŠNV ir tarp 57 lėtinio VHC atvejų trys atvejai buvo susiję su ŠNV. Mažos tyrimų dėl VHB ir VHC infekcijos aprėptys tarp ŠNV nesudaro galimybės nustatyti tikrojo šių infekcijų paplitimo tarp ŠNV Lietuvoje.

ŽIV/AIDS: paplitimas, ištyrimas, gydymas

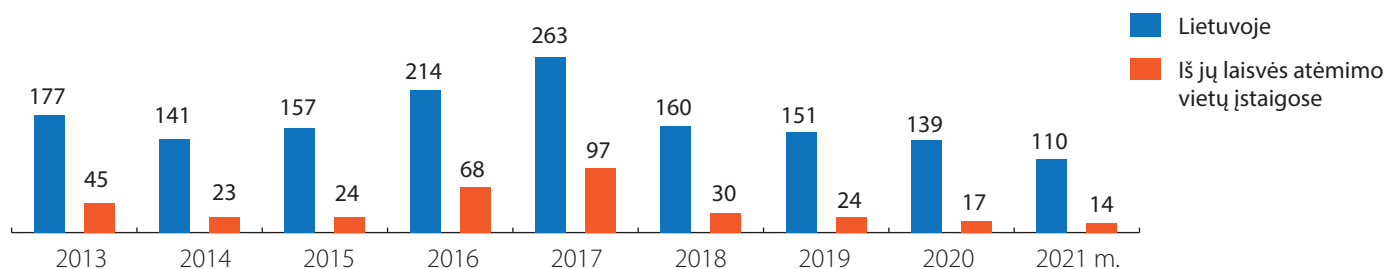
2020 m. ES nustatyti 563 nauji ŽIV infekcijos atvejai ir 128 nauji AIDS atvejai, susiję su ŠNV. Daugiau nei pusė naujų ŽIV infekcijos atvejų tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų yra diagnozuojama per vėlai. 2021 m. Lietuvoje užregistruota 110 naujų ŽIV infekcijos atvejų, iš kurių 31 yra susijęs su ŠNV. Lietuvoje užsikrėtimas ŽIV per švirkščiamuosius narkotikus sudaro 28 % visų naujų ŽIV infekcijos atvejų (žr. 2.3.2 pav.). Šis skaičius rodo, kad Lietuvoje egzistuojančios narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo prevencijos ir žalos mažinimo priemonės nėra pakankamos.

NVSC duomenys

2.3.2 pav. 2021 m. užregistruotų naujų ŽIV infekcijos atvejų skaičius

2014–2017 m. Lietuvoje didėjantį naujų ŽIV atvejų skaičių iš dalies lėmė naujų ŽIV atvejų skaičiaus augimas LAVI – nuo 24 naujai nustatytų atvejų 2015 m. iki 97 atvejų 2017 m. (žr. 2.3.3 pav.). Kalėjimų departamento duomenimis, 2021 m. iš 14 naujų ŽIV infekcijos atvejų diagnozuotų LAVI nei vienas asmuo neužsikrėtė būdamas LAVI (*Daugiau informacijos apie užkrečiamųjų ligų epidemiologiją laisvės atėmimo vietų įstaigose 2.7.2 skyriuje*).

ULAC duomenys, nuo 2021 m. NVSC duomenys; Kalėjimų departamento duomenys

2.3.3 pav. Naujų ŽIV atvejų skaičiaus dinamika Lietuvoje (įskaitant LAVĮ nustatytus atvejus) ir LAVĮ 2013–2021 m.

2.2.4 lentelėje pateikiama informacija apie naujus ŽIV atvejus, kurių užsikrėtimo būdas buvo švirškščiamųjų narkotikų vartojimas. Didžiąją daugumą šių asmenų sudarė vyrai (90,3 %). Analizuojant duomenis pagal amžiaus grupes, matyti, kad daugiausia asmenų, kuriems diagnozuota ŽIV infekcija, užsikrėtus vartojant švirškščiamuosius narkotikus, yra 30–44 m. amžiaus.

2.2.4 lentelė. 2021 m. užregistruotų naujų ŽIV atvejų, kurių užsikrėtimo būdas buvo švirškščiamųjų narkotikų vartojimas, skaičiaus pasiskirstymas pagal lytį ir amžiaus grupes

Amžiaus grupė	Vyrai	Moterys	Iš viso
0–14 m.	0	0	0
15–19 m.	0	0	0
20–24 m.	1	0	1
25–29 m.	0	0	0
30–34 m.	10	0	10
35–39 m.	7	2	9
40–44 m.	6	1	7
45–49 m.	1	0	1
50–54 m.	1	0	1
55 m. ir daugiau	2	0	2
Iš viso	28	3	31

NVSC duomenys

ŽIV gydymas. Antiretrovirusinė terapija skiriama visiems ŽIV užsikrėtusiems pacientams iš karto, kai patvirtinama ŽIV ligos diagnozė ir kai pacientai yra pasiruošę ir motyvuoti pradėti gydymą. NVSC duomenimis, 2021 m. pabaigoje dėl užsikrėtimo ŽIV gydėsi 937 asmenys. ŽIV gydymo aprėpties vertinti nėra galimybės, nes duomenų apie antiretrovirusinės terapijos paskyrimą, asmenų, per metus pradėjusių ir / ar nutraukusių gydymą, neturima. Iki 2021 m. buvo laikoma, kad ŽIV gydymo aprėptys Lietuvoje yra nepakankamos dėl riboto geografinio ŽIV gydymą galinčių skirti medikų prieinamumo bei nepakankamo priklausomybių nuo narkotikų gydymo prieinamumo.

2.3.2. Žalos mažinimas kaip atsako priemonės

Žalos mažinimo paslaugomis siekiama sukurti palankias sąlygas narkotikus vartojantiems asmenims įgyvendinti teisę į sveikatą ir sumažinti sveikatos, socialines ir ekonomines narkotikų vartojimo pasekmes vartotojams, bendruomenėms ir visuomenei. Žalos mažinimas yra svarbi grandis, jungianti ŠNV su sveikatos priežiūros ir socialinių paslaugų įstaigomis, mažinanti rizikingą elgseną, susijusią su narkotikų vartojimu, infekcinių ligų plitimą, perdozavimą. Be ŽSK, žalos mažinimo paslaugos taip pat taikomos ir pasilinksminimo, LAVĮ, darbo aplinkoje, vietos bendruomenėse ir kt.

Žalos mažinimo paslaugų poreikį Lietuvoje pagrindžia esama šalies statistika: 2017 m. RPLC kartu su tarptautiniais partneriais atlikto tyrimo duomenimis, Lietuvoje ŠNV skaičius yra didesnis už Europos šalių vidurkį – skaičiuojama apie 4,4–5,3 švirkščiamųjų narkotikų vartotojų, tenkančių 1 000 15–64 m. amžiaus gyventojų. (Plačiau apie probleminius narkotikų vartotojus – 2.1.5 skyriuje *Didelės rizikos narkotikų vartojimas*).

Žemo slenksčio paslaugų teikimas Lietuvoje reglamentuojamas Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 m. liepos 5 d. įsakymu Nr. V-584 „Dėl Žemo slenksčio paslaugų teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ ir apima adatų bei švirkštų keitimą ir dalijimą, saugesnio narkotikų vartojimo priemonių dalijimą, prezervatyvų ir / ar lubrikantų dalijimą, tvarsliaivos ir dezinfekcijos priemonių dalijimą, konsultavimą ir informavimą, tarpininkavimą, motyvacinės pagalbos teikimą, asmens higienos paslaugas, naloksono rinkinių išdavimą, atrankinių greitųjų ŽIV, hepatitų B ir C, sifilio tyrimų ir kitų atrankinių greitųjų testų atlikimą, savikontrolės ŽIV testų ir kitų užkrečiamųjų ligų savikontrolės testų dalijimą, kitas paslaugas. 2021 m. Lietuvoje žemo slenksčio paslaugos buvo teikiamos 10 Lietuvos savivaldybių (Vilniaus, Ukmergės, Kauno, Kėdainių, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio, Alytaus, Mažeikių ir Visagino).

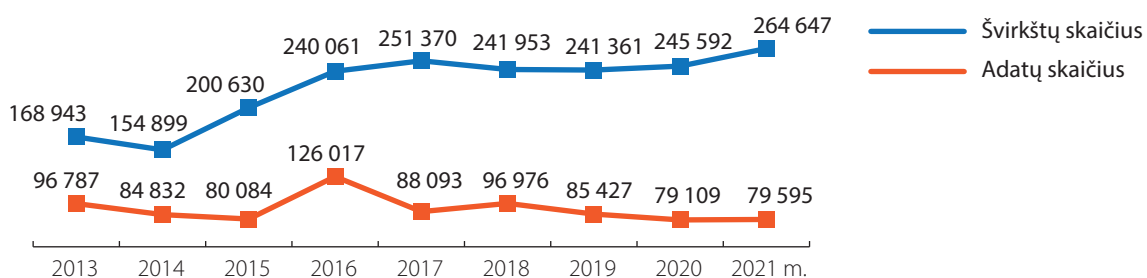
ULAC duomenimis, nuo 2014 m. apsilankymų skaičius ŽSK nuolat didėjo (žr. 2.2.5 lentelę). Paslaugų gavėjų, kurie bent kartą per metus apsilanko ŽSK, skaičius yra svyruojantis, bet siekia 4 500 apsilankymų per metus ir daugiau. Nuolatinių paslaugų gavėjų apsilankymų ŽSK skaičiai yra pastovesni ir sudaro daugiau nei 2 000 apsilankymų per metus. Pastaraisiais metais yra stebimas naujų paslaugų gavėjų skaičiaus sumažėjimas, palyginti su laikotarpiu, buvusiu prieš COVID-19 pandemiją.

2.2.5 lentelė. Apsilankymų ir paslaugų gavėjų skaičiai ŽSK 2013–2021 m.

	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Visų apsilankymų skaičius	32 004	38 325	46 238	48 519	48 885	49 386	49 766	54 621
Paslaugų gavėjų, kurie bent kartą per metus apsilankė ŽSK, skaičius	8 265	4 922	5 807	5 768	5 619	4 645	4 567	5 092
Nuolatinių paslaugų gavėjų skaičius	2 041	2 082	2 126	3 298	2 008	2 021	2 048	2 414
Naujų paslaugų gavėjų skaičius	987	1 095	1 116	1 020	820	746	462	548

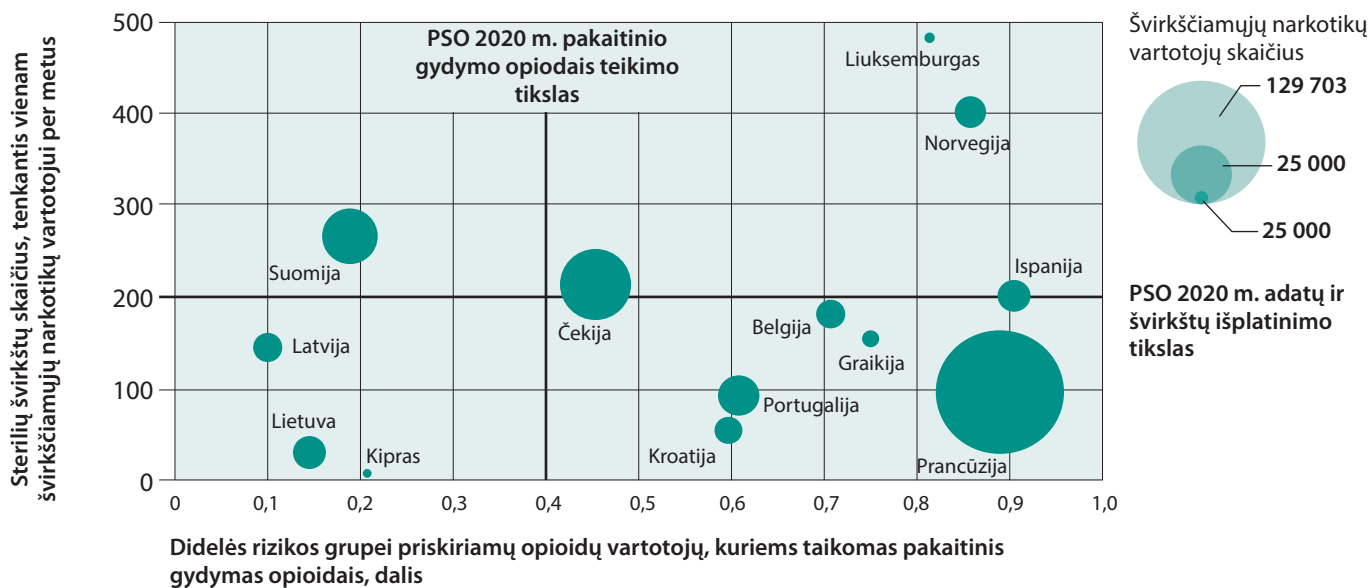
ULAC duomenys

Švirkštų ir adatų išdavimas ir (ar) keitimas – viena iš pagrindinių paslaugų, teikiamų ŽSK, kuri padeda kontroliuoti per kraują perduodamų ligų, tokių kaip ŽIV, virusinių hepatitų, plitimą. Nors pastaruosius keletą metų išdalijamų švirkštų skaičius didėjo (žr. 2.3.4 pav.), vis dėlto jis yra nepakankamas: ŠNV Lietuvoje per metus vidutiniškai gauna iki 30 švirkštų. Tuo tarpu PSO rekomendacijose nurodoma, kad iki 2020 m. vienam klientui per metus turėjo būti išduodama bent 200 švirkštų, o iki 2030 m. svarbu pasiekti 300 švirkštų vienam asmeniui per metus išdavimą. Lietuva nuo šių PSO rekomendacijų yra stipriai nutolusi (žr. 2.3.5 pav.).

ULAC duomenys

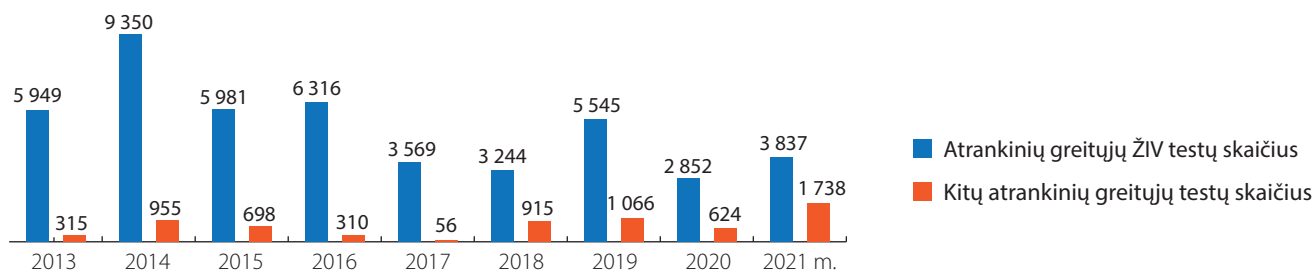
2.3.4 pav. Išdalytų švirkštų skaičius ŽSK, 2013–2021 m.

ENNSC duomenys

2.3.5 pav. Adatų ir švirkštų platinimo bei gydymo pakaitiniais opioidais aprėptis, atsižvelgiant į PSO 2020 m. tikslus, 2020 m. arba naujausi turimi įverčiai

ULAC duomenimis, 2021 m. atliktų atrankinių greitųjų ŽIV testų skaičius padidėjo 35 %, palyginti su 2020 m. Kitų atrankinių greitųjų testų 2021 m. atlikta beveik tris kartus daugiau nei 2020 m. (žr. 2.3.6 pav.). Testavimą dėl ŽIV vykdė 8 ŽSK (vienu kabinetu mažiau nei 2020 m.), dėl hepatitų B ir/ar C – 7 (dviem kabinetais daugiau nei 2020 m.), dėl sifilio – 3.

ULAC duomenys

2.3.6 pav. Atliktų atrankinių greitųjų užkrečiamųjų ligų testų skaičius ŽSK 2013–2021 m.

ENNSC ir PSO tarp švirkščiamųjų narkotikų vartotojų plintančių infekcijų valdymui rekomenduoja taikyti tokias intervencijas, kaip:

- priklausomybės nuo narkotikų gydymas (pakaitinis gydymas opioidais ir kitais metodais);
- adatų ir švirkštų keitimo programų taikymas, kitų priemonių saugesniam vartojimui išdavimas;
- skiepijimas nuo VHB ir VHA, stabligės, sezoninio gripo, COVID-19, pneumokokinės infekcijos ŽIV užsikrėtusiems;
- reguliarus, savanoriškas ir anonimiškas testavimas dėl ŽIV infekcijos, HCV bei HBV, jei asmuo nevakcinuotas, taip pat dėl kitų infekcijų, įskaitant tuberkuliozę;

- infekcinių ligų gydymas (antiretrovirusinė terapija užsikrėtusiems ŽIV, HBV, HCV; aktyvios tuberkuliozės formos gydymas ir latentinės tuberkuliozės formos profilaktika; kitų infekcijų gydymas);
- bendrosios sveikatos palaikymo priemonės (konsultavimai ir mokymai dėl saugesnės švirkštimosi elgsenos, lytiškai plintančių infekcijų prevencija, įskaitant prezervatyvų dalijimo programas ir kt.).

Tarptautinės organizacijos taip pat akcentuoja, kad greta teikiamų žemo slenksčio paslaugų svarbu vykdyti ir darbą gatvėje (angl. *outreach*), kai vartotojams suteikiama naudinga informacija ir jie siunčiami į sveikatos priežiūros ar socialines įstaigas. ŽSK taip pat yra svarbūs teikiant informaciją apie perdozavimo prevenciją ir dalijant nuo perdozavimo apsaugantį opioidų antagonistą.

Užsikrėtimas ŽIV per švirkščiamuosius narkotikus vis dar sudaro didelę dalį visų naujai diagnozuotų ŽIV infekcijos atvejų, o VHB ir VHC užsikrėtimo veiksniai itin dažnai lieka nežinomi. Europoje plačiai taikomos narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo prevencijos ir žalos mažinimo paslaugų teikimo praktikos, kurios padeda mažinti infekcinių ligų plitimą tarp narkotikus vartojančių asmenų, aprėptys Lietuvoje turėtų būti didinamos.

2.4. Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo padariniai ir jų prevencija

2.4.1. Mirtys, susijusios su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimu

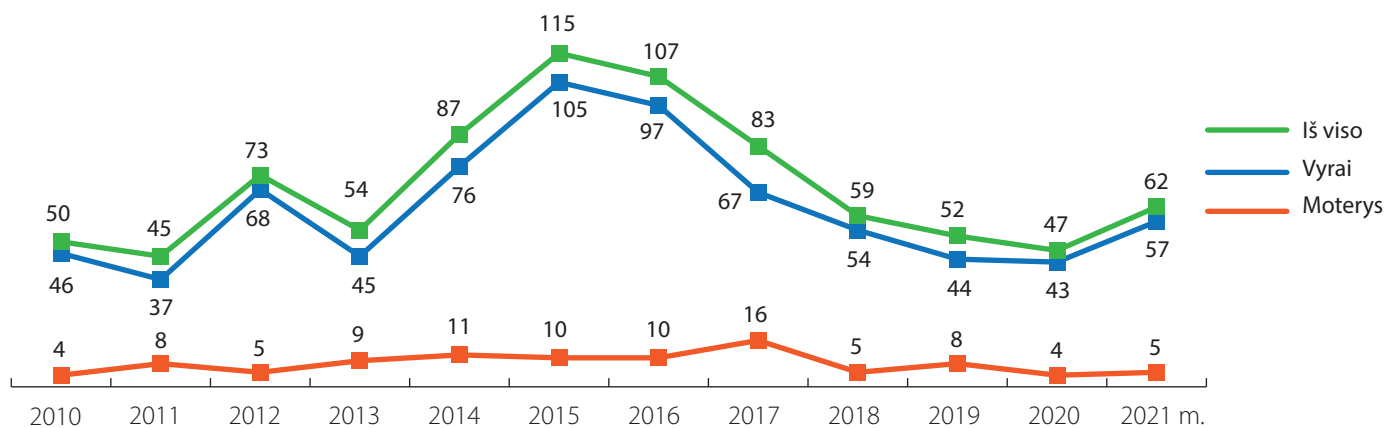
Su narkotikų vartojimu susijęs mirtingumas yra sudėtingas reiškinys, nulemiantis nemažą dalį jaunų žmonių mirčių Europoje. Europoje opioidų vartotojų mirties tikimybė yra 5–10 kartų didesnė už to paties amžiaus ir tos pačios lyties jų bendraamžių, nevartojančių jokių narkotinių ir psichotropinių medžiagų, mirties tikimybę. Plačiai pripažįstama, kad svarbu mažinti opioidų vartotojų mirtingumą dėl perdozavimo. Taip pat yra ir kitų svarbių netiesioginių su narkotikų vartojimu susijusių mirtingumo priežasčių, tokių kaip infekcijos, nelaimingi atsitikimai ir smurto atvejai, kurie baigiasi žmogžudyste ar savižudybe. Dažnos lėtinės plaučių ir kepenų, taip pat širdies ir kraujagyslių ligos, todėl šiuo metu didėja vyresnio amžiaus ir ilgalaikių narkotikų vartotojų mirties atvejų dalis. **Duomenys apie mirtis, susijusias su narkotikų vartojimu, yra vienas iš penkių Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro nustatytų epidemiologinių rodiklių.**

Didelės rizikos medžiagų vartojimas ir kelių narkotikų vartojimas ir toliau lemia mirčių nuo narkotikų atvejus Europoje. Dauguma mirčių, tiesiogiai susijusių su narkotikų vartojimu, yra susijusios su opioidais, daugiausia heroinu kartu su kitais narkotikais, stimulantais, kaip antai kokainas ir amfetaminai, o pastaruosiu metu susirūpinimą kelia sintetiniai kanabinoidai. Mirčių skaičiaus didėjimas tarp įvairių amžiaus grupių, įskaitant paauglius kai kuriose šalyse ir vyresnius nei 50 metų asmenis, atskleidžia problemas, su kuriomis susiduria paslaugų teikėjai, ir esamus paslaugų teikimo modelių iššūkius. Nustatyta, kad 2020 m. ES buvo ne mažiau kaip 5 796 mirties nuo nelegalių narkotikų perdozavimo atvejų – jų skaičius, palyginti su 2019 m., padidėjo 12,7 %. Įtraukus Norvegijos ir Turkijos duomenis, šis bendras skaičius išauga iki 6 434 mirties atvejų – palyginti su 2019 m. duomenimis (5 769 mirties atvejų), šis skaičius padidėjo 11,6 %.

Tiesiogiai su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimu susijusios asmenų mirtys

Higienos instituto duomenimis²³, remiantis Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro tiesiogiai su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimu susijusių mirčių skaičiavimo metodika, 2021 m. užregistruoti 62 mirties atvejai. Palyginti su 2020 m., atvejų skaičius padidėjo 31,9 % (arba 15 atvejų) ir penkerius metus buvusi mažėjimo tendencija 2021 m. pakeitė kryptį.

23 Higienos institutas yra Mirties atvejų ir jų priežasčių valstybės registro valdytojas.

2.4.1 pav. 2010–2021 m. tiesiogiai su narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimu susijusių asmenų mirties atvejų pasiskirstymas pagal lytį

Iš 62 užregistruotų mirties atvejų, kurių pagrindinė priežastis buvo narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimas, daugumą sudarė vyrai (57 – vyrai, 5 – moterys). Vidutinis mirusiųjų nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo amžius 2021 m. buvo 41,3 metai, palyginti su 2020 m., padidėjo 12,5 % (2020 m. – 36,7 metai). Vidutinis dėl minėtų priežasčių mirusių vyrų amžius – 41,2 metai, moterų – 42,4 metų. Palyginti su 2020 m. duomenimis, mirusių vyrų amžiaus vidurkis padidėjo 10,2 %, moterų – 48,8 %, daugiau nei pusė (55,8 %) mirusiųjų buvo 40 metų ar vyresni (žr. 2.4.1 lentelę).

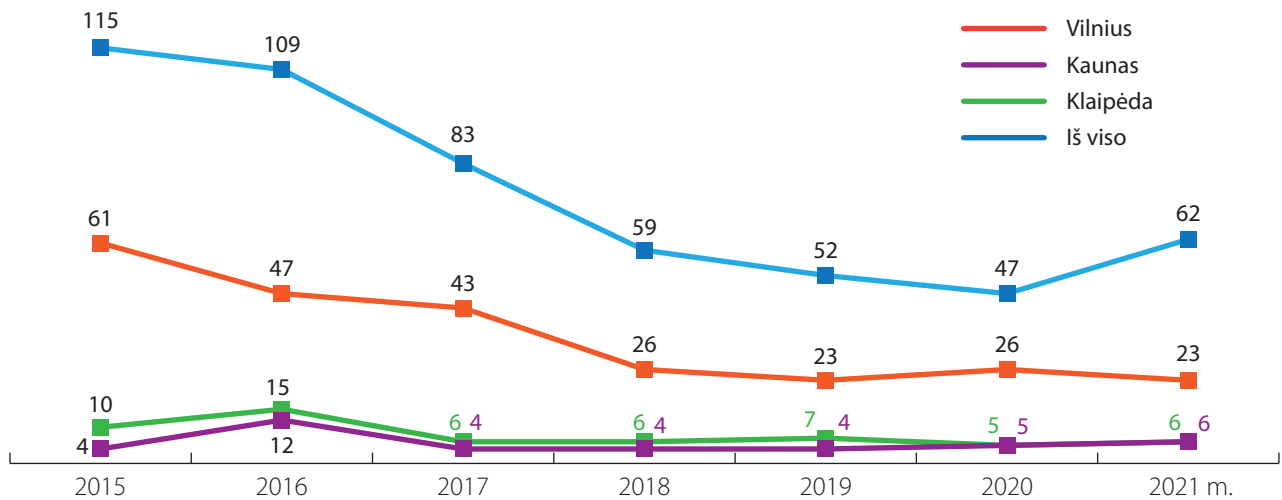
Europoje vidutinis mirusiųjų dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo amžius vis didėja ir 2020 m. pasiekė 41 metus. 2021 m. 40 metų ar vyresni mirusieji sudarė 51 % visų mirusiųjų dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, iš kurių 5 % 65 metų ar vyresni.

2.4.1 lentelė. 2010–2021 m. dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo mirę asmenys pagal amžiaus grupes

Amžiaus grupė	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Iki 15 m.	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
15–19 m.	0	1	1	3	1	2	2	0	1	3	1	0
20–24 m.	12	6	10	3	8	4	2	3	4	2	2	1
25–29 m.	9	14	23	13	15	26	18	10	7	9	7	1
30–34 m.	10	10	16	16	24	26	27	25	12	7	6	9
35–39 m.	11	6	8	14	21	31	28	23	16	9	16	17
40 m. ir daugiau	8	8	15	5	18	26	32	22	19	10	15	34
Iš viso	51	45	73	54	87	115	109	83	59	52	47	62

Higienos instituto duomenys

Lyginant mirčių skaičių skirtingose savivaldybėse, galima matyti, kad Vilniaus mieste mirčių skaičius išlieka aukščiausias: 2015 m. Vilniaus m. sav. (pagal gyvenamąją vietą) buvo fiksuota 61 mirtis, o 2021 m. – 23. 2021 m. daugiau nei trečdalis (37,1 %) mirčių, susijusių su narkotikų vartojimu, buvo užfiksuotos Vilniuje. Kituose didžiuosiuose miestuose: Kaune, Klaipėdoje, nuo 2017 m. mirčių skaičius gana stabilus (žr. 2.4.2 pav.).

2.4.2 pav. 2015–2021 m. nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų mirusių asmenų pasiskirstymas pagal savivaldybes

Kitose savivaldybėse mirčių nuo perdozavimo fiksuojama nedaug, tačiau jų vis tiek pasitaiko, todėl negalima teigti, kad mirčių nuo perdozavimo problema egzistuoja tik didžiuosiuose miestuose.

Nustatyta, kad iš visų 2021 m. registruotų 62 mirčių dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo 59 mirties atvejai įvyko dėl apsinuodijimo medžiagomis (3 mirusiems asmenims registruoti psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant opioidus ar kelis narkotikus ar kitas psichoaktyvias medžiagas). 79 % mirusių dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo buvo diagnozuotas atsitiktinis apsinuodijimas narkotikais ir psichodisleptikais. Tyčinio apsinuodijimo atvejų registruota nebuvo, tačiau registruoti 8 apsinuodijimo atvejai, kai ketinimas nepatikslintas. Taip pat užregistruoti 2 mirties atvejai dėl apsinuodijimo psichostimuliantais (žr. 2.4.2 lentelę).

2.4.2 lentelė. 2010–2021 m. dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo mirę asmenys pagal mirties priežastis

Mirties priežastis	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
F11	1	1	1	0	0	0	3	2	0	0	1	3
F19	5	0	1	0	1	1	0	2	0	0	2	0
X41 ²	0	0	0	0	0	0	3	2	5	1	2	2
X42 ¹	37	40	57	49	81	108	98	72	51	43	35	49
X61 ²	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
X62 ¹	1	0	1	0	0	2	0	1	1	0	0	0
Y11 ²	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	3	1
Y12 ¹	7	4	10	5	5	4	5	3	1	7	4	7
Iš viso	51	45	70	54	87	115	109	83	59	52	47	62

Higienos instituto duomenys

¹Kartu su T kodais T40.0–9

²Kartu su T kodu T43.6

Pastaba. F11 – psichikos ir elgesio sutrikimai, vartojant opioidus; F19 – psichikos ir elgesio sutrikimai, vartojant kelis narkotikus ir kitas psichoaktyvias medžiagas; X41 – atsitiktinis apsinuodijimas antiepilepsiniais, raminamaisiais bei migdomaisiais, antiparkinsoniniais ir psichotropiniais vaistais bei jų poveikis, neklasifikuojamas kitur; X42 – atsitiktinis apsinuodijimas narkotikais ir psichodisleptikais ir jų poveikis, neklasifikuojamas kitur; X61 – tyčinis apsinuodijimas antiepilepsiniais, raminamaisiais bei migdomaisiais, antiparkinsoniniais ir psichotropiniais vaistais bei jų poveikis, neklasifikuojamas kitur; X62 – tyčinis apsinuodijimas narkotikais ir psichodisleptikais ir jų poveikis, neklasifikuojamas kitur; Y11 – apsinuodijimas antiepilepsiniais, raminamaisiais bei migdomaisiais, antiparkinsoniniais ir psichotropiniais vaistais bei jų poveikis, neklasifikuojamas kitur, kai ketinimas nežinomas; Y12 – apsinuodijimas narkotikais ir psichodisleptikais ir jų poveikis, neklasifikuojamas kitur, kai ketinimas nežinomas.

Vertinant mirties atvejus dėl apsinuodijimų narkotikais, nustatyta, kad 2021 m., buvo registruoti 59 mirtini apsinuodijimai narkotikais, tai yra trečdaliu daugiau nei 2020 m. Kaip ir ankstesniais metais, daugiausia perdozavimų registruota nuo opioidų: 2021 m. – 21 atvejais, 2020 m. – 22 atvejais. Tačiau 2021 m. gerokai padaugėjo apsinuodijimų kitais sintetiniais narkotikais ir tai taip pat gali apimti ir opioidus. Taip pat registruoti 3 kokaino perdozavimo atvejai ir 3 – psichostimuliatorių, o 12 mirčių atvejų dėl apsinuodijimo kitais ir nepatikslingais narkotikais (žr. 2.4.3 lent.).

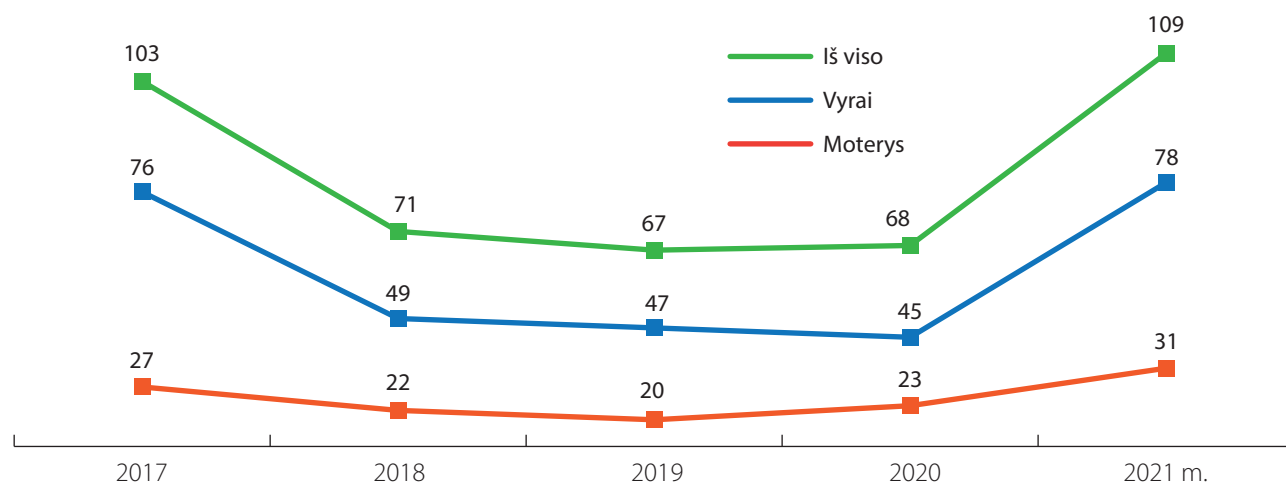
2.4.3 lentelė. Mirčių skaičius dėl apsinuodijimo narkotinėmis medžiagomis 2019–2021 m.

TLK-10-AM kodas	Narkotinės medžiagos pavadinimas	2019 m.	2020 m.	2021 m.
T40.0	Opijus	0	1	0
T40.1	Heroinas	0	0	0
T40.2	Kiti opiatai	15	16	14
T40.3	Metadonas	7	5	7
T40.4	Kiti sintetiniai narkotikai	8	7	20
T40.5	Kokainas	2	2	3
T40.6	Kiti ir nepatikslingi narkotikai	17	7	12
T40.7	Kanapės	0	0	0
T40.8	LSD (lizergidas)	0	1	0
T40.9	Kiti ir nepatikslingi disleptikai	1	0	0
T43.6	Psichostimuliatoriai	2	5	3
Viso		52	44	59

Higienos instituto duomenys

Netiesioginės asmenų mirtys dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo

2021 m. Valstybinės teismo medicinos tarnyba užfiksavo 109 mirties atvejus (31 moterų ir 78 vyrų), kurių netiesioginė priežastis narkotinių ir/ar psichotropinių medžiagų vartojimas, tačiau šių medžiagų rasta mirusiojo organuose ir biologiniuose skysčiuose. 2020 m. tokių atvejų buvo trečdaliu mažiau – 68 (2.4.3 pav.).

Valstybinės teismo medicinos tarnybos duomenys

2.4.3 pav. Mirties atvejai, kurių netiesioginė priežastis narkotinių ir/ar psichotropinių medžiagų vartojimas, tačiau šių medžiagų rasta mirusiojo organuose arba biologiniuose skysčiuose 2017–2021 m.

Valstybinės teismo medicinos tarnybos duomenimis, 109 mirties atvejų 2021 m., kurių netiesioginė priežastis narkotinių ir/ar psichotropinių medžiagų vartojimas, tačiau šių medžiagų rasta mirusiojo organuose ir biologiniuose skysčiuose, 38 iš jų (31 vyrui ir 7 moterims) taip pat nustatyta didesnė nei 0,41 promilės alkoholio koncentracija kraujyje. 2020 m. iš 68 mirties atvejų 19 (14 vyrų ir 5 moterims) nustatyta didesnė nei minėta alkoholio koncentracija.

Kohortinis narkotikų vartotojų mirtingumo Lietuvoje tyrimas

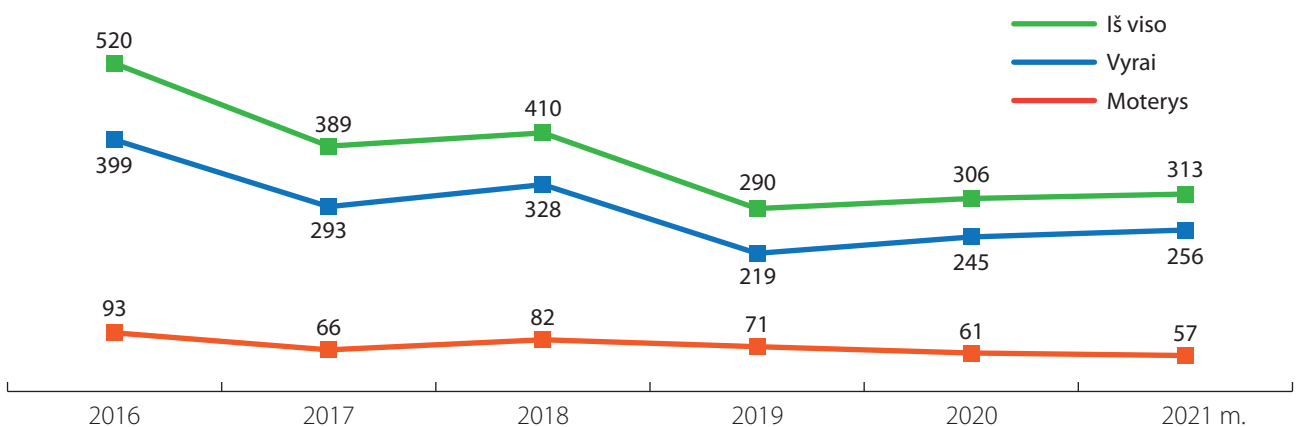
2021 m. Lietuvoje atliktas kohortinis narkotikų vartotojų mirtingumo Lietuvoje tyrimas. Jo tiriamąją populiaciją sudarė 231 asmuo, iš jų 179 vyrai ir 52 moterys. Tiriamuoju laikotarpiu (2018–2020 m.) analizuota 14 tyrimo dalyvių mirčių atvejų: devyni atvejai vyrų ir penki moterų. Tai sudarė 6,1 % visų įtrauktų į tyrimą dalyvių – 5,0 % visų įtrauktų vyrų ir 9,6 % įtrauktų moterų, santykis 1,9 karto. Daugiausia mirusių tiriamųjų buvo registruoti dėl psichikos ir elgesio sutrikimų vartojant opioidus – devyni asmenys (64 %). Bendras mirusiųjų amžiaus vidurkis – 36,4 metų, vyrų – 38,2 metų, moterų – 33,2 metų (palyginimui: vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė Lietuvoje 2019 m. buvo 71,5 metų, o moterų – 81 metai). Lietuvoje ir kitose Europos šalyse atliktų narkotikų vartotojų mirtingumo kohortinių tyrimų duomenys tik dar kartą patvirtina, kad narkotikus vartojantys asmenys (ypač vartojantys opioidus) susiduria su ypač didele rizika mirti nuo apsinuodijimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis ar dėl kitų su narkotikų vartojimu susijusių veiksnių (pvz., užkrečiamųjų ligų, širdies ir kraujagyslių ligų, smurto, nelaimingų atsitikimų ir kt.) ir tokie asmenys miršta gerokai jaunesni, palyginti su bendrąja populiacija. Daugiau informacijos apie tyrimą: <https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/Kohohortinis%20narkotik%C5%B3%20vartotoj%C5%B3%20mirtingumo%20Lietuvoje%20tyrimas.pdf>

Apskaičiuota, kad 2020 m. ES nuo neteisėtai įsigytų narkotikų perdozavimo mirė ne mažiau kaip 5 800 asmenų; tai atspindi apskaičiuotas suaugusiųjų mirtingumo nuo perdozavimo rodiklis, kuris siekia 16,7 mirties atvejų milijonui suaugusiųjų gyventojų. Lietuvoje šis rodiklis perpus didesnis ir 2020 m. siekė 26 mirties atvejus milijonui gyventojų. Dauguma šių mirties atvejų yra susiję su vartotų kelių skirtingų narkotikų toksiškumu, kuris paprastai siejamas su neteisėtų opioidų, kitų neteisėtų narkotikų, vaistų ir alkoholio deriniais. Taip pat pabrėžiama, kad mirties nuo perdozavimo atvejų skaičius vyresnių asmenų amžiaus grupėje didėja – tiek ES, tiek Lietuvoje.

2.4.2. Apsinuodijimai narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis

Higienos instituto duomenimis, 2021 metais į asmens sveikatos priežiūros įstaigas (stacionarias ir ambulatorines) dėl apsinuodijimų narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis kreipėsi 313 asmenų 377 kartus (2020 m. – 290 asmenų kreipėsi 318 kartų). 46 asmenims dėl apsinuodijimo narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis buvo suteiktos gydymo paslaugos du ir daugiau kartų per 2021 metus. Vienam asmeniui buvo teiktas stacionarinis ir ambulatorinis gydymas net 6 kartus per metus, kitu atveju – 5 kartus.

Kaip ir ankstesniais metais, vyrai kelis kartus dažniau nei moterys kreipėsi į asmens sveikatos priežiūros įstaigas dėl apsinuodijimų narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis: 2021 m. dėl šių priežasčių į gydymo įstaigas kreipėsi 256 vyrai ir 57 moterys (2020 m. – 245 vyrai ir 61 moteris). Nuo 2019 m. bendras apsinuodijusių asmenų skaičius šiek tiek auga, tačiau moterų mažėja (žr. 2.4.4. pav.).

Higienos instituto duomenys

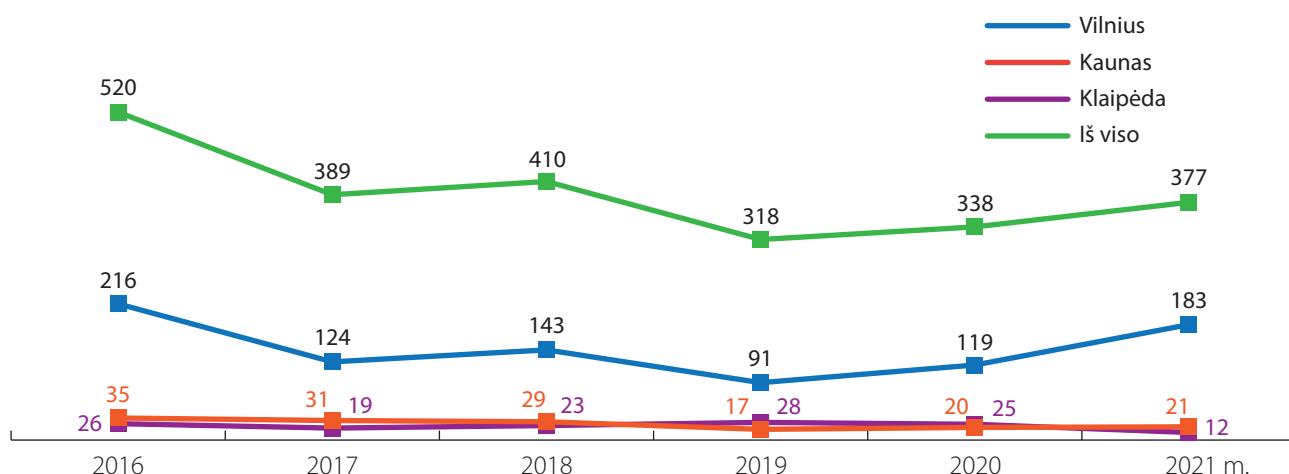
2.4.4 pav. Asmenų, kurie kreipėsi į gydymo įstaigas dėl apsinuodijimo narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis skaičius pagal lytį 2016–2021 m.

2021 m. registruota 377 apsinuodijimų narkotinėmis medžiagomis atvejų, tai yra 11,5 % daugiau nei 2020 m. Daugiausiai 2021 m. kreiptasi dėl apsinuodijimų opioidais – 89 atvejai: (4 atvejai – opiumu, 7 – heroinu, 65 – kitais opioidais (kodeinu, morfinu), 13 – metadonu). Išliko aukštas apsinuodijimų kanapėmis skaičius (88 atvejai). Pastebima, kad daugėja apsinuodijimų medžiagomis, kai konkreči apsinuodijimą sukėlusią medžiagą buvo nenurodyta arba nepatikslinta.

2.4.4 lentelė. Apsinuodijimų narkotinėmis medžiagomis atvejų skaičius 2020–2021 m.

TLK-10-AM kodas	Narkotinės medžiagos pavadinimas	2020 m.	2021 m.
T40.0	Opijus	4	4
T40.1	Heroinas	20	7
T40.2	Kiti opiatai	50	65
T40.3	Metadonas	13	13
T40.4	Kiti sintetiniai narkotikai	35	34
T40.5	Kokainas	13	15
T40.6	Kiti ir nepatikslinti narkotikai	62	86
T40.7	Kanapės	93	88
T40.8	LSD (lizergidas)	4	4
T40.9	Kiti ir nepatikslinti disleptikai	18	24
T43.6	Psichostimuliatoriai	41	37
Iš viso:		338	377

Kaip ir 2020 m., beveik pusė (48,5 %) visų apsinuodijimų atvejų 2021 m. registruota Vilniaus miesto savivaldybėje (183 atvejai), kitose didžiųjų miestų savivaldybėse į sveikatos priežiūros įstaigas dėl apsinuodijimų narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis kreiptasi gerokai mažiau: Kaune – 21 atvejis, Klaipėdoje – 12 atvejų (žr. 2.4.5 pav.).

Higienos instituto duomenys

2.4.5 pav. Apsinuodijimų narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis tendencijos didžiuosiuose Lietuvos miestuose 2016–2021 m.

Keletą metų iš eilės stebėtas nepilnamečių asmenų apsinuodijimų narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis skaičiaus didėjimas 2021 m. sumažėjo. 2021 m. dėl apsinuodijimo narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis vaikai (asmenys iki 18 m.) į gydymo įstaigas kreipėsi 96 kartus, tai sudaro 25,4 % visų registruotų apsinuodijimų narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis atvejų, 2020 m. nepilnamečiai kreipėsi 124 kartus (2019 m. – 104) ir tai sudarė 30 % visų apsinuodijimų narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis atvejų.

Iš 96 visų registruotų nepilnamečių apsinuodijimų narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis 2021 m. į gydymo įstaigas kreipėsi 74 nepilnamečiai asmenys (2020 m. – 103), iš jų 56 berniukai ir 18 mergaičių (2019 m. – 80 berniukų ir 23 mergaitės). 14 nepilnamečių į gydymo įstaigas kreipėsi po du ir daugiau kartų.

Kaip ir ankstesniais metais, dažniausiai asmenys iki 18 metų kreipėsi dėl apsinuodijimų kanapėmis – 40 atvejų (2020 m. – 57 atvejai, 2019 m. – 42 atvejai). Taip pat registruotas 31 atvejis, kai buvo apsinuodyta kitais ir nepatikslingais narkotikais, po 6 atvejus – kitais sintetinėmis narkotikais ir psichostimuliatoriais, po 5 atvejus – kitais ir nepatikslingais disleptikais ir opioidais, 3 atvejai – kokainu.

Apibendrinant duomenis apie sunkius ir mirtinus apsinuodijimus patiriančių asmenų amžiaus grupes, galima įžvelgti tendenciją, kad mirtinų apsinuodijimų atvejų daugėja vyresnėse amžiaus grupėse (dažnesni tarp 37 m. amžiaus asmenų), o stiprūs apsinuodijimai patiriami ir jaunesnės amžiaus grupės asmenų, nors amžiaus vidurkis per pastaruosius metus taip pat padidėjo: 2021 m. asmenų, kurie kreipėsi į gydymo įstaigas dėl apsinuodijimų narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, amžiaus vidurkis 30 metų (2020 m. – 26 metai).

Didėjantis apsinuodijimų narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis atvejų skaičius ir pasikartojantys apsinuodijimo atvejai tais pačiais metais patvirtina, kad trūksta atvejo vadybos priklausomiems asmenims, siuntimo tęsti gydymą priklausomybės ligų centruose ar psichosocialiniuose reabilitacijos centruose. Yra pripažinta, kad tiems, kas anksčiau patyrė perdozavimą, mirties nuo perdozavimo grėsmė yra kur kas didesnė.

2.4.3. Sveikatos priežiūros ir socialinės paslaugos, priemonės, skirtos mirčių ir apsinuodijimų narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis prevencijai

ENNSC duomenimis, Europoje narkotikų perdozavimas tebėra pagrindinė narkotikų vartotojų mirties priežastis, nusinešanti po daugiau nei 5 000 gyvybių kasmet. Mirtino narkotikų perdozavimo ir kitų su narkotikais susijusių mirties atvejų mažinimas yra svarbus Europos visuomenės sveikatos politikos uždavinys. Šios srities tikslinėmis atsakomosiomis priemonėmis daugiausia dėmesio skiriama perdozavimo atvejų prevencijai arba išgyvenimo tikimybei perdozavus narkotikų padidinti.

Siekiant sumažinti mirčių nuo opioidų perdozavimo riziką Europoje ir pasaulyje, taikomos tokios prevencinės priemonės:

- **pakaitinis gydymas;**
- **saugesnio narkotikų vartojimo kambariai** (vartojantis žmogus nelieka vienas perdozavimo atveju, o personalas gali suteikti pagalbą, taip pat teikiama informacija apie gydymosi bei kt. paslaugas);
- vis plačiau įgyvendinama **naloksono išdavimo programa** opioidus vartojantiems asmenims²⁴.

Priklausomybės nuo narkotikų vartojimo gydymas, visų pirma, gydymas pakaitiniais opioidais, užkerta kelią perdozavimui ir mažina narkotikų vartotojų mirties pavojų. Pakaitinis palaikomasis gydymas²⁵ – asmenų, sergančių priklausomybe nuo opioidų, tęstinis gydymas, skiriant santykinai stabilias opioidinių vaistinių preparatų dozes, siekiant maksimaliai normalizuoti paciento somatinę ir psichikos būseną, skatinti pozityvius elgesio ir socialinės adaptacijos pokyčius. Pakaitinio palaikomojo gydymo paslaugas teikia asmens sveikatos priežiūros įstaigos, turinčios galiojančią psichikos sveikatos priežiūros licenciją. Priklausomybės nuo opioidų pakaitinio palaikomojo gydymo skyrimo tikslai: sumažinti ligos atkryčio riziką, pagerinti sergančiųjų priklausomybe nuo opioidų somatinę ir psichinę būklę, gerinti jų socialinę adaptaciją ir integraciją į visuomenę, geriau organizuoti ŽIV, hepatitų B ir C bei kitų infekcinių ligų prevenciją tarp narkotikus vartojančių asmenų, efektyviau gydyti gretutinius susirgimus, efektyviau gydyti narkotikų švirkštimosi sukeltas ligas arba padėti jų išvengti, sudaryti sąlygas geresnei prenatalinei ir postnatalinei narkotikus vartojančių nėščių moterų priežiūrai ir kt.

24 Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras, išvengiant mirčių nuo perdozavimo Europoje [interaktyvus], 2018 m. http://www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/2748/POD_Preventing%20overdose%20deaths.pdf.

25 Pakaitinio gydymo tvarka reglamentuojama Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2007 m. rugpjūčio 6 d. įsakymu Nr. V-653 „Dėl Pakaitinio gydymo skyrimo ir taikymo priklausomybei nuo opioidų gydyti ir Pakaitinių opioidinio vaistinių preparatų išrašymo, išdavimo, laikymo ir apskaitos asmens sveikatos priežiūros įstaigose tvarkos aprašų patvirtinimo“ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0D3F947E0AC8/asr>

Saugesnio narkotikų vartojimo kambariai – tai prižiūrimos patalpos, kuriose narkotikų vartotojai gali vartoti narkotikus higieniškomis ir saugesnėmis sąlygomis. Šio intervencinio veiksmo tikslas – užkirsti kelią perdozavimo atvejams ir užtikrinti galimybę gauti specialistų pagalbą, jei taip nutiktų. Įsteigiant tokius kambarius atsiranda galimybė užmegzti ir palaikyti kontaktą su didelės rizikos narkotikų vartotojais, kurie dar nepasiruošę ar nenori atsisakyti narkotikų vartojimo. Daugelyje Europos šalių prižiūrimas vartojimas tapo sudėtinė žemo slenksčio kabineto paslaugų dalimi. 2018 m. duomenimis, narkotikų vartojimo kambariai veikia 64 Europos Sąjungos, Jungtinės Karalystės ir Norvegijos miestuose. Mūsų šalyje narkotikų vartojimo kambariai neįteisinti.

Naloksonas yra vaistinis preparatas, opioidų priešnuodis, leidžiantis neutralizuoti opioidų perdozavimo poveikį ir išvengti mirties nuo opioidų perdozavimo. Jis naudojamas ligoninių skubiosios pagalbos skyriuose, taip pat jį naudoja greitosios pagalbos darbuotojai ir kitų nuolat su narkotikų vartotojais susiduriančių tarnybų darbuotojai. Pastaraisiais metais plačiau taikomos naloksono išdavimo į namus programos, pagal kurias šių vaistų gali gauti opioidus vartojantys asmenys, jų partneriai, bendraamžiai ir šeimos nariai, taip pat vis daugiau asmenų mokoma, kaip atpažinti perdozavimo simptomus ir reaguoti į juos. 2021 m. naloksono išdavimo į namus programos buvo taikomos daugiau nei dešimtyje ES šalių ir Norvegijoje²⁶.

Remiantis į namus išduodamo naloksono programų veiksmingumo sisteminės peržiūros duomenimis, jo išdavimą derinant su šviečiamosiomis ir mokomosiomis intervencinėmis priemonėmis, su perdozavimu susijęs mirčių skaičius mažėja.

2018 m. NTAKD parengė Naloksono, skirto opioidų perdozavimo prevencijai, išdavimo žemo slenksčio paslaugų kabinetuose tvarkos aprašą (toliau – tvarkos aprašas), kuris sudarė teisinis prielaidas gelbėti gyvybes. Tvarkos aprašas²⁷ sudaro sąlygas vykdyti naloksono išdavimą žemo slenksčio paslaugų kabinetų lankytojams, patiriantiems riziką perdozuoti narkotinių ir psichotropinių medžiagų ir padidinti naloksono prieinamumą švirkščiamųjų narkotikų vartotojams bei sumažinti perdozavimo ir mirties riziką.

Vadovaujantis PSO rekomendacijomis, opioidų antagonistai turi būti lengvai prieinami visiems asmenims, kurie, labai tikėtina, gali tapti opioidų perdozavimo liudininkais. NTAKD įgyvendina bandomąjį naloksono rinkinių išdavimo projektą, kuris pradėtas 2019 m. Kauno, Alytaus ir Klaipėdos ŽSK, o nuo 2020 m. ir Vilniaus ŽSK. Naloksono rinkinių išdavimo programą Lietuvoje taip pat vykdo RPLC. Atsižvelgiant į tai, kad su narkotikų vartojimu susijusios mirtys yra aktuali problema tarp asmenų, išėjusių iš LAVĮ, 2021 m. buvo įteisinta galimybė naloksono preparatais aprūpinti LAVĮ paliekančius asmenis²⁸. 2021 m. Lietuvoje buvo išdalinta ne mažiau 1 755 naloksono rinkinių.

Siekiant sumažinti mirčių nuo opioidų perdozavimo riziką, Lietuvoje taikomas pakaitinis gydymas ir naloksono išdavimo programa.

2.5. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų rinka ir tiekimas

2.5.1. Narkotinės ir psichotropinės medžiagos, išimtos iš neteisėtos apyvartos

ENNSC duomenimis, narkotikų prieinamumas visoje ES tebėra didelis ir kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, kokaino, viršija prieš pandemiją buvusį lygį. Stebima didėjanti kanapių produktų įvairovė ir didėjanti sintetinių narkotikų gamyba Europoje. Rinkoje vis dar aptinkama stiprių ir pavojingų medžiagų, o dažniausiai vartojamų narkotikų stiprumas ir grynumas didėja, kai jų kaina išlieka stabili ar net mažėjanti. Tai gali padidinti šių narkotikų vartojimo paplitimą ir jų sukeltą žalą visuomenės sveikatai ir saugumui. Narkotikų rinką neišvengiamai keičia šiuolaikinės inovacijos, kurios labai greitai kinta ir prisitaiko prie kylančių iššūkių.

ES pasienio zonoje esanti Lietuva yra viena iš aktyvaus narkotikų tranzito šalių į Vakarų Europos šalis, Skandinaviją, Rusiją ir kitas šalis, per kurias gabenama narkotikų kontrabanda. Remiantis Lietuvos policijos ir

26 https://www.emcdda.europa.eu/media-library/infographic-availability-take-home-naloxone-programmes-europe_en

27 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2018 m. gruodžio 10 d. įsakymas Nr. V-1420 „Dėl Naloksono, skirto opioidų perdozavimo prevencijai, išdavimo žemo slenksčio paslaugų kabinetuose tvarkos aprašo patvirtinimo“ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/bad41880ffac11e8a969c20a-a4d38bd4>

28 Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriaus 2021 m. birželio 25 d. įsakymas Nr. V-212 „Dėl Naloksono, skirto opioidų perdozavimo prevencijai, išdavimo laisvės atėmimo įstaigose tvarkos aprašo patvirtinimo“ <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/e2b1a-600d5a711eb9f09e7df20500045>

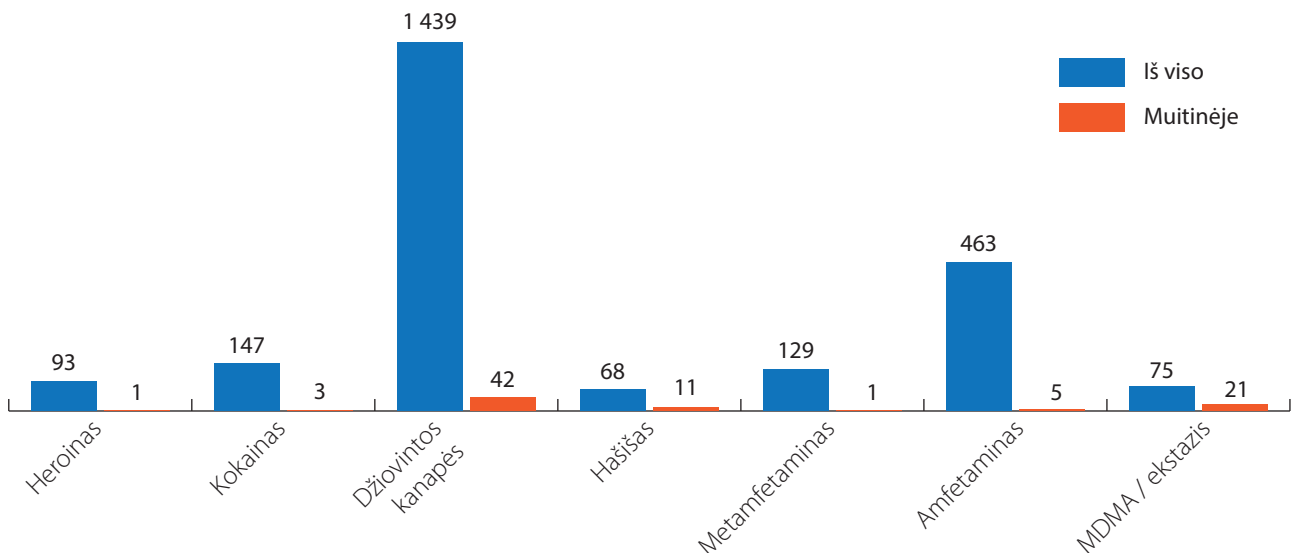
Muitinės kriminalinės tarnybos duomenimis, 2021 m. narkotinių ir psichotropinių medžiagų gabenimo keliai per Lietuvą išliko panašūs kaip ir ankstesniais metais.

2021 m. Lietuvoje džiovintos kanapės išliko ne tik dažniausiai vartojama, bet ir dažniausiai bei didžiausiais kiekiais sulaikoma narkotine medžiaga. Vis dėlto, priešingai nei iki pandemijos, kai kanapių derva (hašišas) sudarė didžiausius konfiskuojamus kiekius tarp visų konfiskuotų narkotikų, 2021 m. buvo konfiskuotas didžiausias nuo 2014 m. džiovintų kanapių kiekis, kuris viršijo per metus sulaikytos kanapių dervos kiekį (žr. 2.5.1 ir 2.5.2 pav.).

Medžiagos pavadinimas	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Heroinas	1,5 kg	0,8 kg ↓	1,7 kg ↑
Kokainas	16,1 kg	43,4 kg ↑	4,6 kg ↓
Džiovintos kanapės	220 kg	40,8 kg ↓	253 kg ↑
Hašišas	1 775 kg	3,8 kg ↓	186,7 kg ↑
Metamfetaminas	4,4 kg	90,8 kg ↑	24,6 kg ↓
Amfetaminas	23,6 kg	112,4 kg ↑	25,3 kg ↓
MDMA (ekstazis)	283 kg	50 kg ↓	7,4 kg ↓

Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenys

2.5.1 pav. Lietuvoje iš neteisėtos apyvartos išimtų narkotikų kiekiai ir jų pokytis 2019–2021 m.

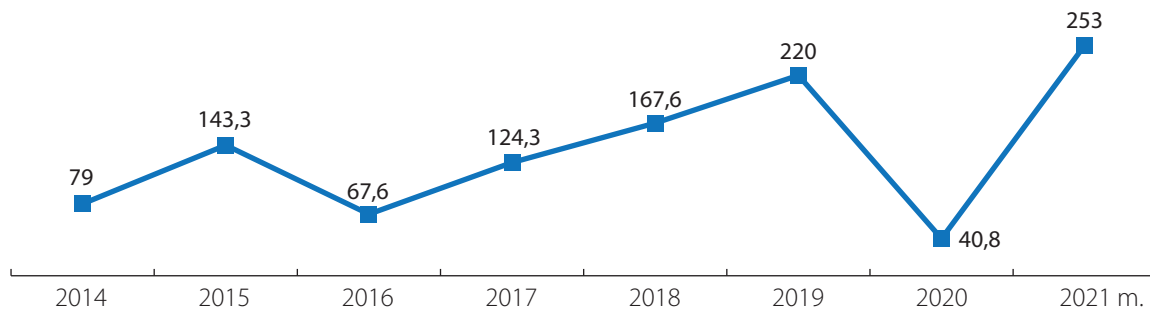

Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenys

2.5.2 pav. Narkotinių ar psichotropinių medžiagų sulaikymo atvejų skaičius 2021 m.

Džiovintos kanapės ir kanapių derva

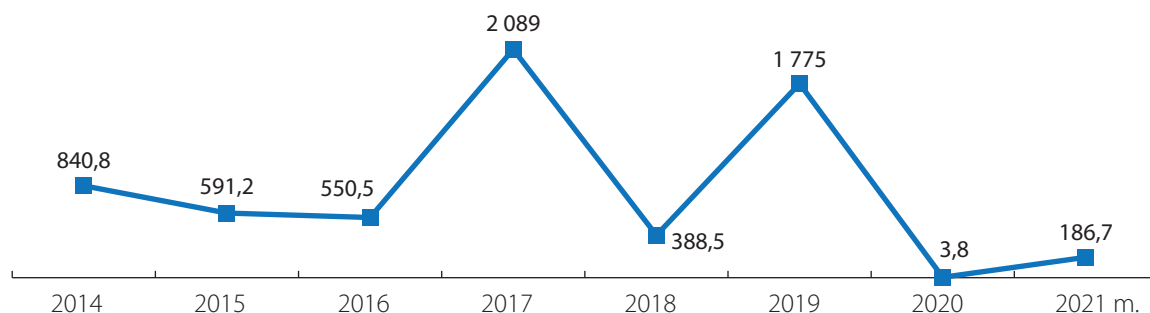
Remiantis Lietuvos policijos ir Muitinės kriminalinės tarnybos turimais duomenimis, džiovintų kanapių sulaikymo atvejų skaičius Lietuvoje per paskutinius metus padidėjo net 30 % (nuo 1 107 atvejų 2020 m. iki 1 439 atvejų 2021 m.), o per 2021 m. konfiskuotas jų kiekis (253 kg) buvo didžiausias nuo 2014 m. (žr. 2.5.3 pav.).

Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenys

2.5.3 pav. Konfiskuoti džiovintų kanapių kiekiai Lietuvoje 2014–2021 m. (kg)

Nors iki COVID-19 pandemijos Lietuvoje konfiskuojami kanapių dervos kiekiai gerokai viršijo sulaikomų džiovintų kanapių kiekius, tačiau nuo 2020 m. tendencijos keitėsi ir pastaraisiais metais buvo konfiskuoti mažesni kanapių dervos kiekiai (2020 m. – vos 3,8 kg, o 2021 m. – 186,7 kg) (žr. 2.5.4 pav.). Pastebima, kad 2021 m. konfiskuotas kanapių dervos kiekis ir jų sulaikymų skaičius buvo mažesnis nei džiovintų kanapių.

Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenys

2.5.4 pav. Konfiskuoti kanapių dervos kiekiai Lietuvoje 2014–2021 m. (kg)

Duomenys apie sulaikymus žinomu tranzito keliu rodo, kad 2021 m. per Lietuvą buvo gabenama džiovintų kanapių kontrabanda iš Ispanijos ir Nyderlandų į Rusiją, Baltarusiją, Vokietiją bei Skandinavijos šalis. Kanapių derva, panašiai kaip ir džiovintos kanapės, dažniausiai buvo gabenamas iš Ispanijos į Rusiją, Vokietiją bei Skandinavijos šalis.

ENNSC duomenimis, per pastarąjį dešimtmetį indeksuotos kanapių dervos ir džiovintų kanapių kainos Europoje išliko palyginti stabilios, o vidutinis THC kiekis jose padidėjo (žr. 2.5.5 pav.). Tai gali padidinti šių narkotikų vartojimo paplitimą ir sukelti žalą. Šiuo metu vidutinis THC kiekis dervoje (21 %) yra beveik dvigubai didesnis nei džiovintose kanapėse, kuriose paprastai jis siekia apie 11 %. Tai praeityje stebėtos tendencijos pasikeitimas, kai THC kiekis džiovintose kanapėse paprastai būdavo didesnis nei dervoje, ir yra dar vienas inovacijų ir prisitaikymo narkotikų rinkoje pavyzdys, nes dervos gamintojai, paprastai įsikūrę už ES ribų, sureagavo į vietoje gaminamų džiovintų kanapių konkurenciją²⁹.

2.5.5 pav. Kanapių dervos ir džiovintų kanapių mažmeninės kainos ir grynumo indeksuotos tendencijos 2010–2020 m. Europoje

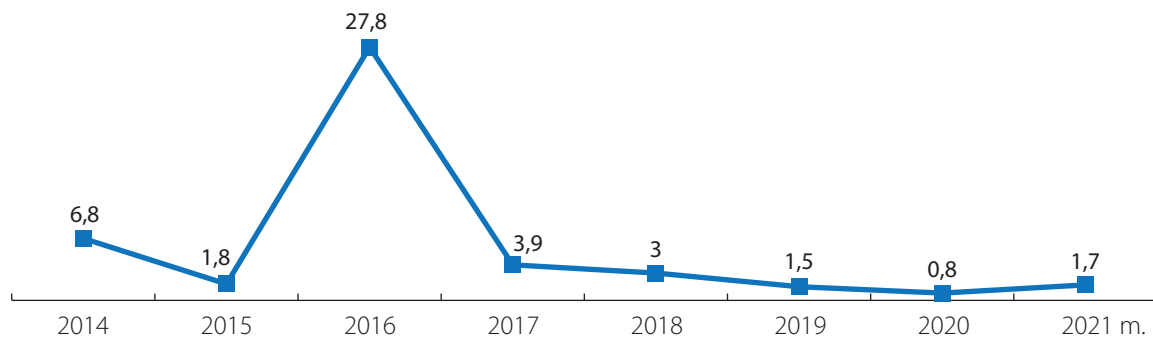
29 Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centras (2022), Europos narkotikų vartojimo paplitimo ataskaita 2022. Tendencijos ir pokyčiai, Europos Sąjungos leidinių biuras, Liuksemburgas. https://www.emcdda.europa.eu/publications/edr/trends-developments/2022_en

Heroinas

Europoje 2020 m. buvo stebimas konfiskuoto heroino kiekio sumažėjimas bei heroino pasiūlos trūkumas, kurio viena iš galimų priežasčių buvo COVID-19 pandemijos sukelti kelionių ribojimai. Vis dėlto panašu, kad toks heroino kontrabandos pervežimo sutrikimas buvo trumpalaikis. Preliminarūs ENNSC 2021 m. duomenys rodo, kad konfiskuojamo heroino kiekiai grįžta į prieš pandemiją buvusį lygį. Šalys, kurios buvo pranešusios apie heroino pasiūlos trūkumą, taip pat pastebėjo pakaitinių medžiagų vartojimą, įskaitant metadono, stimuliantų ir benzodiazepinų vartojimą.

Lietuvoje stebimos panašios tendencijos. 2021 m. šalyje konfiskuotas heroino kiekis ir sulaikymo atvejų skaičius buvo didesnis nei prieš metus. Iš viso 2021 m. užregistruoti 93 heroino sulaikymo atvejai (2020 m. – 70), per kuriuos iš viso konfiskuota 1,7 kg heroino. Nors 2021 m. Lietuvoje sulaikytas heroino kiekis buvo didesnis nei 2019–2020 m., bet, kita vertus, konfiskuotas kiekis buvo mažesnis nei laikotarpiu nuo 2014 m. iki 2018 m. (žr. 2.5.6 pav.). 2021 m. taip pat buvo užregistruoti 22 metadono sulaikymo atvejai ir konfiskuota 0,6 kg metadono.

Remiantis Lietuvos policijos ir Muitinės kriminalinės tarnybos duomenimis, 2021 m. heroinas per Lietuvą buvo gabenamas iš Centrinės Azijos šalių į Vakarų Europą.

Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenys

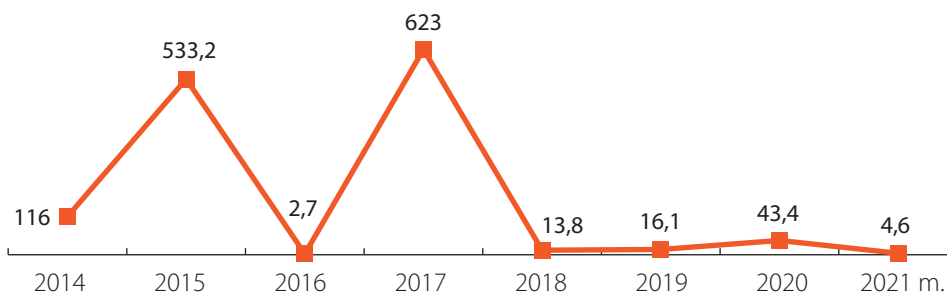
2.5.6 pav. Konfiskuoti heroino kiekiai Lietuvoje 2014–2021 m. (kg)

Kokainas

ENNSC teikiama informacija leidžia manyti, kad, nepaisant pandemijos, kokaino prieinamumas ir vartojimas Europoje tebėra labai didelis. Europoje vis dažniau aptinkama antrinio kokaino apdorojimo laboratorijų, o tai rodo, kad neteisėtai kokainą gabenančios grupuotės taiko novatoriškesnius narkotikų tiekimo Europos rinkai metodus. Taip pat daugėja su kokaino vartojimu arba laikymu susijusių teisės pažeidimų. Didėjant kokaino prieinamumo ir vartojimo lygiui, kartu didėja ir susirūpinimas dėl išaugusių su kokainu susijusių problemų, ypač dėl Vakarų ir Pietų Europoje išaugusio su sveikatos ir socialinėmis problemomis siejamo kreko vartojimo.

Nors, naujausių tyrimų duomenimis, kokaino vartojimas Lietuvoje auga, bet per pastaruosius kelerius metus buvo konfiskuoti (lyginant su ankstesniais metais) maži kokaino kiekiai. 2021 m. Lietuvoje iš viso buvo konfiskuota 4,6 kg kokaino, o per laikotarpį nuo 2014 m. mažesnis konfiskuotas kiekis buvo užfiksuotas tik 2016 m. (2,7 kg) (žr. 2.5.7 pav.). Vis dėlto pačių kokaino sulaikymo atvejų skaičius 2021 m. buvo didelis – 147 atvejai. Didesni buvo tik kanapių produktų sulaikymo atvejų skaičiai.

2021 m. kokaino kontrabanda per Lietuvą dažniausiai buvo gabenama iš Pietų Amerikos (per Afrikos žemynę esančias šalis) į Ispaniją, Belgiją, Nyderlandus ir Rusiją.

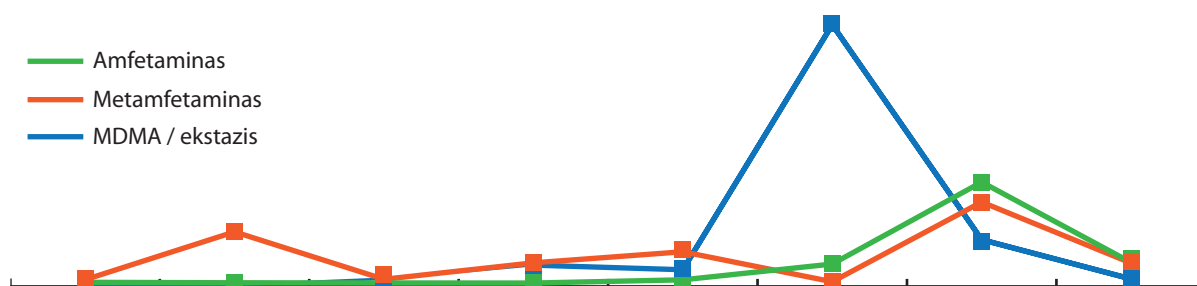
Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenys

2.5.7 pav. Konfiskuoti kokaino kiekiai Lietuvoje 2014–2021 m. (kg)

Amfetamino tipo stimuliuojamosios medžiagos

2020 m. prasidėjusi ir 2021 m. tebesitęsusi COVID-19 pandemija sutrikdė Europos naktinio gyvenimo ekonomiką, dėl to sumažėjo kai kurių stimuliantų paklausa, nors tai galimai buvo tik trumpalaikė pasekmė. ENNSC teikiami duomenys leidžia manyti, kad 2021 m. MDMA / ekstazio vartojimo lygis išliko mažesnis nei prieš pandemiją. Kita vertus, amfetamino ir metamfetamino gamyba ES išlieka stabili arba pastaraisiais metais galėjo net padidėti. Anksčiau metamfetaminas daugiausia buvo vartojamas Čekijoje, bet vėliau jis išplito į Slovakiją ir neseniai nustatytas kai kuriose Baltijos šalyse, Vokietijoje. Susirūpinimą kelia pranešimai apie Europos ir Meksikos nusikaltėlių bendradarbiavimą (gaminant didelius metamfetamino kiekius pasitelkus naujus gamybos procesus), susijusį su vidutinio ir didelio masto neteisėtomis laboratorijomis. Europa šiuo metu atlieka reikšmingą vaidmenį pasaulinės metamfetamino pasiūlos srityje – šis narkotikas gaminamas eksportui į labai pelningas rinkas ne Europos šalyse. Kontrabanda gabenama nuo mažų siuntų, atkeliaujančių paštu, kurios įsigyjamos tamsiajame internete (angl. *darknet*), iki daugiataonių siuntų, importuojamų iš Meksikos ir skirtų pergabenti per Europą į kitas rinkas, tačiau taip pat yra tikimybė, kad dalis produkto lieka ES.

Lietuvoje 2021 m. konfiskuotas panašus kiekis amfetamino (25,3 kg) ir metamfetamino (24,6 kg). Nors 2020 m. sulaikytas amfetamino ir metamfetamino kiekis bei 2019 m. sulaikytas MDMA / ekstazio kiekis buvo didžiausi nuo 2014 m., bet 2021 m. konfiskuoti mažesni šių narkotikų kiekiai nei prieš metus (žr. 2.5.8 pav.). Duomenys rodo, kad 2021 m. sulaikytas MDMA / ekstazio kiekis buvo mažiausias nuo 2016 m. Iš viso 2021 m. užregistruoti 463 amfetamino sulaikymų atvejai, 129 metamfetamino sulaikymo atvejai ir 75 MDMA / ekstazio sulaikymo atvejai.

	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Amfetaminas	3,8	3,3	3,1	3	6,5	23,6	112,4	25,3
Metamfetaminas	6,6	58,5	7,1	24,9	36,9	4,4	90,8	24,6
MDMA / ekstazis	0,36	0,88	7,6	22,4	17,4	283	50	7,4

Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenys

2.5.8 pav. Konfiskuoti amfetamino, metamfetamino ir MDMA / ekstazio kiekiai Lietuvoje 2014–2021 m. (kg)

Lietuvos policijos ir Muitinės kriminalinės tarnybos duomenys apie sulaikymus, kurių kilmės ir paskirties šalys yra žinomos, rodo, kad 2021 m. amfetaminai buvo kontrabanda gabenami iš Nyderlandų ir Belgijos į Lietuvą, taip pat iš Lietuvos į Skandinavijos šalis, Estiją, Rusiją ir Baltarusiją.

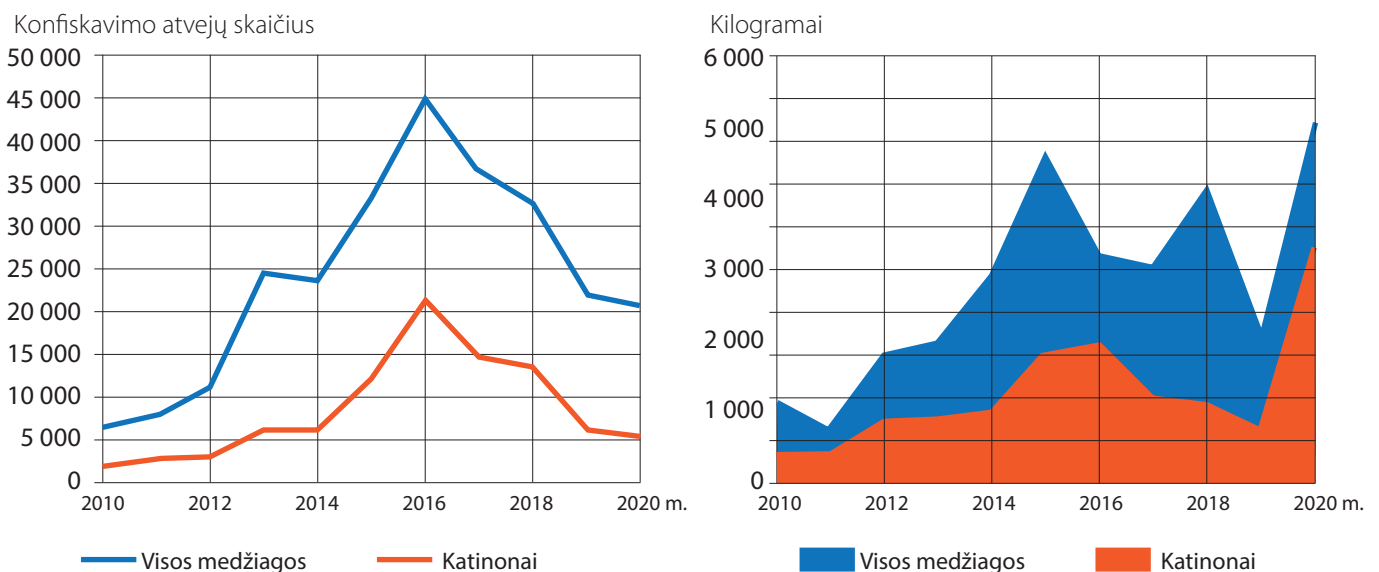
Naujos psichoaktyviosios medžiagos

2021 m. pabaigoje ENNSC vykdė daugiau nei 880 naujų psichoaktyviųjų medžiagų (toliau – NPS) stebėseną. NPS (angl. *new psychoactive substances*) – tai naujos medžiagos, kurios imituoja seniai žinomų „tradicinių“ narkotinių ir psichotropinių medžiagų poveikį, tačiau yra labai pavojingos, nes tai naujos, nežinomos sudėties, nežinomos koncentracijos ir nenuspėjamo poveikio psichoaktyviosios medžiagos, keliančios grėsmę žmonių sveikatai bei gyvybei.

Kasmet NPS rinka keičiasi tiek Europoje, tiek Lietuvoje ir pasipildo naujomis medžiagomis. Europoje, priešingai nei ankstesniais metais, sintetinių katinonų sulaikomi kiekiai viršijo sulaikytų sintetinių kanabinoidų kiekius, kurie dominuodavo Europos rinkoje. ENNSC duomenimis, 2020 m. katinonų konfiskavimo atvejų padaugėjo iki 3,3 t, palyginti su 0,75 t 2019 m., o 2021 m. ir 2022 m. ir toliau pranešama apie didelius konfiskuotus šių medžiagų kiekius. Daugiausiai šie dideli sintetinių katinonų kiekiai siejami su dviejų medžiagų – 3-MMC ir 3-CMC sulaikymus. Iki 2020 m. sulaikomų naujų psichoaktyviųjų medžiagų kilmės šalis dažniausiai būdavo Kinija, kur daugiausiai vykdoma nelegali šių medžiagų gamyba, tačiau pastaraisiais metais stebimi pasikeitimai – Indija tampa pagrindine sintetinių katinonų gamintoja. Tai siejama su Kinijoje įsigaliojusiais teisės aktų pakeitimais, kuriais buvo sugriežtinta NPS kontrolė. Taip pat vis daugėja ženklų, kad Europoje irgi yra gaminami sintetiniai katinonai, tačiau manoma, kad kol kas jie sudaro tik nedidelę rinkoje esančių katinonų dalį. ENNSC sukaupti duomenys leidžia manyti, kad tai gali pasikeisti, nes nuo maždaug 2020 m. padidėjo tiek nustatytų neteisėtų sintetinių katinonų gamybos vietų, kuriose buvo demontuota narkotikų gamybai naudojama įranga, tiek konfiskuotų narkotinių ir psichotropinių medžiagų prekursorių (pirmtākų) kiekis.

Susirūpinimą kelia ir vis didėjantis neteisėtų „tradicinių“ narkotinių ir psichotropinių medžiagų ir NPS rinkų ryšys. Vis dažniau Europos rinkoje yra aptinkama kanapių produktai arba iš pluoštinių kanapių pagaminti produktai, kuriuose yra nedideli Tetrahidrokanabinolio (THC) kiekiai, taip pat sudėtyje aptinkami ir sintetiniai kanabinoidai. Tokios naujos tendencijos kelia didelę grėsmę vartotojams, kurie patys to nežinodami gali būti paveikti stiprių, naujų ir pavojingų medžiagų, o tai kelia perdozavimo, apsinuodijimo ar net mirties riziką. Svarbu paminėti, kad 2020 m. trys šalys pranešė apie mirtis, susijusias su sintetiniais kanabinoidais: Vokietija (9), Vengrija (34) ir Turkija (49).

ENNSC duomenimis, 2020 m. buvo konfiskuotos beveik 7 t naujų psichoaktyviųjų medžiagų Europoje. Turint omenyje, kad dažnai užtenka nedidelių NPS kiekių šimtams ar net tūkstančiams dozių pagaminti, tai yra tikrai nemažas kiekis. 65 % konfiskuotų NPS sudarė sintetinių katinonų milteliai, iš kurių N-etilheksedronas sudarė trečdali, o 3-MMC ir 3-CMC po ketvirtadalį. Sintetinių kanabinoidų buvo konfiskuota 236 kg ir ES valstybės narės pranešė apie 6 300 konfiskavimo atvejų 2020 m. (žr. 2.5.9 pav.).

Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro duomenys

2.5.9 pav. NPS konfiskavimo atvejų skaičiaus (kairėje) ir konfiskuoto kiekio (dešinėje) tendencijos Europoje 2010–2020 m.

Lietuvos kriminalinės policijos duomenimis, kasmet iš nelegalios apyvartos išimamų sintetinių kanabinoidų, kurie platinami nelegalioje rinkoje kaip kanapių pakaitalai, kiekiai kasmet didėja. Lyginant su 2020 m., kai buvo konfiskuota 3,4 kg sintetinių kanabinoidų, 2021 m. jų kiekis išaugo dvigubai – 7,5 kg (žr. 2.5.1 lentelę). Sintetiniai kanabinoidai dažniausiai Lietuvos nelegalioje rinkoje aptinkami rūkomųjų žolinių mišinių, miltelių pavidalu arba mišinyje su tabaku, taip pat impregnuotuose popieriuose, laiškuose ir pan.

2021 m. stebimas ir sulaikytų sintetinių katinonų kiekių augimas (418,4 g), palyginti su 2020 m. (32,1 g).

2.5.1 lentelė. Konfiskuoti NPS kiekiai Lietuvoje 2018–2021 m.

Naujos psichoaktyviosios medžiagos (NPS)	Bendras konfiskuotos medžiagos kiekis				Pokytis
	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.	
Sintetiniai kanabinoidai	2,19 kg	1,5 kg	3,4 kg	7,5 kg	↑
Sintetiniai katinonai	533 g	172 g	32,1 g	418,4 g	↑
Fenetilaminai	651,7 g	49,7 g	9,8 g	734,2 g	↑
Karfentanilis	516 g	3,1 kg	4 kg	701,5 g	↓
Kitų grupių NPS	637 g	5 276 g	608,8 g	528 g	↓

Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenys

Pastaruosius ketverius metus Lietuvoje sintetiniam opioidui karfentaniliui nelegalioje narkotikų rinkoje pakeitus heroiną, buvo stebimas augantis sulaikyto karfentanilio kiekis, t. y. nuo 516 g, sulaikytų 2018 m., karfentanilio kiekis išaugo iki 4 kg 2020 m., tačiau 2021 m. iš neteisėtos apyvartos Lietuvoje buvo išimta 701,5 g karfentanilio.

Vis dėlto, nepaisant kai kurių sulaikytų NPS kiekių sumažėjimo, tokių pavojingų naujų medžiagų nelegalioje rinkoje vis dar išlieka daug ir jų įvairovė kasmet didėja, t. y. kasmet Europos rinką papildo apie 50 NPS, o daugiau nei 50 % iš 880 EMCDDA stebimų NPS nuolat cirkuliuoja narkotikų rinkoje.

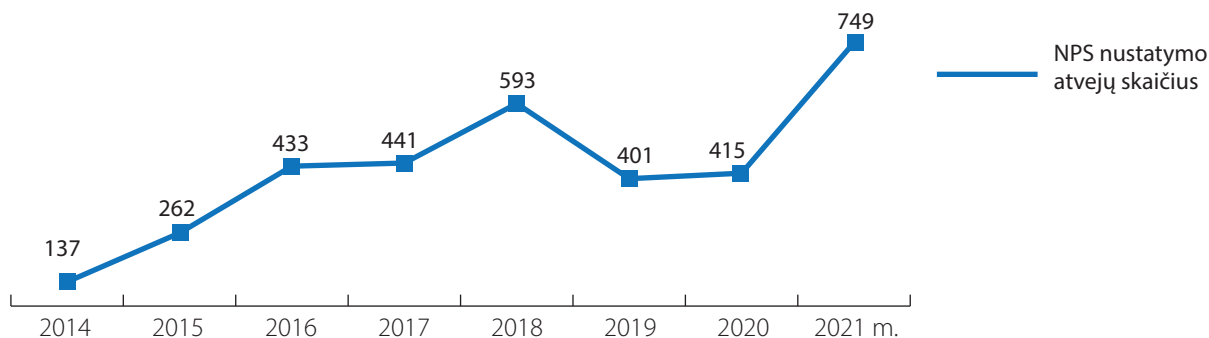
Vertinant 2019–2021 m. NPS sulaikymus Lietuvoje, stebima vis auganti sintetinių kanabinoidų pasiūla, o dažniausiai sulaikomi konkretūs sintetiniai kanabinoidai kiekvienais metais keičiasi. 2021 m. sintetinių kanabinoidų rinkoje vyravo MDMB-4en-PINACA, o 2020 m. – 4F-MDMB-BUTINACA (žr. 2.5.2 lentelė).

2.5.2 lentelė. Dažniausiai ir didžiausiais kiekiais iš nelegalios apyvartos išimami sintetiniai kanabinoidai Lietuvoje 2019–2021 m.

Sintetiniai kanabinoidai					
Dažniausiai sulaikyti			Didžiausi sulaikyti kiekiai		
2019 m.	2020 m.	2021 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
5F-MDMB-PI-CA	4F-MDMB-BUTINACA	MDMB-4en-PINACA	4F-MDMB-BUTINACA (659 g)	5F-MDMB-PICA (2,4 kg)	MDMB-4en-PINACA (4,2 kg)
5F-ADB	5F-MDMB-PI-CA	ADB-BUTINACA	5F-MDMB-PICA (364 g)	AMB-FUBINACA (303 g)	AMB-FUBINACA (1,2 kg)
AMB-FUBINACA	AMB-FUBINACA	4F-MDMB-BUTINACA	MDMB-CHMICA (188 g)	4F-MDMB-BUTINACA (278 g)	ADB-BUTINACA (649 g)

Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenys

Vertinant bendras NPS sulaikymo ir nustatymo tendencijas Lietuvoje, galima pastebėti, kad atveju, kai nustatomos NPS Lietuvoje, 2021 m. padaugėjo (žr. 2.5.10 pav.). Daugiau nei pusę (55 %) visų NPS sulaikymų 2021 m. sudarė sintetiniai kanabinoidai, o trečdalį (30,8 %) – karfentanilis.

Lietuvos kriminalinės policijos biuro, Muitinės kriminalinės tarnybos ir Lietuvos teismo ekspertizės centro duomenys

2.5.10 pav. NPS nustatymo atvejų skaičius Lietuvoje 2014–2021 m. (vnt.)

Sulaikomi NPS kiekiai ir įvairovė visgi rodo, kad naujų medžiagų atsiradimas Lietuvos rinkoje išlieka toks pats aktualus kaip ir visoje Europoje.

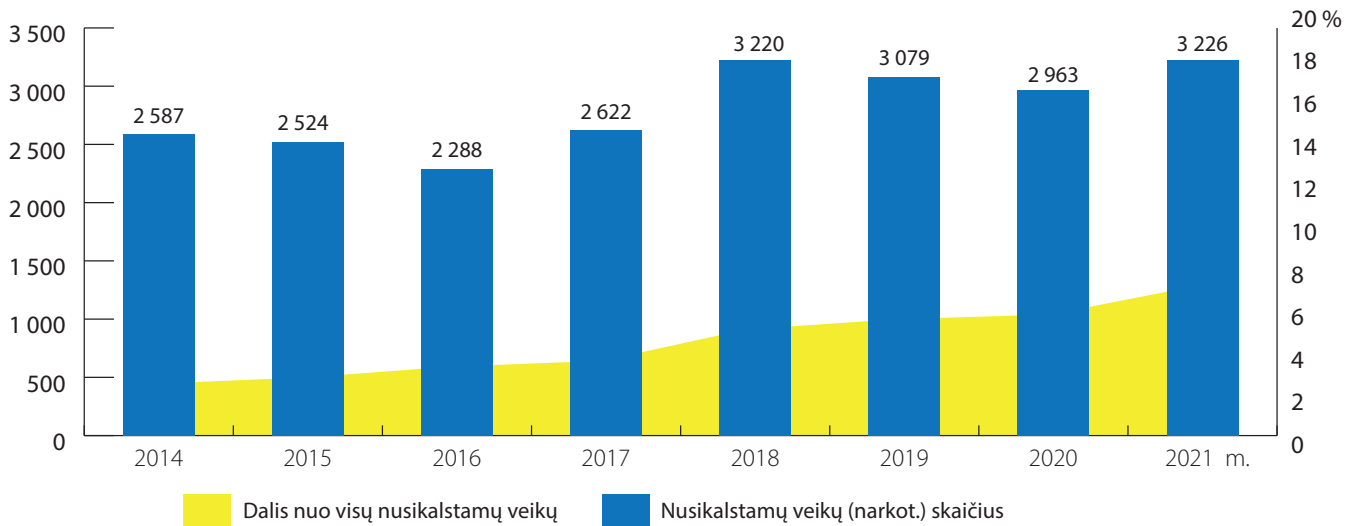
Daugiau informacijos apie naujas psichoaktyvias medžiagas rasite 2.6 skyriuje *Naujos psichoaktyviosios medžiagos*.

2021 m. Lietuvoje džiovintos kanapės išliko ne tik dažniausiai vartojama, bet ir dažniausiai bei didžiausiais kiekiais sulaikoma narkotine medžiaga, tačiau, priešingai nei iki pandemijos, kai kanapių derva sudarė didžiausius konfiskuojamus kiekius tarp visų konfiskuotų narkotikų, 2021 m. buvo konfiskuotas didžiausias nuo 2014 m. džiovintų kanapių kiekis, kuris viršijo per metus sulaikytos kanapių dervos kiekį. 2021 m. buvo konfiskuotas ir didesnis heroino kiekis nei 2019–2020 m., bet mažesni tokių stimuliuojančiu poveikiu pasižyminčių narkotikų kaip kokainas, amfetaminas, metamfetaminas ir MDMA / ekstazis kiekiai nei 2020 m. 2021 m. narkotikų gabenimo keliai per Lietuvą išliko panašūs kaip ir ankstesniais metais.

2.5.1. Nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėtu disponavimu narkotikais: tendencijos

Informatikos ir ryšių departamento duomenimis, 2021 m. Lietuvoje buvo registruotos 3 226 nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėtu disponavimu narkotikais (BK 199 str. 4 d., 259–268 str.), tai 8,9 % daugiau veikų nei prieš metus. Šie atvejai sudarė 7,6 % visų 2021 m. registruotų nusikalstamų veikų (Statistikos departamento duomenimis, 2021 m. Lietuvoje iš viso registruotos 42 525 nusikalstamos veikos). Palyginti su ankstesniais metais, 2021 m. bendras registruotų nusikalstamų veikų skaičius Lietuvoje toliau mažėjo, bet nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotikais, skaičius padidėjo. Be to, nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėtu disponavimu narkotikais, kiekvienais metais sudaro vis didesnę registruoto nusikalstamumo dalį ir padidėjo nuo 3 % 2014 m. iki 7,6 % 2021 m. (žr. 2.5.11 pav.).

Vertinant nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėtu disponavimu narkotikais, pagal baudžiamąją teisinę klasifikaciją (žr. 2.5.3 lentelę), stebima neteisėto disponavimo narkotikais be tikslo juos platinti (BK 259 str.) atvejų skaičiaus didėjimo tendencija – nuo 1 543 atvejų 2014 m. iki 2 448 atvejų 2021 m. Neteisėtas disponavimas narkotikais be tikslo juos platinti tarp visų nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotikais, 2021 m. sudarė 75,9 %. Pastaruosius kelerius metus ši dalis išlieka panaši (2019 m. – 77 %, 2020 m. – 74,5 %). Tai rodo, kad didžioji dalis nustatytų nusikalstamų veikų yra susijusios su disponavimu narkotikais asmeniniam vartojimui, o ne platinimui. Sunerimti verčia tai, kad 2021 m. padaugėjo neteisėto disponavimo narkotikais turint tikslą juos platinti atvejų (nuo 674 atvejų 2020 m. iki 748 atvejų 2021 m.) ir buvo nustatyta dvigubai daugiau nei

Informatikos ir ryšių departamento duomenys

2.5.11 pav. Nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėta narkotinių ar psichotropinių medžiagų, jų prekursorių apyvarta ar jų kontrabanda, skaičius ir dalis nuo visų nusikalstamų veikų (2014–2021 m.)

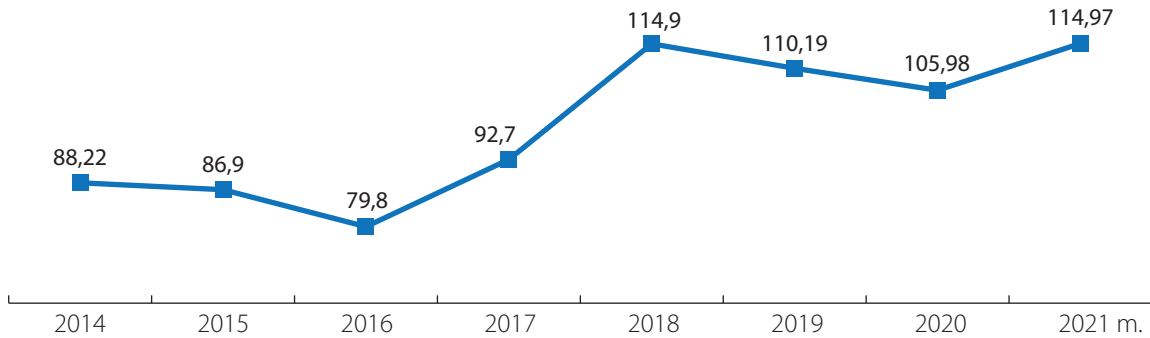
ankstesniais metais nusikalstamų veikų, kai buvo platinamas labai didelis narkotikų kiekis (2020 m. – 81 atvejis, 2021 m. – 158 atvejai).

2.5.3 lentelė. Nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėta narkotinių ar psichotropinių medžiagų, jų prekursorių apyvarta ar jų kontrabanda, skaičiaus pasiskirstymas pagal baudžiamąją teisinę klasifikaciją (2014–2021 m.)

Nusikalstama veika	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
199 str. 4 d. (buvusi 3 d.) Kontrabanda	63	62	12	46	69	31	22	79
259 str. Neteisėtas disponavimas narkotikais be tikslo juos platinti	1 543	1 682	1 590	1 993	2 320	2 375	2 206	2448
260 str. Neteisėtas disponavimas narkotikais turint tikslą juos platinti	907	704	614	509	753	598	674	748
260 str. 3 d. Iš jų „platino labai didelį kiekį“	92	67	61	76	73	89	81	158
261 str. Narkotikų platinimas nepilnamečiams	19	30	22	22	36	34	22	12
262 str. Įrenginių narkotikams gaminti gaminimas <...>	7	8	3	1	3	3	1	2
263 str. Narkotikų vagystė, prievartavimas ar kitoks neteisėtas užvaldymas	5	4	4	2	2	3	7	7
264 str. Lenkimas vartoti narkotikus	18	10	28	24	10	22	14	12
265 str. Neteisėtas aguonų ar kanapių auginimas	9	22	10	22	16	10	11	20
266 str. Neteisėtas disponavimas I kategorijos narkotikų pirmtakais (prekursoriais)	166	1	3	3	9	2	4	15

Informatikos ir ryšių departamento duomenys

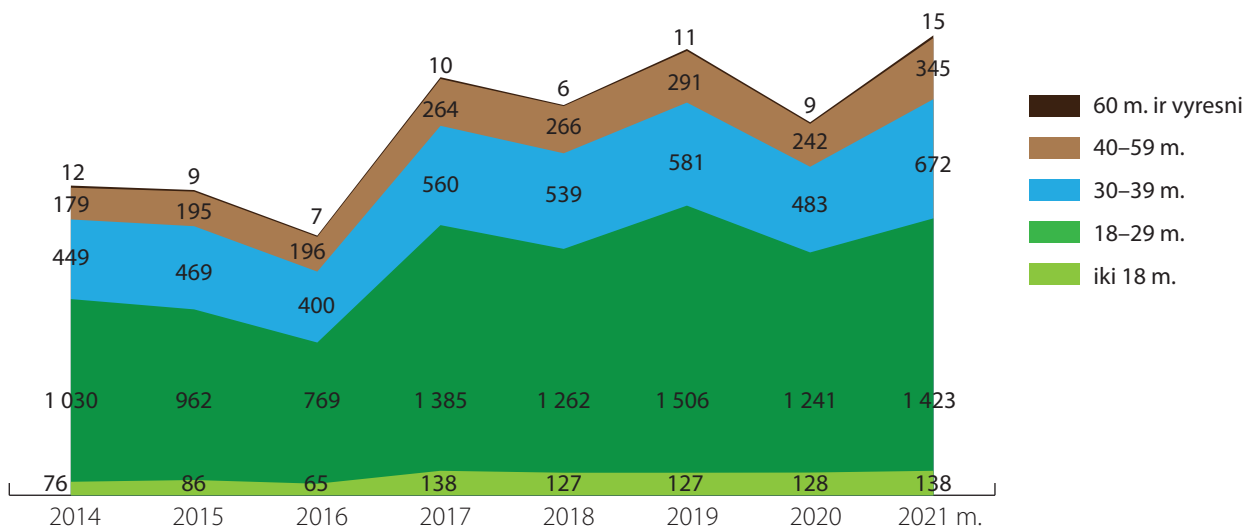
Lyginant su ankstesniais metais, padidėjo nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotikais, lygis³⁰. 2021 metais 100 000 gyventojų teko 114,97 nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotikais (2020 m. – 105,98) (žr. 2.5.12 pav.). Ataskaitiniais metais kiek daugiau nei pusė registruotų su neteisėtu disponavimu narkotikais susijusių nusikalstamų veikų (1781 atvejai arba 55,2 % visų nagrinėjamų nusikalstamų veikų) buvo užregistruotos penkiuose didžiuosiuose Lietuvos miestuose. Daugiausia nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotikais, 2021 m. buvo užregistruota Vilniuje (918 atvejų), Kaune (532 atvejai) ir Kaišiadoryse (212 atvejų). Pastebima, kad Kauno mieste tokių veikų užregistruota 49,9 % daugiau nei prieš metus (2020 m. – 355 atvejai).

2.5.12 pav. Nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotikais, skaičius 100 000 gyventojų 2014–2021 m.

2021 m. iš viso buvo nustatyti 2 593 asmenys, padarę nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėtu disponavimu narkotikais (iš jų 49 asmenys buvo užsienio šalių piliečiai). Per metus nustatytų tokių veikas padariusių asmenų skaičius padidėjo net 23,3 %.

Vertinant asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėtu disponavimu narkotikais, pasiskirstymą pagal amžiaus grupes, 2021 m. stebimas asmenų skaičiaus padidėjimas visose amžiaus grupėse. Kiek daugiau nei pusė (54,9 %) asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėtu disponavimu narkotikais, priklausė 18–29 m. amžiaus grupei. Iš viso 2021 m. buvo nustatyti 138 nepilnamečiai asmenys arba 5,3 % visų tokių veikas padariusių asmenų (2020 m. – 128 nepilnamečiai asmenys arba 6,1 %).

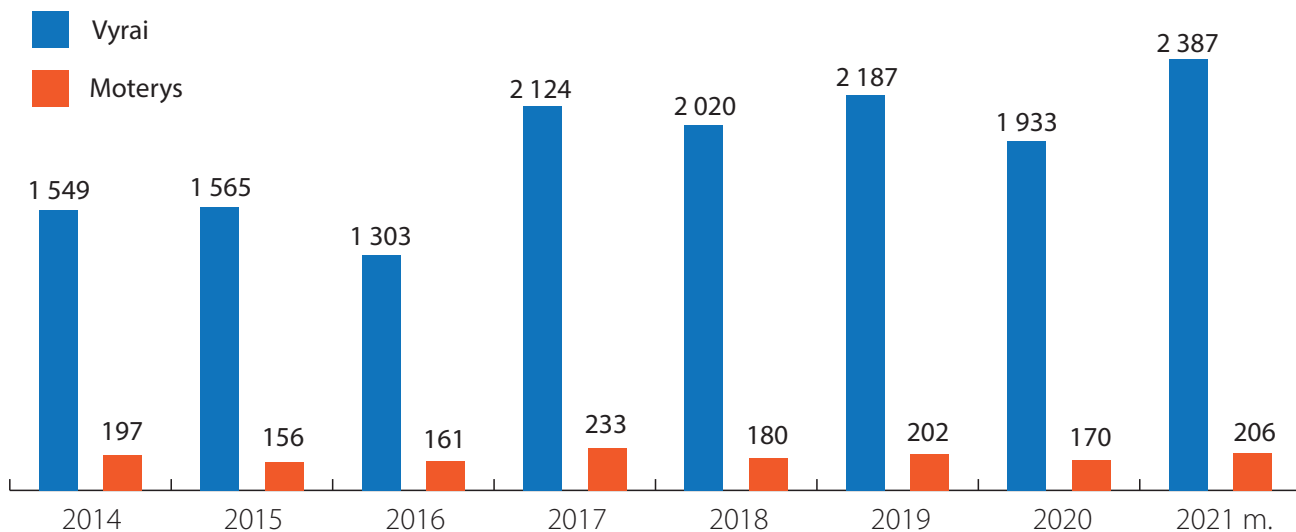

Informatikos ir ryšių departamento duomenys

2.5.13 pav. Fizinį asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėta narkotinių ar psichotropinių medžiagų, jų prekursorių apyvarta ar jų kontrabanda, pasiskirstymas pagal amžiaus grupes (2014–2021 m.)

³⁰ Nusikalstamumo lygis – tai konkrečioje erdvėje ir per konkretų laikotarpį padarytų nusikalstamų veikų skaičius, tenkantis pasirinktam tos erdvės gyventojų (kitų objektų) skaičiui. Apskaičiuojamas: Nusikalstamumo lygis = (nusikalstamų veikų sk. / gyventojų sk.) x 100 000.

Stebima ilgametė tendencija, kad didžiąją dalį nusikalstamų veikų, susijusių neteisėtu disponavimu narkotikais, padaro vyrai. 2021 m. vyrai sudarė net 92,1 % šių asmenų (moterys – 7,9 %).

Informatikos ir ryšių departamento duomenys

2.5.14 pav. Fizinį asmenų, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas, susijusias su disponavimu narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis bei jų prekursoriais ar jų kontrabanda, pasiskirstymas pagal lytį (2014–2021 m.)

Vertinant asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėtu disponavimu narkotikais, užimtumą nusikalstamos veikos padarymo metu, matyti, kad 2021 m. 26,2 % asmenų, padariusių nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėtu disponavimu narkotikais, buvo nedirbantys, o 3,5 % buvo įkalinti laisvės atėmimo vietoje. Mokėsi iš viso 229 arba 8,8 % tokias veikas padariusių asmenų (bendrojo ugdymo mokyklose – 78 asmenys, profesinėse mokyklose – 99 asmenys, aukštosiose ar aukštesniosiose mokyklose – 52 asmenys). Vertinant asmenis pagal įgytą išsilavinimą, matyti, kad 14 asmenų (0,5 %), padariusių nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėtu disponavimu narkotikais, neturėjo įgiję jokie išsilavinimo, 655 asmenys (25,3 %) buvo įgiję tik pagrindinį išsilavinimą, 1 117 asmenų (43 %) buvo įgiję vidurinį išsilavinimą, 377 asmenys (14,5 %) – profesinį, o 230 asmenų (8,9 %) – aukštesnįjį ar aukštąjį išsilavinimą.

Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenimis, 2021 m. už neteisėto disponavimo narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis ar prekursoriais apyvartą užsienio valstybėse buvo sulaukyti 93 Lietuvos Respublikos piliečiai. Daugiausia jų sulaukyta Jungtinėje Karalystėje (16 asmenų), Norvegijoje (10 asmenų), Prancūzijoje (9 asmenys) ir Švedijoje (8 asmenys).

2021 m. nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotikais, skaičius šalyje padidėjo, be to, kiekvienais metais jos sudaro vis didesnę registruoto nusikalstamumo dalį. 2021 m. padaugėjo neteisėto disponavimo narkotikais turint tikslą juos platinti atvejų ir buvo nustatyta dvigubai daugiau nei ankstesniais metais nusikalstamų veikų, kai buvo platinamas labai didelis narkotikų kiekis. Vis dėlto 3 iš 4 nusikalstamų neteisėto disponavimo narkotikais veikų buvo susijusios su disponavimu narkotikais asmeniniam vartojimui be tikslo juos platinti. 2021 m. iš viso buvo nustatyti 2 593 asmenys, padarę nusikalstamas veikas, susijusias su neteisėtu disponavimu narkotikais (23,3 % daugiau nei prieš metus), didžioji dauguma jų buvo vyrai.

2.6. Naujos psichoaktyviosios medžiagos

2.6.1. Naujos psichoaktyviosios medžiagos Lietuvoje ir Europos Sąjungoje

Naujos psichoaktyviosios medžiagos (angl. *new psychoactive substances*, toliau – NPS) – tai yra narkotinės ir psichotropinės medžiagos, kurios yra nekontroliuojamos Jungtinių Tautų narkotinių ir psichotropinių medžiagų konvencijomis. Tai įvairūs sintetiniai kanabinoidai, sintetiniai katinonai, naujieji benzodiazepinai, sintetiniai opioidai ir kt. Daugelis šių medžiagų yra skirtos imituoti „tradicinių“ kontroliuojamų narkotinių ir psichotropinių medžiagų poveikį ir yra platinamos kaip „legalūs“ gerai žinomų narkotikų pakaitalai.

NTAKD jau nuo 2004 m. yra ENNSC Ankstyvojo perspėjimo sistemos (angl. *Early warning system*, toliau – EWS) nacionalinis koordinavimas. Europoje EWS tinklas tarp valstybių veikia nuo 1997 m., todėl šiemet sukanka jau 25 m. (1997–2022 m.), kai yra vykdoma NPS atsiradimo Europos rinkoje stebėseną.

Šio tinklo tikslas – kuo skubiau identifikuoti naujas rinkoje atsirandančias psichoaktyvias medžiagas, įvertinti jų plitimą, vartojimą ir nustatyti joms pasiūlos mažinimo priemones.

Trijų etapų sistema – **ankstyvasis perspėjimas, rizikos vertinimas ir kontrolės priemonės** – leidžia Europai laiku aptikti, nustatyti, įvertinti ir pritaikyti atsako priemones pavojingoms NPS, keliančioms grėsmę visuomenės sveikatai (2.6.1 pav.). Šiuos etapus koordinuoja ENNSC ir įgyvendina kartu su Europos valstybėmis narėmis, t. y. nacionaliniais Reitox centrais valstybėse narėse.

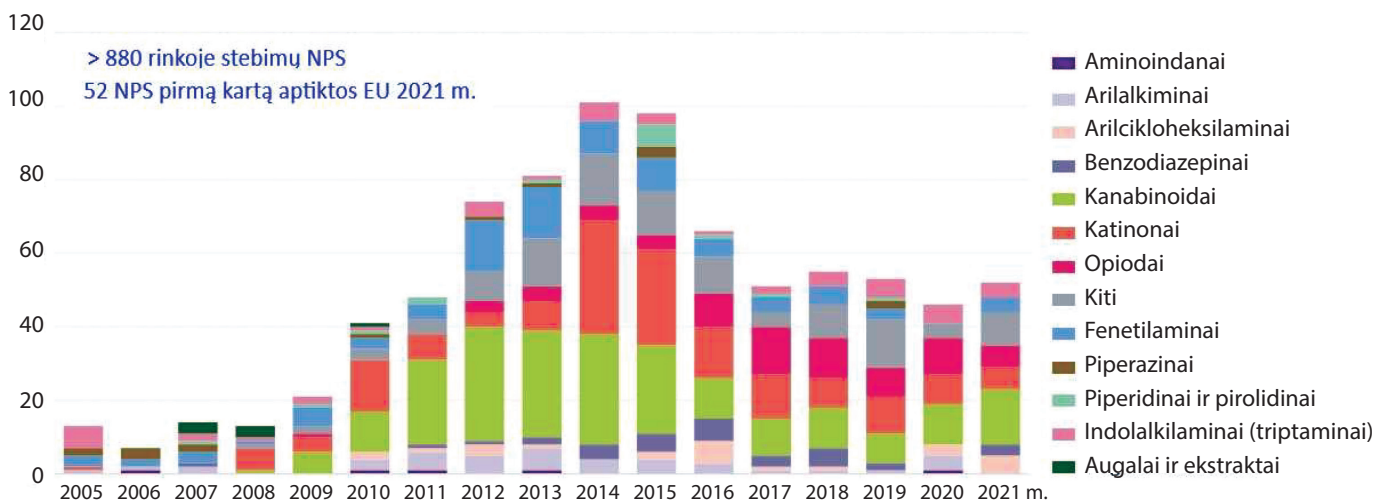
2.6.1 pav. Ankstyvojo perspėjimo sistemos koordinavimas

Lietuvoje veikia ir nacionalinis Ankstyvojo perspėjimo tinklas, kurį koordinuoja NTAKD, siekdamas užtikrinti greitą ir efektyvų keitimąsi aktualia informacija apie NPS ir įvertinti esamą situaciją Lietuvoje. 2021 m. NTAKD inicijavo nacionalinio ankstyvojo perspėjimo tinklo plėtrą ir pasiūlė prie tinklo prisijungti Respublikiniam priklausomybės ligų centrui, taip skatinant bei užtikrinant rezultatyvų bendradarbiavimą su įvairiomis Lietuvos kompetentingomis institucijomis. Šiuo metu nacionalinį tinklą sudaro net 12 valstybinio bei viešojo sektoriaus įstaigų.

NTAKD, kaip nacionalinis koordinatorius Lietuvoje, kasmet įgyvendina kompleksą priemonių, kurios lemia NPS vartojimo tendencijas. Pagrindinės veiklos, kurias vykdo NTAKD naujų psichoaktyviųjų medžiagų srityje, yra **informacijos koordinavimas, NPS rizikos vertinimas, greitas reagavimas į grėsmes, informavimas**.

NTAKD nuolat organizuoja ir dalyvauja informacijos apsikeitime apie naujas rinkoje pasirodžiusias psichoaktyvias medžiagas, apie kurias informacija gaunama per EWS arba iš kitų atsakingų, kontrolę vykdančių institucijų. Be to, koordinuoja šios informacijos apsikeitimą tarp kompetentingų institucijų bei siūlo priemones, tinkamiausias stebimų psichoaktyviu efektu pasižyminčių medžiagų kontrolei užtikrinti.

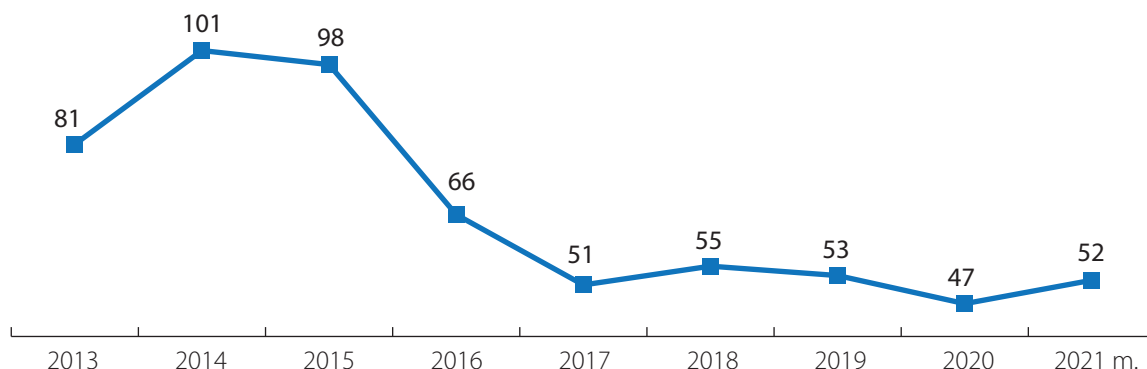
2021 m. duomenimis, ENNSC vykdo jau daugiau nei 880 NPS stebėseną, iš kurių didžiąją dalį sudarė sintetiniai kanabinoidai (224) bei katinonai (162), kurie imituoja tokių žinomų medžiagų, kaip kanapės, kokainas ar amfetaminas, poveikį (žr. 2.6.2 pav.).

Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro duomenys

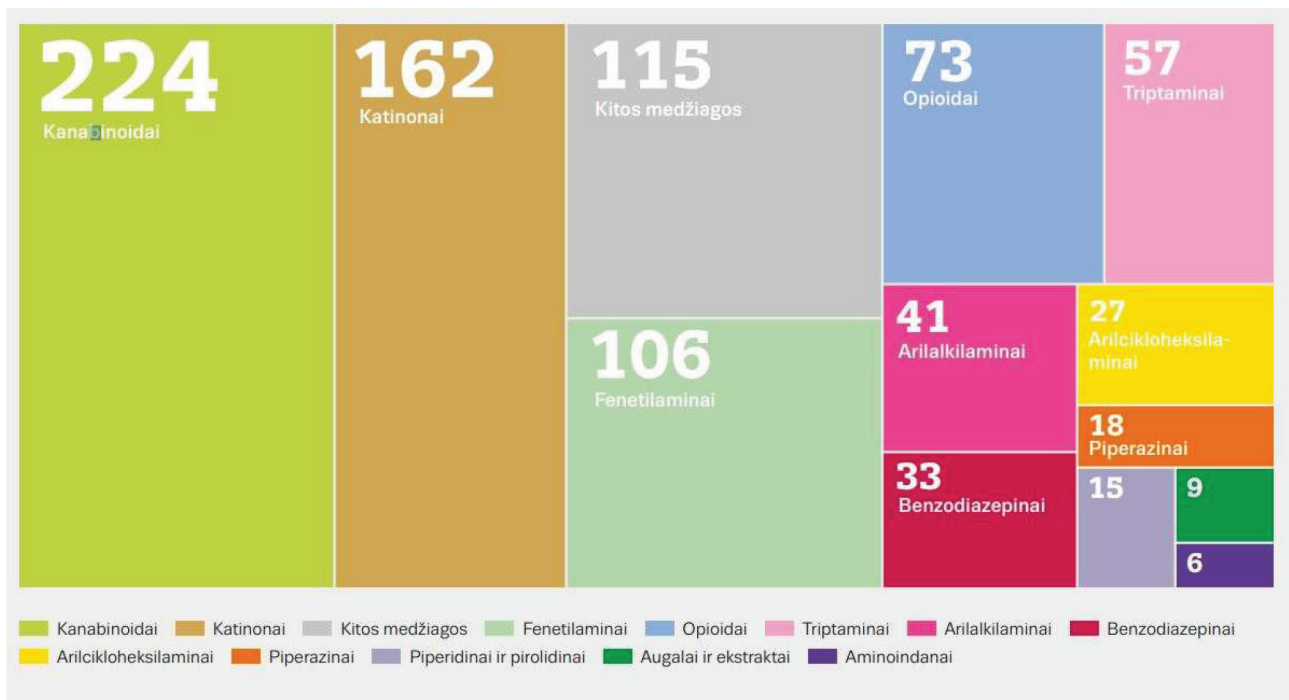
2.6.2 pav. EU Ankstyvojo perspėjimo sistemoje stebimos naujos psichoaktyviosios medžiagos

2021 m. NTAKD iš ENNSC gavo 52 pranešimus apie pirmą kartą Europoje aptiktas ir rinkoje pasirodžiusias naujas psichoaktyvias medžiagas. Kaip koordinuojanti institucija, šiuos pranešimus NTAKD išplatino atsakingų institucijų ekspertams – policijos, muitinės pareigūnams, valstybinių laboratorijų ekspertams ir kt. (žr. 2.6.3 pav.).

2.6.3 pav. Iš ENNSC gautų naujų pranešimų apie NPS skaičius, 2013–2021 m., (vnt.)

Pastaruosius penkerius metus naujų, rinkoje aptinkamų psichoaktyviųjų medžiagų skaičius stabilizavosi – kasmet Europos rinką papildė apie 50 NPS, tačiau ženklų, kad būtų sumažėjęs jų prieinamumas, nėra pastebima. Kelia nerimą ir tai, kad kasmet daugėja stiprių ir pavojingų medžiagų rinkoje, tokių kaip, pavyzdžiui, sintetiniai opioidai, kurių 2021 m. Europoje buvo aptikta net 6 nauji, o nuo 2009 m. Europos rinką jau iš viso papildė 73 nauji sintetiniai opioidai (žr. 2.6.4 pav.).

Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro duomenys

2.6.4 pav. ES ankstyvojo perspėjimo sistemoje stebimų medžiagų skaičius pagal kategorijas

Kinijoje įvedus griežtesnes kontrolės priemones naujoms psichoaktyviosioms medžiagoms, buvo pastebėta, kad suaktyvėjo šių medžiagų gamyba Indijoje ir Europoje. Dauguma sintetinių katinonų 2020 m. buvo atgabenta iš Indijos, o tai tikriausiai rodo rinkos prisitaikymą prie pasikeitusių teisinių kontrolės priemonių ir NPS tiekimo grandinės trikdžių.

Europoje vis daugėjant pranešimų apie didelių kiekių sintetinių katinonų sulaikymus ir su jų vartojimu susijusias problemas (pvz. apsinuodijimai, mirtys), buvo imamas naujų atsakomųjų veiksmų – 2021 m. buvo įvertinta dviejų dažnai rinkoje sutinkamų sintetinių katinonų 3-MMC ir 3-CMC rizika. Kaip rezultatas, Europos Komisija pasiūlė jas kontroliuoti visoje ES. Prie šių medžiagų rizikos vertinimo prisidėjo ir Lietuva, pateikdama susistemintus duomenis apie šias dvi medžiagas.

NTAKD bendradarbiavo su tarptautinėmis institucijomis (PSO, ENNSC, UNODC, INCB), organizavo prašomų duomenų surinkimą bei jų pateikimą, užpildydamas ir pateikdamas 3 kompleksinius klausimynus apie įvairias narkotines ir psichotropines medžiagas: ENNSC atliko dviejų pavojingų NPS (3-MMC ir 3-CMC) rizikos vertinimą Europos mastu, PSO atliko septynių NPS (4F-MDMB-BICA, Brorphine, Metonitazene, Eutylone, BMDP, Kratom, Phenibut) rizikos vertinimą, reaguojant į visų šių NPS keliamą pavojų ir vadovaujantis valstybių narių atsakingų institucijų pateiktais duomenimis apie nustatytus apsinuodijimo ar net mirties atvejus šiomis NPS. Prie šių pavojingų medžiagų rizikos vertinimo prisidėjo ir NTAKD, kuris, bendradarbiaudamas su Lietuvos atsakingomis institucijomis, užpildė šiuos kompleksinius klausimynus ir taip ENNSC bei PSO pateikė visą turimą informaciją apie šių medžiagų apyvartą Lietuvoje, jų sulaikymo, nustatymo ar apsinuodijimo atvejus bei kitus stebėsenos duomenis. Pateikti duomenys leidžia atsakingoms tarptautinėms institucijoms priimti būtinus sprendimus dėl pavojingoms NPS kontrolės priemonių taikymo visose valstybėse. Įvertinus visą informaciją ir iš valstybių gautus duomenis, buvo nuspręsta Brorfiną (Brorphine), Metonitazena (Metonitazene), Eutiloną (Eutylone) pradėti kontroliuoti tarptautiniu mastu, įtraukiant juos į Jungtinių Tautų narkotinių ir psichotropinių medžiagų konvencijas.

Siekdamas apsaugoti visuomenės sveikatą bei greitai reaguoti į gaunamus pranešimus apie NPS iš įvairių tarptautinių institucijų, tokių kaip ENNSC, INCB ir UNODC, bei su tuo siejamas grėsmes (mirtys, ūmūs apsinuodijimo atvejai, padirbtos tabletės, pavojingi mišiniai ir pan.) kitose valstybėse, NTAKD parengė informacinę medžiagą ir išplatino 20 pranešimų atsakingoms institucijoms bei NTAKD interneto svetainėje (<https://ntakd.lrv.lt/lt/naujienos>), skirtus įspėti, informuoti ir atkreipti visuomenės dėmesį į pavojingas NPS, kurios galėjo sukelti

Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro duomenys

2.6.5 pav. Saldainių, kurių sudėtyje rasta pavojingų NPS, pavyzdžiai

arba sukėlė staigius apsinuodijimo ar mirties atvejus įvairiose ES šalyse bei pasaulyje, kaip, pavyzdžiui: ūmūs apsinuodijimo atvejai Europoje, sukelti rūkomųjų mišinių, kurių sudėtyje buvo aptiktas sintetinis kanabinoidas ADB-BUTINACA ir antikoaguliantas rodenticidas Brodifacoum (žiurkių nuodai), ar atvejai, kuomet nelegalioje Europos rinkoje buvo platinami saldainiai su pavojingu sintetiniu kanabinoidu 5F-EDMB-PICA (žr. 2.6.5 pav.).

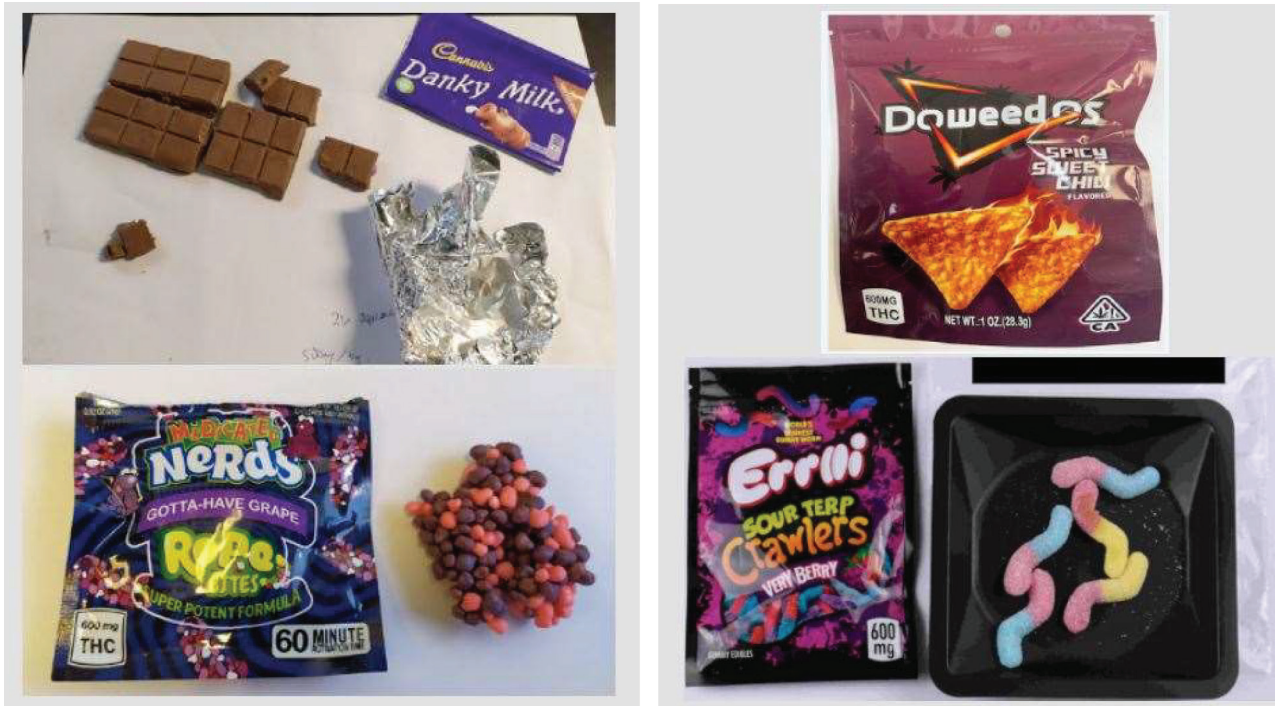
Pastaruoju metu yra pastebima, kad NPS platinamos nelegalioje rinkoje įvairiomis itin patraukliomis vartojimo formomis. Pavyzdžiui, sintetiniai kanabinoidai, imituojantys kanapių poveikį, dažnai rinkoje aptinkami žolinių mišinių, skirtų rūkymui, pavidalu arba tai tiesiog bet kokie džiovinti augalai, apipurkšti chemija, taip pat šios pavojingos medžiagos gali būti elektroninių cigarečių skysčių sudėtyje, tačiau dažnai ant pakuotės tai net nebūna pažymėta. Dar viena nerimą kelianti populiarėjanti sintetinių kanabinoidų vartojimo forma – saldainiai, dažniausiai guminukų pavidalu. Ši vartojimo forma yra ypač pavojinga, nes kyla didžiulė rizika, jog vaikai ar nepilnamečiai patys to nežinodami gali suvartoti tokį saldainį, kas kelia didelę grėsmę jų gyvybei. Tokie saldainiai dažnai platinami nelegalioje rinkoje, pažymint, kad sudėtyje yra kanapių veikliosios medžiagos tetrahidrokanabinolio (THC), tačiau jokios informacijos vartotojams apie sudėtyje esančius taip pat ir sintetinius kanabinoidus pateikta nebūna.

2020-2021 m. stebimas tokių maisto produktų su kanapėmis sulaikymų skaičiaus didėjimas kai kuriose Europos valstybėse, taip pat su tuo susijusių apsinuodijimų skaičiaus padidėjimas, įskaitant vaikų apsinuodijimus. Tokie produktai dažnai rinkoje būna platinami tamsiajame internete (angl. „darknet“), socialinėje žiniasklaidoje per įvairias programėles ar tiesiog gatvėje saldainių, šokolado, kepinų formoje ir kt. (žr. 2.6.6 pav.).

Taip pat vis dažniau nelegalioje rinkoje aptinkamos įvairios kitos NPS vartojimo formos, tokios kaip mirkyti ar impregnuoti popierėliai, pleistrai, nosies purškalai, akių lašai ir pan., kurie didina perdozavimo, stipraus apsinuodijimo ar netgi mirties riziką.

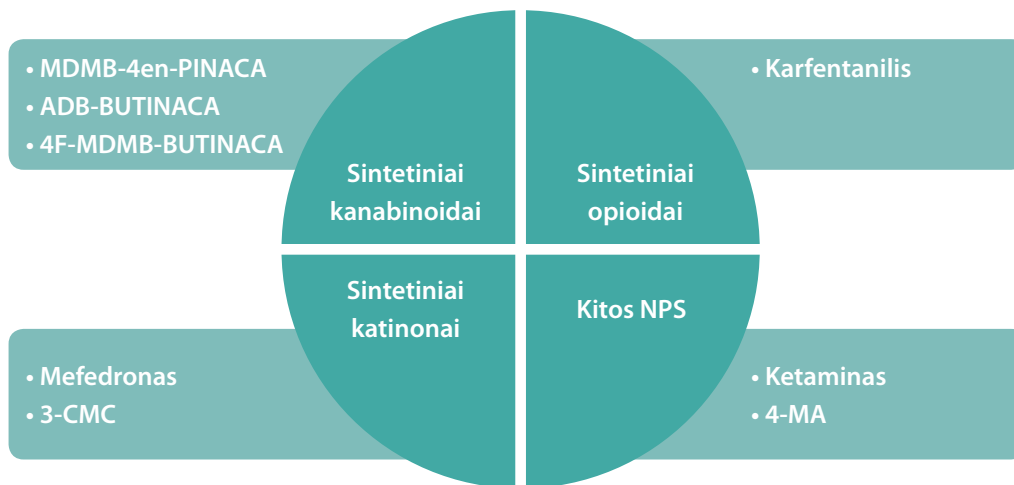
Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, sintetiniai kanabinoidai išlieka dažniausiai rinkoje aptinkamos NPS, kurios sudaro didžiąsą NPS rinkos dalį. Sintetiniai kanabinoidai imituoja kanapių poveikį ir dažniausiai buvo randami augalinės kilmės mišiniuose, kurie buvo jais apdoroti (pvz., apipurkštas tabakas ar kitoks augalinės kilmės mišinys), taip pat miltelių pavidalu. Kiekvienais metais vienus sintetinius kanabinoidus rinkoje keičia kiti, pavyzdžiui, 2020 m. vienas iš dažniausiai sutinkamų sinteninių kanabinoidų Lietuvoje buvo 4F-MDMB-BUTINACA, tačiau 2021 m. jį pakeitė MDMB-4en-PINACA bei ADB-BUTINACA. Nerimą kelia tai, kad šie sintetiniai kanabinoidai yra labai pavojingi ir kelia didelę ūmaus apsinuodijimo ar mirties riziką. (žr. 2.6.7 pav.).

Daugelis sintetinių opioidų siejami su sunkaus apsinuodijimo ir mirties atvejais ne tik Europoje, bet ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Jau kelerius metus Lietuvoje heroiną keičia sintetinis opioidas karfentanilis, kuris dažniausiai būna sumaišytas su kitomis medžiagomis (metadonu, sintetiniais kanabinoidais ir pan.) ar

Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro duomenys

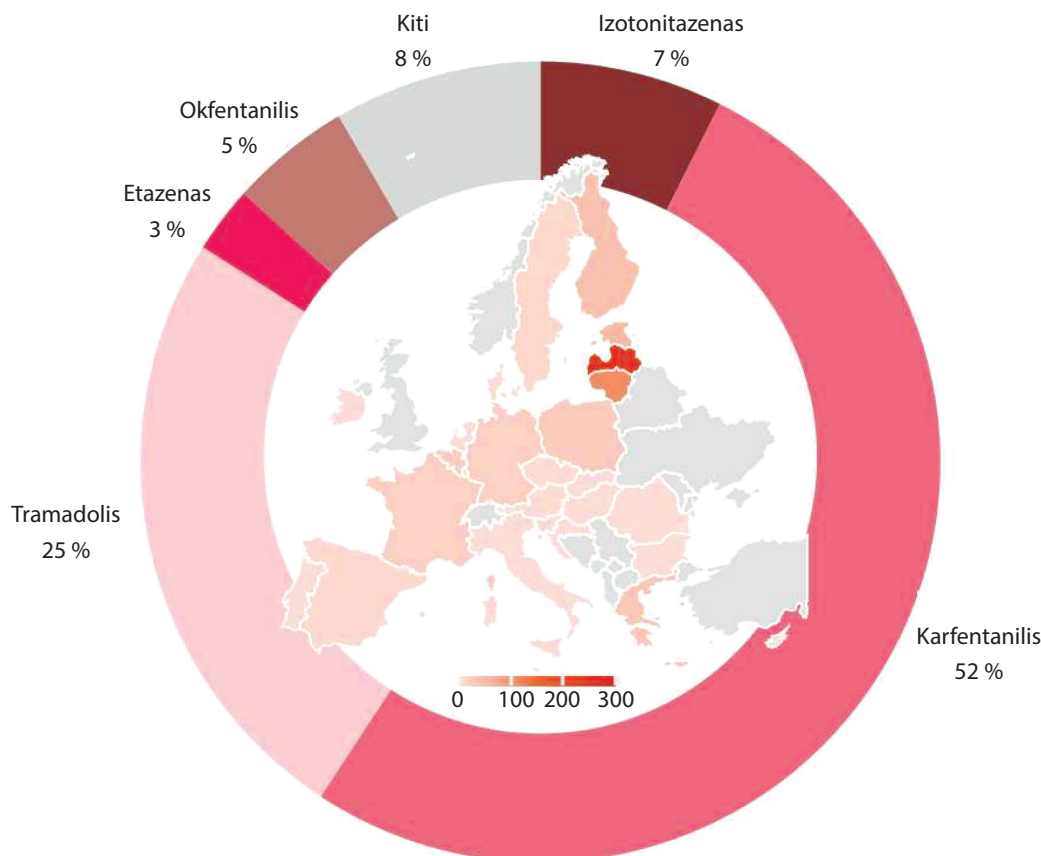
2.6.6 pav. Europoje sulaikytų kanapių maisto produktų pavyzdžiai

2.6.7 pav. 2021 m. dažniausiai sulaikytos NPS Lietuvoje

platinamas nelegalioje rinkoje kaip padirbti raminaieji ar kiti vaistai, pvz., oksikodono tabletės, kuriose rasta stiprių sintetinių opioidų, ir „Xanax“ bei diazepamio tabletės, kuriose aptikta naujų benzodiazepinų, todėl tai kelia ypač didelį pavojų jas vartojančių asmenų sveikatai ir net gyvybei.

Sintetinio opioido karfentanilio pradinė teisėta paskirtis ir naudojimas buvo kaip veterinarinis raminais vaistas dideliems ir stambiams žinduoliams, tokiems kaip drambLIAI, todėl jo labai lengva perdozuoti ir net ir labai mažos dozės žmonėms gali būti mirtinos, taip pat pakanka mažų jo kiekių tūkstančiams vartojimui skirtų dozių pagaminti, lengva gabenti labai mažais ir sunkiai aptinkamais kiekiais. Nerimą kelia ir tai, kad kasmet iš neteisėtos apyvartos išimamo karfentanilio kiekiai Lietuvoje augo – nuo 516 g (2018 m.) iki 4 kg (2020 m.), bet 2021 m. iš neteisėtos apyvartos išimto karfentanilio tebuvo 701,5 g. Tačiau net ir toks, atrodytų, nedidelis kiekis yra daug, nes įvertinus tai, kad viena karfentanilio dozė skaičiuojama miligramais, tai sudaro labai didelius sulaikyto karfentanilio kiekius (žr. 2.6.8 pav.)

Europos narkotikų ir narkomanijos stebėsenos centro duomenys

2.6.8 pav. Sintetinių opioidų sulaikymų skaičius pagal medžiagą Europoje, 2020 m.

Sintetinių opioidų vaidmuo auga ir daugelyje Europos valstybių – kasmet Europos rinkoje yra aptinkama apie 10 visiškai naujų pavojingų opioidų, kurie dažnai aptinkami suklastotų vaistų sudėtyje ar kitose lengvai vartojamose formose kaip pleistrai ar nosies purškalai. Ši vis besiplečianti ir vis kintanti sintetinių opioidų rinka ir toliau kelia didelį susirūpinimą tiek Europoje, tiek Jungtinėse Amerikos Valstijose, kuriose opioidai kasmet nusineša tūkstančių gyventojų gyvybes.

ES valstybės narės pranešė apie konfiskuotas beveik 7 tonas NPS (2020 m.), daugiausia miltelių. Priešingai nei ankstesniais metais, kuomet sintetiniai kanabinoidai ir katinonai sudarė beveik 60 % visų konfiskavimo atvejų, 2020 m. 65 % konfiskuotų medžiagų (3,3 t) sudarė sintetinių katinonų milteliai, iš kurių N-etilheksedronas sudarė trečdalį, o 3-MMC ir 3-CMC kiekviena po ketvirtadalį.

Lietuvoje didžiąją dalį visų sulaikytų NPS kiekių vis dar sudarė būtent sintetiniai kanabinoidai. Lietuvos kriminalinės policijos biuro duomenimis, 2021 m. sulaikytų sintetinių kanabinoidų kiekis (7,5 kg) padidėjo dvigubai lyginant su 2020 m. (3,4 kg).

2.6.2. Naujų psichoaktyviųjų medžiagų rizikos vertinimas ir rinkos ribojimo priemonių taikymas Lietuvoje

Viena iš itin svarbių NTAKD vykdomų priemonių yra NPS, kasmet vis atsirandančių ES rinkoje, rizikos vertinimas. NTAKD koordinuoja Tarpžinybinės psichoaktyvų efektą sukeliančių medžiagų rizikos vertinimo komisijos (toliau – Komisija) veiklą ir kasmet 2–3 k. per metus organizuoja Komisijos posėdžius. Komisiją sudaro 19 įvairių sričių patyrusių ekspertų iš 15 skirtingų Lietuvos institucijų.

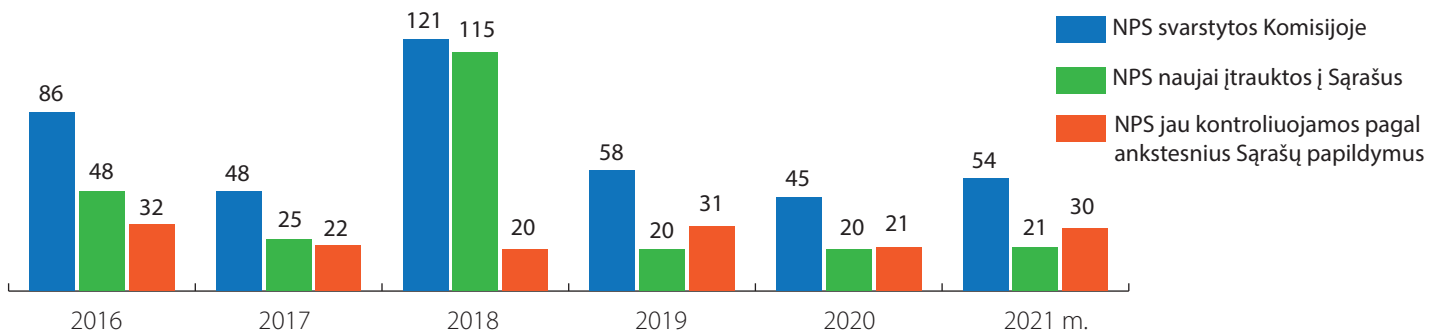
2021 m. buvo suorganizuoti 2 Komisijos posėdžiai, kuriuose buvo svarstytos ir vertintos 54 medžiagos. Įvertinus gautą informaciją apie psichoaktyvų efektą sukeliančias medžiagas, Komisijos sprendimų pagrindu

NTAKD parengė 2 pasiūlymus Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijai tikslinti ir papildyti Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašus (toliau – Sąrašai) bei 2 pasiūlymus papildyti rekomendacijas dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų nedidelio, didelio ir labai didelio kiekio.

2021 m. atlikto NPS rizikos vertinimo rezultatas - kontrolės priemonės buvo pritaikytos 94 % medžiagų, kurioms buvo atliktas rizikos vertinimas.

Nuo 2010 m. Lietuvoje veikiantis narkotinių ir psichotropinių medžiagų reglamentavimo principas, kai medžiagos į Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašus įtraukiamos ne tik individualiais pavadinimais, bet ir į darinių grupes, leidžia rinkos ribojimo priemones naujoms psichoaktyvioms medžiagoms pritaikyti daug greičiau ir patogiau, t. y. jeigu naujai nustatytos psichoaktyviosios medžiagos cheminė struktūra atitinka kurios nors vienos Sąrašuose esančios darinių grupės aprašymą, ji automatiškai pakliūva į Sąrašus ir tampa kontroliuojama Lietuvoje.

Dėl šio Lietuvoje galiojančio narkotinių ir psichotropinių medžiagų teisinio reglamentavimo, kai kontrolės režimas taikomas narkotinių ir psichotropinių medžiagų darinių grupėms, 2021 m. daugiau nei pusei NPS (30 NPS arba 55,5 %) iš 54 svarstytų jau buvo taikomos kontrolės priemonės (žr. 2.6.9 pav.), t. y. jos „automatiškai“ buvo įtrauktos į Sąrašus. Iš viso į Sąrašus buvo įtraukta ir rinkos ribojimo priemonės pritaikytos 51 NPS (94 %). Tai rodo, kad Lietuvoje galiojanti NPS kontrolė darinių grupėmis yra efektyvi ir pasiteisinusi.

2.6.9 pav. NPS rizikos vertinimo rezultatai 2016–2021 m., vienetais

2.6.3 Informacijos apie naujas psichoaktyvias medžiagas sklaida

Kasmet NTAKD specialistai organizuoja ir vykdo mokymus ekspertams bei rengia aktualią medžiagą tiek specialistams, tiek visuomenei. 2021 m. atsižvelgiant į susiklosčiusią sudėtingą situaciją dėl COVID-19 pandemijos ir norint saugiai ir prienamai pateikti susistemintą informaciją bei tobulinti Lietuvoje dirbančių specialistų, kurie savo darbe susiduria su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, kompetenciją, NTAKD specialistai aktyviai vykdė nuotolinius mokymus įvairių sričių ekspertams, pareigūnams ir kitiems specialistams.

2021 m. buvo įvykdyti 21 nuotoliniai mokymai bei jų metu apmokyta daugiau nei 1 000 specialistų, savo darbe susiduriančių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis (2.6.10 pav.).

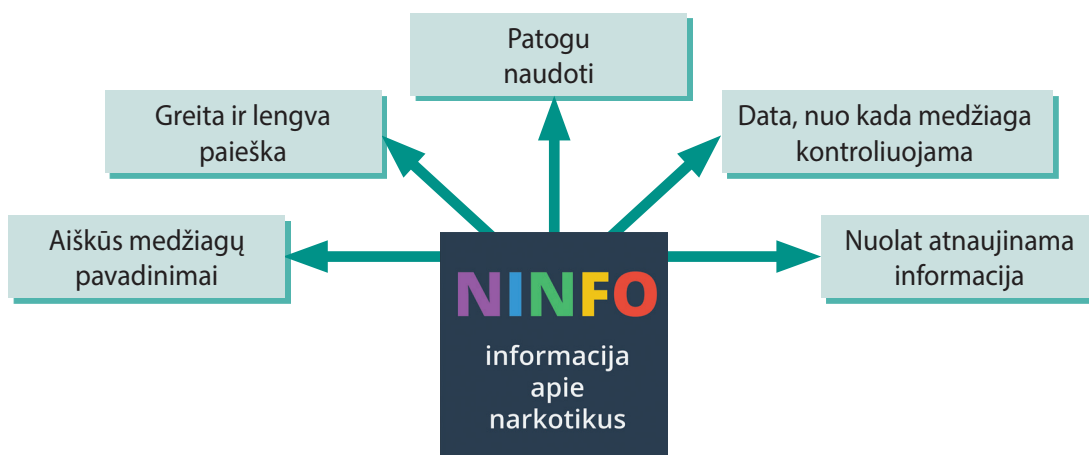
Mokymų temos apėmė naujas psichoaktyvias medžiagas (kas tai yra, jų rūšys, galimos formos, vartojimo būdai, tendencijos, keliamos grėsmės ir pan.), profesinę riziką, kuri kyla pareigūnams ir specialistams, savo darbe susiduriantiems su įvairiomis narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, taip pat mokymų dalyviai buvo supažindinti su teisiniais reikalavimais, kurie yra keliami narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakams (prekursoriams), į oficialų sąrašą neįtrauktoms medžiagoms ir į IV narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašą įtrauktoms medžiagoms.

Mokymų skaičius	Apmokytų žmonių skaičius	Mokymų temos
• 13 mokymų policijos pareigūnams • 4 mokymai muitinės pareigūnams • 1 mokymai prokurorams • 1 mokymai universiteto dėstytojams • 2 mokymai savivaldybių narkotikų komisijų nariams bei socialiniams pedagogams	• apie 654 policijos pareigūnai • apie 218 muitinės pareigūnų • apie 120 prokurorų • apie 10 universiteto dėstytojų • apie 190 savivaldybių narkotikų komisijų narių ir socialinių pedagogų	• Naujos psichoaktyviosios medžiagos (NPS): tendencijos ir faktai • Profesinė rizika dirbant su NPS: ką turime žinoti ir kaip saugotis • Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) kontrolė ir teisiniai aspektai • Į oficialų sąrašą neįtrauktos medžiagos: teisinis reglamentavimas

2.6.10 pav. NTAKD specialistų vykdyti mokymai 2021 m.

Kaip sužinoti, kokios narkotinės ir psichotropinės medžiagos kontroliuojamos Lietuvoje?

NINFO (Informacija apie narkotikus) – tai NTAKD sukurtas informacinis įrankis apie narkotines ir psichotropines medžiagas, kontroliuojamas Lietuvoje (<https://visuomene.ntakd.lt/>). NINFO yra inovatyvi ir patogi e. paslauga visuomenei ir specialistams, pateikianti išsamią informaciją suinteresuotiems asmenims apie taikomas rinkos ribojimo priemones narkotinėms ir psichotropinėms medžiagoms (žr. 2.6.11 pav.).

2.6.11 pav. NINFO pateikiama informacija

NINFO informacijos paketą sudaro kontroliuojamos medžiagos pavadinimas, darinių grupės, kuriai priklauso medžiaga, pavadinimas, cheminis kontroliuojamos medžiagos pavadinimas, kiti galimi medžiagos pavadinimai (cheminiai, gatvės ir pan.), įtraukimo į Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašus data (t. y. nuo kada narkotinei ar psichotropinei medžiagai taikomos kontrolės priemonės), nuoroda į teisės aktą, kuriuo medžiaga buvo įtraukta į Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašus.

2021 m. NINFO buvo atnaujinta ir papildyta NPS, kurios buvo įtrauktos į Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašus.

NINFO įrankis yra pasiekiamas ir anglų k., todėl ši priemonė padeda įvairių užsienio šalių valstybinių ir teisėsaugos institucijų specialistams bei fiziniams asmenims lengvai rasti informaciją anglų kalba, aiškiai ir greitai nustatyti narkotinės ar psichotropinės medžiagos kontrolės statusą Lietuvoje.

Daugiau informacijos apie naujų psichoaktyviųjų medžiagų apyvartą Lietuvoje rasite 2.5 skyriuje Narkotinių ir psichotropinių medžiagų rinka ir tiekimas.

Kaip ir ankstesniais metais, kasmet didėja naujų psichoaktyviųjų medžiagų įvairovė rinkoje. 2021 m. pabaigoje ENNSC stebėjo daugiau nei 880 NPS. Ypač padidėjo sintetinių kationų konfiskavimo atvejų, kurie platinami kaip kontroliuojamų stimulantų pakaitalai. Daugiausia tai lėmė atvejai, kai buvo sulaikyti dideli kiekiai N-etilheksedrono, 3-MMC bei 3-CMC, kurie struktūriškai panašūs į tarptautiniu mastu kontroliuojamas narkotines ir psichotropines medžiagas 4-MMC (mefedronas) ir 4-CMC (klefedronas). Taip pat stebimas šių medžiagų vartojimo ir prieinamumo didėjimas rinkoje.

Lietuvos rinkoje didžiąją dalį sulaikomų NPS vis dar sudaro sintetiniai kanabinoidai, kurie dažnai platinami kaip kanapių pakaitalai, taip pat randami iš pluoštinių kanapių pagamintų produktų, gaminių sudėtyje arba aptinkami elektroninių cigarečių skysčiuose.

2.7. Narkotinių psichotropinių medžiagų vartojimas laisvės atėmimo vietų įstaigose

2.7.1. Priklausomybės nuo narkotikų susirgimų epidemiologija laisvės atėmimo vietų įstaigose

2021 m. Lietuvoje veikė 8 laisvės atėmimo vietų įstaigos (toliau – LAVI), įskaitant Laisvės atėmimo vietų ligoninę. 2021 m. gruodžio 31 d. Lietuvos LAVI buvo 4 689 asmenų (4 472 vyrų ir 217 moterų). Lietuvos LAVI esančių asmenų skaičius nuolat mažėja (žr. 2.7.1.1. lentelę), tačiau, Eurostato duomenimis, LAVI esančių asmenų skaičius, palyginti su bendraja populiacija, yra vienas didžiausių Europoje³¹.

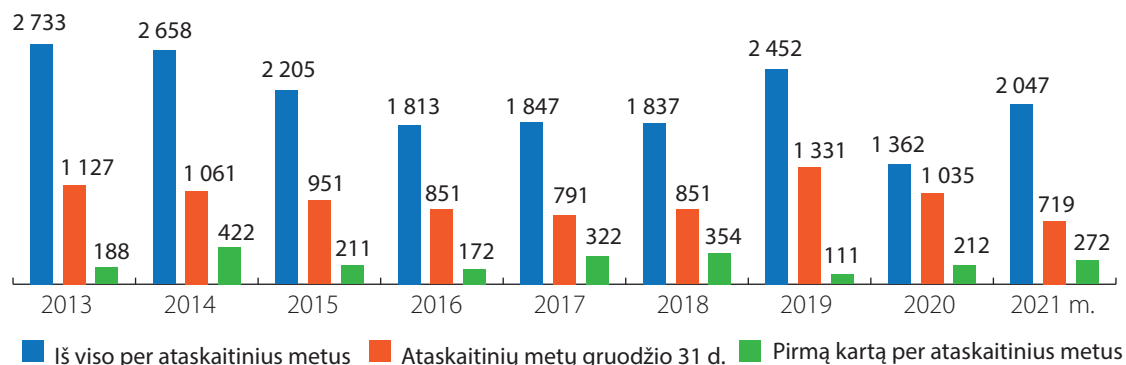
Kalėjimų departamento duomenimis, 2021 m. gruodžio 31 d. LAVI buvo 719 asmenų (667 vyrai ir 52 moterys), kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo, o per visus metus 2 047 (žr. 2.7.1 pav.). Atkreiptinas dėmesys, kad 2020–2021 m. nebuvo įtraukti asmenys, laikomi atvirosiose kolonijose, pusiaukelės namuose ir pataisos namų atskiruosiuose sektoriuose, o 2019 m. nustatyti didesni asmenų, kurie turi psichikos ir elgesio sutrikimų dėl narkotikų vartojimo, rodikliai galėjo atsirasti dėl darbuotojų kaitos ir naujos darbo organizavimo tvarkos LAVI sveikatos priežiūros sistemoje, įsigaliojusios nuo 2019 m. spalio 1 d. Dėl organizacinių kliūčių galimai neišvengta duomenų dubliavimosi, tad pateiktų duomenų patikimumas kvestionuotinas.

2.7.1. lentelė. Procentas asmenų, kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo, nuo bendro LAVI esančių asmenų skaičiaus 2013–2021 m. laikotarpiu

Duomenų pavadinimas	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Bendras LAVI esančių asmenų skaičius ataskaitinių metų gruodžio 31 d.	9 261	8 636	7 355	6 815	6 572	6 354	6 138	5 320	4 689
Procentas asmenų, kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo, nuo bendro LAVI esančių asmenų skaičiaus ataskaitinių metų gruodžio 31 d.	12,1	12,2	12,9	12,5	12,0	13,4	21,7	19,5	15,3

Kalėjimų departamento duomenys

31 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Prisoners_per_100_000_inhabitants_EU-27,_EFTA_countries,_candidates_countries,_potential_candidates_countries_Average_2017-2019.png

2.7.1. pav. Laisvės atėmimo vietų įstaigose laikomų asmenų, kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo, skaičius 2013–2021 m.

Kalėjimų departamento duomenys

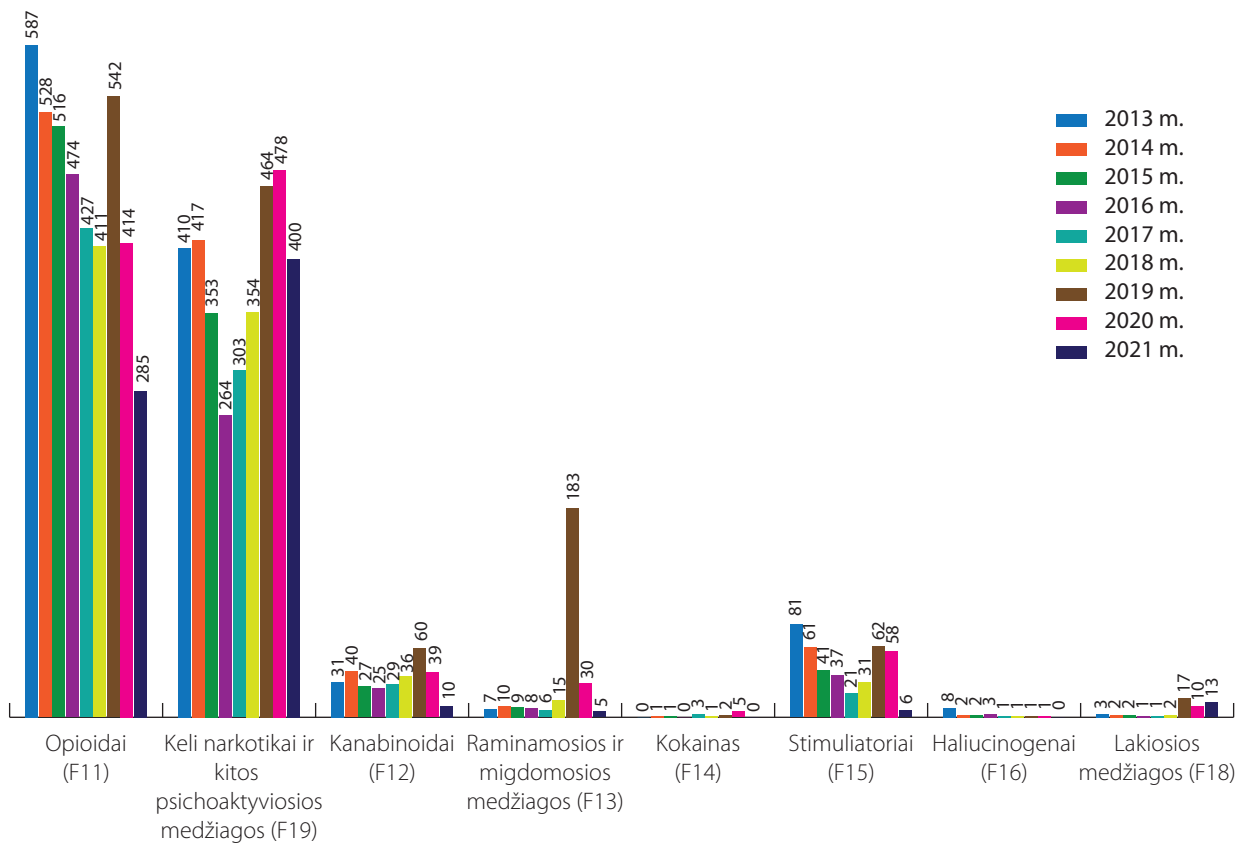
Pastaba: Atsižvelgus į bausmių sistemoje nuolat vykstančius pokyčius asmenų, kuriems diagnozuoti psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant narkotines ar psichotropines medžiagas, suskirstymas į grupes (suimtieji / nuteistieji) yra labai netikslus – daugelyje įstaigų yra laikomi ir suimti ir nuteisti asmenys, o teikiant asmenims sveikatos priežiūros paslaugas į asmens teisinį statusą nėra atsižvelgiama. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad tas pats asmuo gali būti kelis kartus per metus patekęs į laisvės atėmimo įstaigą, todėl iš viso per metus skaičius parodo ne asmenų skaičių, o atvejų skaičių. 2020–2021 m. duomenys pateikiami be asmenų, laikomų atvirosiose kolonijose, pusiaukelės namuose ir pataisos namų atskiruosiuose sektoriuose.

Kalėjimų departamento duomenimis, daugiausia LAVĮ esančių asmenų yra priklausomi nuo opioidų bei kelių narkotikų (žr. 2.7.2 ir 2.7.3 pav.). Analizuojant visų 9 m. diagnozuotas priklausomybes nuo narkotinių medžiagų, matyti, kad anksčiau vyravusi tendencija truputį pasikeitė tuo, kad paskutiniiais 2020–2021 m. buvo nustatyta daugiau priklausomybių nuo kelių narkotinių medžiagų nei nuo opioidų. Taip pat galima pastebėti, kad 2021 m. priklausomybių nuo opioidų, kanabinoidų, raminamųjų ir migdomųjų vaistų, stimuliatorių diagnozuota mažiau nei bet kada anksčiau per minėtą laikotarpį, priklausomybių nuo haliucinogenų 2021 m. išvis nebuvo nustatyta. Ilgalaikiu laikotarpiu išsiskiria 2019 m., kuriais buvo labai padidėjęs priklausomybės atvejų nuo raminamųjų ir migdomųjų skaičius (žr. 2.7.2 pav.).

Analizuojant paskutiniųjų 9 m. tendencijas pagal pirmą kartą nustatytus psichikos ir elgesio sutrikimus dėl priklausomybių nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų, daugiausia atvejų nustatoma dėl priklausomybių nuo opioidų bei kelių narkotinių medžiagų (žr. 2.7.3 pav.). 2021 m.

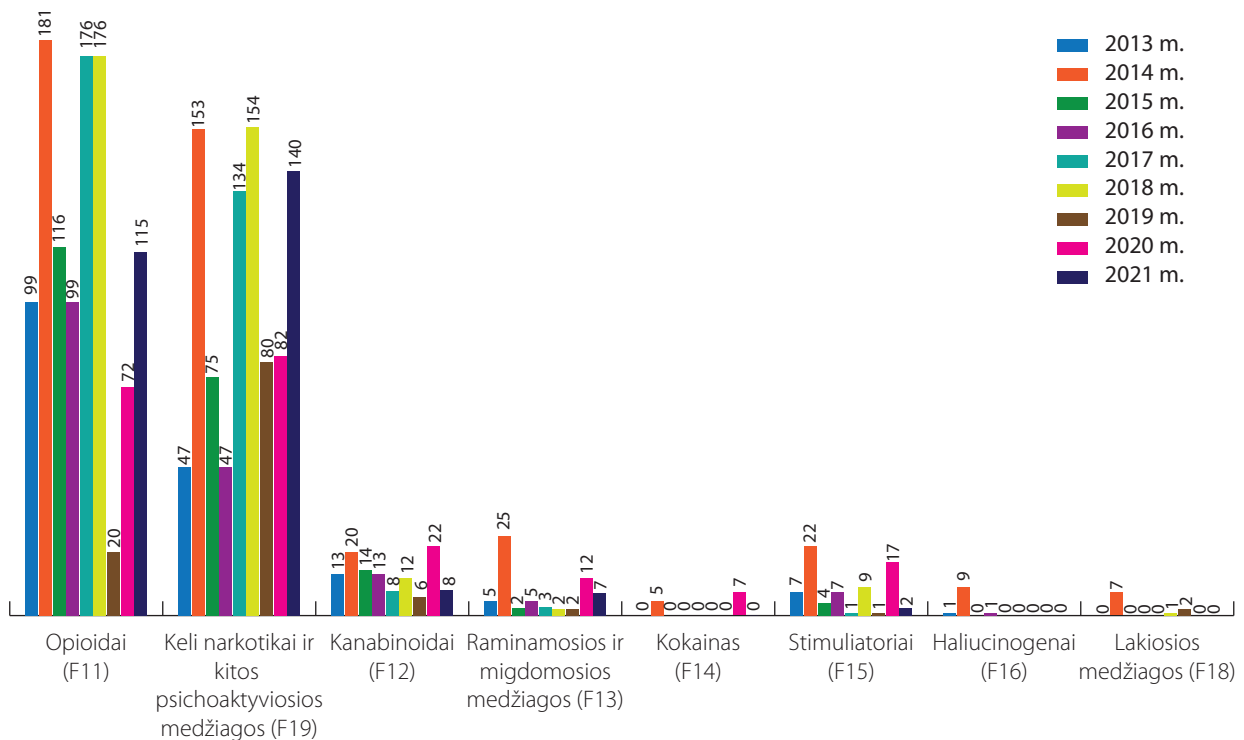
Kalėjimų departamento duomenimis, LAVĮ 2021 m. iš viso buvo ištirti 4 373 asmenys dėl apsvaigimo nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų, iš viso buvo užregistruoti 1 368 apsvaigimo nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų atvejai.

Atsižvelgiant į tai, kad LAVĮ esančių asmenų kaita yra labai didelė, skiriamas bausmės laikas yra labai skirtingas, o asmenys daro pakartotinus nusikaltimus ir vėl į jas sugrįžta, būtina ne tik užtikrinti LAVĮ teikiamų paslaugų įvairovę, skiriant dėmesį asmenų motyvavimui atsisakyti psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo, bet ir užtikrinti paslaugų tęstinumą asmenims, palikusiems LAVĮ.

Kalėjimų departamento duomenys

2.7.2 pav. Laisvės atėmimo vietų įstaigose esančių asmenų, kuriems ataskaitinių metų gruodžio 31 d. nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo, pasiskirstymas pagal susirgimo diagnozę (TLK-10-AM šifrai) 2013–2021 m.

Kalėjimų departamento duomenys

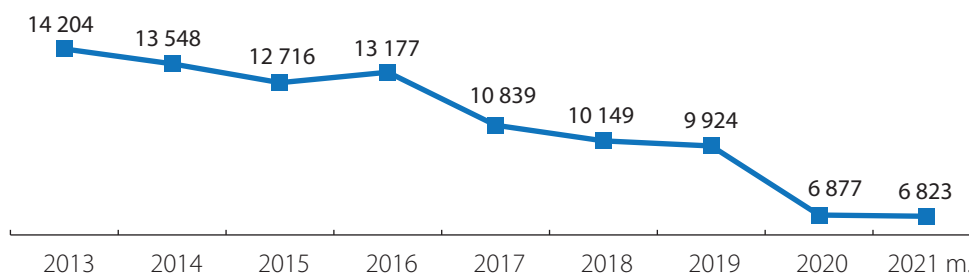
2.7.3 pav. Laisvės atėmimo vietose esančių asmenų, kuriems pirmą kartą per ataskaitinius metus nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai dėl narkotikų vartojimo, pasiskirstymas pagal susirgimo diagnozę (TLK-10-AM šifrai) 2013–2021 m.

2.7.2. Užkrečiamųjų ligų epidemiologija laisvės atėmimo vietų įstaigose

Įkalinėti asmenys dažniau nei visi kiti gyventojai nurodo bent kartą gyvenime vartoję narkotikus ir tai yra linke daryti žalingesniais būdais, tokiais kaip švirkštimas. Patekę į laisvės atėmimo vietų įstaigas, dauguma narkotikų vartotojų ima vartoti mažiau narkotikų arba gali apskritai liautis juos vartoję, tačiau neteisėti narkotikai vis tiek patenka į daugelį kalėjimų ir kai kurie įkalinieji toliau vartoja arba net pradeda vartoti narkotikus įkalinimo laikotarpiu.

Įkalinėtų asmenų sveikatos priežiūros poreikiai yra kompleksiniai, įskaitant ir su narkotikų, ypač švirkščiamųjų, vartojimu susijusias rizikas – sergamumą infekcinėmis ligomis, jų plitimą, perdozavimo atvejų riziką ir kt., todėl itin svarbu vykdyti įkalinėtų asmenų sveikatos būklės stebėseną, kad būtų galima vertinti situaciją bei parinkti ir planuoti sveikatos priežiūros LAVĮ priemones.

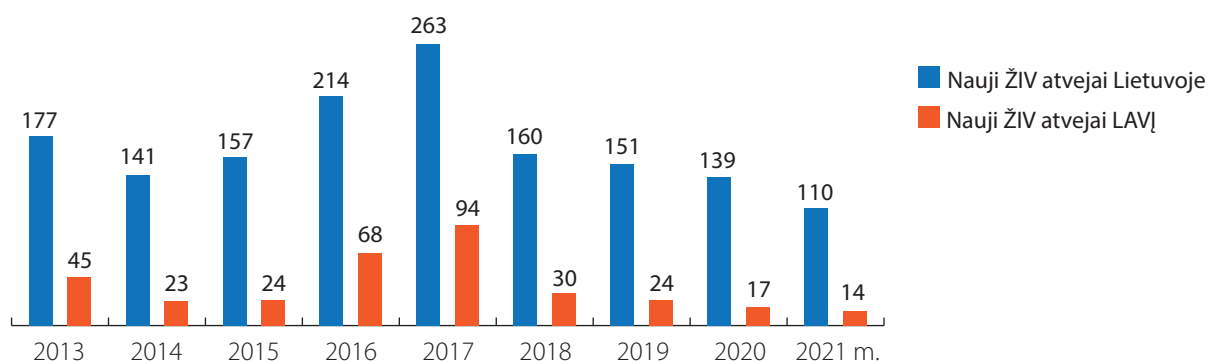
Siekiant vykdyti užkrečiamųjų ligų stebėseną, Lietuvos LAVĮ atliekami tyrimai. Kalėjimų departamento duomenimis, pastarųjų 9 m. laikotarpiu tyrimų dėl ŽIV infekcijos skaičius LAVĮ mažėja, tačiau vertinant tai, kad mažėja ir LAVĮ apgyvendinamų asmenų skaičius, ištyrimo aprėptys išlieka aukšta (žr. 2.7.4 pav.). Deja, tyrimų dėl virusinių hepatitų B ir C aprėptys nėra pakankamos, LAVĮ šie tyrimai atliekami tik pagal medicininės indikacijas ir tai neleidžia identifikuoti realios šių infekcijų paplitimo situacijos.

Kalėjimų departamento duomenys

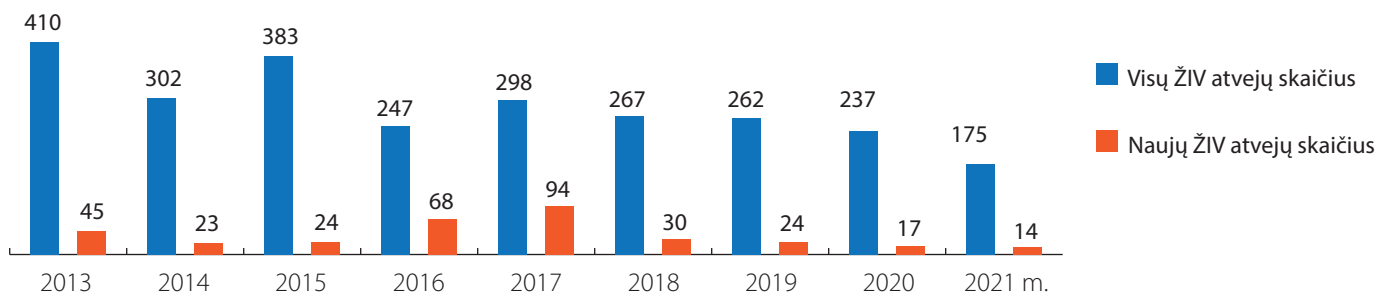
2.7.4 pav. LAVĮ atlikti tyrimai, siekiant nustatyti ŽIV viruso nešiotojų skaičių, 2013–2021 m.

2021 m. LAVĮ nustatyta 14 naujų ŽIV užsikrėtimo atvejų, kurie sudarė 12,7 % visų Lietuvoje nustatytų naujų ŽIV atvejų. Paskutiniuosius 4 metus naujų ŽIV atvejų skaičiai Lietuvoje nuosekliai mažėja (žr. 2.7.5 ir 2.7.6 pav.).

Kalėjimų departamento ir Nacionalinio visuomenės sveikatos centro duomenys (iki 2021 m. ULAC duomenys).

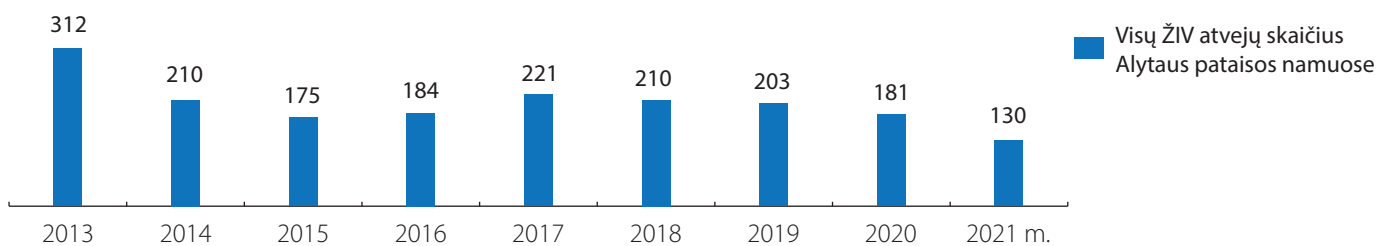
2.7.5 pav. Naujų ŽIV atvejų skaičiaus tendencijų palyginimas visoje Lietuvoje ir LAVĮ 2013–2021 m.

Kalėjimų departamento duomenys

2.7.6 pav. ŽIV atvejų skaičiaus tendencijos visose LAVJ Lietuvoje 2013–2021 m.

2017 m. ŽIV atvejų skaičių lėmė naujų infekcijos atvejų skaičiaus padidėjimas Alytaus pataisos namuose, kai juose buvo užregistruoti 53 nauji ŽIV atvejai. Po įvestų protrūkio valdymo priemonių Alytaus pataisos namuose bendras ŽIV infekcijos atvejų skaičius ėmė nuosekliai mažėti (2018 m. ŽIV atvejų skaičius Alytaus pataisos namuose siekė 210, 2019 m. – 203, 2020 m. – 181, 2021 m. – 130). (žr. 2.7.7 pav).

Kalėjimų departamento duomenys

2.7.7 pav. ŽIV atvejų skaičiaus tendencijos Alytaus pataisos namuose 2013–2021 m.

Pastaba: 2020–2021 m. duomenys pateikiami be asmenų, laikomų atvirojoje kolonijoje, Pusiaukelės namuose ir atskirajame pataisos namų sektoriuje.

Alytaus pataisos namuose vis dar yra daugiausiai ŽIV atvejų. Šis skaičius sudaro 74,3 % visų LAVJ esančių asmenų, sergančių ŽIV (žr. 2.7.2 lentelę).

2.7.2 lentelė. LAVJ asmenų, sirgusių ŽIV, 2021 m. gruodžio 31 d. pasiskirstymas pagal įstaigas

Įkalinimo įstaigos pavadinimas	Bendras asmenų skaičius*	Asmenų, kurie sirgo ŽIV, skaičius
Kauno tardymo izoliatorius	408	8
Šiaulių tardymo izoliatorius	403	14
Alytaus pataisos namai	715	130
Marijampolės pataisos namai	847	0
Panevėžio pataisos namai	193	13
Pravieniškių pataisos namai – atviroji kolonija (be atvirosios kolonijos)	1595	1
Vilniaus pataisos namai	422	5
Laisvės atėmimo vietų ligoninė	106	4
Iš viso	4 689	175

*Duomenys pateikiami be asmenų, laikomų atvirojoje kolonijoje, pusiaukelės namuose ir atskirajame pataisos namų sektoriuje. Kalėjimų departamento duomenys

LAVĮ yra svarbi vieta, kur turėtų būti taikomos su narkotikais susijusios intervencinės priemonės, nes daugelio įkalintų asmenų sveikatos priežiūros poreikiai yra kompleksiniai. Sveikatos priežiūra įkalintiems asmenims turėtų būti teikiama vadovaujantis 2 pagrindiniais principais – ji turi būti lygiavertė sveikatos priežiūrai, teikiama laisvėje, bei turi būti užtikrinamas sveikatos priežiūros paslaugų tęstinumas asmenims patenkant ir paliekant LAVĮ.

Kalėjimų departamento duomenimis, Lietuvos LAVĮ greta testavimo dėl infekcinių ligų ir ŽIV gydymo įgyvendinama priklausomų nuo psichiką veikiančių medžiagų asmenų reabilitacijos programa (LAVĮ reabilitacijos centre yra 74 vietos, 2021 m. šią programą sėkmingai baigė 33 asmenys), priklausomybės gydymas pakaitiniais opioidiniais vaistinėmis preparatais. 2021 m. gydymo pakaitiniais opioidiniais vaistinėmis preparatais (metadonu) sąraše buvo 83 asmenys, tačiau 65 asmenys nebaigė gydymo dėl nežinomų priežasčių arba dėl to, kad išėjo iš LAVĮ, nutraukė gydymą savanoriškai. Praėjusiais metais buvo patvirtinta ir įsigaliojo ilgai laukta opioidinės priklausomybės pakaitinio gydymo pradėjimo tvarka LAVĮ. Duomenų, ar asmenys tęsė gydymą išėję iš LAVĮ, neturima. Prezervatyvų dalijimo programa įgyvendinama ribotai – dažniausiai prezervatyvai dalijami tik ilgalaikių pasimatymų metu arba juos galima įsigyti už asmenines lėšas. Lietuvos LAVĮ nevykdomas skiepijimas nuo virusinio hepatito B, o tyrimai dėl šios infekcijos atliekami pagal medicininės indikacijas.

Lietuvos LAVĮ taikomos infekcinių ligų profilaktikos priemonės sudaro tik nedidelę dalį reikalingų užkrečiamųjų ligų plitimo prevencijos priemonių. Atsižvelgiant į esamą sveikatos priežiūros paslaugų teikimo situaciją turėtų būti užtikrintas ŽIV gydymas visiems užsikrėtusiems asmenims, sudaromos galimybės pasiskiepyti nuo virusinio hepatito B, atliekami profilaktiniai tyrimai dėl užkrečiamųjų ligų. Taip pat svarstytinas mokslu grįstų prevencijos priemonių, tokių kaip švirkštų ir adatų keitimo programų, taikymas Lietuvos LAVĮ, nes tai padėtų užtikrinti paslaugų lygiavertiškumo teikiamoms laisvėje principo įgyvendinimą.

2.7.3. Neteisėta narkotikų apyvarta laisvės atėmimo vietų įstaigose

Europoje narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimas laisvės atėmimo vietose yra laikoma didele problema. ENNSC duomenimis, apie 50 % kalinčių asmenų yra vartoję narkotinių ir psichotropinių medžiagų. Kanapės yra dažniausiai vartojama narkotinė ir psichotropinė medžiaga tarp kalinčių Europoje.

Kalėjimų departamento duomenimis, 2021 m. užkardant buvo konfiskuotas didžiausias per paskutinius 8 metus 19 452 g narkotinių ir psichotropinių medžiagų kiekis. Kalėjimų departamento Kriminalinės žvalgybos valdybos pareigūnai išaiškino asmenis, galimai tiekusius narkotines ir psichotropines medžiagas į įkalinimo įstaigas. Atliekdami kratos nustatytose patalpose (ne įkalinimo įstaigose) pareigūnai rado didelius kiekius narkotinių ir psichotropinių medžiagų. Iš asmenų, esančių laisvės atėmimo vietose, 2021 m. buvo paimta 71,3 g narkotinių ir psichotropinių medžiagų (2.7.3 lentelė).

2.7.3 lentelė. Laisvės atėmimo vietų įstaigose paimtų narkotinių ir psichotropinių medžiagų kiekiai 2014–2021 m.

Duomenų pavadinimas	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
1. Paimta iš asmenų, esančių laisvės atėmimo vietų įstaigose								
medžiagų, pripažintų narkotinėmis ir psichotropinėmis (g)	989,9	67	111,4	135,4	29,1	171,6	131,4	71,3
2. Paimta iš laisvės atėmimo vietos įstaigų pareigūnų ir darbuotojų, bandančių perduoti šiose įstaigose esantiems asmenims								
medžiagų, pripažintų narkotinėmis ir psichotropinėmis (g)	0	0	20,6	0	0	0	0	0
3. Paimta užkardant (iš piliečių, permetimų metu ir kt.)								
medžiagų, pripažintų narkotinėmis ir psichotropinėmis (g)	730	384,3	529,9	288,4	1 294,8	512,5	3 003,3	19 452,0
Iš viso paimta medžiagų, pripažintų narkotinėmis ir psichotropinėmis (g)	1 829,7	718,5	749,8	598,1	1 732,2	684,1	3 134,7	19 523,3

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos duomenys

Daugiausia 2021 m. buvo konfiskuota kanapių (16 445,0 g), ekstazio tipo medžiagų (2 034,9 g) ir amfetamino tipo stimuliantų (668,4 g). Tiek Lietuvoje, tiek ir kitose Europos valstybėse nerimą kelia naujų psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas. Šios medžiagos yra nebrangios, efektui pasiekti reikalingi nedideli kiekiai (iš mažo kiekio galima pagaminti daug psichotropinės medžiagos), lengva slėpti, vartoti, sunku aptikti. Svarbu atkreipti dėmesį, kad narkotinių ir psichotropinių medžiagų vartojimo paplitimas ir su juo susijusios problemos yra didesnės tarp kalinčių asmenų nei kitose visuomenės grupėse, taip pat laisvės atėmimo vietose esantys asmenys yra labiau linkę vartoti narkotikus, palyginti su bendraja populiacija.

Nusikalstamos veikos laisvės atėmimo vietų įstaigose

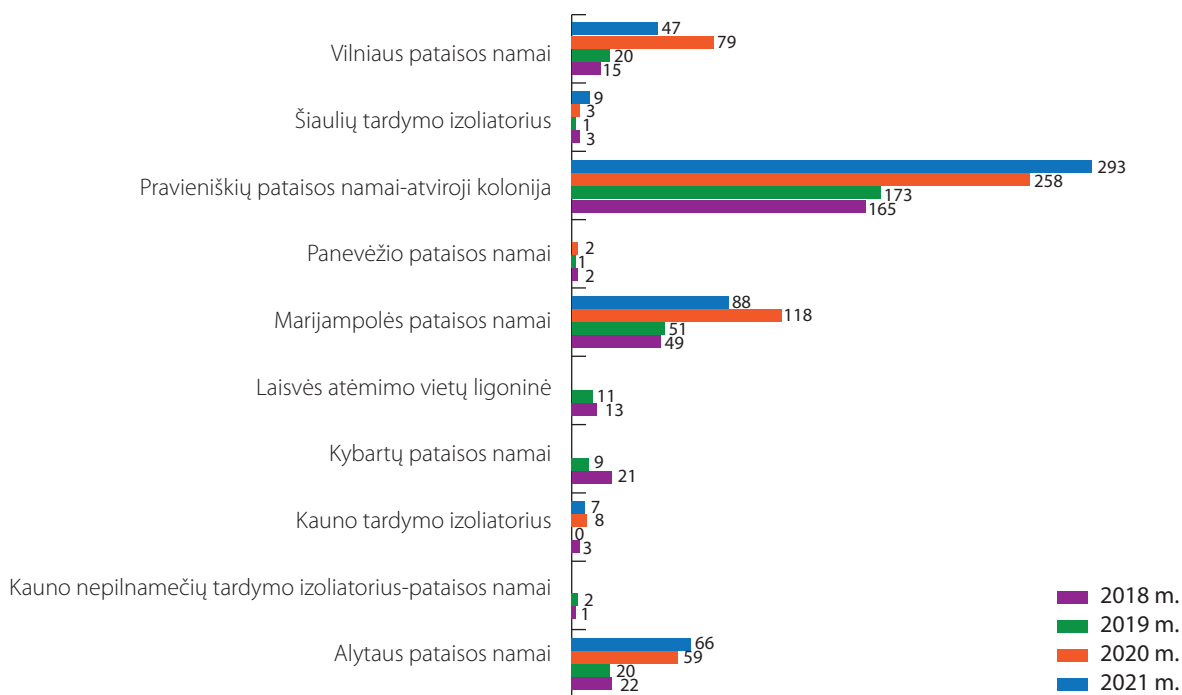
Kalėjimų departamento duomenimis, 2021 m. Lietuvos LAVI užregistruota 510 nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis (žr. 2.7.4 lentelę), panašiai kaip ir 2020 m., kuriais kilo COVID-19 pandemija. 62,2 % visų 2021 m. užregistruotų veikų sudarė neteisėtas disponavimas narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jų platinti (BK 259 str.), 37,1 % – neteisėtas disponavimas narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, turint tikslą jas platinti (BK 260 str.).

2.7.4 lentelė. Laisvės atėmimo vietų įstaigose užregistruotų nusikalstamų veikų, susijusių su narkotikų apyvarta, skaičius 2012–2021 m.

Nusikalstamos veikos	2012 m.	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Iš viso užregistruota nusikalstamų veikų, susijusių su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis	98	139	154	227	202	228	298	291	527	510

Kalėjimų departamento duomenys

Daugiausia nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotikais, registruota Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje – 2021 m. užregistruoti 290 atvejų ir tai sudaro 56,9 % visų su neteisėta narkotikų apyvarta susijusių nusikalstamų veikų, užregistruotų laisvės atėmimo vietų įstaigose (žr. 2.7.8 pav.).

Kalėjimų departamento duomenys

2.7.8 pav. 2018-2021 m. laisvės atėmimo vietų įstaigose užregistruotos nusikalstamos veikos, susijusios su neteisėta narkotikų apyvarta

2021 m. gruodžio 31 d. LAVĮ nuteisti už nusikalstamas veikas, susijusias su narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis, iš viso buvo laikoma 810 nuteistųjų, iš jų už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis neturint tikslo jas parduoti ar kitaip platinti – 20, o už neteisėtą disponavimą narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas parduoti ar kitaip platinti – 768. Per 2021 m. už nusikalstamas veikas, susijusias su narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, į LAVĮ naujai pateko 245 asmenys.

Narkotikai, ypač naujos psichoaktyviosios medžiagos, daro įtaką didėjančiam problemų skaičiui laisvės atėmimo vietose. Esami duomenys rodo, kad LAVĮ užregistruotų nusikalstamų veikų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkotikais, skaičius išliko padidėjęs. Didžiąją dalį tokių veikų sudaro neteisėtas disponavimas be tikslo juos platinti.

III. ALKOHOLIO VARTOJIMO ŽALA IR PADARINIAI

3.1. Alkoholio vartojimo paplitimas

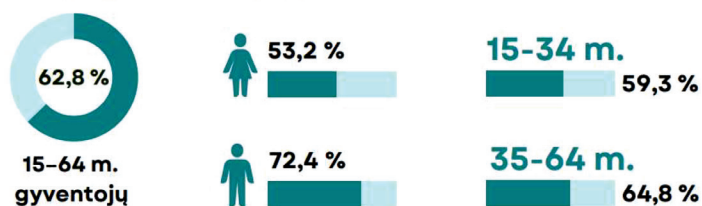
NTAKD užsakymu 2021 m. atlikto GPS tyrimo duomenimis, 84,4 % 15–64 metų amžiaus Lietuvos gyventojų per paskutinius 12 mėnesių buvo vartoję kokius nors alkoholinius gėrimus, o 62,8 % alkoholį vartojo per paskutines 30 dienų. Alkoholio vartojimas labiau paplitęs tarp vyrų nei tarp moterų: per paskutinius 12 mėnesių alkoholį nurodė vartoję 86,7 % vyrų ir 82,1 % moterų, per paskutines 30 dienų – 72,4 % vyrų ir 53,2 % moterų (žr. 3.1.1 lentelę). Vertinant pagal amžių, alkoholio vartojimo paplitimas per paskutinius 12 mėnesių ir per paskutines 30 d. buvo mažiausias tarp 15–24 metų amžiaus jaunimo, o didžiausias tarp 25–54 metų amžiaus gyventojų.

3.1.1 lentelė. Alkoholio vartojimo paplitimo pasiskirstymas pagal amžių ir lytį, 2004–2021 m., %

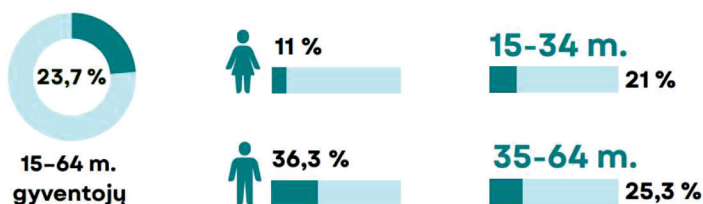
		15–64 m.			15–34 m.			35–64 m.		
		Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso
Bent kartą per paskutinius metus	2021 m.	86,7	82,1	84,4	82,8	77,5	80,3	89,0	84,6	86,7
	2016 m.	87,6	75,9	81,6	85,5	76,3	81,0	89,0	75,6	81,9
	2012 m.	85,9	78,2	82,0	82,6	78,8	80,7	88,5	77,9	82,8
	2008 m.	89,0	85,1	86,9	90,7	88,8	89,7	87,6	82,1	84,6
	2004 m.	89,5	81,0	85,1	87,8	82,9	85,4	90,9	79,7	84,9
Bent kartą per paskutinį mėnesį	2021 m.	72,4	53,2	62,8	67,2	50,4	59,3	75,6	54,7	64,8
	2016 m.	75,2	59,5	67,1	72,4	66,7	69,6	77,1	55,4	65,5
	2012 m.	75,2	58,8	66,7	73,1	65,0	69,2	76,7	54,8	65,0
	2008 m.	69,4	55,9	62,2	72,9	65,3	68,9	66,4	48,2	56,6
	2004 m.	76,6	59,8	67,8	75,5	65,7	70,6	77,5	55,5	65,8

2021 metais ketvirtadalis (23,7 %) Lietuvos gyventojų alkoholį vartojo kartą per savaitę ar dažniau (paskutinių 30 dienų iki tyrimo laikotarpiu): 14,6 % apklaustųjų alkoholį vartojo bent vieną kartą per savaitę, 7,3 % – keletą kartų per savaitę, o 1,8 % – kasdien arba beveik kasdien. 7,1 % gyventojų kartą per savaitę ar dažniau nesaikingai vartojo alkoholį (suvartojo šešis ir daugiau standartinių alkoholio vienetų vienu metu).

■ Vartojo alkoholį bent kartą per paskutines 30 d.:

■ Vartojo alkoholį kartą per savaitę ar dažniau:

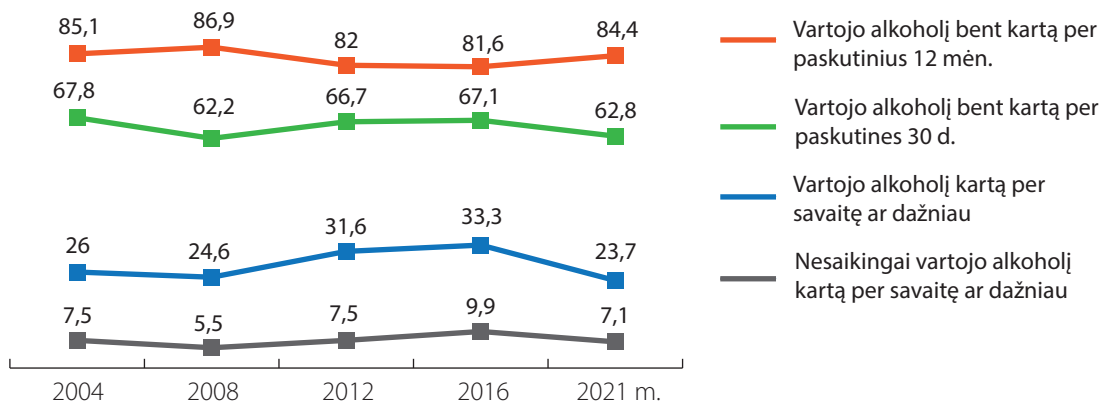
7,1 %

gyventojų bent kartą per savaitę vienu metu suvartojo 6 ir daugiau standartinių alkoholio vienetų

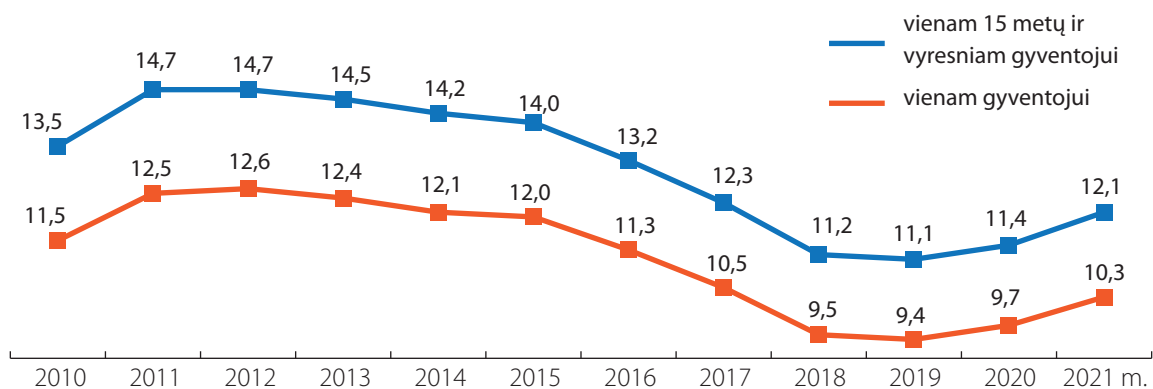
3.1.1 pav. Alkoholio vartojimo paplitimas tarp 15–64 m. gyventojų, 2021 m.

Nuo 2004 metų alkoholio vartojimas per paskutinius 12 mėnesių beveik nepakito (2004 m. buvo 85,1 %, 2021 m. – 84,4 %). Alkoholio vartojimas per paskutines 30 dienų sumažėjo nuo 67,8 % (2004 m.) iki 62,8 % (2021 m.). Per penkerius metus sumažėjo dalis gyventojų, kurie alkoholį vartojo kartą per savaitę ar dažniau (nuo 33,3 % 2016 m. iki 23,7 % 2021 m.). Šis rezultatas 2021 m. buvo mažiausias per visą stebėjimo laikotarpį nuo 2004 m. Palyginti su 2016 m. tyrimo duomenimis, 2021 m. sumažėjo dalis gyventojų, kurie kiekvieną savaitę nesaikingai vartojo alkoholį (2016 m. – 9,9 %, 2021 m. – 7,1 %) (žr. 3.1.2 pav.).

3.1.2 pav. Alkoholio vartojimo paplitimas tarp 15–64 m. gyventojų, 2004–2021 m., %

Lietuvos statistikos departamentas kasmet apskaičiuoja legalaus alkoholio suvartojimą. Legalaus alkoholio suvartojimas – mažmeninėje prekyboje ir maitinimo įmonėse įsigytų alkoholinių gėrimų kiekis litrais, įvertinus į Lietuvą atvykusių turistų ir išvykusių Lietuvos gyventojų įsigytą alkoholį, perskaičiuotas į absoliutų alkoholį (100 %), tenkantis vienam gyventojui arba vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui. 2021 m. vienam 15 metų ir vyresniam šalies gyventojui teko 12,1 litro suvartoto absoliutaus (100 %) alkoholio, tai 0,7 litro daugiau nei 2020 m.³²

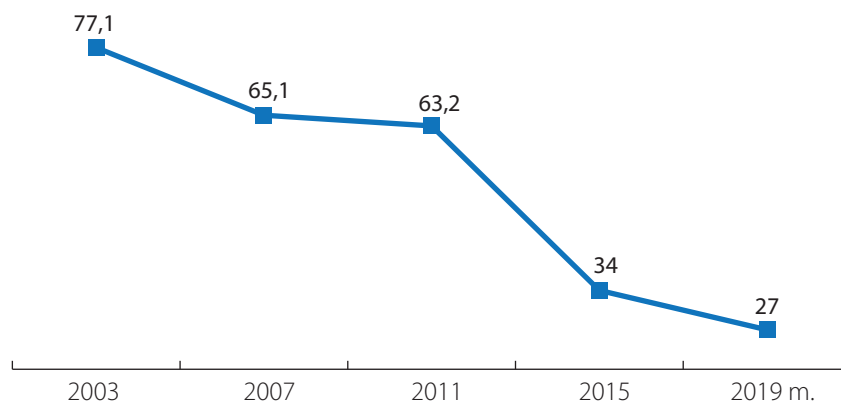

Lietuvos statistikos departamento duomenys

3.1.3 pav. Legalaus alkoholio suvartojimas 2010–2021 m. (litrai absoliutaus (100 %) alkoholio)

ESPAD tyrimo duomenimis, alkoholio vartojimas tarp 15–16 metų amžiaus mokinių mažėja ir 2019 m. buvo mažiausias per visą ESPAD tyrimų laikotarpį nuo 1995 metų. 2019 metais bent vieną kartą gyvenime alkoholį vartojo 79 % mokinių, per paskutinius 12 mėnesių iki apklausos – 62 %, o bent kartą per 30 dienų – 27 % (2003 m. – 77,1 %).

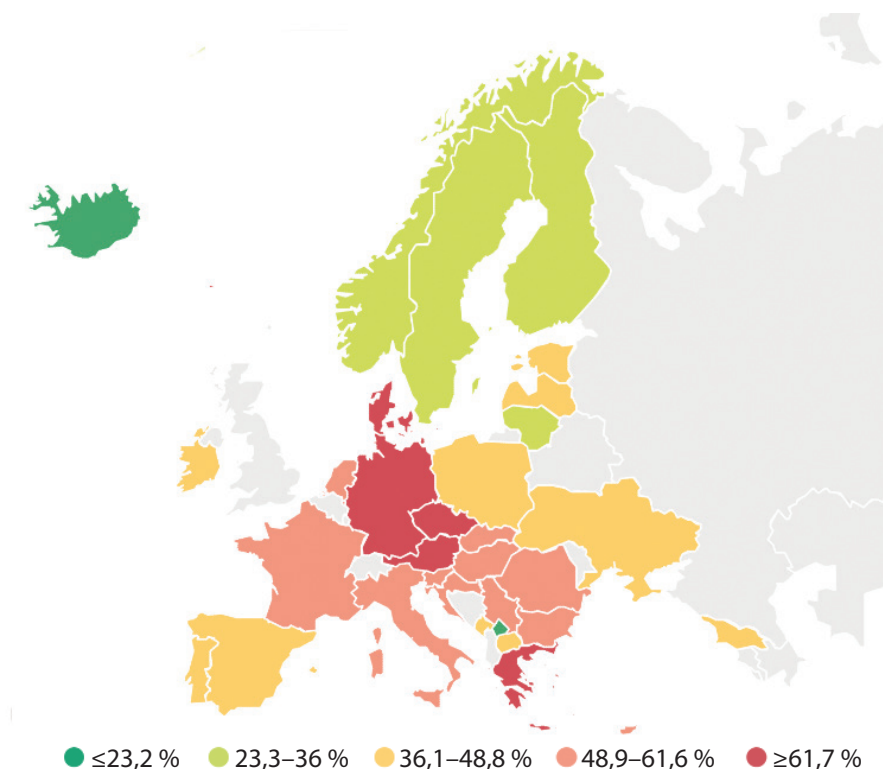
32 Lietuvos statistikos departamento duomenys. <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=10070753>

Šaltinis: <https://data.espad.org/>

3.1.4 pav. Alkoholio vartojimas bent kartą per paskutinį mėnesį tarp 15–16 m. Lietuvos mokinių 2003–2019 m., %

Alkoholio vartojimo paplitimo mažėjimo tendencija stebima ne tik Lietuvoje, bet ir Europoje. Lyginant su kitomis šalimis, kuriose vykdytas ESPAD tyrimas, mokinių alkoholio vartojimas bent kartą per paskutinį mėnesį Lietuvoje buvo daug mažesnis (Lietuvoje – 27 %, ESPAD šalių vidurkis – 46,2 %).

Šaltinis: <https://data.espad.org/>

3.1.5 pav. Alkoholio vartojimas bent kartą per paskutinį mėnesį tarp 15–16 m. mokinių Europoje 2019 m.

2021 m. vienam 15 metų ir vyresniam šalies gyventojui teko 12,1 litro suvartoto absoliutaus alkoholio, tai 0,7 litro daugiau nei 2020 m., bet mažiau nei prieš penkerius metus, kai šis rodiklis siekė 13,2 litro. Gyventojų apklausos taip pat rodo per penkerius metus sumažėjusį dažną, nesaikingą alkoholio vartojimą, kuris kelia didžiausią žalą asmens sveikatai. Alkoholio vartojimo paplitimas tarp 15–16 metų amžiaus mokinių taip pat mažėja ir 2019 m. buvo mažiausias per visą stebėjimo laikotarpį nuo 1995 metų.

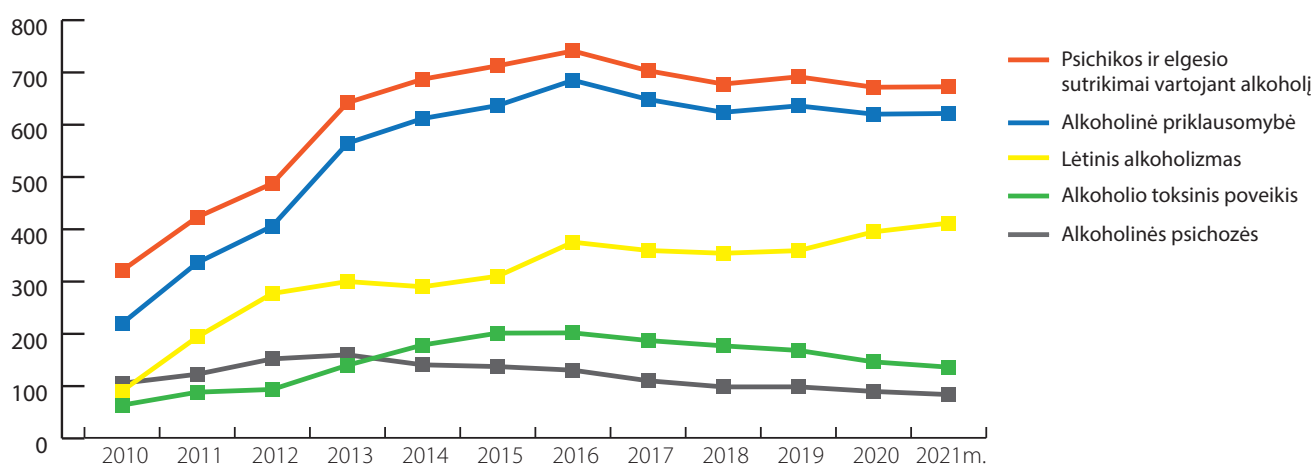
3.2. Alkoholio žala sveikatai ir kiti padariniai

Alkoholio kontrolės politika Lietuvoje duoda teigiamų rezultatų, kurie matyti lyginant 2016 m. ir naujausius sveikatos rodiklius. Higienos instituto duomenimis, suskaičiuotais iš Privalomojo sveikatos draudimo informacinės sistemos, 2021 m. tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusi diagnozė buvo užregistruota 23 561 (2016 m. – 33 354) asmenims. 2021 m. dažniausiai buvo registruojama alkoholinė priklausomybė – 597,5 atvejo 100 tūkst. gyventojų (2016 m. – 658,4 atvejo 100 tūkst. gyventojų), alkoholio toksinis poveikis – 130,2 atvejo 100 tūkst. gyventojų (2016 m. – 193,4 atvejo 100 tūkst. gyventojų) ir alkoholinė psichozė – 79,7 atvejo 100 tūkst. gyventojų (2016 m. – 124,6 atvejo 100 tūkst. gyventojų) (žr. 3.2.1 lentelę ir 3.2.1 pav.).

3.2.1 lentelė. Asmenų, kuriems bent vieną kartą užregistruota diagnozė, skaičius, 2013–2021 m.

Diagnozės pavadinimas	Kodas pagal TLK-10/TLK-AM	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
		Alkoholio toksinis poveikis	T51–T51.9	3 956	5 015	5 604	5 547	5 069	4 748	4 499
Psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant alkoholį	F10–F10.9	18 259	19 373	19 908	20 445	19 127	18 264	18 579	18 050	9 835
Ūmi alkoholinė intoksikacija	F10.0	4 780	5 986	6 403	6 469	6 037	5 758	5 831	4 859	3 483
Lėtinis alkoholizmas	F10.2	8 516	8 160	8 651	10 341	9 761	9 525	9 635	10 605	5 795
Baltoji karštinė	F10.4	3 707	3 073	2 939	2 716	2 188	1 916	1 883	1 695	1 231
Alkoholinės psichozės	F10.4–F10.7	4 523	3 944	3 813	3 575	2 974	2 629	2 625	2 389	1 593
Alkoholinė priklausomybė	F10.0–F10.3	16 050	17 248	17 784	18 896	17 630	16 805	17 088	16 663	9 194
Nervų sistemos degeneracija, sukelta alkoholio	G31.2	2 135	2 283	2 177	2 090	1 984	1 789	1 696	1 673	890
Alkoholinė polineuropatija	G62.1	1 933	1 869	1 740	1 660	1 740	1 596	1 729	1 681	1 063
Alkoholinė kardiomiopatija	I42.6	396	199	121	120	89	97	87	150	125
Alkoholinė kepenų liga	K70	3 652	3 339	3 028	2 850	2 657	2 457	2 515	2 634	2 152
Lėtinis alkoholinis pankreatitas	K86.0	1 039	829	809	642	505	518	454	448	387

Higienos instituto duomenys

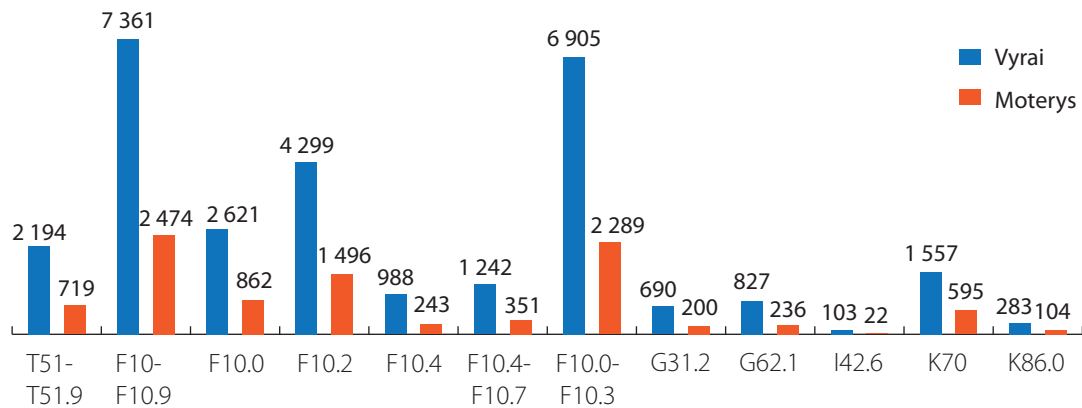
Higienos instituto duomenys

3.2.1 pav. Asmenų, kuriems bent vieną kartą užregistruota diagnozė, skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų, 2010–2021 m.

Ligotumo su alkoholio vartojimu susijusiomis ligomis mažėjimą galėjo lemti šalyje taikomų alkoholio kontrolės priemonių kompleksas – alkoholio produktų reklamos, įsigijimo laiko ribojimai, akcizų politika ir kt.

Analizuojant 2021 m. duomenis pagal lytį, daugumą registruotų psichikos ir elgesio sutrikimų dėl alkoholio vartojimo atvejų sudaro vyrai – diagnozė nustatyta 7 361 (74,8 %) vyrui ir 2 474 (25,2 %) moterims (žr. 3.2.2 pav.).

Vertinant gyventojų sergamumą ligomis, susijusiomis su alkoholio vartojimu, Higienos instituto duomenimis, 2021 m. iš viso buvo registruoti 16 282 nauji susirgimai. Pastebima, kad nauji atvejai registruoti tris kartus dažniau vyrams (12 245 atvejų) nei moterims (4 037 atvejai). Daugiausia nustatyta psichikos ir elgesio sutrikimų vartojant alkoholį (9 835 atvejai), tarp kurių patenka tokios ligos, kaip alkoholinės priklausomybės (9 194 atvejai), lėtinis alkoholizmas (5 795), ūmi alkoholinė intoksikacija (3 483).

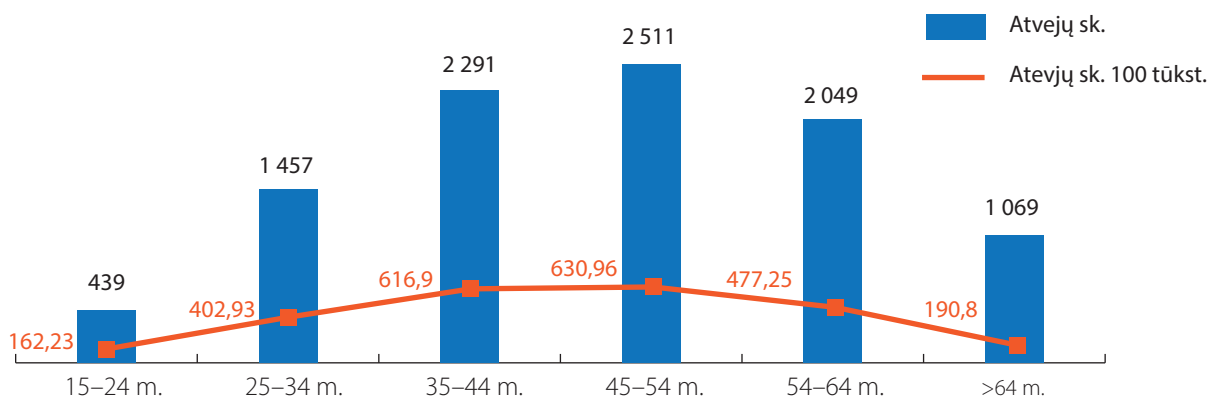

T51–T51.9 – Alkoholio toksinis poveikis; F10–F10.9 – Psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant alkoholį; F10.0 – Ūmi alkoholinė intoksikacija; F10.2 – Lėtinis alkoholizmas; F10.4 – Baltoji karštinė; F10.4–F10.7 – Alkoholinės psichozės; F10.0–F10.3 – Alkoholinė priklausomybė; G31.2 – Nervų sistemos degeneracija, sukelta alkoholio; G62.1 – Alkoholinė polineuropatija; I42.6 – Alkoholinė kardiomiopatija; K70 – Alkoholinė kepenų liga; K86.0 – Lėtinis alkoholinis pankreatitas

Higienos instituto duomenys

3.2.2 pav. Naujai susirgusių su alkoholio vartojimu susijusiomis ligomis asmenų skaičius, 2021 m.

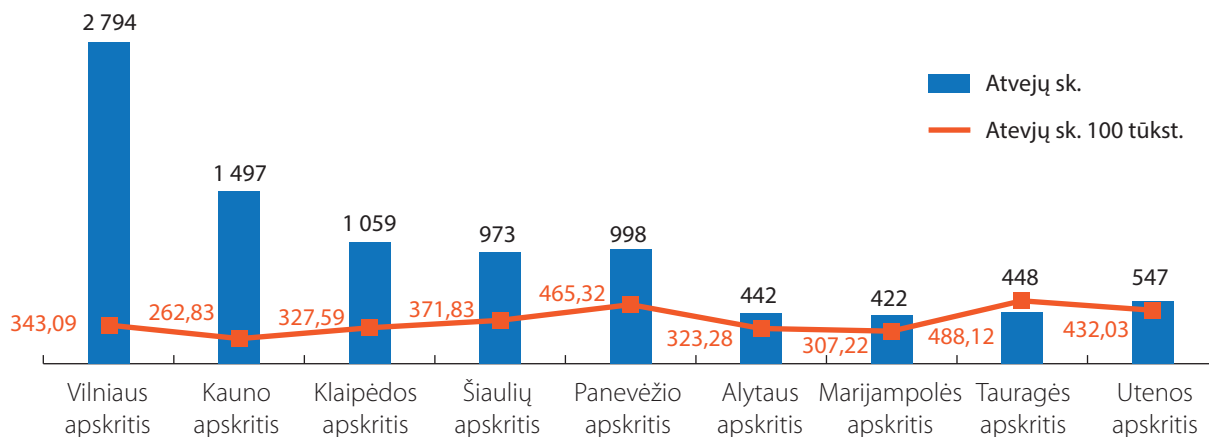
Vertinant sergamumą psichikos ir elgesio sutrikimais vartojant alkoholį pagal amžiaus grupes, daugiausiai naujų susirgimų registruota 35–54 metų amžiaus grupėje (4 802 atvejai), tai sudaro 49 % visų atvejų. Tarp jaunimo (15–24 metų amžiaus grupėje) registruoti 439 psichikos ir elgesio sutrikimai.

Higienos instituto duomenys

3.2.3 pav. Naujai susirgusių psichikos ir elgesio sutrikimais dėl alkoholio vartojimo asmenų skaičius pagal amžiaus grupes, 2021 m.

Daugiausia naujų susirgimų psichikos ir elgesio sutrikimais vartojant alkoholį registruota Vilniaus apskrityje (2 794 atvejai), tačiau vertinant susirgimus 100 tūkst. gyventojų, didžiausi rodikliai stebimi Tauragės (488,12 atvejų 100 tūkst. gyv.), Panevėžio (465,32 atvejų 100 tūkst. gyv.) ir Utenos (432,03 atvejų 100 tūkst. gyv.) apskrityse.

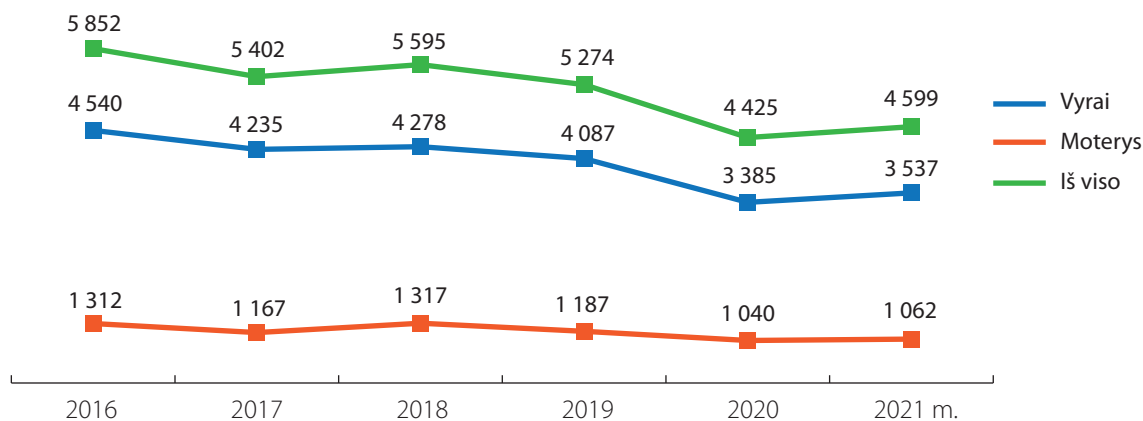
Higienos instituto duomenys

3.2.4 pav. Naujai susirgusių psichikos ir elgesio sutrikimais dėl alkoholio vartojimo asmenų skaičius pagal apskritis 2021 m.

3.3. Apsinuodijimai ir mirtys, susijusios su alkoholio vartojimu

Apsinuodijimai alkoholiu

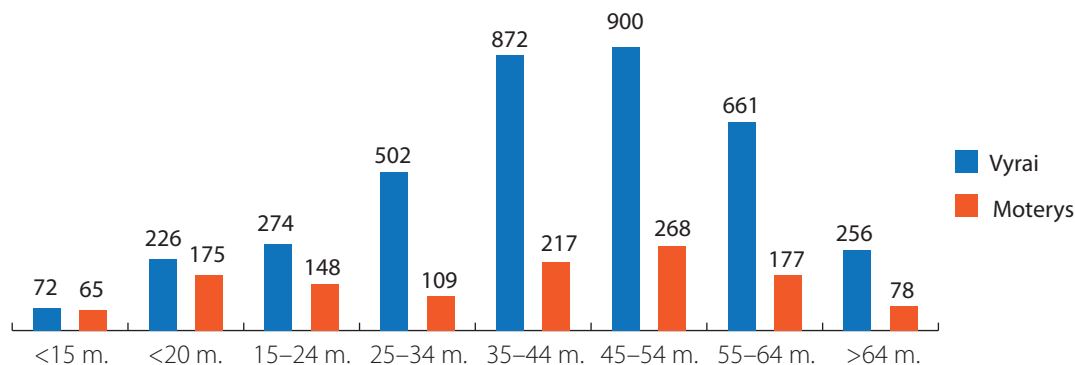
Higienos instituto duomenimis, 2021 m. į asmens sveikatos priežiūros įstaigas (stacionarus ir ambulatorinis gydymas) dėl apsinuodijimų alkoholiu buvo kreiptasi 4 599 kartus ir tai yra 4 % mažiau nei 2020 m. (2020 m. – 4 425). Nepaisant to, nuo 2016 m. stebima apsinuodijimų atvejų mažėjimo tendencija (3.3.1 pav.) 2021 m. iš viso užregistruota 3 537 vyrų ir 1 062 moterų apsinuodijimų alkoholiu atvejų arba 76,9 % ir 23,1 %. Vidutinis alkoholiu apsinuodijusių asmenų amžius 2021 m. – 43,8 m. (2020 m. – 43,1 m.). 2021 m. duomenimis, du trečdaliai (67 %) visų apsinuodijimų atvejų registruota miestuose, 33 % – kaimuose. Kaip ir 2020 m., taip ir 2021 m. duomenys rodo, kad daugiausia apsinuodijimų registruota Vilniaus (29 %) ir Šiaulių (21 %) miestuose, t. y. 1 352 ir 964 atvejai.

Higienos instituto duomenys

3.3.1 pav. Apsinuodijimų alkoholiu atvejai 2016–2021 m.

Pastebimas mažesnis apsinuodijimų atvejų skaičius tarp jaunuolių, kurie dar neturi teisės įsigyti alkoholio: 2021 m. buvo registruotas 401 apsinuodijimų alkoholiu asmenų iki 20 m. atvejis, 7 % mažiau nei 2020 m. (431 atvejai). Tai sudaro 8,7 % visų registruotų apsinuodijimų alkoholiu atvejų (2020 m. – 8,7 %). Atkreipiamas dėmesys, kad vertinant visus apsinuodijimus, vyrų atvejų skaičius viršija moterų apsinuodijimus tris kartus, tačiau jauname amžiuje skirtumas tarp lyčių nėra toks reikšmingas (3.3.2 pav.).

Higienos instituto duomenys

3.3.2 pav. Apsinuodijimų alkoholiu atvejai pagal lytį ir amžiaus grupes, 2021 m.

Mirtys, susijusios su alkoholio vartojimu

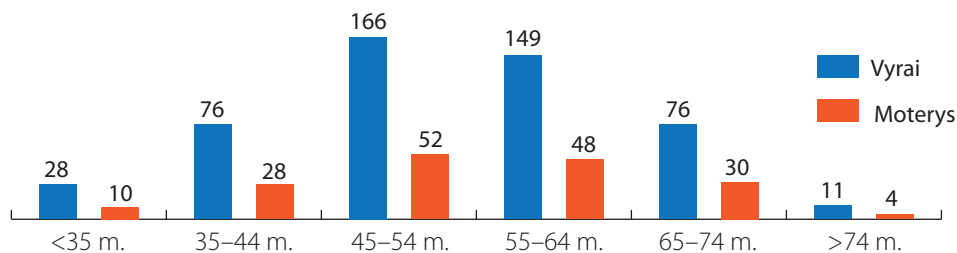
Higienos instituto duomenimis, 2021 m. 678 žmonės mirė dėl tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusių ligų, tai 80 atvejų arba 13 % daugiau nei 2020 metais. Per pastaruosius 10 metų mirusių dėl alkoholio vartojimo asmenų skaičius sumažėjo beveik trečdaliu, tačiau nuo 2019 m. stebimas mirčių skaičiaus augimas. Vyrų, mirusių dėl tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusių ligų, skaičius 2021 m. beveik 3 kartus didesnis nei moterų: iš viso užregistruoti 505 (74,5 %) vyrų mirties atvejai ir 173 (25,5 %) moterų (3.3.1 lent.).

3.3.1 lentelė. 2010–2021 m. mirę asmenys nuo alkoholio vartojimo sukeltų priežasčių pagal mirties priežastis ir lytį

	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Iš viso mirė	962	927	930	905	758	732	670	576	512	556	598	678
Iš jų vyrų	743	669	706	673	582	555	509	459	378	420	443	505
Iš jų moterų	219	258	224	232	176	177	161	117	134	136	155	173
Alkoholinė kardiomiopatija (I42.6)	130	118	137	101	98	87	82	72	53	65	61	72
Alkoholinė kepenų liga (K70)	445	454	445	469	339	319	309	245	225	226	301	346
Atsitiktinis apsinuodijimas alkoholiu ir jo poveikis (X45)	310	308	268	263	242	253	193	193	157	159	136	139
Kitos mirties priežastys	77	47	80	72	79	73	86	66	77	106	100	121

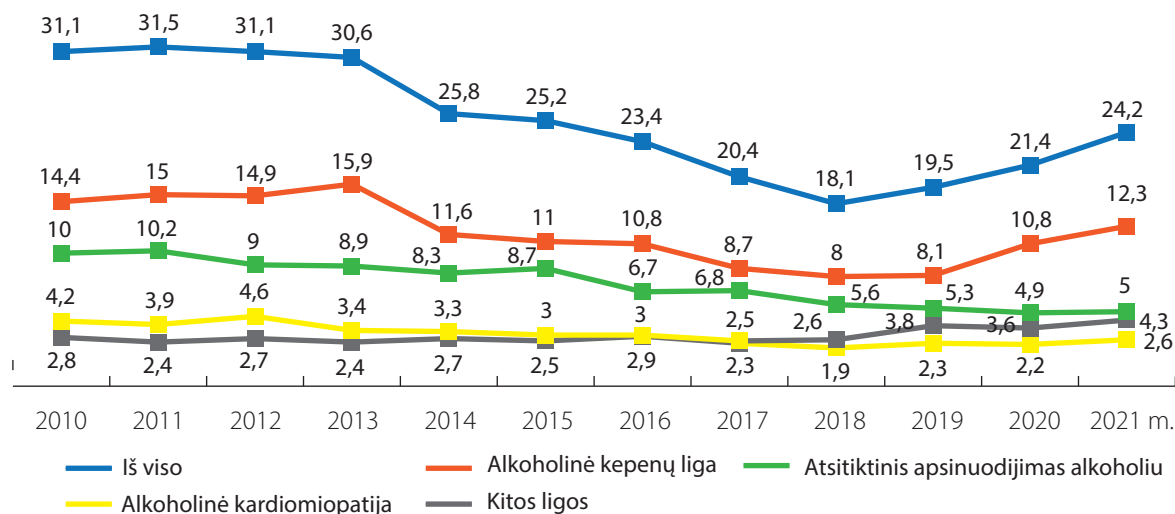
Higienos instituto duomenys

Pusę visų tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusių mirčių priežasčių sudarė alkoholinė kepenų liga (51,0 %), atsitiktinis apsinuodijimas alkoholiu – 20,5 %, alkoholinė kardiomiopatija – 10,6 %. Kitos mirties priežastys, tokios kaip psichikos ir elgesio sutrikimai, vartojant alkoholį, nervų sistemos degeneracija, sukelta alkoholio, alkoholio sukelta polineuropatija, alkoholinis pankreatitas, sudaro likusią dalį tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusių mirčių.

3.3.3 pav. Mirę asmenys nuo alkoholio vartojimo sukeltų priežasčių pagal lytį ir amžių, 2021 m.

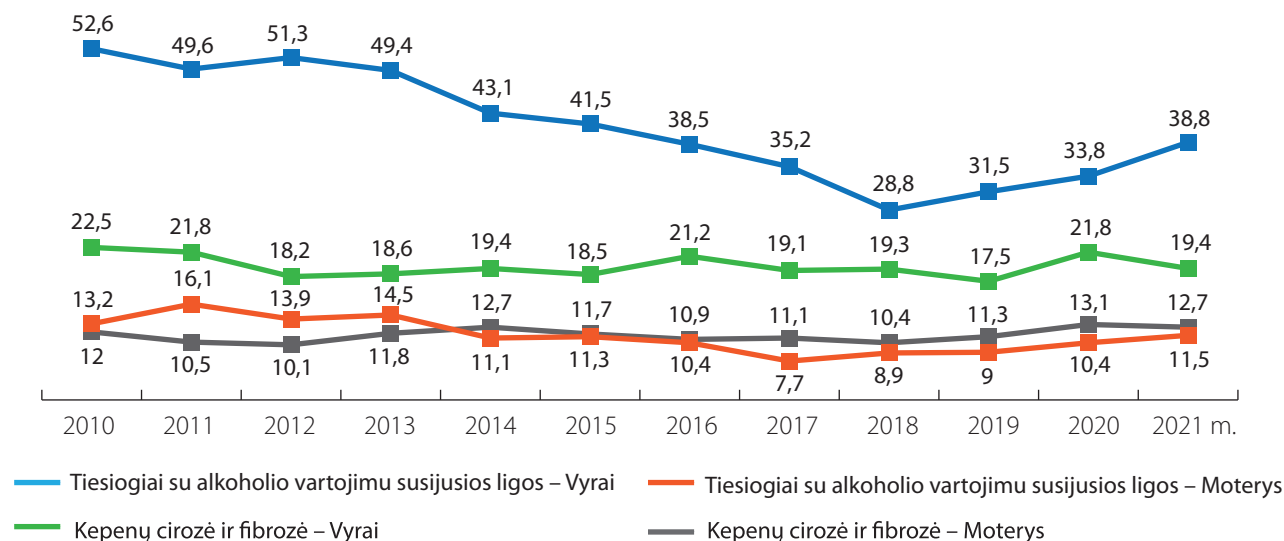
Vidutinis asmenų, mirusių nuo tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusių ligų, amžius 53,6 metų (2020 m. – 55 metai). Dažniausiai dėl alkoholio vartojimo sukeltų priežasčių miršta 45–64 metų amžiaus asmenys, tai sudaro 61,2 % visų dėl minėtų priežasčių mirčių atvejų (3.3.3 pav.).

Higienos instituto duomenys

3.3.4 pav. Mirtingumas dėl tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusių ligų (mirusių asmenų skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų), 2010–2021 m.

Išankstiniais duomenimis, 2021 m. vyrų mirtingumas dėl tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusių ligų 3,4 karto viršijo moterų (3.3.5 pav.). 2021 m. 100 tūkst. miesto gyventojų teko 23,4 mirusiojo dėl šių su alkoholio vartojimu susijusių ligų (2020 m. – 19,3), kaimo – 25,8 (2020 m. – 25,7).

Higienos instituto duomenys

3.3.5 pav. Vyrų ir moterų mirtingumas dėl tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusių ligų (mirusių asmenų skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų), 2010–2021 m.

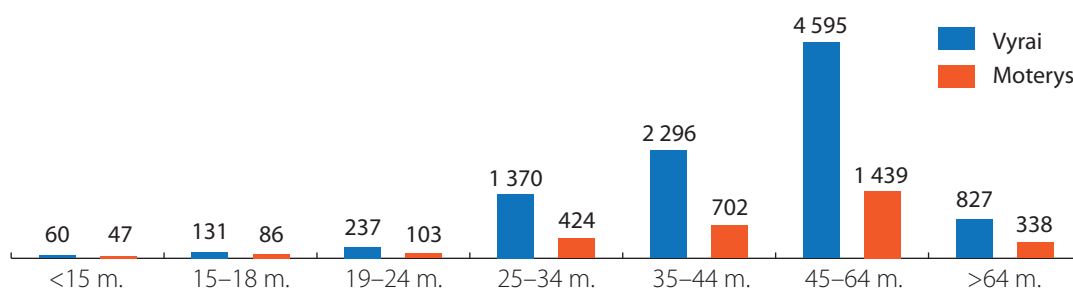
Valstybinės teismo medicinos duomenimis, 2021 m. buvo atlikti 5 276 mirusiųjų asmenų teismo medicininiai tyrimai, iš kurių buvo rasta 2 114 etilo alkoholio atvejų, tai sudaro 40,1 % nuo visų atliktų tyrimų. Kitų alkoholių ir alkoholio surogatų (izopropilo, metilo alkoholio, etilenglikolio) rasti 32 atvejai.

Tiesioginės mirties priežasties nuo ūmaus toksinio etilo alkoholio poveikio nustatyti 108 atvejai ir 32 atvejai, kai mirties priežastis buvo ūmus toksinis kitų alkoholių ir alkoholio surogatų poveikis. Esant kitoms mirties priežastims, lengvas neblaivumo laipsnis nustatytas 584 atvejais, vidutinis – 546 ir sunkus 571 atveju. Nustatyti 405 atvejai, kai alkoholio koncentracija nustatyta mažesnė nei 0,5 promilės ir neatitinka neblaivumo laipsnio nustatymo kriterijų.

Nepaisant 2021 m. ūgtelėjusio apsinuodijimų dėl alkoholio skaičiaus, nuo 2016 m. stebimi rodikliai rodo mažėjimo tendenciją. Vidutinis apsinuodijusių asmenų amžius išlieka gana stabilus, bet jaunuolių iki 20 metų apsinuodijimų dalis yra mažesnė, palyginti su ankstesniais metais. Per pastaruosius 10 metų mirusių dėl alkoholio vartojimo asmenų skaičius sumažėjo beveik trečdaliu, tačiau nuo 2019 m. stebėtas mirčių skaičiaus augimas 2021 m. toliau auga. Pusę visų tiesiogiai su alkoholio vartojimu susijusių mirčių priežasčių sudaro alkoholinė kepenų liga.

3.4. Teikiamos sveikatos priežiūros paslaugos dėl alkoholio vartojimo

Valstybinės ligonių kasos duomenimis, 2021 m. 12 565 asmenų (9 443 vyrai ir 3 122 moterų) kreipėsi dėl alkoholio vartojimo sąlygojamų ligų ir gavo Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšomis apmokamas paslaugas. Šiems asmenims buvo suteikta 42 890 paslaugų, kurių išlaidos apmokėjimui siekė 6,7 mln. eurų.

Valstybinės ligonių kasos duomenys

3.4.1 pav. Duomenys apie asmenis, kurie kreipėsi dėl alkoholio vartojimo sąlygojamų ligų ir gavo Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšomis apmokamas paslaugas 2021 m.

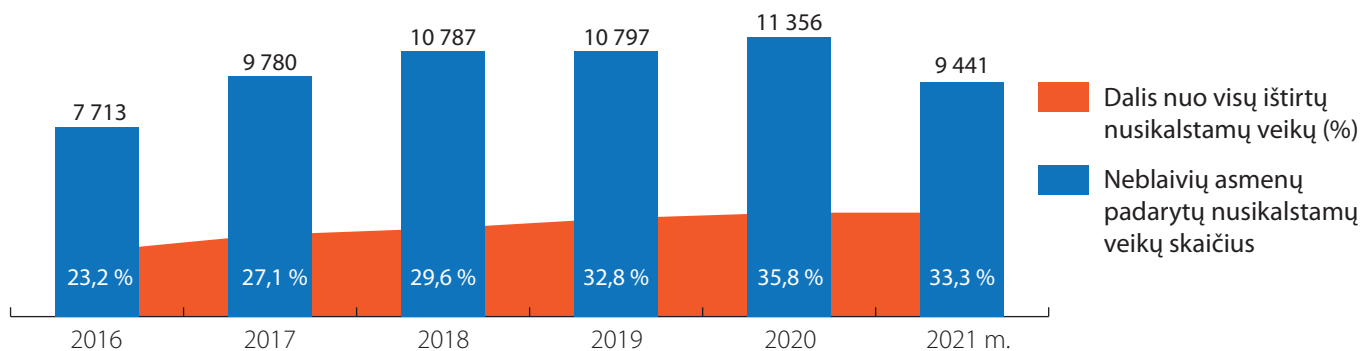
RPLC duomenimis, 2021 m. buvo registruoti dar 438 asmenys, kurie kreipėsi dėl psichikos ir elgesio sutrikimų dėl alkoholio vartojimo, tačiau nėra drausti Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžeto lėšomis. 82 % šių asmenų sudarė vyrai, dauguma jų (70 %) priklauso 35–64 metų amžiaus grupei.

RPLC taip pat pranešė apie 2 290 gydymo atvejų asmenų, kurie kreipėsi dėl psichikos ir elgesio sutrikimų dėl alkoholio vartojimo neatskleidžiant asmens tapatybės. Daugiausia šių asmenų gydomi Vilniaus filiale – 1 258 gydymo atvejai.

Būtinoji pagalba apsinuodijimų psichoaktyviosiomis medžiagomis ir sunkios abstinencijos atvejais teikiama ASPĮ pagal būtinosios medicinos pagalbos indikacijas. Asmeniui dėl užsitęsusio alkoholio vartojimo, jeigu asmens būklė neatitinka būtinosios pagalbos teikimo indikacijų, gydymas dažnai tampa sunkiai prieinamas. Lengvos ir vidutinės abstinencijos gydymas yra kompensuojamas iš PSDF tik tais atvejais, kai gydymas vykdomas planine tvarka, gali būti prieinamas kaip mokama paslauga valstybinėse ASPĮ arba teikiamas privačiose ASPĮ, o tai apsunkina paties pirmojo gydymo etapo prieinamumą asmeniui.

3.5 Neblaivių asmenų įvykdytos nusikalstamos veikos

Vidaus reikalų ministerijos pateiktais Nusikalstamų veikų žinybinio registro (toliau – NVŽR) duomenimis³³, 2021 m. Lietuvoje buvo ištirta 9 441 nusikalstama veika, kurią padarius įtariamais (kaltinami) neblaivūs asmenys. Nusikaltimai sudarė 96,7 % šių veikų, o baudžiamieji nusižengimai – 3,3 %. Nors pačių nusikalstamų veikų, kurias padarė neblaivūs asmenys, skaičius buvo mažesnis nei 2018–2020 m., pastebima, kad pastaraisiais metais padidėjo neblaivių asmenų padaromų nusikalstamų veikų dalis (skaičiuojant nuo visų tais metais padarytų nusikalstamų veikų skaičiaus) (žr. 3.5.1 pav.). 2012–2017 m. neblaivūs asmenys padarė apie ketvirtadalį visų ištirtų nusikalstamų veikų, o 2018–2021 m. jau apie trečdalį (2021 m. – 33,3 %).

Vidaus reikalų ministerijos pateikti NVŽR duomenys

3.5.1 pav. Ištirtos nusikalstamos veikos, kurias padarę įtariamais (kaltinami) neblaivūs asmenys (2016–2021 m.)

Kas trečia 2021 m. ištirta nusikalstama veika (arba 3066 veikos), kurią padarė įtariamais (kaltinami) neblaivūs asmenys, buvo fizinio skausmo sukėlimas ir nežymus sveikatos sutrikdymas. Kitos nusikalstamos veikos, kurių padarymu įtariamais neblaivūs asmenys, dažnu atveju taip pat buvo smurtinio pobūdžio: 150 grasinimo nužudyti ar sunkiai sutrikdyti sveikatą atvejais, 356 nesunkūs sveikatos sutrikdymai, 53 sunkūs sveikatos sutrikdymai ir 49 nužudymai (žr. 3.5.1 lentelę). Nuo 2012 m. Lietuvoje mažėjo tam tikrų turbinio pobūdžio nusikalstamų veikų dalis, ypač šių veikų sumažėjo 2021 m., kai buvo ištirtos 265 vagystės – perpus mažiau nei 2016–2020 m.

Remiantis Vidaus reikalų ministerijos pateiktomis NVŽR duomenimis, 2021 m. Lietuvoje iš viso 8 285 asmenys buvo įtarti (apkaltinti) padarę nusikalstamas veikas būdami neblaivūs (17,5 % mažiau nei 2020 m.), tai sudarė 37,5 % visų tais metais nusikalstamas veikas padariusių asmenų (žr. 3.5.2 pav.).

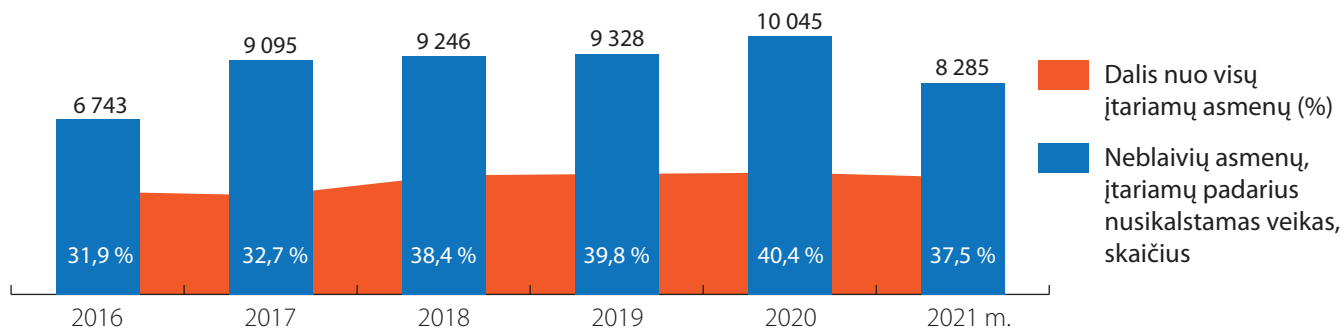
Svarbu atkreipti dėmesį, kad nuo 2017 m. yra stebimas nusikalstamas veikas padariusių neblaivių asmenų skaičiaus didėjimas ir labai išaugo neblaivių asmenų padarytų nusikalstamų veikų skaičius. Šis pokytis sietinas su tuo, kad nuo 2017 m. sausio 1 d. administracinis nusižengimas asmeniui, vairavusiam transporto priemonę, kurio neblaivumas vairavimo metu buvo daugiau negu 1,5 promilės, buvo kriminalizuotas ir užtraukia nebe administracinę, o baudžiamąją atsakomybę pagal BK 281 str. 7 d. (nesunkus nusikaltimas). Vis dėlto, palyginti su 2017–2020 m. laikotarpiu, 2021 m. buvo nustatyta mažiau nusikalstamas veikas padariusių neblaivių asmenų ir pačių veikų.

33 Vidaus reikalų ministerijos parengta 2005–2021 m. statistinių duomenų apie neblaivių asmenų padaromas nusikalstamas veikas ir jų sukeltus kelių eismo įvykius analizė. https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Tyrimai/Neblaivi%C5%B3%20asmen%C5%B3%20padaromos%20NV%202005-2021.pdf

3.5.1 lentelė. Nusikalstamų veikų, kurių padarymu įtariami (kaltinami) neblaivūs asmenys, skaičius pagal veikų rūšis (2016–2021 m.)

Nusikalstamų veikų rūšys	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Nužudymai	92	78	72	66	52	49
Sunkūs sveikatos sutrikdymai	97	89	103	76	75	53
Nesunkūs sveikatos sutrikdymai	471	449	448	434	410	356
Fizinio skausmo sukėlimai ar nežymūs sveikatos sutrikimai	4139	3957	4312	3775	4079	3066
Grasinimai nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą	435	417	384	267	205	150
Išžaginimai	46	25	42	27	19	24
Seksualiniai prievartavimai	31	26	30	25	13	26
Vagystės	606	569	532	447	435	265
Plėšimai	145	140	125	80	91	48
Turto prievartavimai	3	4	10	4	5	4
Turto sunaikinimai ar sugadinimai	112	119	208	185	198	169
Viešosios tvarkos pažeidimai	621	598	586	555	476	338

Vidaus reikalų ministerijos pateikti NVŽR duomenys

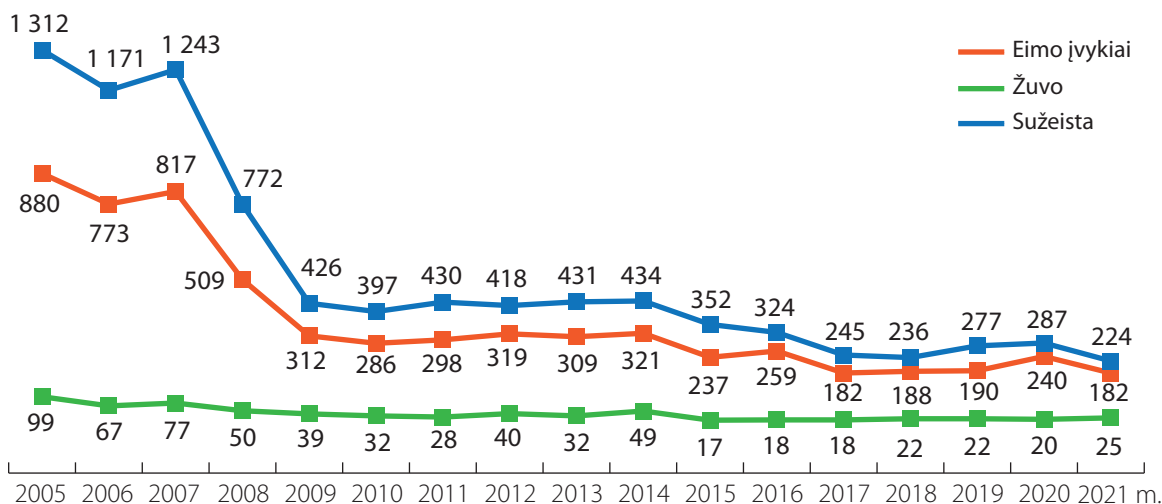
Vidaus reikalų ministerijos pateikti NVŽR duomenys

3.5.2 pav. Asmenys, įtariami (kaltinami) neblaivūs padarę nusikalstamas veikas (2016–2021 m.)

Pastebima ilgametė tendencija, kad vyrai kur kas dažniau nei moterys padaro nusikalstamas veikas būdami neblaivūs. 2021 m. nustatyta 7 513 (90,7 %) vyrų ir 772 (9,3 %) moterys, įtariamų (kaltinamų) padarius nusikalstamas veikas. Vertinant pagal amžių, 2021 m. 71 (0,9 %) įtariamasis buvo 14–17 metų (nepilnamečiai), 1 735 (21 %) įtariamieji buvo 18–29 metų, 2 373 (28,6 %) – 30–39 metų, 1 965 (23,7 %) – 40–49 metų, 1 467 (17,7 %) – 50–59 metų, kiti 674 (8,1 %) – vyresni nei 60 metų. Pastebima, kad nuo 2013 m. Lietuvoje nuosekliai mažėja neblaivių nusikalstamų veikų padarymu įtariamų (kaltinamų) nepilnamečių.

Neblaivių asmenų sukelti kelių eismo įvykiai

Remiantis Informatikos ir ryšių departamento duomenimis, 2021 m. iš viso buvo nustatyta 4 230 atvejų, kai transporto priemonės vairavo neblaivūs asmenys. Vidaus reikalų ministerijos pateiktais duomenimis, dėl neblaivių vairuotojų kaltės 2021 m. įvyko 182 eismo įvykiai (t. y. 8,5 % visų eismo įvykių, kilusių dėl vairuotojų kaltės), jų metu žuvo 25 asmenys (21 % eismo įvykiuose žuvusiųjų), dar 224 asmenys buvo sužeisti (8,8 % visų sužeistųjų). Lyginant 2005–2021 m. laikotarpio duomenis, stebimos teigiamos tendencijos – nuo 2005 m. dėl neblaivių vairuotojų kaltės įvykusių eismo įvykių sumažėjo 79,3 %, juose žuvusiųjų – 74,7 %, o sužeistųjų – 82,9 % (žr. 3.5.3 pav.).

Vidaus reikalų ministerijos pateikti duomenys

3.5.3 pav. Dėl neblaivių vairuotojų kaltės kilę eismo įvykiai, jų metu žuvę ir sužeisti asmenys (2005–2021 m.)

Lyginant 2005–2021 m. duomenis, stebimos teigiamos tendencijos: nuo 17,6 % iki 8,5 % sumažėjo eismo įvykių, kilusių dėl neblaivių vairuotojų kaltės, dalis (skaičiuojant nuo visų dėl vairuotojų kaltės kilusių eismo įvykių), ir nuo 19,2 % iki 8,8 % sumažėjo sužeistų asmenų dalis (skaičiuojant nuo visų eismo įvykiuose nukentėjusių asmenų). Vis dėlto žuvusiųjų atveju teigiamų pokyčių nėra: 2015 m. šis rodiklis buvo 19,3 %, o 2021 m. – 21 %.

2021 m. iš viso buvo užregistruotas 31 eismo įvykis dėl neblaivių pėsčiųjų kaltės (22,8 % visų eismo įvykių dėl pėsčiųjų kaltės), kurių metu žuvo 3 asmenys, o sužeista 30 asmenų. Taip pat buvo užregistruoti 39 eismo įvykiai dėl neblaivių dviratininkų kaltės (15,3 % visų eismo įvykių dėl dviratininkų kaltės), kurių metu 2 asmenys žuvo, dar 38 buvo sužeisti.

Nors, palyginti su praėjusiais metais, 2021 m. sumažėjo neblaivių asmenų padarytų nusikalstamų veikų skaičius ir jas padariusių neblaivių asmenų skaičius, bet per pastaruosius kelerius metus padidėjo neblaivių asmenų padaromų nusikalstamų veikų dalis (skaičiuojant nuo visų tais metais padarytų nusikalstamų veikų). Lietuvoje neblaivūs asmenys padarė kas trečią ištirtą nusikalstamą veiką – iš viso 9 441 nusikalstamą veiką. 2021 m. iš viso buvo nustatyti 8 285 asmenys, padarę nusikalstamas veikas būdami neblaivūs (17,5 % mažiau nei prieš metus), didžioji dauguma jų buvo vyrai. Nors 2021 m. Lietuvoje sumažėjo eismo įvykių, kuriuos sukėlė neblaivūs vairuotojai, bei tokiuose eismo įvykiuose sužeistų asmenų dalis, bet vis dar kas penktas eismo įvykiuose žuvęs asmuo žuvo dėl neblaivių vairuotojų kaltės.

3.6. Priklausomybės nuo alkoholio susirgimų epidemiologija laisvės atėmimo vietų įstaigose

Kalėjimų departamento duomenimis, bendras asmenų skaičius laisvės atėmimo vietos įstaigose 2021 m. buvo 4 689. Iš visų asmenų, registruotų per ataskaitinius metus dėl psichikos ir elgesio sutrikimų vartojant alkoholį (916), 93,4 % sudaro vyrai ir 6,6 % – moterys. Vis dėlto naujų pirmą kartą registruotų dėl šių sutrikimų vartojant alkoholį asmenų skaičius siekia 106, iš kurių vien tik vyrai.

3.6.1 lentelė. Asmenų, kuriems nustatyti psichikos ir elgesio sutrikimai vartojant alkoholį, skaičius laisvės atėmimo vietose įstaigose, 2021 m.

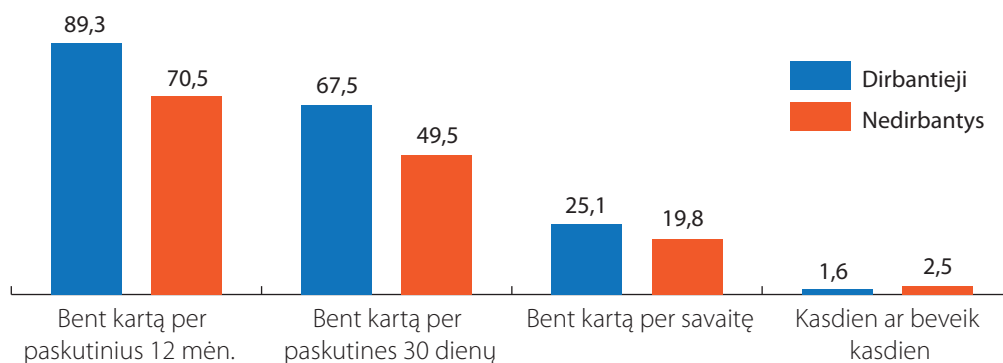
	Vyrai	Moterys	Iš viso
Bendras asmenų skaičius laisvės atėmimo vietose gruodžio 31 d.	4 472	217	4 689
Asmenų, registruotų dėl psichikos ir elgesio sutrikimų vartojant alkoholį, skaičius gruodžio 31 d.	346	29	375
Visų asmenų, registruotų per ataskaitinius metus dėl psichikos ir elgesio sutrikimų vartojant alkoholį, skaičius	856	60	916
Pirmą kartą registruotų asmenų dėl psichikos ir elgesio sutrikimų vartojant alkoholį, skaičius per ataskaitinius metus	106	0	106

Kalėjimų departamento duomenys

3.7. Alkoholio vartojimo problema darbo vietose

Alkoholio vartojimas yra vienas svarbiausių prastą sveikatą ir priešlaikinę mirtį lemiantis rizikos veiksnys 25–59 m. amžiaus gyventojų grupėje, kurioje yra didžiausias dirbančiųjų skaičius³⁴. Skaičiuojama, kad Europoje 5–20 % dirbančiųjų asmenų turi rimtų su alkoholio vartojimu susijusių problemų³⁵. Piktnaudžiavimas alkoholiu dažnai būna susijęs ir su problemomis darbe: mažesniu produktyvumu, prastesne atliktų užduočių kokybe, sutrikusiu situacijos vertinimu, sprendimų priėmimo pablogėjimu, klaidų padažnėjimu, vėlavimu ar neatvykimu į darbą, socialinėmis problemomis darbo vietoje, nelaimingais atsitikimais ir ligomis. Alkoholio vartojimas, ypač sunkus girtavimas, padidina ir nedarbo riziką. Alkoholio vartojimo keliamos problemos gali būti tiesioginės arba netiesioginės. Tiesioginės problemos darbe pasireiškia dėl intoksikacijos alkoholiu ir pagirių, o netiesioginės problemos yra su alkoholio vartojimu siejamų ligų ir sutrikimų rezultatas. Nesaikingai alkoholį vartojančio asmens buvimas neigiamai paveikia platesnę psichosocialinę aplinką, sukuria darbo vietos nesaugumo problemą, prastesnę darbuotojų psichologinę savijautą^{36, 37, 38}.

2021 m. NTAKD užsakytu atlikto GPS tyrimo duomenimis, alkoholio vartojimas yra labiau paplitęs tarp dirbančių nei nedirbančiųjų asmenų. Bent kartą per paskutinius 12 mėnesių alkoholį vartojo 89 % dirbančiųjų ir 70,5 % nedirbančiųjų apklaustųjų, bent kartą per paskutines 30 dienų – 67,5 % dirbančiųjų ir 49,5 % nedirbančiųjų, bent kartą per savaitę – 25 % dirbančiųjų ir 20 % nedirbančiųjų, o kasdien ar beveik kasdien – 1,6 % dirbančiųjų ir 2,5 % nedirbančiųjų apklaustųjų (žr. 3.7.1 pav.). Nesaikingai alkoholį bent kartą per mėnesį vartojo 23,5 % dirbančiųjų ir 15 % nedirbančiųjų gyventojų, o bent kartą per savaitę – 7 % dirbančiųjų ir 6,5 % nedirbančiųjų gyventojų.

3.7.1 pav. Alkoholio vartojimo paplitimas tarp dirbančiųjų ir nedirbančiųjų gyventojų (2021 m., N=2499, %)

34 Anderson P., Moller L., Galea G. Alkoholis Europos Sąjungoje. Vartojimas, žala ir politikos priemonės. Pasaulio sveikatos organizacija, 2012.

35 European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (2022), Workplaces and drugs: health and social responses, https://www.emcdda.europa.eu/publications/mini-guides/workplaces-and-drugs-health-and-social-responses_en

36 Tobutt M. C. Alcohol at work: managing alcohol problems and issues in the workplace, 2012.

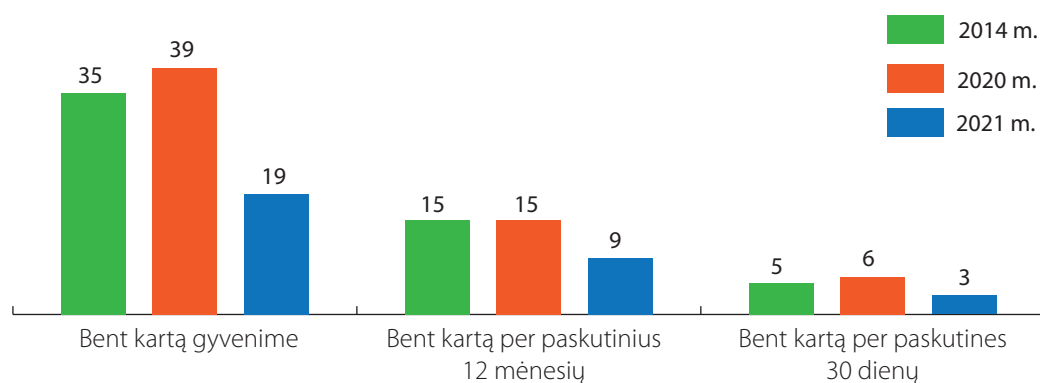
37 Tamutienė I., Stumbrys D. Ką apie alkoholio vartojimo kultūrą atskleidžia darbuotojų blaivumo patikros rezultatai Lietuvos įmonėse? Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas, 2019 10(2).

38 European Prevention Curriculum: a handbook for decision-makers, opinion-makers and policy-makers in science-based prevention of substance use. EMCDDA, 2019.

Minėto tyrimo duomenimis, didesnė dalis dirbančių vyrų nei moterų vartojo alkoholį bent kartą per paskutinius 12 mėnesių (91 % vyrų ir 87 % moterų), bent kartą per paskutines 30 dienų (76 % vyrų ir 58 % moterų) ir bent kartą per savaitę (37 % vyrų ir 11,5 % moterų). Dirbantys vyrai taip pat dažniau nei dirbančios moterys nesaikingai vartojo alkoholį: 13 % vyrų ir 3% moterų bent kartą per savaitę nesaikingai vartojo alkoholį.

Neblaivumas darbe – viena iš didžiausių grėsmių įvykti nelaimingiems atsitikimams darbe. Vartojant alkoholį sulėtėja reakcija, neblaivaus darbuotojo elgesys dažnai būna neadekvatus, neįvertinama situacija bei pavojus savo ir kitų gyvybei. Lietuvos Respublikos valstybinės darbo inspekcijos duomenimis, 2021 m. nelaimingų atsitikimų darbe metu žuvo 8 neblaivūs darbuotojai ir buvo sunkiai pakenkta 2 neblaivių darbuotojų sveikatai. Taip pat užfiksuota 11 lengvų nelaimingų atsitikimų, kurių metu nukentėjo neblaivūs asmenys. Tai sudarė 0,2% visų šalyje įvykusių ištirtų lengvų, 1,6 % sunkių ir 19,1 % mirtinų nelaimingų atsitikimų darbe. Tad kas penktas per nelaimingą atsitikimą darbe žuvęs darbuotojas buvo neblaivus. Visi neblaivūs asmenys, kurie 2021 m. nukentėjo nuo nelaimingų atsitikimų darbe, buvo vyrai. 2021 m. buvo užfiksuoti ir 4 nelaimingi atsitikimai pakeliui į ar iš darbo, kurių metu nukentėjo neblaivūs asmenys: 2 lengvi ir 2 mirtini nelaimingi atsitikimai. 18,2 % per nelaimingą atsitikimą pakeliui į ar iš darbo žuvusių darbuotojų buvo neblaivūs.

NTAKD vykdytų tyrimų duomenimis, palyginti su 2014 m.³⁹ ir 2020 m.⁴⁰ NTAKD užsakymu vykdytų apklausų duomenimis, 2021 m. sumažėjo alkoholį darbe vartojusių dirbančių gyventojų dalis. 2021 m. bent kartą gyvenime alkoholį darbe vartoję nurodė 19 % dirbančiųjų (2014 m. – 35 %, 2020 m. – 39 %), bent kartą per paskutinius 12 mėnesių – 9 % (2014 m. ir 2020 m. po 15 %), bent kartą per paskutines 30 dienų – 3 % (2014 m. – 5 %, 2020 m. – 6 %) (žr. 3.7.2 pav.).

3.7.2 pav. Alkoholio vartojimo darbe paplitimas tarp dirbančiųjų 2014 m., 2020 m. ir 2021 m., % (procentas apskaičiuotas nuo respondentų, kurie nurodė, kad dirba)

2018 m. atliktų blaivumo patikros testų skirtingose Lietuvos įmonėse duomenų analizė atskleidė, kad 0,32 % visų blaivumo patikros testų buvo teigiami. Pirmadienis iš kitų savaitės dienų išsiskyrė itin aukštomis rodiklio reikšmėmis. Tai liudija žalingo alkoholio vartojimo kultūros laisvalaikio apraiškas Lietuvoje ir iš to išplaukiančią alkoholio žalą darbui. Alkoholio žala darbui siejama ne tik su girtumu, bet ir pagirių sindromo keliamomis pasekmėmis⁴¹.

Darbovietės aplinka taip pat gali padidinti alkoholio vartojimo sutrikimų ir priklausomybės nuo alkoholio riziką. Yra išskiriama nemažai rizikos veiksnių, susijusių su darbo vieta, kurie gali paskatinti darbuotojų alkoholio vartojimą, pavyzdžiui, alkoholio vartojimo priimtumas (palankus požiūris) ir prieinamumas darbovietėje⁴². Įvairūs tyrimai patvirtina, kad stresas darbe yra susijęs su gausesniu alkoholio vartojimu, padidėjusia žalingo

39 NTAKD užsakymu atliktas tyrimas „Tabako, alkoholio ir kanapių vartojimo paplitimo tarp suaugusių Lietuvos gyventojų, jų požiūrio į tabako, alkoholio ir narkomanijos prevencijos priemonių efektyvumą tyrimas“, 2014 m.

40 NTAKD užsakymu atliktas tyrimas „Tabako gaminių ir alkoholio vartojimo prevencijos ir kontrolės priemonių efektyvumo ir požiūrio vertinimas“, 2020 m. <https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/Ataskaita.pdf>

41 Tamutienė I., Stumbrys D. Ką apie alkoholio vartojimo kultūrą atskleidžia darbuotojų blaivumo patikros rezultatai Lietuvos įmonėse? Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas, 2019 10 (2). <https://doi.org/10.7220/2335-8777.10.2.3>

42 Jacobs P., Schain L. Alcohol abuse in the workplace: developing a workable plan of action. Research in Business and Economics Journal, 2 (2010): 1-9. <http://www.aabri.com/manuscripts/09266.pdf>

alkoholio vartojimo rizika ir priklausomybė nuo alkoholio⁴³, o darbo vietose vykdomos streso valdymo programos perpus sumažina problemingą alkoholio vartojimą ir neatvykimų į darbą dėl pagirių skaičių⁴⁴.

Darbuotojų alkoholio vartojimas gali neigiamai atsiliiepti darbo kokybei, darbuotojų tarpusavio santykiams, būti nelaimingų atsitikimų priežastimi, neigiamai atsiliiepti darbovietės įvaizdžiui ir padidinti nedarbo riziką. Kita vertus, nepalanki darbovietės aplinka gali padidinti darbuotojų alkoholio vartojimo sutrikimų ir priklausomybės nuo alkoholio riziką. 2021 m. Lietuvoje dėl nelaimingų atsitikimų darbe žuvo 8 neblaivūs darbuotojai, tai sudarė net 19,1 % visų tais metais įvykusių mirtinų nelaimingų atsitikimų darbe. 2021 m. atlikto GPS tyrimo duomenimis, bent kartą per paskutinius metus alkoholį darbe vartojo 9 % dirbančių 15–64 m. Lietuvos gyventojų.

3.8. Kita informacija, susijusi su alkoholio vartojimo padariniais

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2021 m. buvo registruota 11 479 šeimos, kurioms taikoma atvejo vadyba (400 šeimų daugiau nei 2020 m.), iš kurių 3 987 šeimoms (2020 m. – 4 581) atvejo vadyba taikoma dėl galimos ar esamos tėvų priklausomybės nuo alkoholio, tai sudaro 34,7 %, 2020 m. – 41,3 %. Ketvirtadalis visų šeimų, kurioms taikoma atvejo vadyba dėl galimos ar esamos tėvų priklausomybės nuo alkoholio, registruota Vilniaus apskrityje (954 šeimos, 2020 m. – 896 šeimos).

NTAKD užsakymu 2021 m. atliktas tyrimas „Alkoholio vartojimo daromos žalos sveikatai ir ūkiui vertinimas: mirtingumo ir prarasto produktyvumo analizė“⁴⁵. Tyrimo analizuojami 2020 m. moksliniai straipsniai, literatūra, susijusi su alkoholio vartojimo sąlygota socialine ar ekonomine žala Lietuvoje, tyrimų rezultatai bei su alkoholio vartojimu susijusio mirtingumo ir prarasto produktyvumo analizės rezultatai.

Tyrimo metu nustatyta, kad 3 033 mirtys arba 7 % nuo visų 2020 m. mirčių galėjo būti siejamos su alkoholio vartojimu. Taip pat apskaičiuota, kad prarastas produktyvumas (neuždirbtos pajamos iki pensijos) dėl priešlaikinių mirčių, siejamų su alkoholio vartojimu, galėjo siekti daugiau kaip 231 mln. eurų arba 0,47 % nuo tų metų Lietuvos BVP. Nors bendras alkoholio vartojimo sąlygojamas mirtingumas 2020 m. yra panašus kaip ir 2015–2016 m., tačiau jis vis dėlto sumažėjo dviejose iš trijų su alkoholiu susijusių mirčių grupių (sumažėjo tik alkoholio vartojimo sąlygojamų mirties priežasčių ir iš dalies alkoholio vartojimo sąlygojamų išorinių mirties priežasčių grupėse), o išaugo – iš dalies alkoholio vartojimo sąlygojamų mirčių grupėje.

43 Anderson P., Moller L., Galea G. Alkoholis Europos Sąjungoje. Vartojimas, žala ir politikos priemonės. Pasaulio sveikatos organizacija, 2012. https://www.ntakk.lt/wp-content/uploads/Alcohol_in_EU_LT.pdf

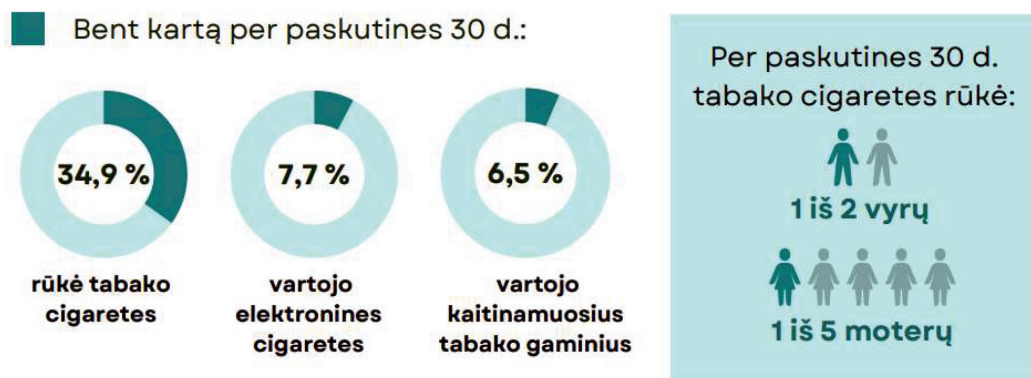
44 Anderson P., Baumberg B. Alcohol in Europe. A Public Health Perspective. A report for the European Commission. Institute of Alcohol Studies, UK, 2006.

45 NTAKD užsakymu atliktas tyrimas „Alkoholio vartojimo daromos ekonominės žalos sveikatai ir ūkiui vertinimas: mirtingumo ir prarasto produktyvumo analizė“, 2021 m. https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/NTAKD%20alkoholio%20zalos%20sveikatai%20vertinimas%202021_11_30.pdf

IV. TABAKO VARTOJIMO ŽALA

4.1. Tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių vartojimo paplitimas

NTAKD užsakymu 2021 m. atlikto GPS tyrimo duomenimis, bent kartą gyvenime buvo rūkę 65,2 % 15–64 metų amžiaus Lietuvos gyventojų. Nė karto nebandžiusių vartoti tabako gaminių buvo 34,8 %. Per paskutinius 12 mėnesių rūkė 38,5 % 15–64 metų amžiaus Lietuvos gyventojų, per paskutines 30 dienų – 34,9 %, o kasdien – 31,1 %. Rūkymas buvo labiau paplitęs tarp vyrų nei tarp moterų (žr. 4.1.1 pav. ir 4.1.1 lentelę). Rūkymas per paskutinius 12 mėnesių ir per paskutiniąsias 30 dienų labiau paplitęs tarp 25–54 metų bei tarp žemesnio išsilavinimo respondentų.

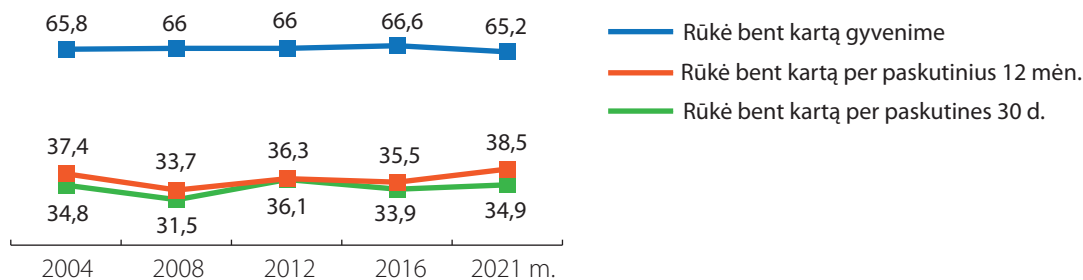

4.1.1 pav. Rūkymo paplitimas tarp 15–64 m. Lietuvos gyventojų, 2021 m.

4.1.1 lentelė. Respondentų, rūkusių (cigaretes, cigarus, pypkes), pasiskirstymas pagal amžių ir lytį, 2004–2021 m., %

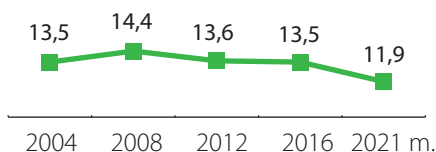
		15–64 m.			15–34 m.			35–64 m.		
		Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso
Bent kartą gyvenime	2021 m.	80,0	50,3	65,2	74,5	48,0	61,9	83,4	51,6	67,0
	2016 m.	81,7	52,4	66,6	76,7	57,1	67,2	85,0	49,8	66,2
	2012 m.	80,3	52,6	66,0	73,8	59,0	66,5	85,3	48,6	65,7
	2008 m.	74,3	58,8	66,0	74,8	68,7	71,6	73,9	50,8	61,5
	2004 m.	80,9	51,9	65,8	79,3	66,0	72,6	82,3	41,9	60,7
Bent kartą per paskutinius metus	2021 m.	53,1	23,9	38,5	47,7	23,6	36,3	56,4	24,0	39,7
	2016 m.	51,1	20,8	35,5	45,5	24,3	35,2	54,9	18,8	35,7
	2012 m.	49,6	23,8	36,3	44,7	26,8	36,0	53,4	21,9	36,6
	2008 m.	43,1	25,5	33,7	43,3	30,8	36,7	43,1	21,2	31,4
	2004 m.	51,7	24,3	37,4	49,4	32,6	41,0	53,5	18,3	34,7
Bent kartą per paskutinį mėnesį	2021 m.	49,2	20,5	34,9	41,8	17,6	30,4	53,6	22,1	37,4
	2016 m.	49,2	19,5	33,9	43,7	22,8	33,5	52,9	17,7	34,1
	2012 m.	49,4	23,5	36,1	44,4	26,3	35,6	53,3	21,6	36,4
	2008 m.	40,5	23,5	31,5	40,6	27,8	33,8	40,5	20,1	29,6
	2004 m.	48,6	22,1	34,8	45,9	28,9	37,4	50,7	17,3	32,9
Kasdien	2021 m.	45,2	17,0	31,1	34,7	13,5	24,7	51,6	18,8	34,7

Rūkymas bent kartą gyvenime nuo 2004 m. išliko beveik nepakitęs. Nedaug keitėsi ir bent kartą per paskutinius metus ar per paskutines 30 dienų rūkusių gyventojų dalis (žr. 4.1.2 pav.).

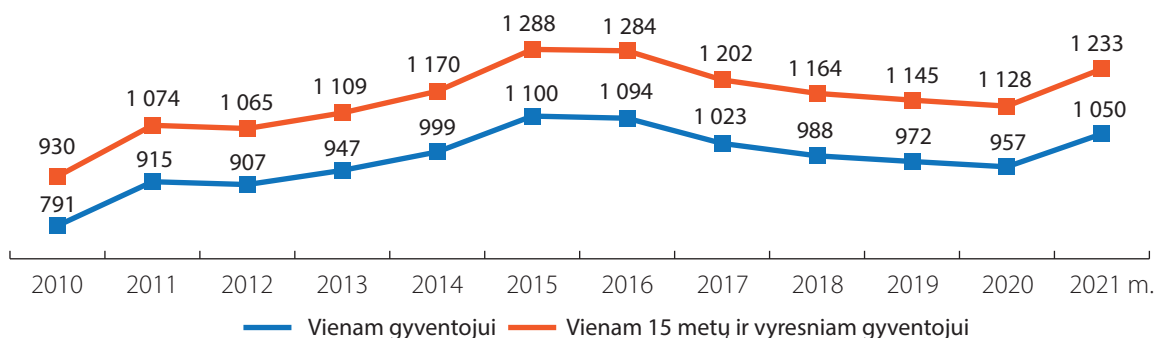
4.1.2 pav. Rūkymo paplitimas tarp 15–64 m. Lietuvos gyventojų, 2004–2021 m., %

2021 m. GPS tyrimo duomenimis, rūkančių gyventojų per dieną surūkomų cigarečių skaičiaus vidurkis buvo 11,9 vnt. (moterų – 9,1 vnt., vyrų – 13,4 vnt.). Pastebimos teigiamos tendencijos – per dieną surūkomų cigarečių skaičiaus vidurkis sumažėjo nuo 13,5 vnt. 2004 m. ir 2016 m. iki 11,9 vnt. 2021 m. (žr. 4.1.3 pav.).

4.1.3 pav. Rūkančių gyventojų per dieną surūkomų cigarečių skaičiaus vidurkis, 2004–2021 m., vnt.

Legalių tabako gaminių suvartojimas – tai mažmeninėje prekyboje ir maitinimo įmonėse įsigytų tabako gaminių, perskaičiuotų į cigaretes, kiekis, tenkantis vienam gyventojui. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2021 m. vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui tabako gaminių suvartojimas įvertintas 1 233 cigaretėmis, įsigytomis mažmeninėje prekyboje ir maitinimo įmonėse. Tai 9,3 % daugiau nei 2020 m.⁴⁶

Lietuvos statistikos departamento duomenys

4.1.4 pav. Legalus tabako suvartojimas (cigaretės, vnt.)

2021 m. vykdant GPS tyrimą buvo įvertintas ir elektroninių cigarečių bei kaitinamųjų tabako gaminių vartojimo paplitimas Lietuvos bendrojoje populiacijoje. Bent kartą gyvenime elektronines cigaretes vartojo 23 % 15–64 metų amžiaus Lietuvos gyventojų. Per paskutinius 12 mėnesių jas vartojo 11,7 % gyventojų, per paskutines 30 dienų – 7,7 %, o kasdien – 2,7 %. Elektroninių cigarečių vartojimo paplitimas buvo didesnis tarp vyrų nei moterų, taip pat tarp jaunesnių gyventojų (žr. 4.1.2 lentelę).

46 Lietuvos statistikos departamento duomenys. <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=10070753>

4.1.2 lentelė. Elektroninių cigarečių vartojimo pasiskirstymas pagal amžių ir lytį, 2021 m., %

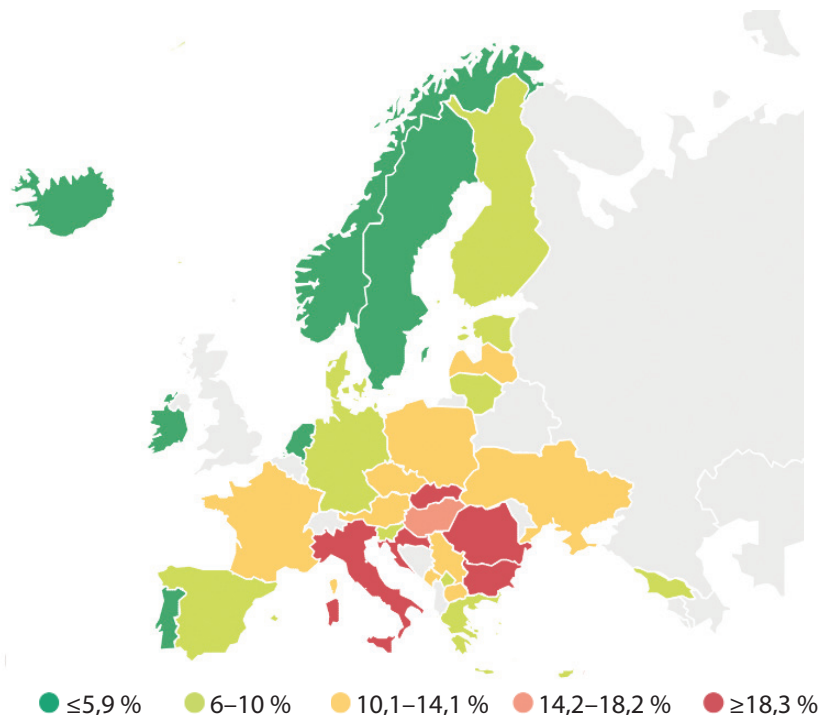
	15–64 m.			15–34 m.			35–64 m.		
	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso
Bent kartą gyvenime	28,6	17,2	22,9	51,5	31,3	41,9	14,6	9,9	12,2
Bent kartą per paskutinius metus	14,6	8,7	11,6	28,9	16,5	23,0	5,8	4,6	5,2
Bent kartą per paskutinį mėnesį	9,3	6,0	7,7	19,5	12,2	16,0	3,1	2,8	2,9
Kasdien	3,1	2,3	2,7	6,2	3,8	5,1	1,2	1,4	1,3

Kaitinamuosius tabako gaminius buvo išbandę 17,9% 15–64 metų amžiaus Lietuvos gyventojų. Per paskutinius 12 mėnesių juos vartojo 9,5 % gyventojų, per paskutines 30 dienų – 6,5 %, kasdien – 3,1 %. Kaitinamųjų tabako gaminių vartojimo paplitimas buvo didesnis tarp vyrų nei moterų, taip pat tarp 25–34 m. amžiaus gyventojų (žr. 4.1.3 lentelę).

4.1.3 lentelė. Kaitinamųjų tabako gaminių vartojimo pasiskirstymas pagal amžių ir lytį, 2021 m., %

	15–64 m.			15–34 m.			35–64 m.		
	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso
Bent kartą gyvenime	21,9	13,9	17,9	37,8	25,9	32,2	12,2	7,6	9,8
Bent kartą per paskutinius metus	11,8	7,2	9,5	21,7	13,5	17,8	5,8	4,0	4,9
Bent kartą per paskutinį mėnesį	7,7	5,2	6,5	15,1	9,4	12,4	3,2	3,1	3,1
Kasdien	3,3	2,9	3,1	6,0	4,9	5,5	1,6	1,8	1,7

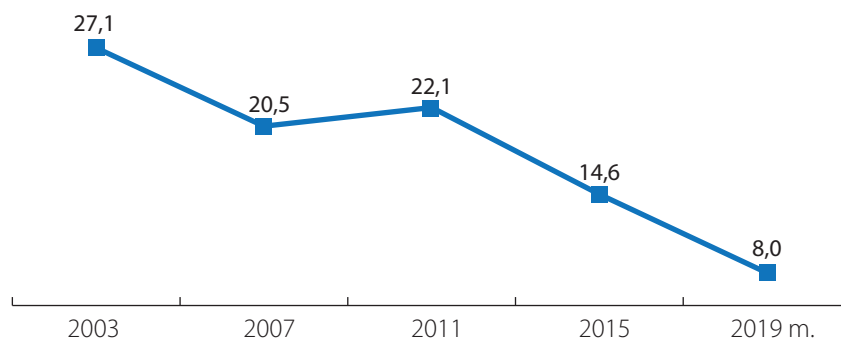
2019 m. ESPAD tyrimas parodė, kad Lietuvoje vieną ar daugiau kartų gyvenime cigaretes rūkė 54 % 15–16 m. mokinių, o bent kartą per paskutinį mėnesį rūkė 8 % mokinių – mažiau nei ESPAD šalių vidurkis (9,6 %) (žr. 4.1.5 pav.).

Šaltinis: <https://data.espad.org/>

4.1.5 pav. Bent kartą per paskutinį mėnesį rūkusių 15–16 m. mokinių dalis, 2019 m.

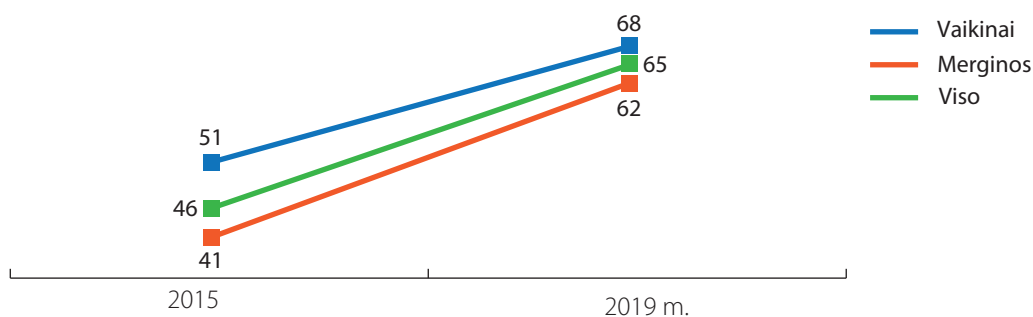
Tiek Lietuvoje, tiek kitose šalyse, kuriose buvo atliekamas ESPAD tyrimas, stebimas rūkymo paplitimo mažėjimas tarp mokinių (žr. 4.1.6 pav.). Be to, pirmą kartą nuo 1995 metų susilygino bent kartą gyvenime rūkusių cigaretes merginų ir vaikinų skaičius. Ankstesnių metų tyrimuose bent kartą gyvenime rūkusių vaikinų dalis būdavo didesnė negu merginų.

Šaltinis: <https://data.espad.org/>

4.1.6 pav. Mokinių rūkymo bent kartą per paskutinį mėnesį paplitimas Lietuvoje 2003–2019 m. (15–16 m.), %

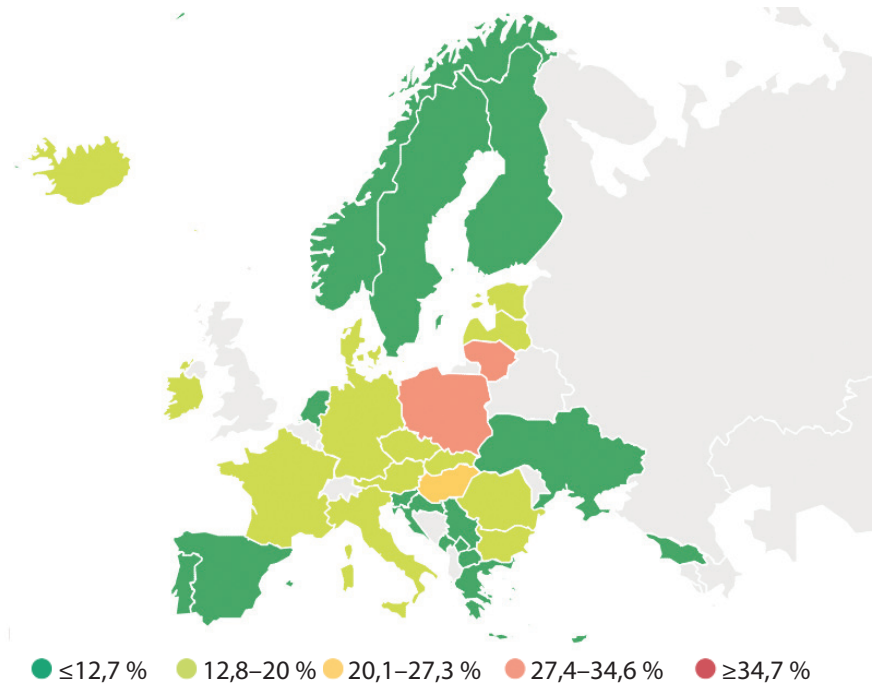
2019 m. vykdyto ESPAD tyrimo duomenimis, elektroninių cigarečių vartojimas tarp Lietuvos mokinių jau lenkia tabako cigarečių rūkymą. Lietuvoje elektronines cigaretes bent kartą gyvenime bandė vartoti 65 % 15–16 m. mokinių, o tabako cigaretes buvo rūkę 54 % šio amžiaus mokinių. 49 % mokinių elektronines cigaretes vartojo bent kartą per paskutinius metus, o 31 % – bent kartą per paskutinį mėnesį. Mokinių elektroninių cigarečių vartojimas bent kartą gyvenime padidėjo nuo 46 % 2015 metais iki 65 % 2019 metais (žr. 4.1.7 pav.). Taip pat padidėjo dalis mokinių, kurie pirmąją elektroninę cigaretę vartojo iki 13 metų amžiaus (2015 m. – 7 %, 2019 m. – 19,5 %; ESPAD šalių vidurkis – 11 %).

ESPAD tyrimo duomenys

4.1.7 pav. Elektroninių cigarečių vartojimas bent kartą gyvenime tarp 15–16 m. mokinių Lietuvoje, 2015 m. ir 2019 m., %

Elektroninių cigarečių vartojimas tarp Lietuvos mokinių yra vienas didžiausių Europoje. Daugiau nei Lietuvoje bent kartą per paskutinį mėnesį vartojusių elektronines cigaretes mokinių buvo tik Monake (Lietuvoje – 31 %, Monake – 41 %, ESPAD šalių vidurkis – 14 %). Vienas didesnių elektroninių cigarečių vartojimo bent kartą per paskutinį mėnesį paplitimas stebimas ir Lenkijoje (30 %) (žr. 4.1.8 pav.).

Šaltinis: <https://data.espad.org/>

4.1.8 pav. Elektroninių cigarečių vartojimas bent kartą per paskutinį mėnesį tarp 15–16 m. mokinių, 2019 m.

Nors rūkymo paplitimas Lietuvoje 2021 m. buvo panašus kaip ir prieš penkerius metus, bet didėja tokių naujų gaminių kaip elektroninės cigaretės vartojimo paplitimas, ypač tarp jaunesnio amžiaus gyventojų. Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, stebimas rūkymo paplitimo mažėjimas tarp mokinių, bet elektroninių cigarečių vartojimas didėja ir Lietuvoje 2019 m. buvo vienas didžiausių Europoje.

4.2. Sergamumas ir ligotumas ligomis, siejamomis su tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių vartojimu

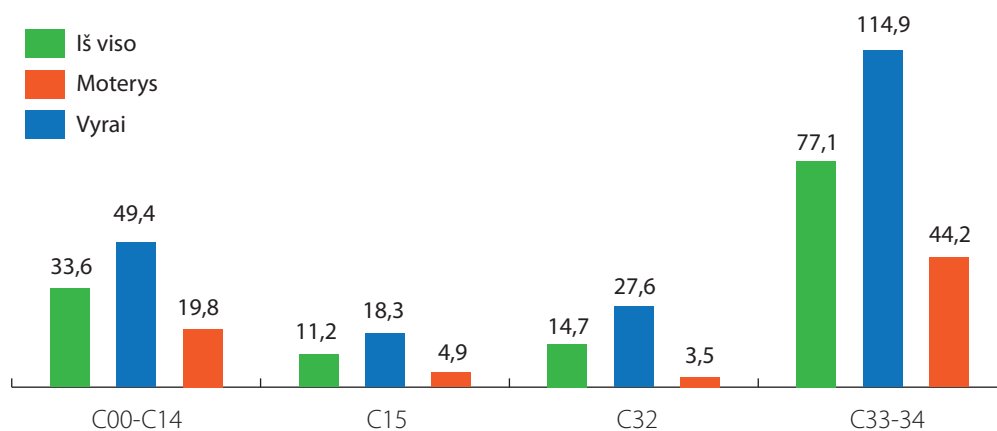
Lietuvoje rūkymas vis dar plačiai paplitęs, tad registruojama ir nemažai susirgimų su rūkymu susijusiomis ligomis. 2020 m. buvo stebimas naujų susirgimų su rūkymu susijusiomis ligomis skaičiaus sumažėjimas, bet 2021 m. susirgimų su rūkymu susijusiais piktybiniais navikais skaičiai šoktelėjo ir tapo didžiausiais per paskutinių devynerių metų laikotarpį. 2021 m. susirgimų kraujotakos sistemos ir kvėpavimo sistemos ligomis skaičiai stipriai nepasikeitė, palyginti su 2020 m. (žr. 4.2.1 lentelę).

4.2.1 lentelė. Nauji susirgimai su rūkymu susijusiomis ligomis Lietuvoje 2013–2021 m.

	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Lūpų, burnos ertmės ir ryklės piktybiniai navikai	560	703	724	780	668	592	720	641	943
Gerklų piktybiniai navikai	266	287	300	299	329	262	290	291	412
Trachėjos, bronchų ir plaučių piktybiniai navikai	1 327	1 471	1 531	1 443	1 540	1 548	1 533	1 269	2 164
Kraujotakos sistemos ligos	174 391	212 271	214 124	232 810	280 971	280 667	308 735	243 251	254 063
Kvėpavimo sistemos ligos	715 757	591 156	639 692	654 248	674 916	708 863	651 171	477 474	475 506

Higienos instituto ir Statistikos departamento duomenys

Higienos instituto duomenimis, 2021 m. tarp naujai nustatytų susirgimų piktybiniais navikais, siejamais su tabako gaminių ir su tabako gaminiais susijusių gaminių vartojimu, dažniausiai buvo registruojami trachėjos, bronchų ir plaučių piktybiniai navikai – 77,06 atvejai 100 tūkst. gyventojų (žr. 4.2.1 pav.).

C00-C14 – Lūpų, burnos ertmės ir ryklės piktybiniai navikai; C15 – Stemplės piktybinis navikas, C32 – Gerklų piktybinis navikas; C33-C34 – Trachėjos, bronchų ir plaučių piktybiniai navikai

Higienos instituto duomenys

4.2.1 pav. Naujai nustatytų susirgimų piktybiniais navikais, siejamais su tabako gaminių ir su tabako gaminiais susijusių gaminių vartojimu, skaičius, tenkantis 100 tūkst. gyventojų, 2021 m.

4.3. Gyventojų mirtingumas dėl ligų, siejamų su tabako gaminiais ir su jais susijusiais gaminiais

Higienos instituto duomenimis, nuo 2019 m. buvo stebimas mirties atvejų, kurių pagrindinė mirties priežastis su rūkymu susiję piktybiniai navikai, skaičiaus augimas, o 2021 m. mirties atvejų dėl minėtų piktybinių navikų sumažėjo 13,9 %, palyginti su 2020 m. (2021 m. – 1 695 atvejai, 2020 m. – 1 931 atvejis). Kaip ir 2020 m., taip ir 2021 m., vyrų, mirusių nuo šių piktybinių navikų, 4 kartus daugiau nei moterų (žr. 3.4 lentelę).

Beveik du trečdalius (64,7 %) visų mirčių, kurių pagrindinė mirties priežastis yra su rūkymu susiję navikai, sudarė trachėjos, bronchų ir plaučių piktybiniai navikai. Likę piktybiniai navikai nėra tokia dažna mirties priežastis: lūpų burnos ertmės ir ryklės piktybiniai navikai – 18,2 %, stemplės piktybiniai navikai – 10,8 %, gerklų piktybiniai navikai – 6,4 % (žr. 4.3.1 lentelę).

Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos ir Europos sveikatos sistemų ir politikos stebėjimo centro parengtoje ir 2021 m. paskelbtoje sveikatos būklės Lietuvoje apžvalgoje⁴⁷ nurodoma, kad didelis mūsų šalies gyventojų mirtingumas ir prasta sveikatos būklė daugiausia susiję su elgsenos rizikos veiksniais. Apskaičiuota, kad beveik pusę visų mirčių Lietuvoje galima susieti su elgsenos ir aplinkos rizikos veiksniais, įskaitant su mityba susijusius rizikos veiksnius, tabako ir alkoholio vartojimą ir mažą fizinį aktyvumą. 2019 m. maždaug 14 % visų mirčių (daugiau kaip 5 300 mirčių) Lietuvoje nulėmė tabako vartojimas, įskaitant pasyvų rūkymą, o apie 6 % mirčių buvo siejamos su alkoholio vartojimu (žr. 4.3.1 pav.).

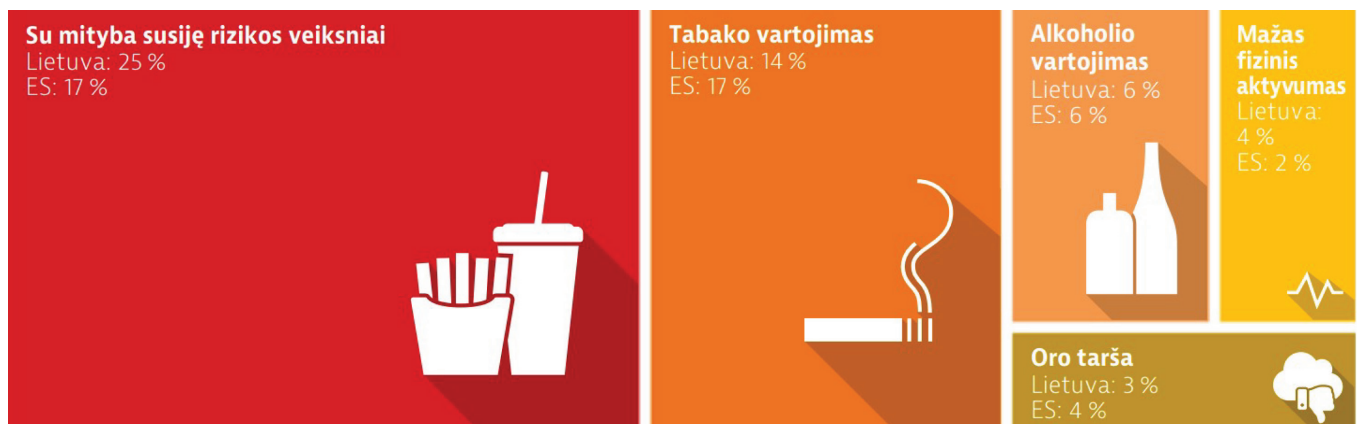
47 OECD/European Observatory on Health Systems and Policies (2021), Lithuania: Country Health Profile 2021, State of Health in the EU, OECD Publishing, Paris/European Observatory on Health Systems and Policies, Brussels. https://ec.europa.eu/health/system/files/2021-12/2021_chp_lt_english.pdf

4.3.1 lentelė. 2010–2021 m. mirusių asmenų, kurių pagrindinė mirties priežastis buvo su rūkymu susiję piktybiniai navikai, pasiskirstymas pagal mirties priežastis ir lytį

	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Iš viso mirė	1 577	1 645	1 594	1 563	1 586	1 637	1 888	1 843	1 836	1 914	1 931	1 695
Iš jų vyrų	1 342	1 389	1 294	1 274	1 294	1 331	1 536	1 475	1 478	1 555	1 566	1 349
Iš jų moterų	235	256	300	289	292	306	352	369	358	359	365	346
<i>Mirties priežastys</i>												
Lūpų, burnos ertmės ir ryklės piktybiniai navikai C00–C14	275	255	237	254	248	295	283	302	335	360	310	308
Trachėjos, bronchų ir plaučių piktybiniai navikai C33–C34	1 302	1 390	1 357	1 309	1 338	1 341	1 293	1 231	1 200	1 280	1 279	1 096
Stemplės piktybiniai navikai* C15	–	–	–	–	–	–	179	193	184	201	219	183
Gerklų piktybiniai navikai* C32	–	–	–	–	–	–	133	117	117	123	123	108

* 2016–2020 m. duomenys pateikiami išskiriant informaciją apie mirusius asmenis, kurių pagrindinė mirties priežastis buvo su rūkymu susiję stemplės ir gerklų piktybiniai navikai.

Higienos instituto duomenys

Šaltinis: 2021 m. sveikatos būklės šalyje apžvalgoje pateikti Sveikatos rodiklių ir vertinimo instituto (IHME, 2020), Global Health Data Exchange (2019 m. įverčiai) duomenys

4.3.1 pav. Su elgsenos rizikos veiksniais siejamos mirtys Lietuvoje ir ES*

*Bendras su šiais rizikos veiksniais susijusių mirčių skaičius yra mažesnis už mirčių dėl kiekvieno atskiro veiksnio sumą, nes tą pačią mirtį galima priskirti daugiau kaip vienam rizikos veiksniai.

Mirusių asmenų dėl su rūkymu susijusių piktybinių navikų skaičius 2021 m. sumažėjo. Vis dėlto problemos mastas išlieka: pastebima, kad lūpų, burnos ertmės ir ryklės piktybiniais navikais susirgimų ir mirčių santykis 3:1, trachėjos, bronchų ir plaučių piktybiniais navikais susirgimų ir mirčių santykis 2:1.

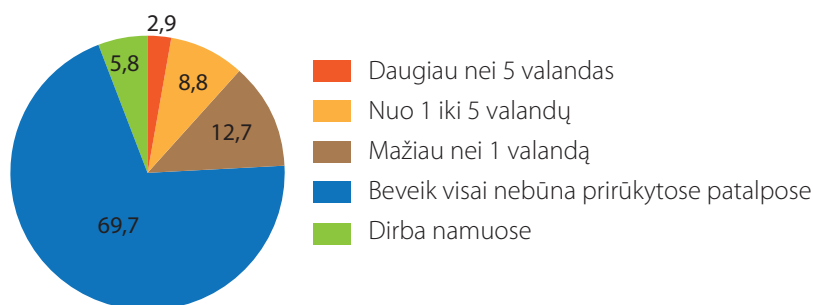
4.4. Rūkymo problema darbo vietose

Dėl žalingo poveikio rūkymo sukeltos ligos ir sveikatos sutrikimai gali apsunkinti ne tik kasdienį gyvenimą, bet ir darbą⁴⁸. 2012 m. Weng S. ir kt. atlikta tyrimų sisteminė apžvalga ir metaanalizė atskleidė, kad rūkantiems darbuotojams gresia 33 % didesnė laikino nedarbingumo dėl ligos rizika nei niekada nerūkusiems darbuotojams ir 19 % didesnė laikino nedarbingumo dėl ligos rizika nei metusiems rūkyti darbuotojams⁴⁹. Įrodyta, kad rūkantieji dažniau išsena ilgalaikių ir trumpalaikių nedarbingumo atostogų nei nerūkantieji ar metę rūkyti asmenys. Rūkantieji dirba ne taip našiai, nes dėl rūkymo pertraukėlių būna sunkiau susikaupti, išlaikyti dėmesį atliekant užduotis⁵⁰.

2021 m. GPS tyrimo duomenimis, rūkė didesnę dalis dirbančių nei nedirbančių Lietuvos gyventojų: bent kartą gyvenime rūkė 68,5 % dirbančiųjų (nedirbančiųjų – 55 %), bent kartą per paskutinius 12 mėnesių – 40 % (nedirbančiųjų – 35 %), bent kartą per paskutines 30 dienų – 36 % (nedirbančiųjų – 30 %), kasdien – 33 % (nedirbančiųjų – 25 %). Verta atkreipti dėmesį, kad 2021 m. pagal visus rodiklius rūkė reikšmingai didesnę dalis dirbančių vyrų nei moterų: bent kartą gyvenime rūkė 83 % vyrų ir 53 % moterų, bent kartą per paskutinius 12 mėnesių – 55 % vyrų ir 23 % moterų, bent kartą per paskutines 30 dienų – 51 % vyrų ir 20 % moterų, kasdien – 48 % vyrų ir 17 % moterų.

Pasyvus rūkymas – tai kvėpavimas tabako dūmais užterštu oru. Nerūkantysis, kurį laiką išbuvęs prirūkytoje patalpoje, gali jausti intoksikacijos požymius: galvos skausmą, pykinimą. Todėl visame pasaulyje yra kovojama už aplinką be tabako dūmų, skatinama nesitaikstyti su žalingais įpročiais. Pasyvaus rūkymo poveikis neigiamai atsiliepia nerūkančiųjų sveikatai ir taip pat didina darbuotojų dėl rūkymo patiriamas išlaidas. Be to, darbuotojai gali reikšti pretenzijas, jei patiria neigiamą poveikį sveikatai⁴⁹. Lietuvos Respublikos Tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymo 19 straipsnyje numatyta, kad Lietuvos Respublikoje rūkyti (vartoti tabako gaminius ir elektronines cigaretes) draudžiama darbo vietose, esančiose uždaroje patalpoje. Įmonėse, įstaigose ir organizacijose gali būti įrengtos specialios patalpos (vietos), kuriose leidžiama rūkyti.

2021 m. 1 iš 4 GPS tyrime dalyvavusių dirbančiųjų Lietuvos gyventojų nurodė, kad dalį darbo dienos tenka praleisti prirūkytose patalpose. 3 % dirbančiųjų prirūkytose patalpose praleidžia daugiau nei 5 valandas per darbo dieną, 9 % – nuo 1 iki 5 valandų, 13 % – mažiau nei 1 valandą (žr. 4.4.1 pav.). Prirūkytose patalpose bent dalį darbo dienos laiko praleidžia 9,5 % nerūkančiųjų dirbančiųjų ir 54 % kasdien rūkančiųjų dirbančiųjų.

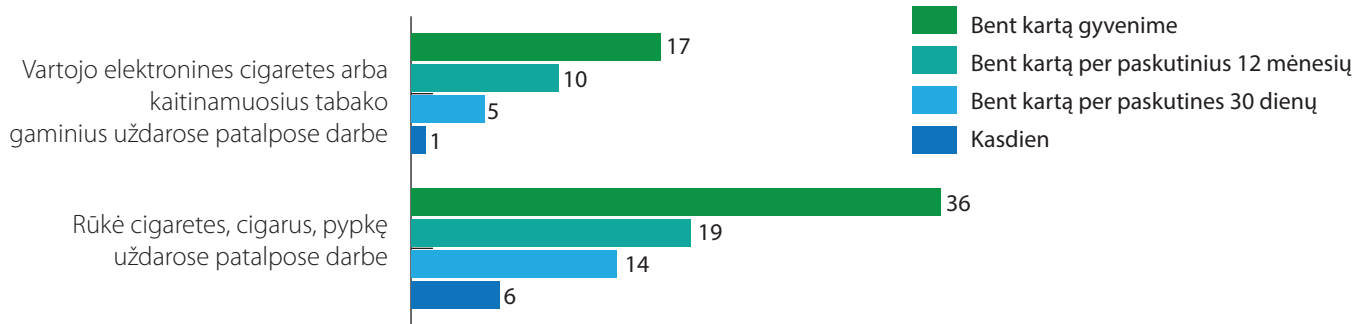
4.4.1 pav. Prirūkytose patalpose per darbo dieną praleidžiamas laikas, 2021 m., % (procentas apskaičiuotas nuo respondentų, kurie nurodė, kad dirba)

48 A. Veryga, J. Klumbienė, J. Petkevičienė, N. Žemaitienė. Tabako kontrolė ir pagalba metantiems rūkyti. Kaunas, 2008.

49 Weng S. F., Ali S., Leonardi-Bee J. Smoking and absence from work: systematic review and meta-analysis of occupational studies. *Addiction*, 108, 2013, 307–319.

50 Darbuotojams be dūmų. Patarimai darbdaviams, kaip sukurti sveiką darbo aplinką. Europos saugos ir sveikatos darbe agentūra.

2020 m. NTAKD užsakymu vykdytos gyventojų apklausos⁵¹ duomenimis, 36 % dirbančiųjų nurodė, kad bent kartą gyvenime patys rūkė uždarose patalpose darbe. Kasdien uždarose patalpose darbe rūkė 6 % dirbančiųjų (žr. 4.4.2 pav.). Didesnė dalis dirbančių vyrų nei moterų rūkė uždarose patalpose darbe pagal visus vertintus rodiklius: bent kartą gyvenime uždarose patalpose darbe rūkė 48 % vyrų ir 24 % moterų, bent kartą per paskutinius 12 mėnesių – 27 % vyrų ir 12 % moterų, bent kartą per paskutines 30 dienų – 20 % vyrų ir 7 % moterų, kasdien – 9 % vyrų ir 3 % moterų. Verta atkreipti dėmesį, kad tarp dirbančiųjų, kurie rūkė kasdien, 25 % kasdien rūkė ir uždarose patalpose darbe, o tai gali neigiamai atsiliiepti ne tik jų, bet ir bendradarbių sveikatai.

4.4.2 pav. Dirbančiųjų rūkymas, elektroninių cigarečių arba kaitinamųjų tabako gaminių vartojimas uždarose patalpose darbe, 2020 m., %

2020 m. elektronines cigaretes arba kaitinamuosius tabako gaminius uždarose patalpose darbe bent kartą gyvenime buvo vartoję 17 % dirbančiųjų, bent kartą per paskutinius 12 mėnesių – 10 %, bent kartą per paskutines 30 dienų – 5 %, o kasdien – 1 % (žr. 4.4.2 pav.). 2020 m. didesnė dalis dirbančių vyrų nei moterų vartojo elektronines cigaretes arba kaitinamuosius tabako gaminius uždarose patalpose darbe bent kartą gyvenime (21 % vyrų ir 12 % moterų) ir bent kartą per paskutinius 12 mėnesių (12 % vyrų ir 7 % moterų).

Rūkymo keliamą žala asmens sveikatai gali neigiamai atsiliiepti darbuotojų sveikatai. Pasyvus rūkymas išlieka aktuali problema Lietuvos darbo vietose. 2020 m. kasdien uždarose patalpose darbe rūkė 25 % kasdien rūkančių dirbančiųjų, o 2021 m. 9,5 % nerūkančių dirbančiųjų nurodė, kad bent dalį darbo dienos laiko praleidžia prirūkytose patalpose.

4.5. Teikiamos sveikatos priežiūros paslaugos metantiems rūkyti

NTAKD užsakymu 2021 m. atliktas GPS tyrimas atskleidė, kad dauguma (73,2 %) rūkusių ar rūkančių Lietuvos gyventojų yra mėginę mesti rūkyti: 38,3 % pavyko mesti rūkyti, 34,9 % mėgino mesti, tačiau nesėkmingai. Dar 12,8 % pripažino, kad norėtų pamėginti mesti rūkyti, nors to niekada nėra bandę. Tik 13,9 % rūkusių respondentų nemėgino mesti rūkyti ir nesiruošia to daryti (žr. 4.5.1 lentelę). Sėkmingai mesti rūkyti dažniau pavyko moterims ir vyresniems tyrimo dalyviams.

51 NTAKD užsakymu atliktas tyrimas „Tabako gaminių ir alkoholio vartojimo prevencijos ir kontrolės priemonių efektyvumo ir požiūrio vertinimas“, 2020 m. <https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/Ataskaita.pdf>

4.5.1 lentelė. Mėginimai mesti rūkyti pagal amžių ir lytį, 2021 m., %

	15–64 m.			15–34 m.			35–64 m.		
	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso	Vyrai	Moterys	Iš viso
Metė visiškai	33,6	46,6	38,3	24,7	40,2	30,0	38,2	49,7	42,4
Mėgino mesti, bet vėl pradėjo	35,4	34,1	34,9	35,4	31,3	34,0	35,6	35,4	35,5
Nemėgino mesti, bet norėtų	13,9	10,8	12,8	20,5	16,9	19,4	10,5	8,0	9,5
Nemėgino mesti ir nesiruošia to daryti	17,0	8,3	13,9	19,3	11,6	16,7	15,7	6,9	12,6

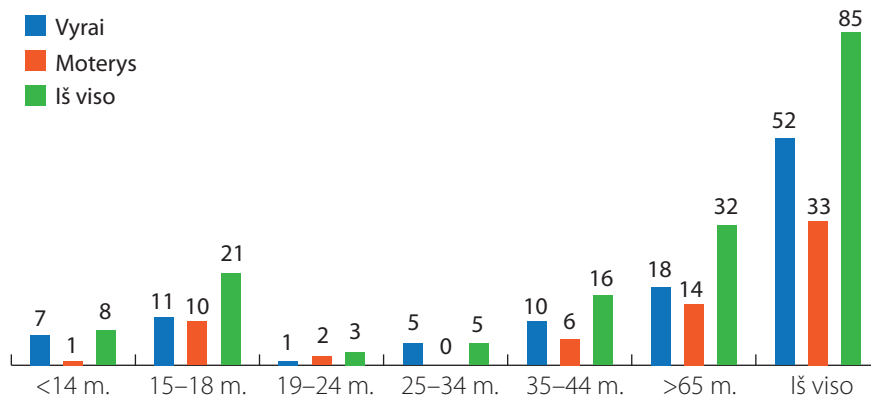
2021 m. mėgino mesti rūkyti tokia pati dalis rūkusių ar rūkančių gyventojų kaip ir 2016 m. (73 %), bet 2021 m. didesnei daliai pavyko sėkmingai mesti rūkyti nei 2016 m. (atitinkamai 38,3 % ir 26,4 %).

4.5.1 pav. Rūkusių ar rūkančių gyventojų mėginimai mesti rūkyti, 2016 m. ir 2021 m., %

RPLC pateiktais duomenimis, 2021 m. ši įstaiga iš viso suteikė 173 konsultacijas dėl metimo rūkyti, iš kurių 85 buvo apmokėtos valstybės biudžeto ir / ar PSDF lėšomis. 25 konsultacijos dėl metimo rūkyti buvo suteiktos neatskleidžiant asmens tapatybės. Taip pat 2021 m. buvo suteiktos 84 paslaugos dėl metimo rūkyti pagalbos medikamentais. 3 paslaugos dėl metimo rūkyti pagalbos medikamentais suteiktos neatskleidžiant asmens tapatybės.

2021 m. daugiausia dėl metimo rūkyti pagalbos į RPLC kreipėsi vyrai ir 65 m. ir vyresnio amžiaus asmenys (žr. 4.5.2 pav.).

RPLC duomenys

4.5.2 pav. Duomenys apie asmenis, kuriems buvo suteiktos metimo rūkyti pagalbos paslaugos iš valstybės biudžeto ir / ar PSDF lėšų, pagal lytį ir amžiaus grupes, 2021 m.

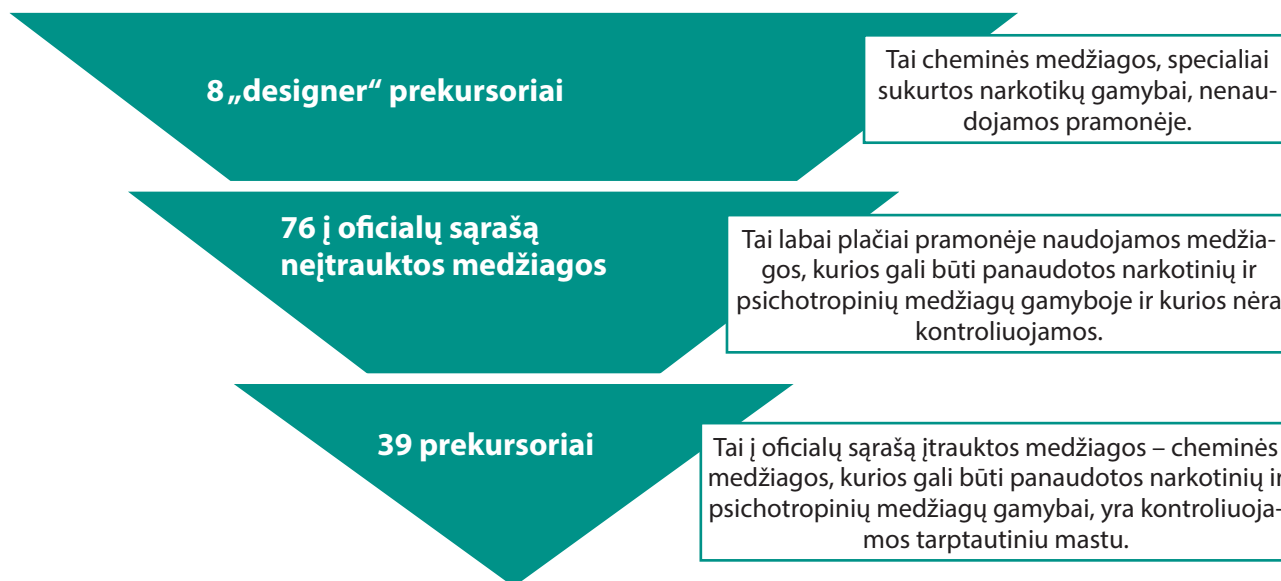
Dauguma rūkančiųjų nori mesti rūkyti, bet ne visiems pavyksta sėkmingai patiems atsisakyti šio žalingo įpročio. Dėl to svarbu teikti profesionalią pagalbą ir užtikrinti sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą metantiems rūkyti asmenims.

V. NARKOTINIŲ IR PSICHOTROPINIŲ MEDŽIAGŲ PIRMTAKŲ (PREKURSORIŲ), Į NARKOTINIŲ IR PSICHOTROPINIŲ MEDŽIAGŲ IV SĄRAŠĄ ĮRAŠYTŲ MEDŽIAGŲ, ALKOHOLIO PRODUKTŲ IR TABAKO GAMINIŲ APYVARTA, LICENCIJAVIMAS IR PRIEŽIŪRA

5.1. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) teisėta apyvarta

5.1.1. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) teisėta apyvarta: kontrolė ir prevencija

Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakai (prekursoriai) (toliau – prekursoriai) – tai cheminės medžiagos, kurios gali būti panaudos neteisėtoms narkotinėms ir psichotropinėms medžiagoms gaminti ir kurios yra įrašytos į kontroliuojamų medžiagų sąrašus. Be prekursorių neįmanoma pagaminti nė vieno sintetinio ar pusiau sintetinio narkotiko, tokio kaip metamfetaminas, amfetaminas, heroinas, kokainas ir kt. Dažnu atveju šios cheminės medžiagos yra plačiai naudojamos pramonėje ir ūkinėje veikloje, tačiau pastarąjį dešimtmetį svaiginimuisi labai plačiai imtos naudoti ir įvairios naujos psichoaktyviosios medžiagos (NPS), kurių gamybai pritaikytos iki tol nekontroliuotos cheminės medžiagos arba sukuriamos visiškai naujos cheminės medžiagos (žr. 5.1.1 pav.).

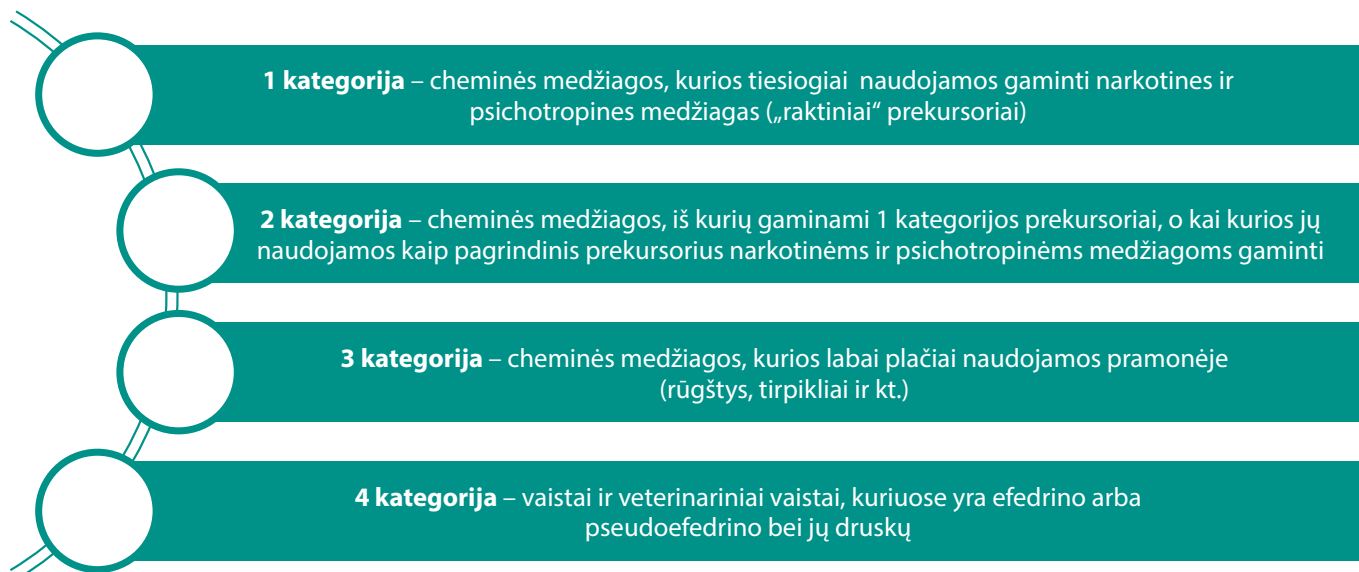

5.1.1 pav. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) tipai

Nors žinoma, kad be prekursorių neįmanoma pagaminti daugumos narkotinių ir psichotropinių medžiagų, tačiau, atsižvelgiant į platų prekursorių teisėtą naudojimą, prekyba jais negali būti visiškai uždrausta. Todėl šioms cheminėms medžiagoms ES lygmenyje nustatyti specialūs reguliavimai, siekiant užtikrinti, kad būtų užkirstas kelias prekursorių diversijoms, kontroliuojant jų teisėtą prekybą tiek prie ES sienų, tiek ir vidaus rinkoje. Tuo pačiu siekiama užtikrinti vienodas tiekimo sąlygas visose šalyse. 1988 m. gruodžio 19 d. buvo priimta Jungtinių Tautų Organizacijos Konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta (toliau – 1988 m. JTO konvencija), kurios nuostatomis siekiama užkirsti kelią medžiagų, kurios dažnai naudojamos neteisėtai narkotikų gamybai, patekimui į neteisėtą rinką. ES lygmeniu šiuo tikslu priimtas 2004 m. gruodžio 22 d. Tarybos reglamentas (EB) Nr. 111/2005, nustatantis prekybos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) tarp Bendrijos ir trečiųjų šalių stebėsenos taisyklės (toliau – Išorės prekybos reglamentas) ir 2004 m. vasario 11 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (EB) Nr. 273/2004 dėl narkotinių medžiagų

pirmtakų (prekursorių) (toliau – ES vidaus prekybos reglamentas) bei būtini deleguotieji ir įgyvendinamieji reglamentai.

Į oficialų sąrašą įtraukti 2 rūšių vaistai ir 37 cheminės medžiagos, kurios suskirstytos į 4 kategorijas (žr. 5.1.2 pav.)

5.1.2 pav. Prekursorių kategorijos pagal ES reglamentavimą

Griežčiausiai kontroliuojami 1 kategorijos prekursoriai, todėl bet kokios veiklos su šiomis medžiagomis ūkio subjektas privalo gauti leidimą. Veikla su 2 kategorijos prekursoriais griežčiau prižiūrima, jei šios medžiagos naudojamos didesniais kiekiais. Plačiausiai pramoninėje ir ūkinėje veikloje disponuojama 3 kategorijos prekursoriais. Vykdamas veiklą su 3 kategorijos prekursoriais leidimus privalo išsiimti ir registruoti veiklos vietą tik eksporto į trečiąsias šalis atveju, tačiau šių medžiagų naudojimą savo reikmėms privalo pagrįsti visi ūkio subjektai. NTAKD renka ir analizuoja duomenis apie visų kategorijų prekursorių teisėtą apyvartą, siekdamas užkirsti kelią šių medžiagų panaudojimui narkotinių ir psichotropinių medžiagų gamyboje.

Teisės aktais, reglamentuojančiais prekursorių kontrolę, siekiama rasti pusiausvyrą tarp būtinos kontrolės, užkertant kelią prekursorių diversijoms, ir leisti jų teisėtą prekybą, nesukuriant perteklinės administracinės naštos verslui. Narkotinių medžiagų gamybos situacija pasaulyje ir Lietuvoje rodo, kad labai svarbūs yra teisės aktai, leidžiantys stebėti ir taikyti atitinkamas kontrolės priemones, reaguojant į ryškėjančias tendencijas. Didelis dėmesys skiriamas stebėsenai, diversijų prevencijai ir teisėtoje veikloje prekursorius naudojančių ūkio subjektų švietimui, įvairių valstybinių institucijų ir ūkio subjektų bendradarbiavimui.

Lietuvoje skiriamas didelis dėmesys ūkio subjektams, kurie naujai įsitraukia į gamybinę veiklą, kurioje naudojamos cheminės medžiagos, kurios yra laikomos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais), arba imasi prekybos šiomis medžiagomis. Verslo naujokams yra skiriami leidiniai, mokymai, individualios konsultacijos, kurių metu ūkio subjektai supažindinami su šių medžiagų naudojimo rizikingumu, joms taikomais teisės aktų reikalavimais. Pastebima, kad įmonės noriai bendradarbiauja, domisi ir taiko visas rekomenduojamas priemones tam, kad prekursorių pateikimo į nelegalią narkotikų gamybą būtų išvengta. Indėlių į verslo naujokų švietimą ir prevencinį darbą atlieka ir rinkos senbuvės, šios įmonės parduodamos verslo naujokams prekursorius informuoja apie taikomus reikalavimus ir nukreipia pas NTAKD specialistus išsamesnei konsultacijai.

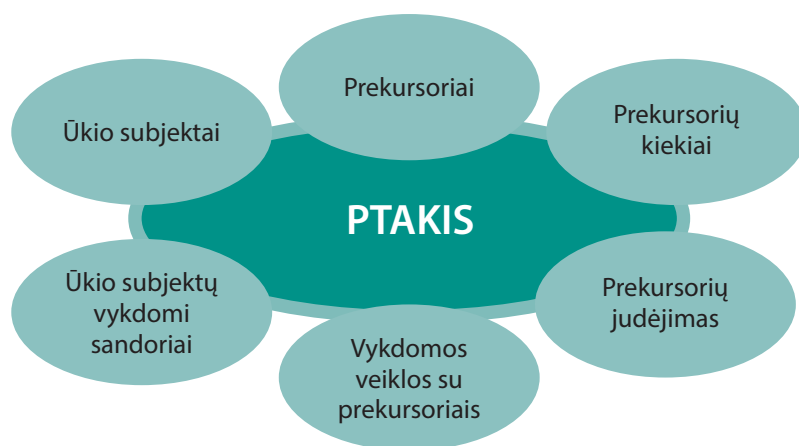
Prekursorių apyvartos duomenų analizei Lietuvoje naudojama informacinė sistema

Narkotinių ir psichotropinių medžiagų ir jų prekursorių teisėtos apyvartos kontrolės informacinė sistema (PTAKIS) – tai efektyvus duomenų surinkimo įrankis bendroje narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) monitoringo sistemoje. PTAKIS pagalba laiku ir tinkamai vykdoma narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) bei į oficialų sąrašą neįtrauktų medžiagų, narkotinių ir

psichotropinių IV sąrašo medžiagų, kurios naudojamos pramonėje, bei I, II ir III sąrašo narkotinių ir psichotropinių medžiagų, kurios naudojamos moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai, stebėsenai ir kontrolėi.

PTAKIS informacinė sistema veikia nuo 2018 m. ir kasmet, atsižvelgiant į priimamus teisės aktų pokyčius bei ūkio subjektų teikiamas pastabas ir pasiūlymus, yra atnaujinama. 2021 m. įdiegtos 2 naujos funkcijos – išankstinio pranešimo apie eksportuojamas arba importuojamas IV sąrašo narkotines ir psichotropines medžiagas galimybė ir išankstinio pranešimo apie į oficialų sąrašą neįtrauktų medžiagų importą, eksportą, įvežimą iš ES šalių, išvežimą į ES šalis funkcija.

Į šią duomenų sistemą ūkio subjektai kas ketvirtį yra įpareigoti teikti duomenis apie sunaudotus prekursorių kiekius, jų paskirtį, detalizuoti informaciją apie vykdytus sandorius. Pateikiama ir kita aktuali informacija. Minėti duomenys yra prieinami ir naudojami Muitinės departamento, Policijos departamento ir kitų kompetentingų valstybinių institucijų, kurios vykdo ūkio subjektų teisėtos ir neteisėtos veiklos priežiūrą. PTAKIS sistemoje renkami duomenys leidžia tinkamai įvertinti ūkio subjektų rizikingumą, Lietuvoje esančių prekursorių įvairovę ir teisėtoje veikloje naudojamų prekursorių kiekius, padeda aptikti verslo naujokus, įtartinus sandorius (žr. 5.1.3 pav.).

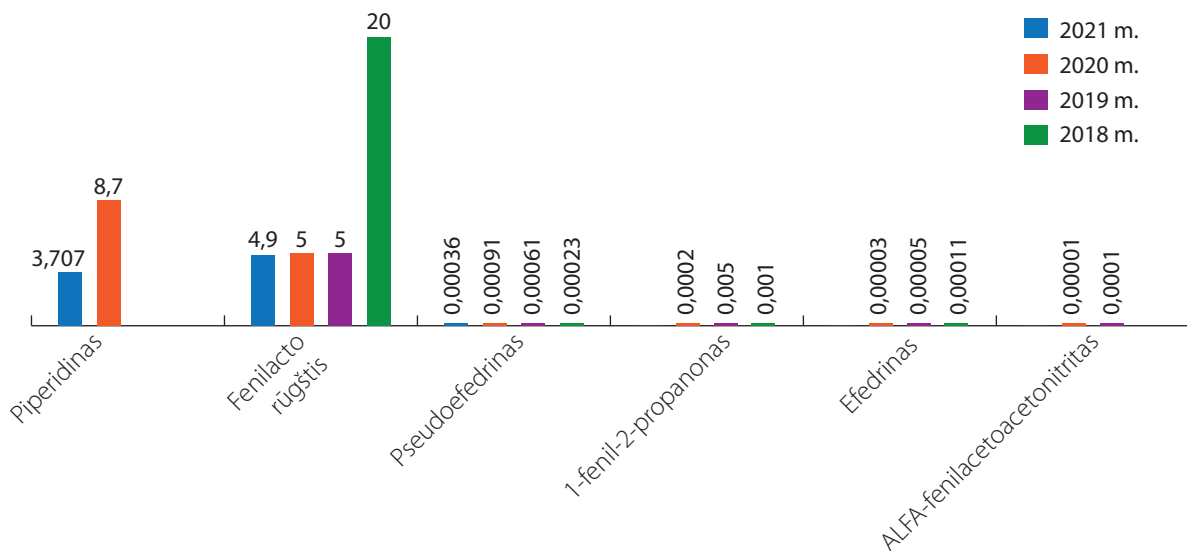
5.1.3 pav. PTAKIS sistemos funkcionalumas

Prekursorių apyvartos Lietuvoje duomenų analizė

Lietuvoje chemines medžiagas savo veikloje naudoja apie 1 000 įmonių. Šis skaičius nuolat kinta dėl įvairių rinkos pokyčių.

NTAKD duomenimis, Lietuvoje prekursorius savo veikloje 2021 m. naudojo 428 įmonės, 80 iš kurių prekursorius tiekia tiek į Lietuvos, tiek ir į Europos rinką, ir tik 10 įmonių vykdė eksportą. Tuo tarpu net 350 Lietuvos įmonių naudojo prekursorius kasdienėje savo veikloje. Lietuvoje 2021 m. daugiausiai teisėtoje apyvartoje buvo 3 kategorijos prekursorių, kurie yra plačiai naudojami daugelyje pramonės sričių: net 88 % visų stebimų įmonių teisėtoje apyvartoje turi 3 kategorijos prekursorius. 1 kategorijos prekursorius naudoja tik 1 %, o 2 kategorijos – 12 % iš visų stebimų ūkio subjektų. Šie skaičiai išlieka nepakitę nuo 2018 m.

PTAKIS duomenų analizė rodo, kad 2021 m. Lietuvoje **1 kategorijos prekursoriai ir 2 kategorijos prekursoriai (piperidinas bei fenilacto rūgštis)** teisėtoje veikloje buvo naudojami tik labai nedideliais kiekiais ir daugiausia laboratoriniams tyrimams atlikti valstybinėse laboratorijose kaip pamatinė medžiaga ir kai kurių farmacijos įmonių laboratorijose (žr. 5.1.4 pav.).

5.1.4 pav. 1 kategorijos prekursorių ir 2 kategorijos prekursorių (piperidino bei fenilacto rūgšties) teisėto naudojamo Lietuvoje, apyvarta (kg)

Vadovaujantis NTAKD turimais duomenimis, Lietuvoje teisėtai disponuojama labai mažais kiekiais 1 ir kai kuriais 2 kategorijos prekursoriais, todėl beveik nėra galimybės šioms medžiagoms patekti iš teisėtos veiklos į neteisėtą.

Lyginant su 2020 m. duomenimis, šių kategorijų prekursorių naudojimas nežymiai sumažėjo – tiek kiekiai mažesni, tiek mažiau 1 kategorijos prekursorių naudota. Visi šie prekursoriai buvo įsigyti iš Lietuvoje veiklą įregistravusių ūkio subjektų, kurie verčiasi cheminių medžiagų/reagentų prekyba. Platintojai įsigijo tik laboratorijoms reikalingą kiekį ir šios medžiagos pas platintojus nebuvo sandėliuojamos.

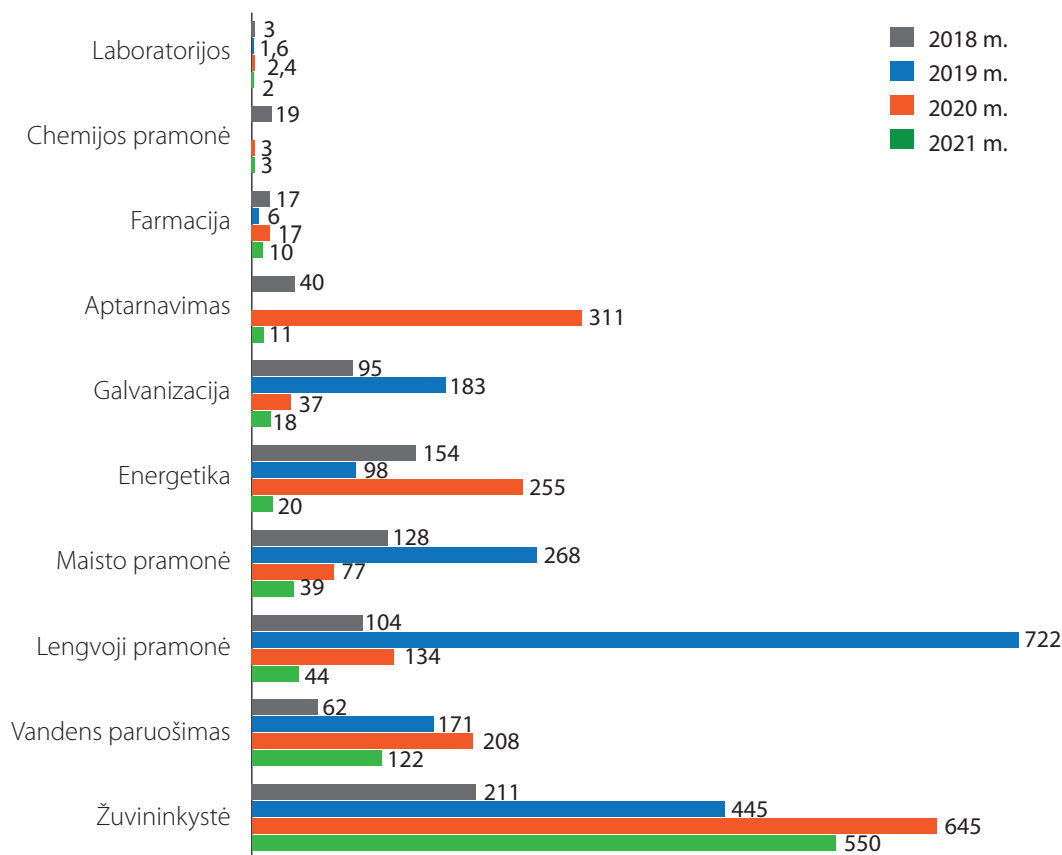
Iš 2 kategorijos prekursorių išsiskiria plačiausiai naudojamas kalio permanganatas. Ši medžiaga yra naudojama farmacijoje, žuvininkystėje, geriamojo vandens paruošimui, energetikoje ir kt. Šios medžiagos sunaudojami kiekiai įvairių sričių veiklai vykdyti bei vystyti 2021 m. beveik visose pramonės šakose sumažėjo (žr. 5.1.5 pav.). Ūkio subjektai šį sumažėjimą aiškina technologijų keitimu ir atnaujinimu (vandens paruošimo, žuvininkystės srityse), dėl COVID-19 pasaulinės pandemijos sutrikusia cheminių medžiagų tiekimo grandine (lengvoji pramonė, maisto pramonė).

Kadangi ši medžiaga nedideliais kiekiais platinama ir mažmeninėje prekyboje, kai pirkėjas nėra nustatomas, analizuojant šią sritį galima pastebėti, kad kalio permanganato naudojimas nedideliais kiekiais išlieka stabilus.

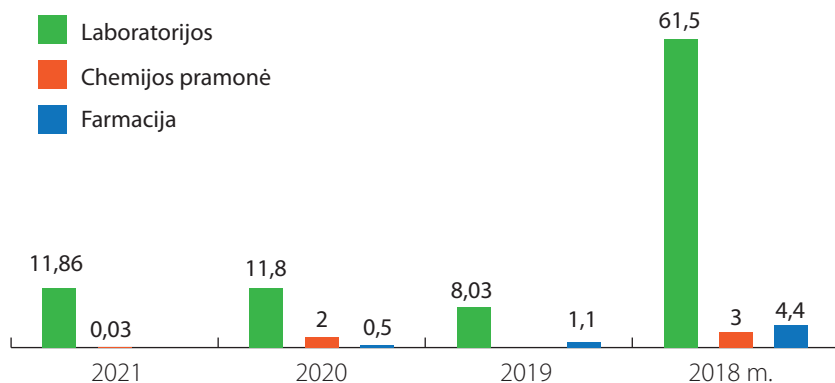
Acto rūgšties anhidridas naudojamas kaip acetilinimo medžiaga, nelegalioje apyvartoje siekiant morfiną paversti heroinu. Dėl acto rūgšties anhidrido svarbos heroino gamyboje jam taikoma tarptautinė prekursorių kontrolė. Tai vienas iš prekursorių, kuriam valdžios institucijos visame pasaulyje skiria daugiausia dėmesio. Pasaulyje vyksta ir toliau plečiasi didelio masto šio prekursoriaus gamyba ir prekyba, todėl, atsižvelgiant ir į tai, kad neteisėtai heroino gamybai reikia palyginti nedidelių kiekių, panaudojimo neteisėtais tikslais prevencija tampa labai sudėtinga užduotimi. PTAKIS duomenimis, acto rūgšties anhidrido Lietuvoje teisėtoje veikloje 2021 m. sunaudota tik 12 l, todėl kiekvieną didesnę šio prekursoriaus užsakymą ar sandorį reikėtų vertinti atsakingai (žr. 5.1.6 pav.). Dėl tos pačios priežasties atidžiai vertinami ir prekybą, acto rūgšties anhidrido importą bei eksportą vykdančių ūkio subjektų pateikiami duomenys.

Kiti 2 kategorijos prekursoriai (fenilacto rūgštis, piperidinas) Lietuvoje naudojami nedideliais kiekiais tik laboratorijose įvairiems tyrimams atlikti (žr. 5.1.4 pav.).

Be pagrindinių prekursorių, sintetinių narkotinių ir psichotropinių medžiagų gamybai taip pat reikalingi dideli kiekiai įvairių rūšių pagalbinių prekursorių, pvz., reagentų, tirpiklių, atskiriamųjų ir dispersinių medžiagų, kurios naudojamos cheminės sintezės metu, bet neįeina į narkotinės ir psichotropinės medžiagos sudėtį. Šios cheminės

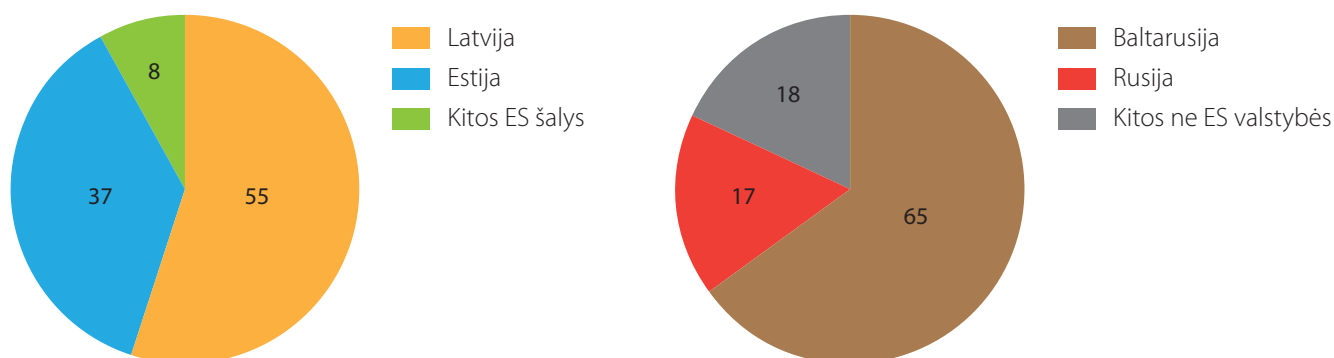
5.1.5 pav. Kalio permanganato panaudojimo sritys ir kiekiai teisėtoje veikloje 2018–2021 m. (kg)

5.1.6 pav. Acto rūgšties anhidrido panaudojimo sritys bei kiekiai Lietuvoje 2018–2021 m. (l)

medžiagos yra įtrauktos į 3 kategorijos prekursorius ir joms taip pat yra nustatytos tam tikros rinkos ribojimo priemonės.

2021 m. Lietuvoje teisėtoje apyvartoje daugiausia buvo naudojami 3 kategorijos prekursoriai (acetonas, sieros rūgštis, druskos rūgštis, toluenas, etileteris, metiletilketonas). Šios medžiagos (išskyrus sieros rūgštį) nėra gaminamos Lietuvoje, todėl teisėtai apyvartai jos importuojamos/įvežamos iš kitų šalių. Ypatingas dėmesys skiriamas duomenų apie išvežamus ir eksportuojamus, įvežamus ir importuojamus prekursorius bei jų kiekių stebėsenai ir analizei (žr. 5.1.7 pav.). Daugiausia prekursorių 2021 m. buvo eksportuojama į Baltarusiją, o ES ribose – išvežama į Latviją. Šie duomenys yra svarbūs bendradarbiaujant su tarptautinėmis prekursorių stebėseną vykdančiomis organizacijomis (INCB, EK). Į juos atsižvelgiama gavus šių tarptautinių organizacijų pranešimus apie nustatytus prekursorių sulaikymus.

5.1.7 pav. Prekursorių išvežimas į ES šalis ir prekursorių eksporto kryptys į ne ES šalis, 2021 m. (%)

Kadangi 3 kategorijos prekursorių naudojimo būdai ir veiklai vykdyti reikalingi kiekiai yra panašūs nuo 2018 m. (žr. 5.5.1 lentelę), pokyčius lemia daugiausia pasauliniu mastu veikiantys faktoriai bei kasmet identifikuojami nauji ūkio subjektai, kurie naudoja šias medžiagas. Taip pat pasauliniu mastu keičiasi pramonės šakose naudojamos technologijos, stebima tendencija, kai atsisakoma naudoti taršias aplinkai medžiagas, o tokios medžiagos yra dauguma 3 kategorijos prekursorių.

2021 m. kai kurių 3 kategorijos prekursorių (sieros rūgšties ir druskos rūgšties) sunaudotas bendras kiekis per metus sumažėjo, palyginti su 2020 m.:

- sieros rūgšties 22 %;
- druskos rūgšties 34,5 %.

Šis pokytis daugiausia atspindi sutrikusius gamybinius procesus ir cheminių medžiagų tiekimą dėl pasaulinės COVID-19 pandemijos.

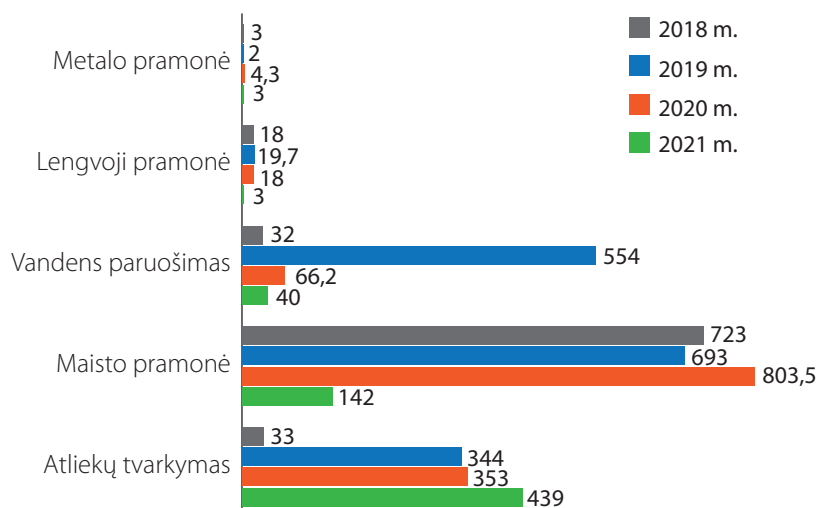
Pagal PTAKIS sistemoje turimus duomenis, 2021 m. acetono metinis sunaudojimas padidėjo 17 %. Šis pokytis fiksuotas, nes 2021 m. didelis dėmesys buvo skirtas verslo naujokams – įmonėms, kurios savo veiklos iki 2021 m. nebuvo registravusios PTAKIS duomenų bazėje. Pagal iš ankstesnių metų turimus duomenis, su šiomis įmonėmis buvo susisiekiama ir jos konsultuotos dėl duomenų teikimo tvarkos. Iš turimų duomenų akivaizdu, kad didžiausias šio prekursoriaus kiekis sunaudojamas įrenginių aptarnavimui – valymui, kaip pagalbinė medžiaga daugelyje ūkinių veiklų.

Analizuojant prekursorių naudojimą 2018–2021 m. pagal pramonės šakas Lietuvoje, matyti, kad tiek pramonės šakos, naudojančios sieros rūgštį, druskos rūgštį ir acetoną, išlieka stabilios, tiek metiniai suvartojamų medžiagų kiekiai svyruoja labai nedaug. Šie duomenys apie 3 kategorijos prekursorių naudojimą padeda atkreipti dėmesį į įmonių, tiekiančių chemines medžiagas, įvežamus į Lietuvos rinką prekursorių kiekius ir atidžiau stebėti sandorius, kurie galimai atrodytų nepagrįsti.

5.1.1 lentelė. Dažniausiai Lietuvoje naudojami 3 kategorijos prekursoriai, jų panaudojimo sritys ir kiekių (kg) pokytis per 2018–2021 m.

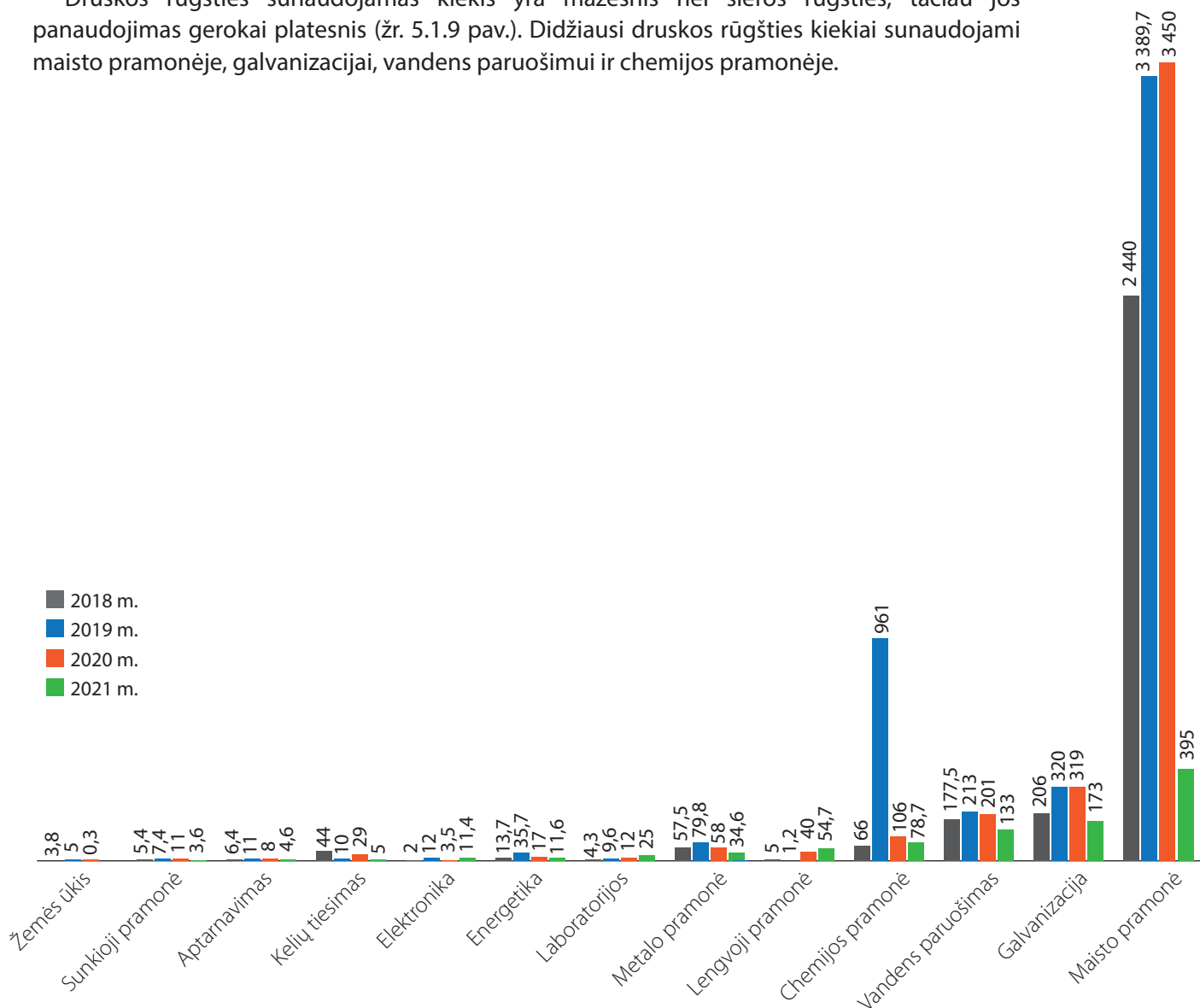
Prekursoriaus pavadinimas	Pramonės šaka, kurioje naudojamas prekursorius	Sunaudotas prekursoriaus kiekis (kg)			
		2018 m.	2019 m.	2020 m.	2021 m.
Sieros rūgštis	Chemijos pramonė	391 075 231	1 153 896 729	1 253 672 000	969 453 801
	Atliekų tvarkymas	32 865	344 079	353 000	438 692
	Maisto pramonė	722 721	692 909	803 500	142 409
	Vandens paruošimas	35 452	55 363	66 200	40 322
	Galvanizacija	15 961	25 135	25 500	32 565
	Lengvoji pramonė	18 372	19 728	18 000	2 973
	Metalo pramonė	2 772	2 437	4 300	2 915
Druskos rūgštis	Maisto pramonė	2 440 434	3 389 692	3 450 000	935 135
	Galvanizacija	206 469	320 365	319 000	173 169
	Vandens paruošimas	177 522	213 335	201 000	133 106
	Chemijos pramonė	66 313	96 056	106 000	78 668
	Metalo pramonė	57 470	79 824	58 000	34 638
	Lengvoji pramonė	5 072	1 169	40 000	54 714
	Kelių tiesimas	43 781	10 106	29 000	5 178
	Energetika	13 749	35 728	17 000	11 618
	Laboratorijos	4 324	9 598	12 000	25 147
	Sunkioji pramonė	5 373	7 433	11 000	3 578
	Aptarnavimas	6 409	11 115	8 000	4 649
	Žemės ūkis	-	3 800	5 000	342
	Elektronika	2 015	12 107	3 500	11 328
Acetonas	Aptarnavimas	503,7	2 626	921	2 224
	Chemijos pramonė	883 296	750 336	679 259	835 299
	Elektronika	153	562	439	363
	Laboratorijos	1 789	4 081	10 482	16 979
	Lengvoji pramonė	4 776	5 544	4 744	1 126
	Medicina	977	4 688	4 570	1 579
	Plastiko pramonė	44 969	54 303	56 798	39 167
	Popieriaus pramonė	361	684	498	320
	Statyba	1 352	1 276	1 754	862
	Sunkioji pramonė	6 465	6 881	8 834	2 804

Kaip ir kasmet, plačiausiai naudojamas 3 kategorijos prekursorius yra sieros rūgštis: per 2021 m. importuota daugiau nei 50 mln. tonų šio prekursoriaus. Daugiausia sieros rūgštis sunaudota chemijos pramonėje (969 453 t) trąšų gamybai, taip pat dideli kiekiai šios medžiagos sunaudojama maisto pramonėje bei atliekų tvarkymui (žr. 5.1.8 pav.).

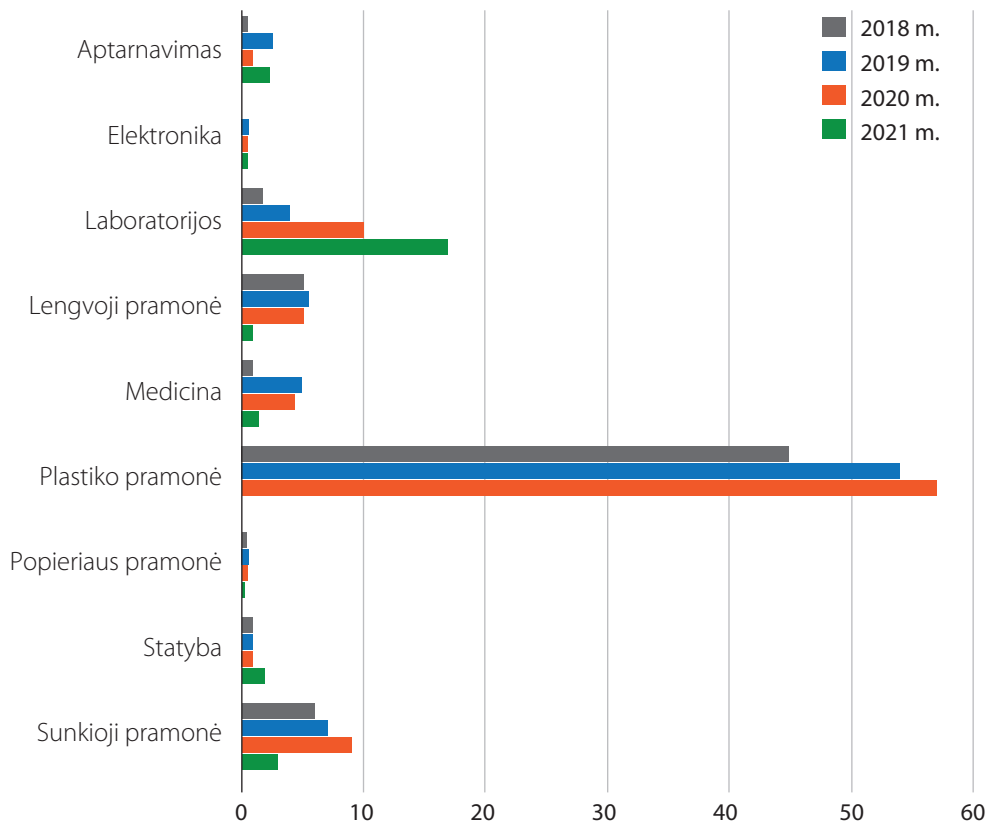
5.1.8 pav. Sieros rūgšties panaudojimas Lietuvoje, kitose pramonės šakose nei chemijos pramonė (tonomis), 2018–2021 m.

Druskos rūgšties sunaudojamas kiekis yra mažesnis nei sieros rūgšties, tačiau jos panaudojimas gerokai platesnis (žr. 5.1.9 pav.). Didžiausi druskos rūgšties kiekiai sunaudojami maisto pramonėje, galvanizacijai, vandens paruošimui ir chemijos pramonėje.

5.1.9 pav. Druskos rūgšties panaudojimas Lietuvoje 2018–2021 m. (tonomis)

Daugiausia acetono sunaudota chemijos pramonėje – 883 t, kadangi acetonas kaip pagalbinė medžiaga naudojama daugelyje pramoninių gamybinių procesų. Plastiko ir lengvoji pramonė – išsiskiriančios pramonės šakos, kuriose sunaudojami dideli kiekiai šios medžiagos (žr. 5.1.10 pav.).

5.1.10 pav. Acetono panaudojimas Lietuvoje, kitose pramonės šakose nei chemijos pramonė, 2018–2021 m. (tonomis)

Druskos rūgštis, sieros rūgštis ir acetonas – tai cheminės medžiagos, naudojamos ir didelėse gamybinėse įmonėse, ir mažose, labai įvairaus profilio ūkinėse veiklose, todėl šių medžiagų stebėseną ir kontrolę yra nemenkas iššūkis. Gamybinėse įmonėse dažniausiai procesai yra griežtai kontroliuojami, aprašyti procedūromis ir pirminis, savarankiškas šių medžiagų valdymas įmonėje yra gana griežtas ir lengvai atsekamas. Tačiau mažose įmonėse į tvarkas ir procedūras žiūrima daug laisviau ir cheminės medžiagos yra lengviau prieinamos visiems su veikla susijusiems asmenims, todėl reikalingas ir labai didelį vaidmenį atlieka individualus tokių įmonių konsultavimas veiklos vietoje, išaiškinant darbo su prekursoriais keliamas rizikas ir atsakomybes. Prekyba šiomis medžiagomis taip pat skatina ieškoti įvairių bendradarbiavimo būdų su platintojais, skatinant prekybininkus ne tik įvertinti galimybę gauti ekonominės naudos, bet ir atkreipti dėmesį į įtartinus sandorius, prekybą vykdyti atsakingai ir informuoti NTAKD apie įtartinus sandorius.

Analizuojant PTAKIS sistemos 2021 m. duomenis, nustatyta 290 naujų įmonių, kurios iki šiol naudodamos prekursorius neteikė duomenų apie apyvartą. Šios įmonės įvertintos kaip verslo naujokai ir supažindintos su joms taikomais reikalavimais veiklai su prekursoriais, iš jų 191 įmonė užsiregistravo PTAKIS sistemoje, o 99 įmonės patikslino, kad naudoja prekursorius mišiniuose, apie kuriuos rinkti duomenis į sistemą nėra tikslinga, kadangi prekursoriaus išskyrimas iš šių mišinių nėra ekonomiškai naudingas ir yra techniškai sudėtingas.

Kasmet sunaudojamų prekursorių rūšys ir kiekiai pastovią gamybą turinčiose įmonėse išlieka stabilūs arba mažai kintantys.

Didžiausią įtaką sunaudojamų prekursorių kiekiui 2021 m. turėjo pasaulinė COVID-19 pandemija ir dėl jos sutrikusi cheminių medžiagų tiekimo grandinė bei sustabdyti gamybiniai procesai.

Pagrindinės NTAKD vykdomos funkcijos prekursorių kontrolės srityje

Užtikrinamas teisės aktais numatytų reikalavimų veiklai su prekursoriais įgyvendinimą, 2021 m. NTAKD vykdė šias pagrindines veiklas:

- teisėtose prekursorių ir į oficialų sąrašą neįtrauktų medžiagų apyvartos stebėsenos bei kontrolės koordinavimas;
- subjektų veiklos priežiūra;
- informacijos apie subjektų vykdomą veiklą rinkimas ir vertinimas;
- veikloje naudojamų prekursorių ir į oficialų sąrašą neįtrauktų medžiagų apyvartos analizė;
- subjektų konsultavimas bei mokymai, siekiant užkirsti kelią galimiems teisės aktų pažeidimams;
- sėkmingo ir efektyvaus tarpinstitucinio darbo užtikrinimas, įgyvendinant numatytas priemones pagal pagrindines veiklos kryptis prekursorių kontrolės srityje;
- dalyvavimas tarptautinėse komisijose ir darbo grupėse (žr. 5.1.11 pav.).

Pagrindinės veiklos kryptys prekursorių kontrolės srityje

Veiklos vystymas	• Teisėkūros iniciatyvos ES ir LT • E-paslaugų plėtra • Administracinės naštos verslui mažinimas
Veiklos koordinavimas ir bendradarbiavimas	• Tarp veiklos priežiūrą ir kontrolę vykdančių institucijų • Tarp subjektų ir valstybinių institucijų
Subjektų veiklos priežiūra	• Licencijavimas • Subjektų veiklos priežiūra ir prekursorių apyvartos stebėseną • Konsultavimas, mokymai ir kompetencijų ugdymas • Duomenų rinkimas • Informacijos teikimas
Tarptautinė veikla	• Bendradarbiavimas su JT, ES ir kitų valstybių narių atsakingomis institucijomis • Duomenų teikimas EK ir JT

5.1.11 pav. Pagrindinės NTAKD veiklos kryptys prekursorių kontrolės srityje

Bendradarbiavimas tarp Lietuvos valstybinių institucijų prekursorių kontrolės srityje

NTAKD koordinuoja Tarpinstitucinės narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) kontrolės veiksmų koordinavimo komisijos darbą. Komisijos veikloje, be NTAKD specialistų, dalyvauja Muitinės departamento, Valstybinės vaistų kontrolės tarnybos prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos, Policijos departamento, Aplinkos apsaugos agentūros, Aplinkos apsaugos departamento prie Aplinkos ministerijos, Vilniaus regiono aplinkos apsaugos departamento, Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos atstovai. Kasmet organizuojamų posėdžių metu ekspertai tariasi dėl poreikio keisti arba papildyti nacionalinius teisės aktus, aptaria prekursorių naudojimo situaciją Lietuvoje (žr. 5.1.12 pav.).

Taip pat aktyviai bendradarbiaujama kasdienėje veikloje – keičiamasi duomenimis su išvardintųjų institucijų atstovais ruošiantis ūkio subjektų, naudojančių prekursorius, patikrai, sprendžiant galimų diversijų klausimus bei organizuojant prevencinius mokymus ūkio subjektams bei suinteresuotųjų institucijų specialistams.

5.1.12 pav. Tarpinstitucinis bendradarbiavimas prekursorių kontrolės srityje

Dalyvavimas tarptautinėse komisijose ir darbo grupėse prekursorių kontrolės klausimais

Kadangi prekursorius neteisėtoje veikloje norintys panaudoti asmenys griebiasi įvairiausių schemų ir renkasi klaidinančius, nelogiškus tiekimo kelius, labai svarbus tarptautinis bendradarbiavimas ir bendros, visose valstybėse taikomos panašios atgrasančios priemonės, siekiant užtikrinti prekursorių naudojimą tik teisėtose veiklose. NTAKD aktyviai keičiasi turima informacija su visomis ES valstybių narių kompetentingomis institucijomis bei reaguoja į kitų valstybių pranešimus dėl galimų įtartinų sandorių.

Kaip ir kasmet, duomenys apie 2021 m. prekursorių apyvartą yra pateikta į EK prekursorių duomenų sistemą CIRCA BC *on-line* būdu užpildant elektroninę Formą D. Susistemintus visų ES valstybių duomenis apie prekursorių apyvartą EK komisija pateikia JT.

2021 m. NTAKD dalyvavo 14-oje tarptautinėje prekursorių kontrolės tinklo metinėje konferencijoje, kurioje buvo nagrinėta narkotinių ir psichotropinių medžiagų prekursorių nelegalios apyvartos tendencijos, aptarti įvykdytų diversijų aspektai, nekontroliuojamų medžiagų kontrolės galimybės ir būdai, gabenamų galimai neteisėtai veiksniams skirtų cheminių medžiagų keliai ir būdai, nauji narkotinių ir psichotropinių medžiagų bei naujų psichoaktyvių medžiagų gamybos metodai (kai neteisėtą veiklą vykdančias asmenys naudoja nekontroliuojamas chemines medžiagas, kitaip dar vadinamas „designer“ prekursoriais), padirbtų vaistų problema ES rinkoje, išnagrinėtos valstybių narių patirtys bei praktika, siekiant ateityje užkirsti kelią nelegaliam cheminių medžiagų panaudojimui.

2021 m. NTAKD dalyvavo Narkotinių ir psichotropinių medžiagų prekursorių, „designer“ prekursorių bei į oficialius sąrašus neįtrauktų medžiagų apsaugojimo nuo patekimo į nelegalią veiklą priemonių efektyvinimo nuolatinės darbo grupės, organizuojamos Prancūzijos nacionalinio prekursorių kontrolės padalinio (MNCPC) ir palaikomos Europos Komisijos, veikloje. Ekspertų lygmenyje sprendžiant prekursorių kontrolės efektyvinimo klausimus labai svarbu atstovauti Lietuvai ir pristatyti, su kokiomis problemomis susiduriama bei kokių iššūkių kyla tiek kontroliuojančioms institucijoms, tiek pramonei, siūlyti kontrolės priemones, kurios būtų realiai pritaikomos ir ekonomiškai efektyvios mūsų rinkos sąlygomis.

Lietuva yra tikroji Europos Tarybos Pompidou grupės narė, kurios vardu šios grupės vykdomoje veikloje aktyviai dalyvauja NTAKD atstovai. Kaip sumažinti neteisėtą prekybą narkotikais ir užkirsti kelią piktnaudžiavimui narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais), buvo kalbėta Strasbūre organizuotoje 15-osios tarptautinės prekursorių kontrolės tinklo metinės konferencijos bei 9-ajame kasmetiniame ekspertų grupės „Narkotikai internete“ susitikime. Tokio formato ekspertų susitikimai yra gera proga pasikeisti informacija apie naujausias tendencijas, rizikos vertinimą, geriausią praktiką, geresnę kontrolę, rizikos valdymą, aptikimą ir tyrimo priemones. Dėmesys 2021 metais taip pat buvo skirtas naujoms narkotinių ir psichotropinių medžiagų prekursorių nelegalios apyvartos tendencijoms, aptartos „designer“ prekursorių neteisėto panaudojimo, konversijos bei ženklinimo problemos.

Į oficialų sąrašą neįtrauktų medžiagų stebėseną prekursorių kontrolės kontekste

Kadangi prekursoriai yra kontroliuojami ir jų teisėta apyvarta stebima, neteisėtą veiklą vykdančys asmenys narkotikų gamybai vis dažniau naudoja į oficialų sąrašą neįtrauktas medžiagas. Į oficialų sąrašą neįtrauktos medžiagos yra bet kokios medžiagos, kurios, nors ir neįtrauktos į kontroliuojamus prekursorių sąrašus, identifikuojamos kaip naudojamos neteisėtai narkotinių ar psichotropinių medžiagų gamybai.

Į oficialų sąrašą neįtrauktos medžiagos, alternatyvios arba pakaitinės cheminės medžiagos, pre-prekursoriai, „designer“ prekursoriai – tai terminai, kurie dažnai naudojami, norint apibūdinti problemą, kuri kelia didelį iššūkį cheminių medžiagų diversijų prevencijai visame pasaulyje.

Prekyba cheminėmis medžiagomis nėra draudžiama, tačiau per pastaruosius metus pasikeitė narkotinių ir psichotropinių medžiagų neteisėtos gamybos tendencijos, o tai lėmė ir būtinų naujų kontrolės priemonių numatymą. Narkotinėms ir psichotropinėms medžiagoms gaminti vis dažniau naudojama nauja grupė cheminių medžiagų – „designer“ prekursoriai, kurie paprastai neturi teisėto panaudojimo pramonėje, jie yra nekontroliuojami, nes yra nauji ir sukurti specialiai tik narkotikams gaminti. Gali būti pagaminti tiek mažose laboratorijose, tiek didesnėse chemijos pramonės įmonėse.

Be cheminių medžiagų yra neįmanoma pagaminti narkotikų!!

Siekiant užtikrinti nelegaliai narkotikų rinkai būtinų cheminių medžiagų tiekimą, bet kartu išvengti atsakomybės už tokių medžiagų gabenimą, saugojimą ar naudojimą, nusikalstamas veiklas vykdančys asmenys dažnai renkasi nekontroliuojamas medžiagas. Siekdama sumažinti narkotinių medžiagų pasiūlą, Europos Komisija (EK) prekursorių kontrolę reguliuojančiuose teisės aktuose tiek vidinės, tiek išorinės prekybos atžvilgiu įteisino nuostatą dėl galimybės sulaikyti bet kokias chemines medžiagas, įtarus, kad jos gali būti panaudotos neteisėtai gaminti narkotines ir psichotropines medžiagas, bei paragino valstybes nares imtis priemonių šioms nuostatomis įgyvendinti. Nors reglamentų nuostatos yra tiesioginio taikymo, tačiau „Catch all“ principui įgyvendinti yra svarbu numatyti nacionalines priemones ir integruoti jas į nacionalinę teisinę sistemą. Tuo tikslu 2021 m. įsigaliojo Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) kontrolės įstatymo Nr. VIII-1207 pakeitimo įstatymas, kuriame yra įteisinta ne tik nauja pareiga ūkio subjektams pateikti informaciją, bet ir teisė kompetentingoms institucijoms gauti duomenis apie planuojamą į oficialų sąrašą neįtrauktų medžiagų tiekimą į Lietuvos rinką bei išvežimą iš Lietuvos rinkos, taip sudarant sąlygas daug plačiau stebėti šių medžiagų judėjimą tiek šalies viduje, tiek ir už jos ribų. Tarp kitų pakeitimų numatytas ir teisinis pagrindas teisėsaugos pareigūnams sulaikyti bet kokias chemines medžiagas, įtarus, kad jos gali būti panaudotos neteisėtai gaminti narkotines ir psichotropines medžiagas.

Cheminių medžiagų skaičius, kuris gali būti panaudotas siekiant pakeisti kontroliuojamus prekursorius nekontroliuojamais, yra beveik begalinis ir tai yra didelis iššūkis prekursorių kontrolės politikai dėl kelių priežasčių:

Kiekviena cheminė medžiaga vertinama ir įtraukiama į kontroliuojamus prekursorių sąrašus atskirai, todėl valstybės gali tik reaguoti į rinkos pokyčius ir dažniausiai atsilieka nuo prekeivių, kurie nelegalioje veikloje greitai keičia į sąrašus įtrauktas medžiagas naujomis – nekontroliuojamomis

Teisėtos prekybos stebėseną yra prekursorių kontrolės pagrindas. Tačiau daugelis neseniai atsiradusių cheminių medžiagų buvo sukurtos siekiant specialiai apeiti kontrolės priemones. Jos neturi teisėto panaudojimo pramonėje, išskyrus ribotus tyrimus ir analizę laboratorijose

Šiomis cheminėmis medžiagomis nėra reguliariai prekiaujama (t. y. jos nėra laisvai prieinamos prekyboje, tačiau gali būti pagamintos pagal užsakymą, įskaitant teisėtam pramoniniam panaudojimui)

Pagrindinis nustatyto reglamentavimo tikslas – užtikrinti, kad būtų užkirstas kelias neteisėtam medžiagų, kuriomis teisėtai prekiaujama, naudojimui, stebėti teisėtą šių medžiagų prekybą ir galutinį naudojimą, numatyti galimus įtartinus sandorius.

EK dar 2020 m. atliko narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) teisinio reguliavimo įgyvendinimo analizę, įvertino jo veiksmingumą, efektyvumą, aktualumą ir suderinamumą. Atliktas vertinimas parodė, kad reglamentų įgyvendinimas valstybėse narėse iš esmės skiriasi. Tai *inter alia* lėmė:

- žmogiškųjų išteklių, kuriuos valstybės narės skyrė šiems uždavimams, skirtumai;
- reikšmingi licencijų savininkų ar registracijos turėtojų patikrinimų vietoje dažnumo skirtumai;
- skirtingi mišinių, kurių sudėtyje yra narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių), apibrėžčių aiškinimai;
- baudų už reglamentų pažeidimus lygis;
- pranešimų apie įtartinus sandorius įvairiose valstybėse narėse dažnumo skirtumas.

Tačiau reikšmingus skirtumus galima paaiškinti valstybių narių lygmenyje esančiomis specifinėmis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, tarp valstybių narių esama didelių skirtumų, susijusių su cheminių medžiagų sektorių mastu ir plėtra. Be to, neteisėtos narkotikų gamybos mastas valstybėse narėse labai skiriasi, o tai turi poveikį tam, kokia svarba suteikiama narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) politikai. Taip pat dideli skirtumai, susiję su tuo, kokie neteisėti narkotikai sukelia daugiausia sveikatos ar socialinių problemų, ir paaiškina aplinkybę, kodėl valstybės narės skiria nevienodą dėmesį tam tikrų narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) stebėsenai. Pavyzdžiui, valstybė narė, kurioje nėra neteisėtos metamfetamino gamybos ar vartojimo arba jų mastas yra nedidelis, negali teikti išskirtinės pirmenybės narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių), reikalingų neteisėtai metamfetamino gamybai, stebėsenai.

Pagrindiniai iššūkiai, su kuriais susiduriama prekursorių kontrolės srityje pasaulyje ir Europos Sąjungoje

1. Didėjantis į oficialų sąrašą neįtrauktų medžiagų naudojimas narkotinių ir psichotropinių medžiagų gamyboje pasauliniu mastu ir ES

Vykdam neteisėtą veiklą, šios medžiagos iki paskirties vietos gabenamos per daug šalių, kuriose labai skiriasi šių medžiagų kontrolei numatytos ir taikomos nacionalinės teisės normos, todėl kyla sunkumų sulaukyti šias medžiagas ar pradėti ikiteisminį tyrimą. Pagrindiniai instrumentai, sprendžiant į oficialų sąrašą neįtrauktų medžiagų kontrolės sulaukymo problemą, yra bendradarbiavimas tiek tarp šalių, tiek šalies viduje, stebint

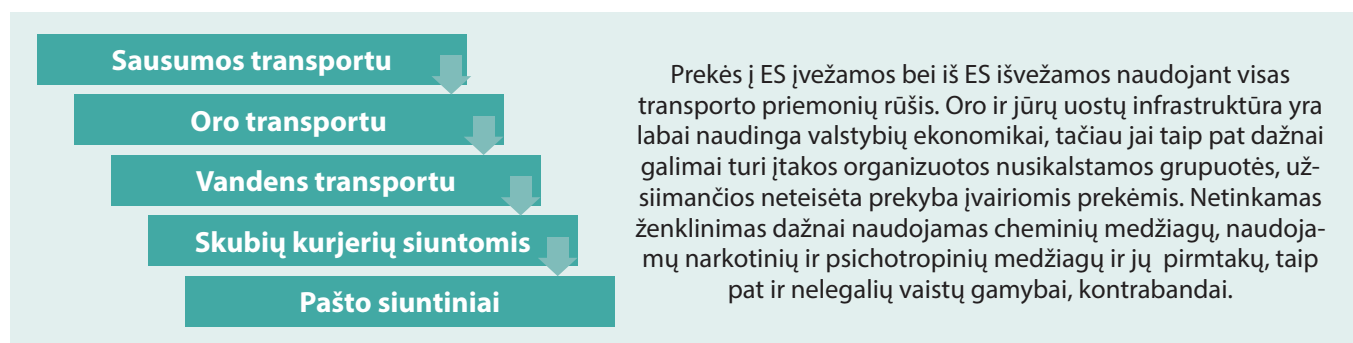
ir laiku perduodant informaciją apie įtartinus neteisėtus subjektų sandorius. Ypač svarbu vystyti geresnį bendradarbiavimą su atitinkamais pramonės sektoriais ir dalintis informacija apie įtartinus užsakymus, stiprinti nacionalinius teisinius pagrindus šių medžiagų stebėsenai ir kontrolei užtikrinti.

2. Cheminių medžiagų internetinė prekyba

Per pastaruosius keletą metų cheminių medžiagų internetinė prekyba ir cheminių medžiagų internetinės prekybos platformos, kurios savo klientams siūlo plačius įvairiausių cheminių medžiagų katalogus ir cheminių medžiagų gamintojų duomenų bazes iš viso pasaulio, tapo svarbia priemone cheminių medžiagų tiekime. Internetinės prekybos įmonės yra naudojamos nusikalstamų organizacijų ir prekyautojų, norinčių pirkti arba parduoti kontroliuojamus prekursorius ir įrangą, reikalingą neteisėtai narkotikų gamybai. Asmenys arba įmonės, internetu perkančios arba parduodančios prekursorius, dažnai nevykdo užsakymų savo vardu, jie naudoja fiktyvias bendroves, tarpininkus, melagingus pavadinimus ar kitus būdus, norėdami nuslėpti savo tapatybę. Todėl labai svarbu nacionaliniuose teisės aktuose stiprinti teises, teisėsaugos priemones, skatinti tarptautinį bendradarbiavimą, siekiant užkirsti kelią neteisėtai veiklai.

3. Klaidingas narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) ir kitų cheminių medžiagų ženklimas

Dar viena tendencija, kuri yra stebima atsakingų institucijų per pastaruosius kelis metus, yra susijusi su klaidingu į rinką tiekiamų cheminių medžiagų ženklimu. Siekdami išvengti atsakomybės, neteisėtus sintetinius narkotikus gaminantys asmenys gabena ir (arba) naudoja narkotinių ir psichotropinių medžiagų prekursoriams alternatyvias chemines medžiagas, kurios paprastai importuojamos/eksportuojamos kaip nekontroliuojamos, o jau vėliau paverčiamos narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais), kurie toliau naudojami sintetinių narkotikų gamybai. Vadovaujantis turima informacija, netgi tuomet, kai cheminė medžiaga nėra draudžiama ir/arba jos tiekimui į rinką nėra nustatyti apribojimai bei nereikalingi specialūs leidimai, tačiau ji yra skirta tikslingai neteisėtai narkotinių ir psichotropinių medžiagų gamybai, į rinką ji bus tiekama paženklinta klaidingai.

5.1.13 pav. Prekės į ES įvežamos bei iš ES išvežamos naudojant visas transporto priemones rūšis

Šias chemines medžiagas dažniausiai sulaiko ir konfiskuoja muitinės pareigūnai jūros uostuose ir oro uostuose. Priklausomai nuo fizinės cheminės medžiagos formos, neteisingai pažymėtos cheminės medžiagos paprastai yra supakuotos į maišus, kartonines dėžes / būgnus arba įvairių dydžių talpyklas.

Klaidingai pažymėtos cheminės medžiagos ir jų pakuotės dažnai jau deklaruojamos neteisingai, kai išvykstama iš pagrindinių kilmės šalių (Kinijos, Indijos, Honkongo, Vietnamo) iš gamintojo ar tiekėjo įmonės. Kai kuriais atvejais neteisingai pažymėtos pakuotės, naudojamos narkotinėms ir psichotropinėms medžiagoms ir jų pirmtakams, naujoms psichoaktyvioms medžiagoms ar įvairioms kitoms cheminėms medžiagoms paslėpti, taip pat dažnai gali būti deklaruojamos kaip necheminės prekės, pvz., alus, vynas ir kt. (žr. 5.1.14 pav.)

Be nustatytų veikimo metodų, pavyzdžiui, neteisėtų prekių slėpimo tarp teisėtų prekių ir paslėptų skyrių naudojimo, nusikalstamos grupuotės :

slepia siuntų kilmę ir pobūdį

pateikia klaidingas deklaracijas

neteisingai nurodo chemines medžiagas,

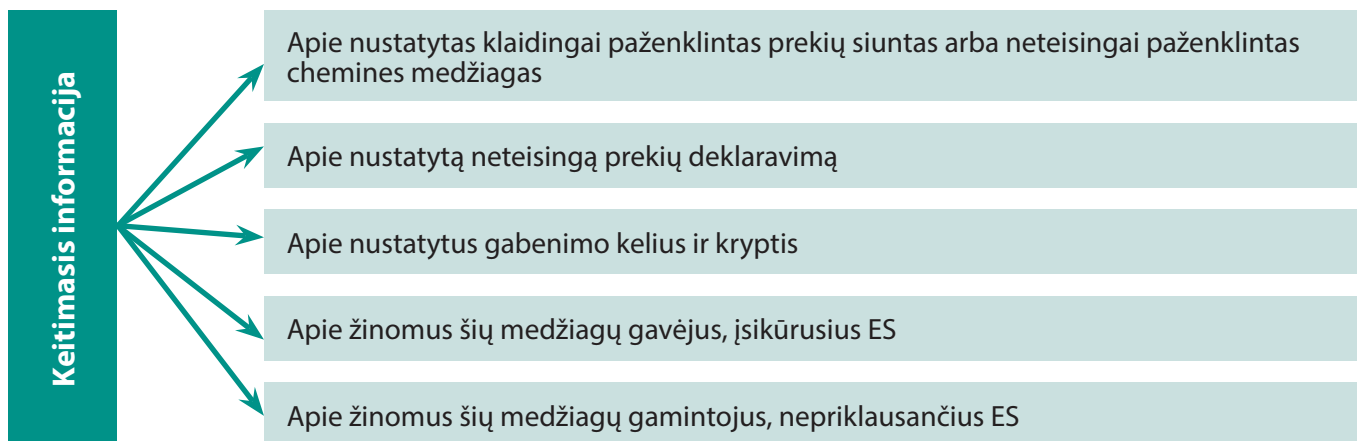
apeina rizikos rodiklius, naudojamus patikrinimams skirtoms pakuotėms identifikuoti

5.1.14 pav. Neteisėto veikimo pavyzdžiai

Cheminių medžiagų rūšys, kurios dažniausiai gabenamos į rinką klaidingai paženklintos:

- neteisėtos medžiagos, draudžiamos pagal tarptautinius teisės aktus, pvz.: amfetaminas, metamfetaminas, BMK, (pseudo)efedrinas (narkotinės ir psichotropinės medžiagos, I kategorijos narkotinių ir psichotropinių medžiagų prekursoriai) ir kt.;
- legaliai pramonėje naudojamos cheminės medžiagos, kurios taip pat gali būti naudojamos sintetinių narkotikų gamybai arba vartojamos svaiginimosi tikslais, pvz.: GBL, 1,4-BD (IV sąrašo narkotinės ir psichotropinės medžiagos), metilaminas, nitroetanas, 2-bromo-4-metilpropiofenonas (I oficialų sąrašą neįtrauktos (A dalis) medžiagos) ir kt.;
- legaliai gaminamos medžiagos, kurios nėra teisėtai naudojamos pramonėje, o naudojamos tik neteisėtai narkotinių ir psichotropinių medžiagų ir jų pirmtakų gamybai, pvz.: EAPA, N-acetyl-APAA, N-tert-butoxycarbonyl-MDMA (I oficialų sąrašą neįtrauktos (B dalis) medžiagos) ir kt.

Įvairių šaltinių duomenimis, organizuotos nusikalstamos grupuotės galimai prisitaiko prie naujai nustatomų ir taikomų reguliavimo priemonių, naudodamos alternatyvius gamybos metodus ar naudodamos nekontroliuojamus pirmtakus. Dažnai neteisėtai veiklai naudojamų cheminių medžiagų tiekimui gali būti taikoma tiekimo nukreipimo taktika ar nauji neteisėtos prekybos metodai. Todėl svarbiausiu įrankiu, nustatant neteisėtas veiklas, yra dalijimasis bet kokia informacija tarp kompetentingų institucijų (žr. 5.1.15 pav.).

5.1.15 pav. Informacija, kuria turėtų būti keičiamasi tarp atsakingų institucijų

Vadovaujantis sistemingomis tokios informacijos ataskaitomis, galėtų būti parengtos techninės gairės/vadovas apie netinkamo ženklinimo praktiką ir taikomus modelius, o tai padėtų nustatyti atvejus, atlikti tyrimus ir gerintų bendradarbiavimą tarp Policijos departamento, Muitinės departamento ir kitų atsakingų institucijų.

Ypač svarbu didinti tyrėjų informuotumą apie gamybos metodus, gabenimo maršrutus ir slėpimo metodus, naudojamus į oficialų sąrašą įtrauktoms bei į oficialų sąrašą neįtrauktoms medžiagoms, taip pat ir įrangai prekiauti. Muitinės ir kitos teisėsaugos institucijos turėtų pasinaudoti galiojančiomis taisyklėmis, kad konfiskuotų neteisingai paženklintas ar neteisingai deklaruotas siuntas. Netinkamas ženklinimas ir apgaulingas siuntų deklaravimas sudaro pagrindą konfiskuoti arba gražinti aptiktas siuntas daugelyje ES jurisdikcijų.

5.1.2. Į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytų medžiagų naudojimas teisėtais tikslais

NTAKD jau ne vienus metus vykdo į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą (toliau – IV sąrašas) įrašytų medžiagų stebėseną ir ūkio subjektų veiklos priežiūrą. Į Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2000 m. sausio 6 d. įsakymu Nr. 5 „Dėl Narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašų patvirtinimo“ patvirtintą IV sąrašą „Narkotinės ir psichotropinės medžiagos, leidžiamos vartoti medicinos tikslams ir (ar) naudoti pramonės, nesusijusios su farmacijos produktais, tikslams“ šiuo metu yra įrašytos 8 narkotinės ir psichotropinės medžiagos (žr. 5.1.2 lentelę). Pažymėtina tai, kad dėl labai riboto narkotinių ir psichotropinių medžiagų teisėto panaudojimo pramonėje, išskyrus farmacijos tikslus, 2021 metais į IV sąrašą nebuvo įtraukta nė viena nauja medžiaga.

5.1.2 lentelė. Į IV sąrašą įrašytų narkotinių ir psichotropinių medžiagų, leidžiamų vartoti medicinos tikslams ir (ar) naudoti pramonės, nesusijusios su farmacijos produktais, tikslams, sąrašas

Nr.	Medžiagos pavadinimas
1.	1,4-butanediolis (1,4-BD, 1,4-Butanediol)
2.	Butilnitritas (Butyl nitrite)
3.	Amilnitritas (Amyl nitrite)
4.	Cikloheksilnitritas (Cyclohexyl nitrite)
5.	Gama-butirolaktonas (GBL, Gamma-butyrolactone)
6.	Izobutilnitritas (Isobutyl nitrite)
7.	Izopropilnitritas (Isopropyl nitrite)
8.	Diazoto monoksidas (Diazoto oksidas, Nitrous oxide)

Kai kurie iš jų, pvz., alkilnitritai, esteriai, gali būti naudojami parfumerijos, kosmetikos bei buitinių chemijos gaminimo pramonėje. Gama-butirolaktonas ir 1,4-butanediolis yra naudojami kaip tirpikliai, taip pat ir kai kurių vaistų gamyboje kaip pamatinė medžiaga. Azoto suboksidas, diazoto monoksidas plačiai naudojamas medicinoje, tyrimų laboratorijose, maisto pramonėje. Svarbu pažymėti tai, kad į IV sąrašą įrašytos medžiagos gali būti naudojamos medicinos tikslams ir (ar) naudojamos su farmacijos produktais nesusijusios pramonės tikslams, tačiau dėl žalingų padarinių, kai jomis piktnaudžiaujama, šios medžiagos yra pavojingos žmogaus sveikatai. Į IV sąrašą medžiagos įrašomos vadovaujantis Jungtinių Tautų Organizacijos 1961 metų Psichotropinių medžiagų konvencijos nustatytais kriterijais: kai medžiaga yra piktnaudžiaujama, kai medžiaga svaiginamasi ir ji sukelia psichoaktyvų efektą, kai pasikeičia žmogaus elgsena, kai medžiaga gali sukelti priklausomybę ją vartojančiam žmogui, kai medžiagos vartojimas gali sukelti pavojų žmogaus sveikatai ar net gyvybei ir kai medžiagos vartojimas gali sukelti pavojų visuomenės saugumui.

Atsižvelgiant į minėtų medžiagų pavojingumą žmogaus sveikatai, medžiagų įtraukimo į IV sąrašą ir jų ribojimo priemonių nustatymų tikslas yra apsaugoti visuomenę nuo neteisėtų šių medžiagų platinimo ir naudojimo, tačiau nesudarant kliūčių pramonei jas naudoti savo teisėtoje kasdieninėje veikloje.

NTAKD nuolat stebi psichoaktyvų efektą turinčių medžiagų rinką, jų teisėtą pritaikymą, naudojimą pramonėje bei galimai neteisėtą piktnaudžiavimą jomis. IV sąrašas yra vienintelis narkotinių ir psichotropinių medžiagų sąrašas, kuriame esančias medžiagas Lietuvos Respublikoje įsiregistravę juridiniai asmenys ar užsienio šalių filialai, įregistruoti Lietuvos Respublikoje, gali naudoti pramonės tikslams, tačiau tik jeigu jie yra neprikaištingos reputacijos, atitinka teisės aktų nustatytus reikalavimus ir turi NTAKD išduotus leidimus verstis veikla su į IV sąrašą įrašytomis medžiagomis. Mažmeninė prekyba į IV sąrašą įrašytomis medžiagomis yra draudžiama, taip pat draudžiamas ir šių medžiagų siuntimas paštu (žr. 5.1.16 pav.).

Draudžiama veikla užsienyje registruotiems asmenims

Draudžiamas siuntimas paštu

Draudžiamas pardavimas fiziniams asmenims

5.1.16 pav. Teisės aktais numatyti draudimai, susiję su IV sąrašo medžiagų naudojimu

Lietuvoje yra išduoti 7 leidimai ūkio subjektams naudoti 3 skirtingas IV sąrašo medžiagas.

NTAKD vykdo visų juridinių asmenų, turinčių leidimus vykdyti veiklą su į IV sąrašą įrašytomis medžiagomis, veiklos priežiūrą, organizuoja mokymus, konsultuoja vykdomai veiklai aktualiais klausimais bei stengiasi užtikrinti, kad IV sąrašo medžiagos būtų naudojamos pagal teisės aktų nustatytus reikalavimus, tikslus ir tik tais kiekiais, kurie reikalingi veiklai vykdyti ir vystyti.

5.1.3. I, II ir (ar) III sąrašo narkotinių, psichotropinių medžiagų naudojimas moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai

Teisinis pagrindas

Nežiūrint to, kad narkotinės ir psichotropinės medžiagos kelia daug pavojų asmens sveikatai ir visuomenės saugumui, pagal Jungtinių Tautų 1961 metų Bendrąją narkotinių medžiagų konvenciją ir 1971 m. Psichotropinių medžiagų konvenciją yra numatyta galimybė naudoti narkotines, psichotropines medžiagas moksliniams tyrimams, tuo užtikrinant naujų farmacinių preparatų kūrimą bei pažangių technologinių sprendimų paiešką. Nuo 2021 metų ir Lietuvoje sudaryta galimybė moksliniuose tyrimuose ir eksperimentinėje veikloje naudoti į I, II ir (ar) III sąrašus įrašytas narkotines, psichotropines medžiagas (toliau – narkotinės, psichotropinės medžiagos). Nuo 2021 m. lapkričio 1 d. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatymo pakeitimas ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. gruodžio 28 d. nutarimas Nr. 1630 „Dėl Veiklos, susijusios su vaistiniais preparatais, kurių sudėtyje yra I sąrašo medžiagų, ir II, III sąrašų narkotinėmis

ir psichotropinėmis medžiagomis, licencijavimo taisyklių ir specialiųjų leidimų naudoti I, II ir (ar) III sąrašų narkotines, psichotropines medžiagas moksliniams tyrimams išdavimo taisyklių patvirtinimo“, įgaliojo NTAKD vykdyti dvi naujas funkcijas:

- išduoti specialiuosius leidimus naudoti narkotines, psichotropines medžiagas, juos pakeisti, patikslinti;
- vykdyti veiklos, susijusios su narkotinių, psichotropinių medžiagų naudojimu moksliniams tyrimams, priežiūrą.

Šių funkcijų vykdymui NTAKD buvo parengtos ir įgyvendintos būtinos priemonės:

- patvirtinta veiklos, kurioje naudojamos narkotinės, psichotropinės medžiagos, ūkio subjektų patikrinimų tvarka;
- tyrimuose naudojamų narkotinių, psichotropinių medžiagų laikymo, apyvartos apskaitos ir ataskaitų teikimo tvarkos aprašas;
- patvirtintas ūkio subjektų, kurie naudoja narkotines, psichotropines medžiagas moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai, kontrolinis klausimynas;
- sukurta Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) teisėtos apyvartos kontrolės informacinė sistemos posistemė (PTAKIS), kuri yra skirta narkotinių, psichotropinių medžiagų, naudojamų moksliniuose tyrimuose, apyvartai stebėti. PTAKIS pagalba laiku ir tinkamai vykdoma narkotinių, psichotropinių medžiagų stebėseną ir kontrolę, o gautais duomenimis NTAKD dalijasi su kitomis atsakingomis institucijomis, esant reikalui organizuoja neplaninius patikrinimus.

Įgyvendindamas teisės aktų nuostatas, NTAKD atlieka ūkio subjektų teisėtos apyvartos, tinkamo moksliniuose tyrimuose naudojamų medžiagų laikymo, apyvartos apskaitos ir ataskaitų teikimo priežiūrą. Mokslinį tyrimą su šiomis medžiagomis galima vykdyti tik įgijus specialųjį leidimą naudoti I, II ir (ar) III sąrašų narkotines, psichotropines medžiagas moksliniams tyrimams ir eksperimentinei plėtrai, kurie išduodami Lietuvos Respublikoje įsteigtiems juridiniams asmenims ir kitose valstybėse įsteigtų juridinių asmenų bei kitų organizacijų Lietuvos Respublikoje įsteigtiems filialams. Svarbu paminėti, kad specialieji leidimai išduodami tik mokslo ir studijų institucijoms arba juridiniams asmenims, kurie turi sutartį su mokslo ir studijų institucijomis arba per paskutinius penkerius metus buvo įvykdę bent vieną mokslinį tyrimą.

Pagrindinis veiklos, susijusios su narkotinių, psichotropinių medžiagų naudojimu moksliniams tyrimams, priežiūros tikslas – nustatyti, kaip juridiniai asmenys laikosi teisės aktų, reglamentuojančių veiklą, susijusią su narkotinių, psichotropinių medžiagų naudojimu moksliniams tyrimams, reikalavimų, vertinti informaciją apie juridinį asmenį, teikti metodinę pagalbą, konsultuoti veiklos klausimais, įgyvendinti kitas priemones, užtikrinančias teisės aktų reikalavimų laikymąsi ir mažinančias galimų pažeidimų skaičių.

Veiklos sritys bei pagrindinės I, II ir (ar) III sąrašo narkotinės, psichotropinės medžiagos, naudojamos moksliniuose tyrimuose

NTAKD duomenimis, specialiuosius leidimus turi ir mokslinius tyrimus su narkotinėmis, psichotropinėmis medžiagomis vykdo 9 ūkio subjektai. Moksliniams tyrimams dažniausiai naudojamos 6 narkotinės, psichotropinės medžiagos (žr. 5.1.17 pav.).

Daugiausia moksliniuose tyrimuose naudojamos narkotinės, psichotropinės medžiagos:

Tetrahydrokanabinolis (THC)

Pluoštinių kanapių ekstraktai ir tinktūros

Kanapių aliejus

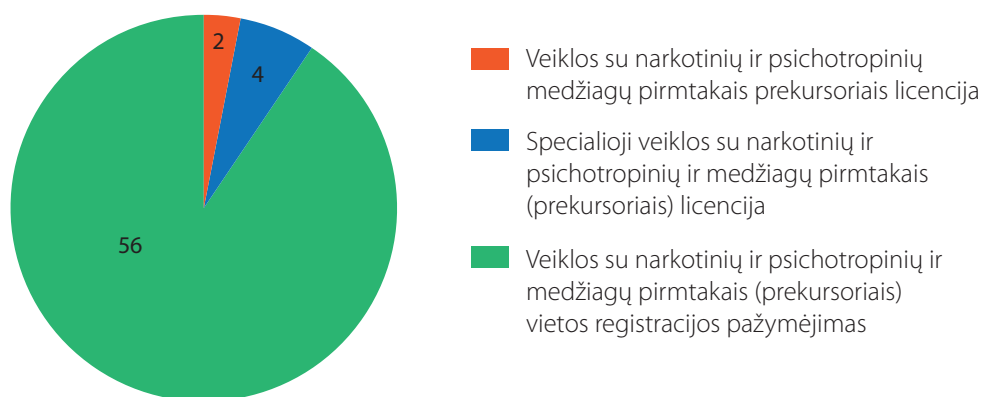
Kanapių derva

2,5-dimethoxy-4-iodoamphetamine (DOI)

5.1.17 pav. Pagrindinės narkotinės, psichotropinės medžiagos, naudojamos moksliniuose tyrimuose

5.1.4. Veiklos, susijusios su narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais), licencijavimo ir veiklos vietos registravimo tendencijos

Veiklai, susijusiai su narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais), taikomas ypatingas teisinis reglamentavimas, nustatytas ES reglamentuose ir nacionaliniuose teisės aktuose. Subjektai, ketinantys vykdyti veiklą su narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais), privalo įsigyti licencijas, specialiąsias licencijas ar veiklos vietos registracijos pažymėjimus, o norėdami eksportuoti ar importuoti – importo ar eksporto leidimus, išskyrus išimtis, numatytas teisės aktuose, kai licencijavimas ar veiklos vietos registravimas netaikomas.

5.1.18 pav. Išduotų veiklos su narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) licencijų, specialiųjų licencijų ir registracijos pažymėjimų skaičius 2021 m. gruodžio 31 d.

2021 metais buvo išduoti 2 veiklos su narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais) vietos registracijos pažymėjimai, 1 narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) eksporto leidimas įmonei, eksportuojančiai 3 kategorijos narkotinių ir psichotropinių medžiagų prekursorių – druskos rūgštį į Rusijos Federaciją ir 1 narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių) eksporto leidimas įmonei, į Turkmeniją eksportuojančiai 4 kategorijos narkotinių ir psichotropinių medžiagų prekursorius.

Lietuvos rinkoje esantys subjektai, vykdančys veiklą su narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais), beveik nesikeičia, todėl išduotų licencijų ir veiklos vietos registracijos pažymėjimų skaičius kasmet svyruoja nedaug.

5.1.5. Į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytų medžiagų ir licencijavimo tendencijos

Narkotinių ir psichotropinių medžiagų kontrolės įstatyme (toliau – Įstatymas) yra nustatytas veiklos, susijusios su į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytomis medžiagomis, licencijavimas. Į NTAKD teikimu Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymu tvirtinamą Narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą yra įrašytos 8 medžiagos (žr. 5.1.19 pav.).

Butilnitritas (<i>Butyl nitrite</i>)	Cikloheksilnitritas (<i>Cyclohexyl nitrite</i>)
1,4-butanediolis (1,4-BD, 1,4- <i>Butanediol</i>)	Izopropilnitritas (<i>Isopropyl nitrite</i>)
Amilnitritas (<i>Amyl nitrite</i>)	Izobutilnitritas (<i>Isobutyl nitrite</i>)
Gama-butirolaktonas (GBL, <i>Gamma-butyrolactone</i>)	Diazoto monoksidas (Diazoto oksidas, <i>Nitrous oxide</i>)

5.1.19 pav. Į IV sąrašą įrašytų narkotinių ir psichotropinių medžiagų, leidžiamų vartoti medicinos tikslams ir (ar) naudoti pramonės, nesusijusios su farmacijos produktais, tikslams, sąrašas

Į IV sąrašą įrašytas narkotines ir psichotropines medžiagas gaminti, perdirbti, įsigyti, tiekti, naudoti, laikyti, importuoti, eksportuoti, verstis jų didmenine prekyba turi teisę Lietuvos Respublikoje įsteigti juridiniai asmenys ir užsienio valstybių juridinių asmenų ir kitų organizacijų filialai, įsteigti Lietuvoje, jeigu jie yra neprikaištingos reputacijos, atitinka teisės aktų nustatytus reikalavimus ir turi NTAKD išduotus leidimus verstis veikla su į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytomis medžiagomis.

Atsižvelgiant į minėtų medžiagų pavojingumą žmogaus sveikatai, įstatyme numatytos priemonės apribojo galimybę Lietuvoje neįsisteigusiems ūkio subjektams ir fiziniams asmenims įsigyti leidimus vykdyti veiklą su į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytomis medžiagomis.

2021 m. gruodžio 31 d. galiojo 7 leidimai verstis veikla su į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytomis medžiagomis.

Nuo 2021 m. lapkričio 1 d. NTAKD pradėjo vykdyti naujas funkcijas – išduoda specialiuosius leidimus naudoti I, II ir (ar) III sąrašų narkotines, psichotropines medžiagas moksliniams tyrimams. Specialieji leidimai naudoti I, II ir (ar) III sąrašų narkotines, psichotropines medžiagas moksliniams tyrimams išduodami Lietuvos Respublikoje įsteigtiems juridiniams asmenims ir kitose valstybėse įsteigtų juridinių asmenų ir kitų organizacijų Lietuvos Respublikoje įsteigtiems filialams.

Specialusis leidimas turi būti įgyjamas, kai:

mokslinio tyrimo objektas yra į I, II ir (ar) III sąrašus įtrauktos medžiagos, įskaitant jų pamatines medžiagas (toliau – tiriamoji į I, II ar III sąrašą įtraukta medžiaga)	mokslinio tyrimo metu gaminant, perdirbant tiriamąją į I, II ir (ar) III sąrašą įtrauktą medžiagą susidaro kitos į I, II ir (ar) III sąrašus įtrauktos medžiagos (tarpinė I, II ar III sąrašą įtraukta medžiaga)	įsigyjamos I, II ir (ar) III sąrašų medžiagos, reikalingos tiriamosios į I, II ar III sąrašą įtrauktos medžiagos gamybai (pradinė I, II ar III sąrašo medžiaga)

Specialieji leidimai naudoti I, II ir (ar) III sąrašų narkotines, psichotropines medžiagas moksliniams tyrimams išduodami Lietuvos Respublikoje įsteigtiems juridiniams asmenims ir kitose valstybėse įsteigtų juridinių asmenų ir kitų organizacijų Lietuvos Respublikoje įsteigtiems filialams.

2022 m. liepos 1 d. išduoti 4 specialieji leidimai naudoti I, II ir (ar) III sąrašų narkotines, psichotropines medžiagas moksliniams tyrimams.

Nuo 2022 m. kovo 18 d. NTAKD priskirta nauja funkcija – išduoti leidimus vykdyti pluoštinių kanapių gaminių gamybos, kurios metu susidaro pluoštinių kanapių tarpiniai produktai, kuriuose tetrahidrokanabinolio (toliau – THC) kiekis viršija leidžiamą 0,2 procento ribą, veiklą. Jeigu pluoštinių kanapių gaminių gamybos proceso metu susidaro pluoštinių kanapių tarpiniai produktai, kuriuose THC kiekis viršija leidžiamą 0,2 % ribą, tokią gamybą turi tik neprikaištingos reputacijos Lietuvos Respublikoje įsteigti juridiniai asmenys ir užsienio valstybių juridinių asmenų ir kitų organizacijų padaliniai, įsteigti Lietuvoje ir užsiimantys pluoštinių kanapių gaminių gamybos veikla, gavę leidimą vykdyti pluoštinių kanapių gaminių gamybos, kurios metu susidaro pluoštinių kanapių tarpiniai produktai, kuriuose THC kiekis viršija leidžiamą 0,2 % ribą, veiklą. Pluoštinių kanapių gaminiuose THC kiekis neturi viršyti leidžiamos 0,2 % ribos.

2022 m. liepos 1 d. išduoti 2 leidimai vykdyti pluoštinių kanapių gaminių gamybos, kurios metu susidaro pluoštinių kanapių tarpiniai produktai, kuriuose THC kiekis viršija leidžiamą 0,2 % ribą, veiklą.

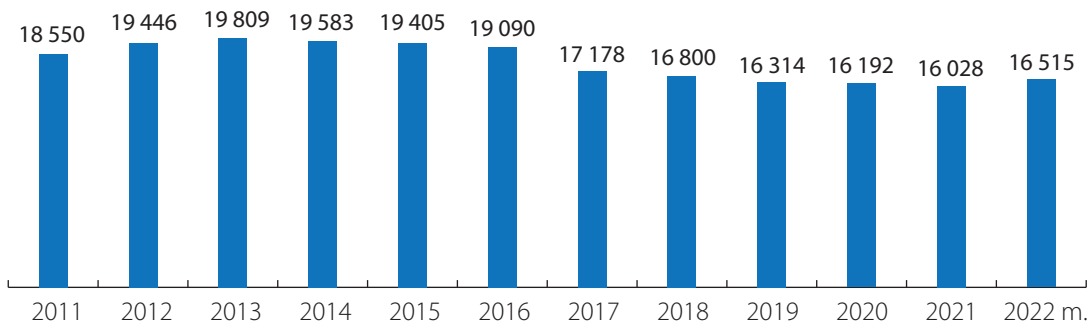
5.2. Alkoholio produktų, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių apyvarta ir priežiūra

5.2.1. Alkoholinių gėrimų, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių mažmeninės prekybos vietų išsidėstymas Lietuvos savivaldybėse

NTAKD, siekdamas įvertinti savivaldybių išduotų licencijų verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais ir verstis mažmenine prekyba tabako gaminiiais bei su tabako gaminiiais susijusiais gaminiiais (el. cigaretėmis, jų pildyklėmis, rūkomaisiais žoliniais gaminiiais) skaičiaus kitimo tendencijas, alkoholinių gėrimų, tabako gaminių bei su tabako gaminiiais susijusių gaminių prieinamumą pagal gyventojų skaičių, tenkantį vienai licencijai (toliau – alkoholinių gėrimų, tabako gaminių ir susijusių gaminių prieinamumas), kiekvienais metais atlieka alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių mažmeninės prekybos vietų išsidėstymo Lietuvoje pagal savivaldybių išduotas licencijas tyrimą. Susijusių gaminių prekybos vietų išsidėstymo vertinimas atliekamas pirmą kartą, kadangi susijusių gaminių licencijavimas nustatytas nuo 2021 m. gegužės 1 d.

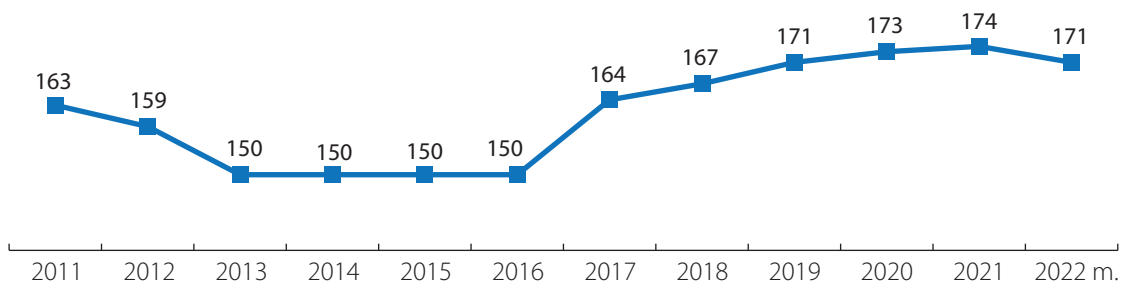
Alkoholinių gėrimų mažmeninės prekybos vietų išsidėstymas pagal savivaldybių išduotas licencijas verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais

VĮ Registrų centro Licencijų informacinės sistemos duomenimis, Lietuvoje 2022 m. birželio 30 d. galiojo 16 515 licencijų verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais. 2022 m. išduotų galiojančių licencijų skaičius, palyginti su 2021 m., padidėjo 487 licencijomis, arba 3 procentais.

5.2.1 pav. Licencijų verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais skaičiaus dinamika 2011–2022 metais

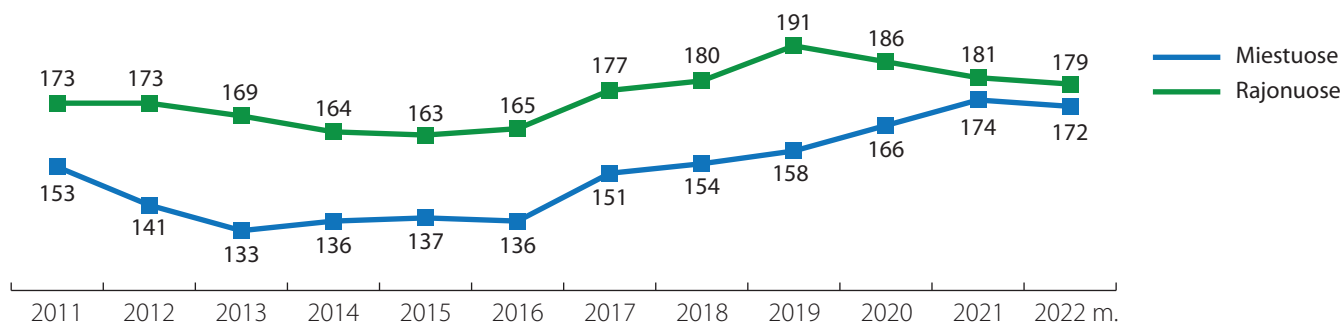
Padidėjus licencijų verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais, pakito ir gyventojų skaičius, tenkantis vienai licencijai.

5.2.2 pav. Gyventojų skaičiaus, tenkančio vienai licencijai verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais, dinamika 2011–2022 metais

Iš pateikto 5.2.2 pav. matyti, kad alkoholinių gėrimų prieinamumas Lietuvoje iki 2021 m. kasmet mažėjo ir 2021 m. vienai licencijai teko 174 gyventojai. 2022 m. išaugus licencijų verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais skaičiui, vienai licencijai tenka 171 gyventojas.

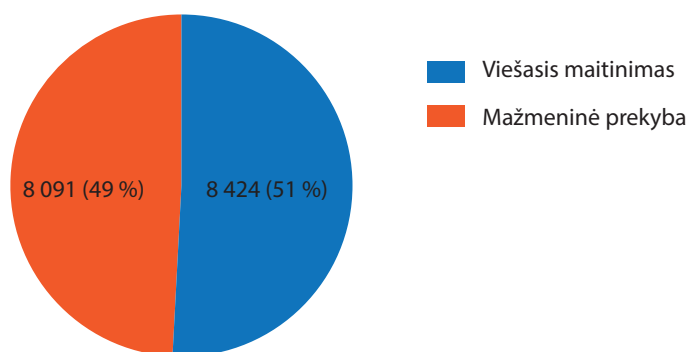
NTAKD palygino alkoholinių gėrimų prieinamumą Lietuvos miestuose ir rajonuose 2011–2022 metais.

5.2.3 pav. Alkoholinių gėrimų prieinamumas pagal vienai licencijai verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais tenkantį gyventojų skaičių Lietuvos miestuose ir rajonuose 2011–2022 m.

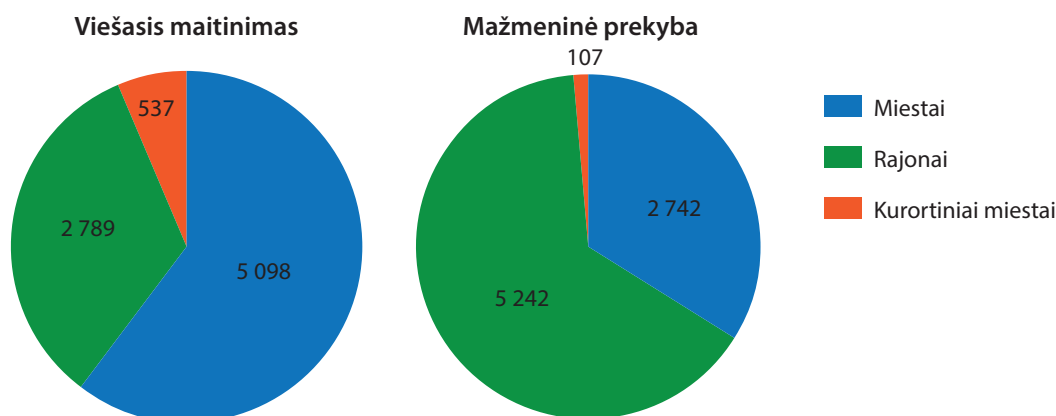
Alkoholinių gėrimų prieinamumas 2022 m., palyginti su 2021 m., ir Lietuvos miestuose, ir rajonuose padidėjo. 2021 m. miestų savivaldybėse vienai licencijai teko 174 gyventojai, 2022 m. – 172 gyventojai. 2021 m. rajonų savivaldybėse vienai licencijai teko 181 gyventojas, 2022 m. – 179 gyventojai. Alkoholinių gėrimų prieinamumo didėjimą miestų ir rajonų savivaldybėse sąlygojo išaugęs licencijų skaičius.

Išanalizavus ir susisteminius LIS duomenis, 2022 m. birželio 30 d. galiojo 8 424 licencijos išduotos viešojo maitinimo įmonėms ir 8 091 licencija prekybos įmonėms, t. y. licencijų pasiskirstymas pagal veiklos rūšis beveik vienodas – 49,0 % išduotos mažmeninės prekybos įmonėms ir 51 % viešojo maitinimo įmonėms.

5.2.4 pav. Licencijų verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais pasiskirstymas pagal veiklos rūšis

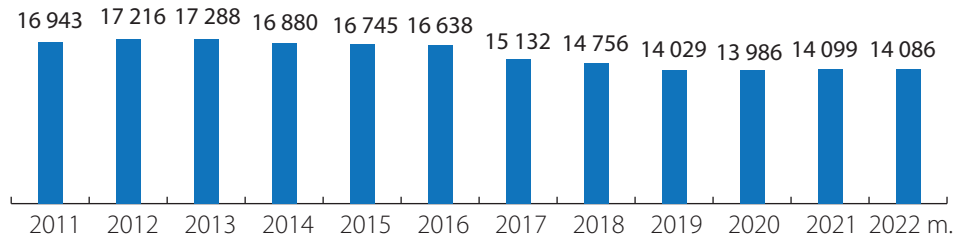
2022 m. birželio 30 d. viešojo maitinimo įmonėms miestų savivaldybėse buvo išduota ir galiojo 5 098 licencijos verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais, rajonų savivaldybėse – 2 789 licencijos, kurortinių miestų savivaldybėse – 537 licencijos. Mažmeninės prekybos įmonėms 2022 m. birželio 30 d. buvo išduota ir galiojo 2 742 licencijos miestų savivaldybėse, 5 242 licencijos – rajonų savivaldybėse ir 107 licencijos – kurortinių miestų savivaldybėse.

5.2.5 pav. Licencijų verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais pasiskirstymas pagal veiklos rūšis miestų, rajonų ir kurortinių miestų savivaldybėse

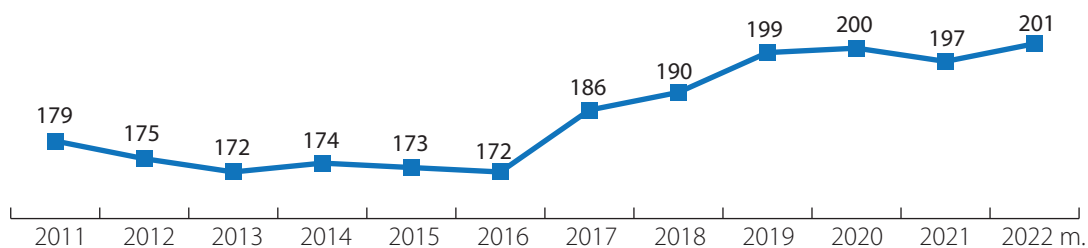
Tabako gaminių mažmeninės prekybos vietų išsidėstymas pagal savivaldybių išduotas licencijas verstis mažmenine prekyba tabako gaminiais

Įvertinus savivaldybių pateiktus duomenis į Licencijų informacinę sistemą apie išduotas licencijas verstis mažmenine prekyba tabako gaminiais, šių licencijų skaičius beveik nepakito – 2022 m. birželio 30 d. galiojo 14 086 licencijos (2021 m. – 14 099 licencijos).

5.2.6 pav. Licencijų verstis mažmenine prekyba tabako gaminiais skaičiaus dinamika 2011–2022 m.

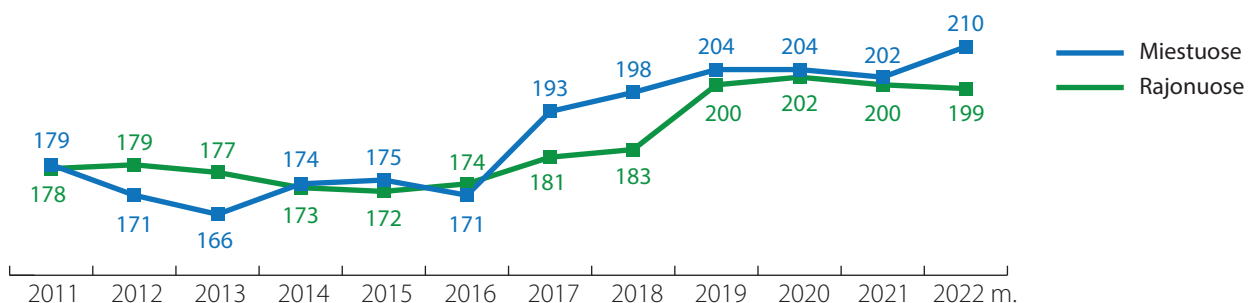
Išlikus licencijų verstis mažmenine prekyba tabako gaminiais stabiliam skaičiui, o gyventojų skaičiui Lietuvoje padidėjus – padidėjo gyventojų skaičius, tenkantis vienai licencijai. 2022 m. vienai licencijai verstis mažmenine prekyba tabako gaminiais tenka 201 gyventojas. 2021 m. 1 licencijai teko 197 gyventojai.

5.2.7 pav. Gyventojų skaičius, tenkantis vienai licencijai verstis mažmenine prekyba tabako gaminiais Lietuvoje 2011–2022 m.

NTAKD įvertino ir palygino tabako gaminių prieinamumą pagal vienai licencijai tenkantį gyventojų skaičių miestuose ir rajonuose.

Lietuvos miestų savivaldybėse 2022 m. vienai licencijai verstis mažmenine prekyba tabako gaminiais tenka 210 gyventojų. Rajonų savivaldybėse tabako gaminių prieinamumas šiek tiek padidėjo – nuo 200 gyventojų 2021 m. iki 199 gyventojų 2022 m. (5.2.8 pav.).

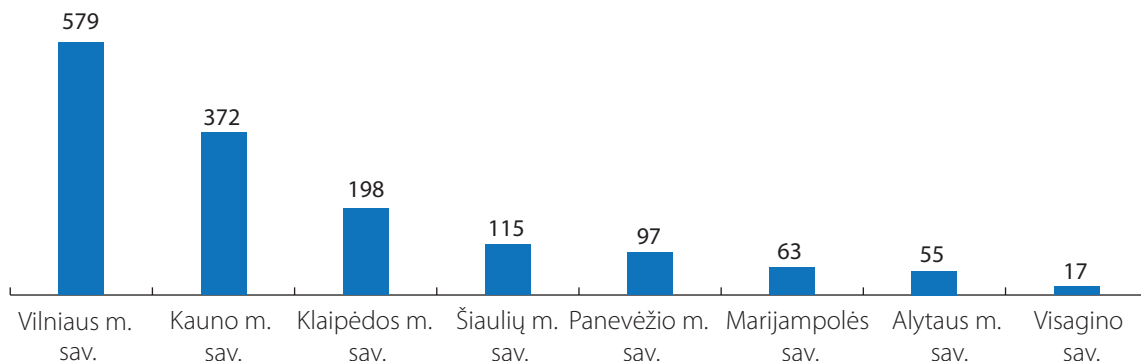

5.2.8 pav. Tabako gaminių prieinamumas pagal vienai licencijai verstis mažmenine prekyba tabako gaminiais tenkantį gyventojų skaičių Lietuvos miestuose ir rajonuose 2011–2022 m.

Susijusių gaminių prekybos vietų išsidėstymas pagal savivaldybių išduotas licencijas verstis mažmenine prekyba šiais gaminiais

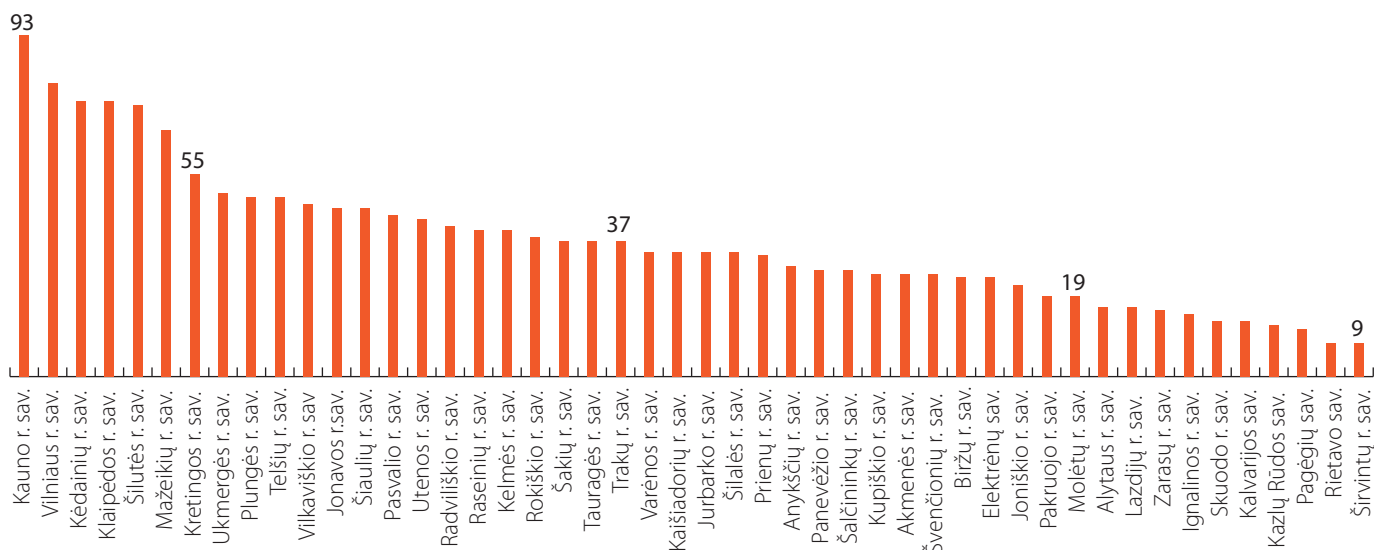
Nuo 2021 m. gegužės 1 d. įsigaliojus Lietuvos Respublikos Tabako, tabako gaminių ir su tabako gaminiais susijusių gaminių kontrolės įstatymo pakeitimams, įsigaliojo nauja licencijos rūšis – licencija verstis mažmenine

prekyba su tabako gaminiais susijusiais gaminiais. Per šį laikotarpį (2021-05-01–2022-06-30) miestų ir rajonų savivaldybės išdavė 3 371 licenciją verstis mažmenine prekyba su tabako gaminiais susijusiais gaminiais. Dėl trumpo šios rūšies licencijų išdavimo laikotarpio NTAKD neanalizavo licencijų kitimo tendencijų. 5.2.9 pav. pateikiamas šių licencijų skaičius ir jų pasiskirstymas pagal Lietuvos miestus ir rajonus.

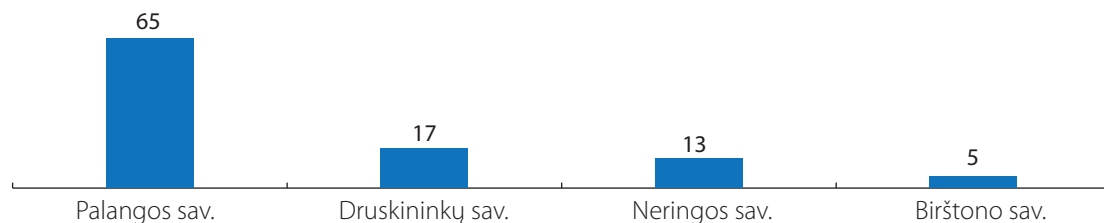
5.2.9 pav. Licencijų verstitis mažmenine prekyba su tabako gaminiais susijusiais gaminiais skaičius Lietuvos miestuose

Didžiausias licencijų skaičius verstitis mažmenine prekyba su tabako gaminiais susijusiais gaminiais miestuose yra Vilniuje – 579 licencijos, mažiausias – Visagine.

5.2.10 pav. Licencijų verstitis mažmenine prekyba su tabako gaminiais susijusiais gaminiais skaičius Lietuvos rajonų savivaldybėse

Daugiausiai licencijų verstitis mažmenine prekyba susijusiais gaminiais rajonų savivaldybėse išduota Kauno rajono savivaldybėje – 93, mažiausiai – Rietavo ir Širvintų rajonų savivaldybėse – po 9.

5.2.11 pav. Licencijų verstitis mažmenine prekyba su tabako gaminiais susijusiais gaminiais skaičius Lietuvos kurortiniuose miestuose

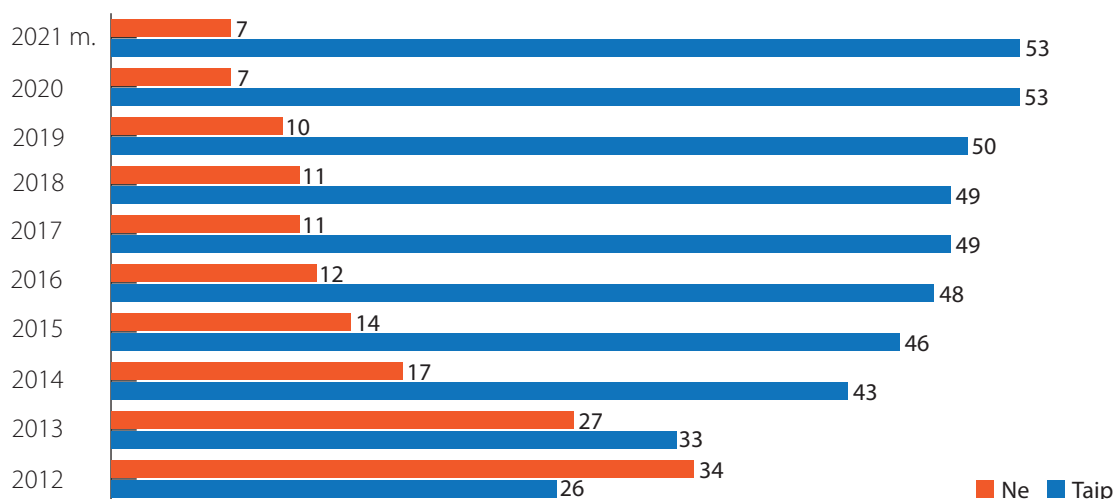
Lietuvos kurortinių miestų savivaldybėse licencijų verstitis mažmenine prekyba susijusiais gaminiais daugiausiai išduota Palangoje – 65, mažiausiai – Birštone.

5.2.2. Savivaldybių administracijų vaidmuo užtikrinant AKĮ ir TKĮ nuostatų įgyvendinimą

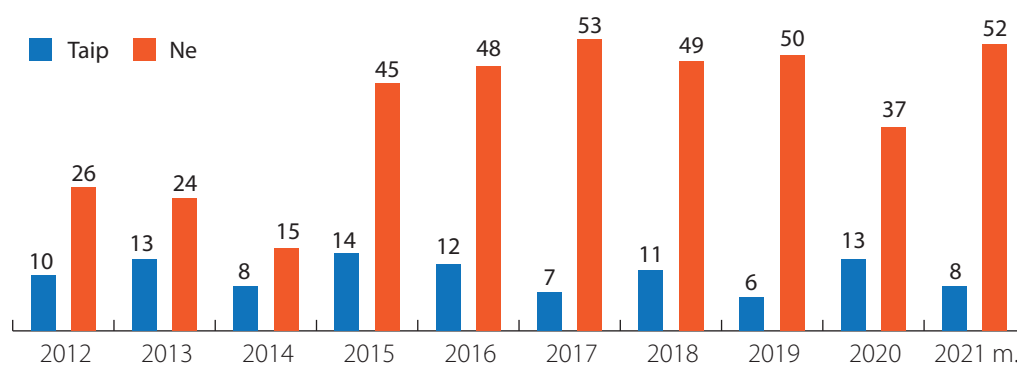
Nuo 2012 m. NTAKD atlieka savivaldybių apklausą apie vykdomas alkoholio ir tabako kontrolės priemones bei jų įgyvendinimą. Pagrindinis šios apklausos tikslas yra įvertinti tabako ir alkoholio priežiūros situaciją Lietuvos savivaldybėse. Apklausa renkama informacija, susijusi su NTAKD kontroliuojamomis sritimis, analizuojamos ir identifikuojamos problemos, parenkami atitinkami sprendimo būdai ir platinama geroji praktika.

Savivaldybės, siekdamos įgyvendinti vieną iš valstybės tabako, tabako gaminių ir susijusių gaminių kontrolės politikos principų – ginti žmogaus teises į aplinką be tabako dūmų, turi teisę uždrausti rūkyti viešose (parkuose, skveruose ir kt.) ir kitose jų valdymo kompetencijai priklausančiose vietose. 5.2.12 ir 5.2.13 paveiksluose pateikti savivaldybių, pasinaudojusių šia teise, ir savivaldybių, kurios 2021 m. svarstė pasinaudoti teise uždrausti rūkyti viešose savivaldybės valdymo kompetencijai priklausančiose vietose arba į jau patvirtintų nerūkymo zonų sąrašą įtraukti naujas zonas, duomenys. Nuo 2012 m. savivaldybių, pasinaudojusių šia teise, skaičius kasmet augo, sparčiausiai 2013–2014 m. 2020–2021 m. daugiau kaip 85 % savivaldybių buvo pasinaudojusios teise uždrausti naudoti tabako gaminius ir el. cigaretes viešose vietose. Visgi 2021 m. tik 8 savivaldybės svarstė galimybę sukurti tabako gaminių ir su tabako gaminiiais susijusių gaminių nerūkymo zonas arba į jau patvirtintų nerūkymo zonų sąrašą įtraukti naujas zonas.

Siekiant, kad draudimai rūkyti viešose vietose prisidėtų prie su rūkymu susijusių pokyčių, t. y. mažiau žmonių būtų priversti kvėpuoti tabako dūmais ar el. cigarečių garais, sumažėtų rūkančiųjų skaičius ir kt., kompleksiskai turi būti įgyvendinamos ir kitos priemonės, tokios kaip draudimų laikymosi priežiūra, prevencijos ir (ar) intervencijos priemonės, nukreiptos į jaunus asmenis, rūkančiuosius, norinčius mesti rūkyti ir pan.

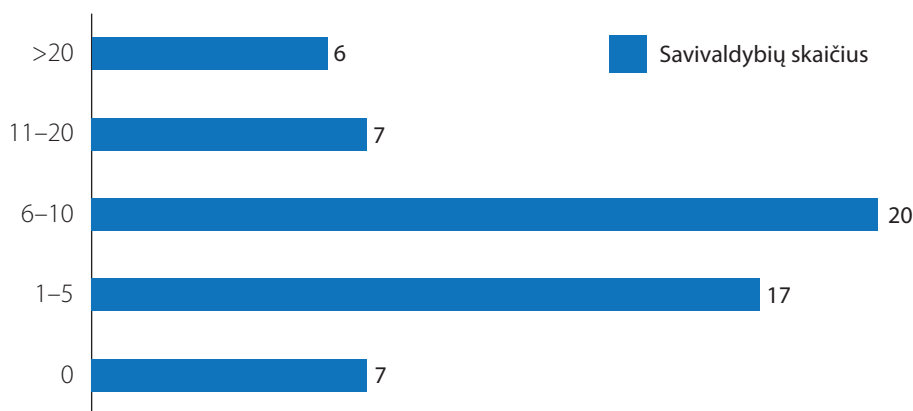

5.2.12 pav. Ar savivaldybė yra pasinaudojusi teise uždrausti rūkyti (vartoti tabako gaminius ir elektronines cigaretes) viešose (parkuose, skveruose ir kt.) ir kitose jų valdymo kompetencijai priklausančiose vietose?

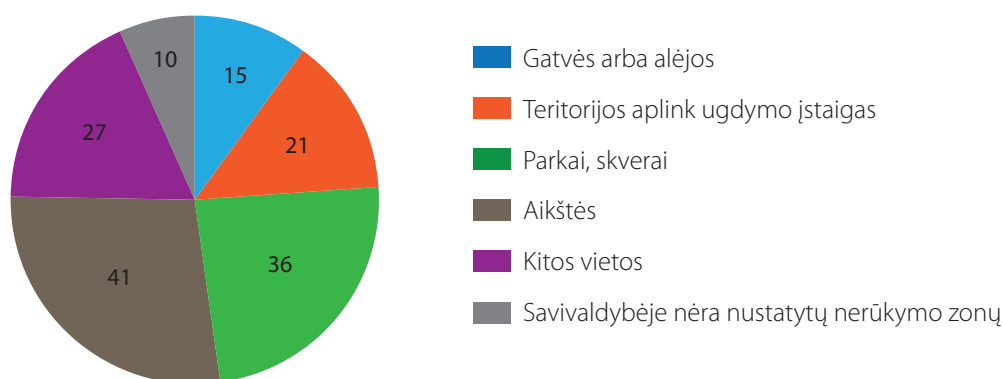
5.2.13 pav. Ar savivaldybė 2021 m. svarstė galimybę sukurti tabako gaminių ir su tabako gaminiiais susijusių gaminių (pvz., elektroninių cigarečių) nerūkymo zonas (pvz., savivaldybės tarybos sprendimas buvo svarstymo, priėmimo stadijose ar pan.) arba į jau patvirtintų nerūkymo zonų sąrašą įtraukti naujas zonas?

Kaip matyti iš toliau pateikiamų duomenų (žr. 5.2.14 pav.), 2021 m. daugiausia savivaldybių buvo nustačiusios 6–10 nerūkymo zonas (20). 2020 m., kaip ir 2019 m., daugiausia savivaldybių buvo nustačiusios 1–5 nerūkymo zonas (2019 m. – 23, 2020 m. – 26 savivaldybės), o savivaldybių, kurios nebuvo nustačiusios nė vienos nerūkymo zonos, 2020–2021 m. nesikeitė – jų buvo 7 (2019 m. – 9).

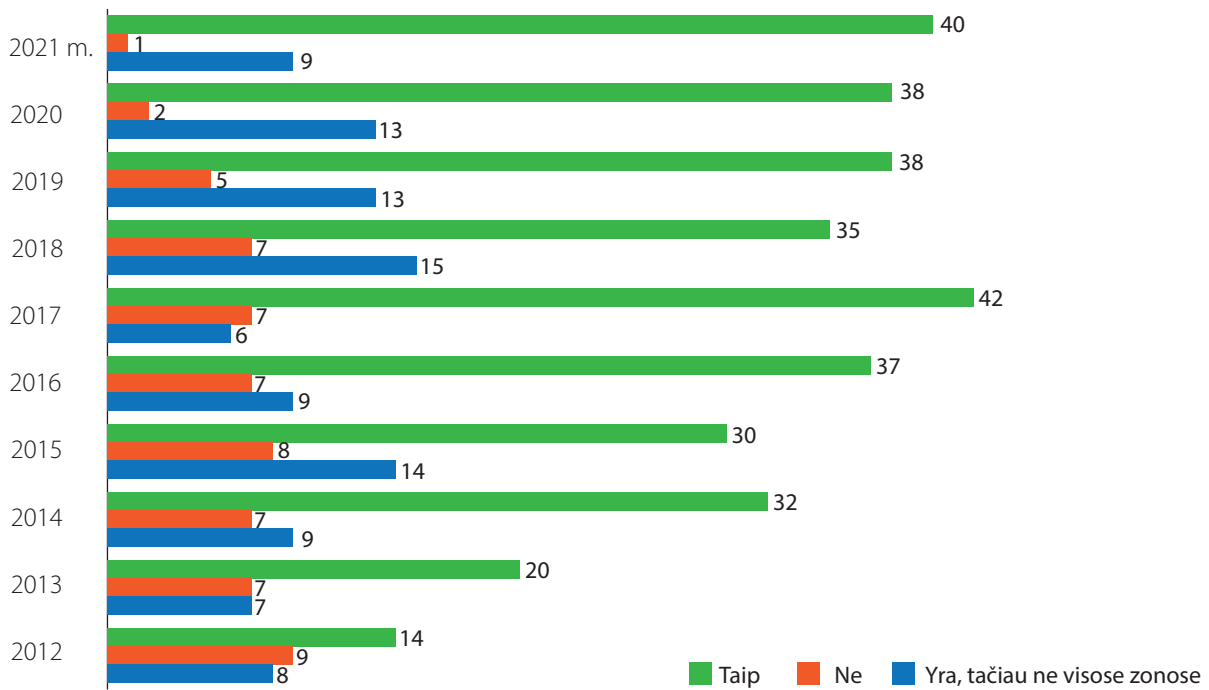
5.2.14 pav. Kiek tabako gaminių ir su tabako gaminiiais susijusių gaminių (pvz., elektroninių cigarečių) nerūkymo zonų (nustatytų savivaldybės sprendimu, pasinaudojus Tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymo 19 str. 3 d.) yra savivaldybėje?

Kaip matyti iš 5.2.15 paveikslo, 2021 m. dažniausios nerūkymo zonos buvo aikštės, parkai ir skverai, kadangi tai yra vietos, kurias aplanko gana didelis skaičius žmonių, tad rūkymas šiose vietose gali sukelti didesnę žalą nei kitose, rečiau lankomose vietose. Iki 2021 m. sausio 1 d. dalis savivaldybių nerūkymo zonas steigė visuomeninio transporto sustojimo stotelėse ir vaikų žaidimų aikštelėse, tačiau nuo 2021 m. sausio 1 d. įsigaliojo draudimas rūkyti dengtose viešojo transporto stotelių vietose (paviljonuose), vaikų žaidimo aikštelėse ir vietose, kuriose teikiamos viešojo maitinimo paslaugos aptarnaujant pirkėjus lauko sąlygomis (prie lauke esančių stalų, pavėsinėse, kituose lauko įrenginiuose), išskyrus rūkymui skirtas vietas, todėl šios vietos nebėra priskiriamos prie savivaldybių tarybų nustatytų nerūkymo zonų.

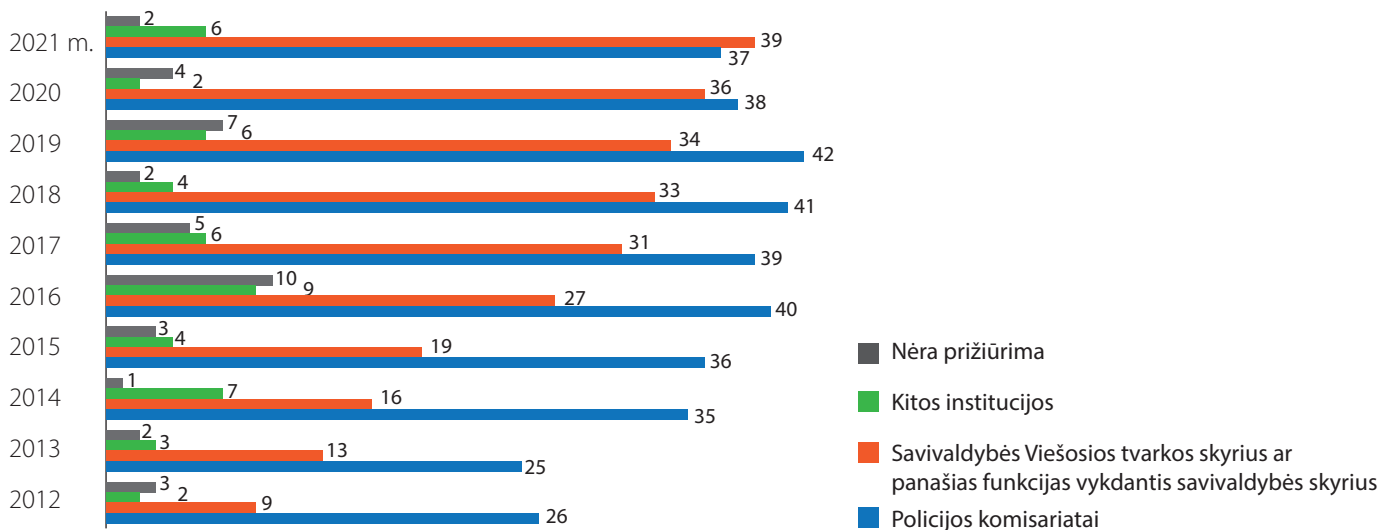
5.2.15 pav. Kokios nerūkymo zonos yra nustatytos Jūsų savivaldybėje?

Siekiant paskatinti asmenis laikytis draudimo rūkyti viešose vietose bei padėti užtikrinti didesnę rūkančiųjų kontrolę yra svarbu nerūkymo zonose iškabinti įspėjamuosius ženklus. Kitu atveju, neįspėjus rūkančiųjų apie galiojančius draudimus, kyla rizika, kad draudimų bus nesilaikoma vien dėl informacijos trūkumo ir nežinojimo. 5.2.16 pav. pavaizduotas įspėjamųjų ženklų, pranešančių apie draudimą rūkyti, naudojimas savivaldybėse. Stebima, kad per pastaruosius 4 m. daugėjo savivaldybių, kurios visose nerūkymo zonose yra iškabinusios įspėjamuosius ženklus, 2018 m. tokių savivaldybių buvo 35, o 2021 m. jau 40. Be to, 2021 m. tik 1 savivaldybė nurodė, kad nerūkymo zonų nebuvo pažymėjusi jokiais įspėjamaisiais ženklais, o tai yra mažiausias skaičius per visą stebėjimo laikotarpį.

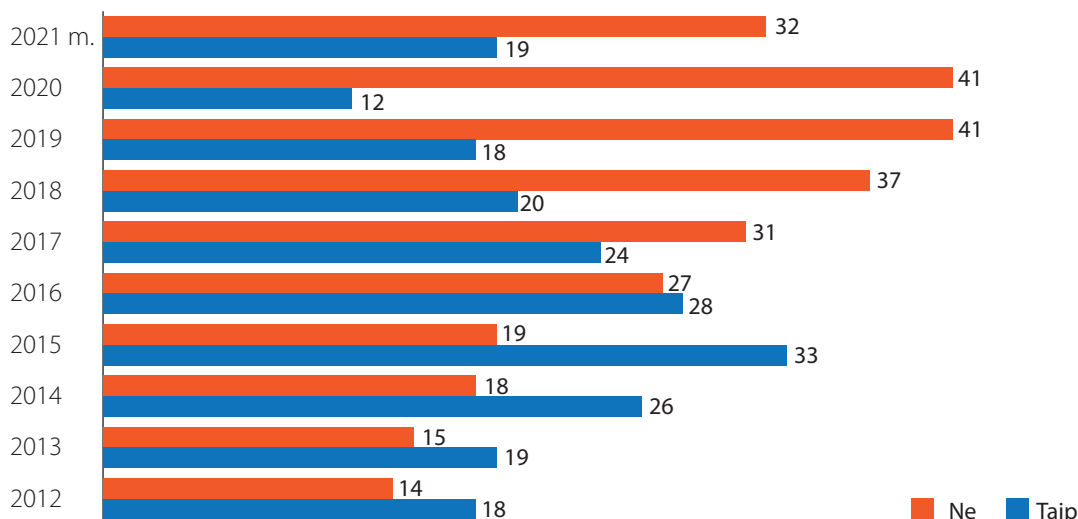
5.2.16 pav. Ar savivaldybės nustatytose nerūkymo zonose matomose vietose yra iškabinti įspėjamieji užrašai ar ženklai apie draudimą rūkyti?

5.2.17 pav. pateikti pagrindiniai subjektai, kurie prižiūri, kad nerūkymo zonose būtų nerūkoma. Nuo 2012 m. galima matyti, kad policijos komisariatai ir savivaldybių Viešosios tvarkos skyriai ar panašias funkcijas vykdantys skyriai atlieka didžiausią vaidmenį prižiūradami, kad nerūkymo zonose būtų nerūkoma. Savivaldybių dalis, kuriose nėra priežiūros subjektų, neperžengia 12 % visu stebimu laikotarpiu.

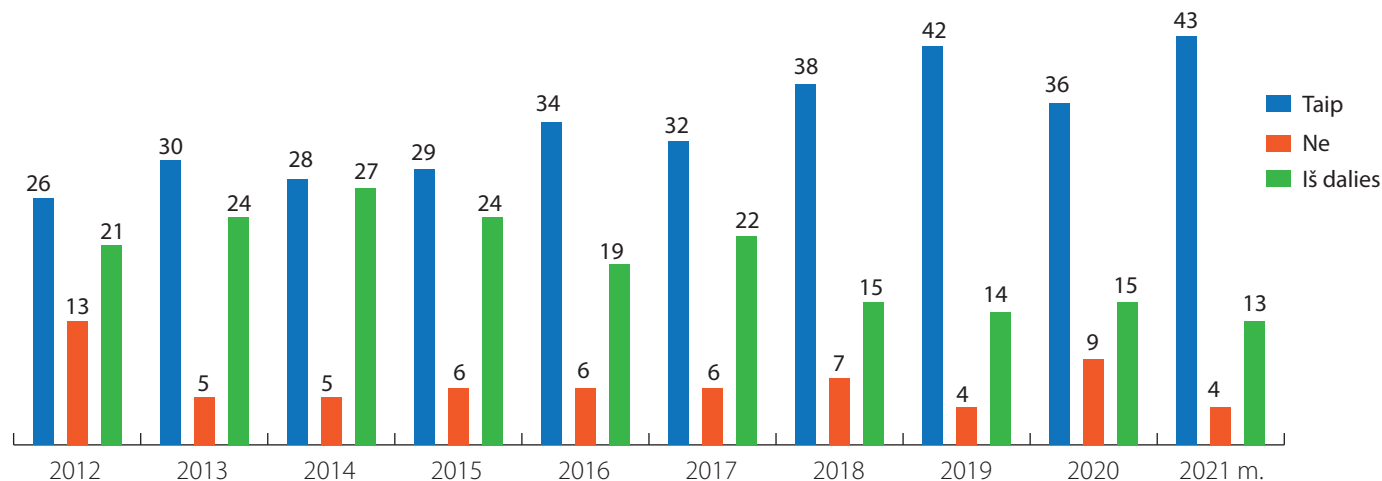
5.2.17 pav. Kas Jūsų savivaldybėje prižiūri, kad nerūkymo zonose būtų nerūkoma?

Kaip matyti iš toliau pateikiamų duomenų (žr. 5.2.18 pav.), nuo 2017 m. iki 2020 m. atvejų skaičius, kai draudimui rūkyti nepaklusę asmenys buvo įspėti policijos pareigūnų ar sumokėję baudą, kiekvienais metais mažėjo, tačiau 2021 m. šis skaičius vėl išaugo. Atsižvelgiant į pateiktus duomenis, galima teigti, kad 2021 m. savivaldybėse galėjo būti vykdoma didesnė kontrolė, stengiamasi labiau prižiūrėti zonas, kuriose draudžiama rūkyti.

5.2.18 pav. Ar Jums yra žinomi atvejai, kai asmuo (-enys), nepaklusęs (-ę) draudimui rūkyti tabako gaminius ir su jais susijusius gaminius (pvz., elektronines cigaretes) savivaldybės patvirtintose nerūkymo zonose, būtų įspėti policijos pareigūnų ar sumokėtų nustatytą baudą?

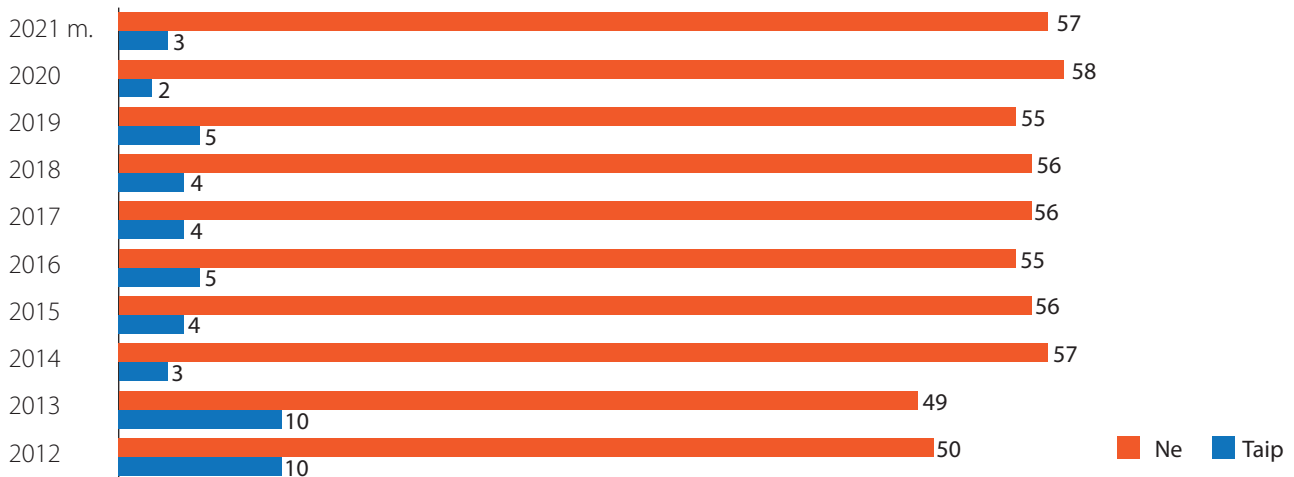
Kaip matyti iš toliau pateikiamų duomenų (žr. 5.2.19 pav.), situacija dėl savivaldybių darbuotojų ir lankytojų apsaugos nuo kvėpavimo tabako dūmais užterštu yra nuolatos kintanti, tačiau galima pasidžiaugti, kad 2021 m. savivaldybių, užtikrinančių darbuotojų ir lankytojų apsaugą nuo kvėpavimo tabako dūmais užterštu oru, skaičius padidėjo nuo 36 (2020 m.) iki 43. Toks skaičius yra aukščiausias per visą stebėjimo laikotarpį, o savivaldybių, kurios neužtikrina, kad lankytojai ir darbuotojai nebūtų priversti kvėpuoti tabako dūmais užterštu oru, 2021 m. buvo vienas žemiausių per visą stebėjimo laikotarpį, t. y. 4 savivaldybės (toks pat skaičius buvo tik 2019 m.). NTAKD nuomone, itin svarbu, kad savivaldybės turėtų nustatytas rūkymo vietas, kuriose būtų iškabinti jas nurodantys užrašai ar ženklai, ne tik todėl, kad apsaugotų savo darbuotojų ir lankytojų sveikatą, tačiau ir todėl, kad savivaldybės, kaip institucijos, turėtų būti pavyzdžiu ne tik gyventojams, tačiau ir verslo įmonėms, kurioms taikomi reikalavimai nustatyti nerūkymo vietas.

5.2.19 pav. Ar savivaldybė užtikrina, kad jos lankytojai ir darbuotojai nebūtų priversti kvėpuoti tabako dūmais užterštu oru (įrengtos specialios rūkymui skirtos patalpos (vietos) ir iškabinti jas nurodantys užrašai ar ženklai)?

5.2.20 ir 5.2.22 pav. pateikiama informacija apie savivaldybes, kurios, atsižvelgusios į gyventojų, visuomeninių organizacijų ar kitų institucijų nuomonę, neišdavė ar panaikino licencijas ir apribojo laiką, kuriuo galima prekiauti alkoholiniais gėrimais, mažmeninėms prekybos įmonėms. Abiejuose paveiksluose galima pastebėti panašias tendencijas – 2020 ir 2021 m. savivaldybių, kurios pritaikytų prekybos laiko apribojimus mažmeninės prekybos įmonėms, ir savivaldybių, kurios neišduotų ar panaikintų licencijas, skaičius buvo vienas mažiausių per visą stebėjimo laikotarpį.

Gana žemi abiejų rodiklių duomenys gali būti dėl gyventojų ir visuomeninių organizacijų nežinojimo apie galimybę kreiptis į savivaldybes šiais klausimais, žemo pilietinės visuomenės aktyvumo arba kai kurių savivaldybių neatsižvelgimo į gyventojų, visuomeninių organizacijų ar kitų institucijų patarimus ir prašymus. Taip pat tai gali būti susiję su šalyje paskelbtu karantinu, kurio metu didžiąją 2020–2021 m. dalį buvo ribojama viešojo maitinimo įstaigų ir renginių veikla.

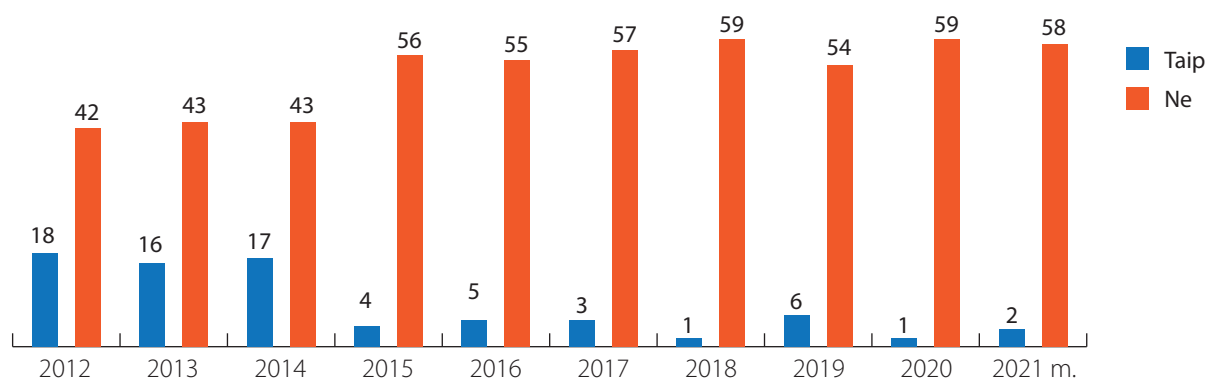

5.2.20 pav. Ar savivaldybė yra neišdavusi licencijos verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais, atsižvelgdama į gyventojų, visuomeninių organizacijų ar kitų institucijų nuomonę?

5.2.21 pav. pateikti savivaldybių, kurios 2021 m. svarstė pasinaudoti teise nustatyti vietas ir (ar) teritorijas, kuriose draudžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais, duomenys. Tokių savivaldybių 2021 m. buvo tik 4 – Zarasų r., Švenčionių r., Mažeikių r. ir Šiaulių m. Visgi Zarasų r. savivaldybė nurodė, kad sprendimas taip ir nebuvo priimtas. Tuo tarpu Šiaulių m. savivaldybė nurodė, kad svarstė dėl 1 teritorijos, kurioje būtų draudžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais, o Švenčionių r. ir Mažeikių r. savivaldybės svarstyti atvejų skaičiaus nenurodė. Tačiau, atsižvelgiant į bendrą statistiką, tik labai mažas savivaldybių skaičius draudžia prekiauti alkoholiniais gėrimais tam tikrose vietose ar teritorijose.

5.2.21 pav. Ar savivaldybės taryba 2021 m. svarstė galimybę pasinaudoti teise nustatyti vietas ir (ar) teritorijas, kuriose draudžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais?

5.2.22 pav. Ar savivaldybė yra apribojusi laiką mažmeninės prekybos įmonėms, prekiaujančioms alkoholiniais gėrimais, atsižvelgdama į gyventojų, visuomeninių organizacijų ar kitų institucijų nuomonę?

Remiantis savivaldybių pateiktais duomenimis, 2021 m. tik 8 savivaldybės buvo gavusios pasiūlymų iš gyventojų, visuomeninių organizacijų ar kitų institucijų dėl laiko, kuriuo leidžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais, ribojimo. Iš jų 6 savivaldybės nurodė iš viso gavę 8 tokius pasiūlymus, 2 savivaldybės nenurodė, kiek pasiūlymų 2021 m. gavo. 2 savivaldybės priėmė sprendimus dėl laiko ribojimo prekiauti alkoholiu viešojo maitinimo įmonėms ir taip pat 2 savivaldybės apribojo alkoholio prekybos laiką mažmeninės prekybos įmonėms.

Visgi pateikti duomenys rodo, kad savivaldybės retais atvejais riboja prekybos alkoholiniais gėrimais laiką viešojo maitinimo ir mažmeninės prekybos įmonėms, o dėl to kyla nepasitenkinimas visuomenėje ir institucijose, teikiančiose rekomendacijas savivaldybėms dėl prekybos alkoholiniais gėrimais laiko ribojimo. Atsižvelgiant į esamą situaciją galima teigti, kad savivaldybės turėtų rodyti ne tik daugiau iniciatyvos, reaguodamos į gyventojų, visuomeninių organizacijų ar kitų institucijų nuomonę, bei pasinaudoti suteikta teise apriboti prekybos laiką viešojo maitinimo įmonėms, prekiaujančioms alkoholiniais gėrimais, tačiau ir periodiškai informuoti gyventojus ar visuomenines organizacijas, kad jos turi teisę pareikšti nuomonę dėl alkoholinių gėrimų prekybos laiko ribojimo. Kita mažo savivaldybių aktyvumo priežastis gali būti ta, kad pateikti gyventojų, visuomeninių organizacijų ar kitų institucijų pasiūlymai ir nuomonė neturėjo pakankamo teisinio pagrindimo.

5.2.23 pav. pateikti duomenys rodo, kad tik maža visuomenės dalis raštu teikia nuomones savivaldybėms dėl licencijų verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais neišdavimo. Tik penkios savivaldybės (Vilniaus m., Panevėžio r., Kauno r., Šiaulių m., Joniškio r.) nurodė, kad gavo gyventojų, bendrijų, bendruomenių ar jų atstovų, asociacijų ar kitų institucijų prašymą neišduoti licencijos. Mažo visuomenės aktyvumo priežastimi gali būti susidariusi nuomonė apie mažą šios priemonės efektyvumą, tačiau ne visada savivaldybės gali atsakyti išduoti licenciją verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais dėl esamo teisinio reglamentavimo.

5.2.23 pav. Ar savivaldybė yra gavusi gyventojų, bendrijų, bendruomenių ar jų atstovų, asociacijų ar kitų institucijų raštu pareikštų nuomonių, policijos komisariatų pasiūlymų dėl licencijos verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais neišdavimo?

Iš 5.2.24 pav. pateiktų duomenų galima matyti, kad mažiau kaip pusė (23 iš 60) savivaldybių nurodė, kad vadovaujasi 2015 m. lapkričio 1 d. savo nustatytu atstumu, kuriuo draudžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais nuo laisvės atėmimo, statutinių tarnybų, sveikatos priežiūros ir ugdymo įstaigų, maldos namų. Savivaldybių, kurios laikosi savo patvirtintų atstumų, skaičius per pastaruosius 5 metus beveik nesikeitė – 2017 m. jų buvo 23, 2019 m. – 25, 2021 m. – 23. Vis dėlto, NTAKD nuomone, daugiau savivaldybių turėtų pasinaudoti jiems suteikta teise ir tokius atstumus nusistatyti.

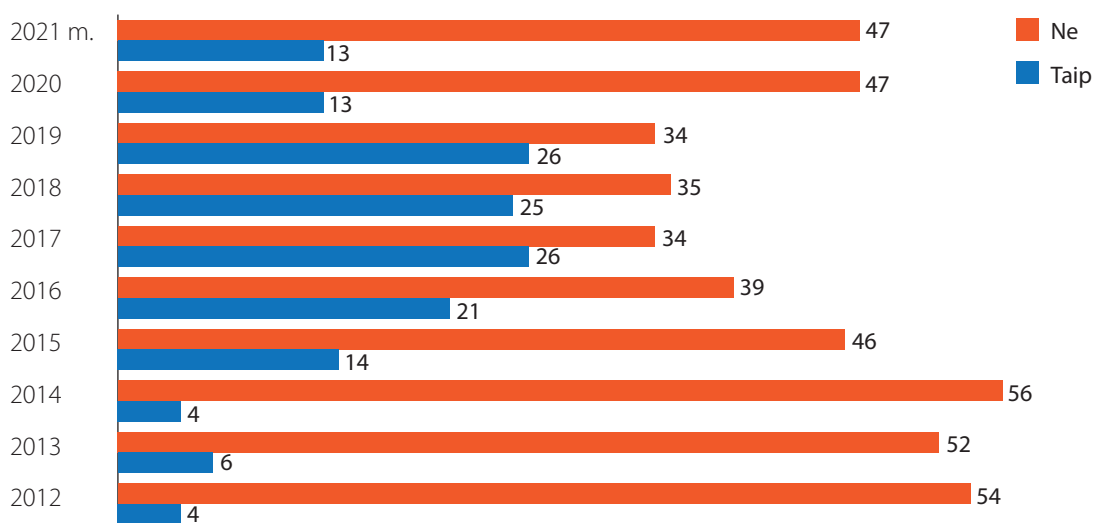
5.2.24 pav. Ar savivaldybė ir po 2015 m. lapkričio 1 d. vadovaujasi savo nustatytu atstumu, kuriuo draudžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais nuo laisvės atėmimo, statutinių tarnybų, sveikatos priežiūros ir ugdymo įstaigų, maldos namų?

Iš 5.2.25 pav. pateiktų duomenų galima matyti, kad maža dalis savivaldybių gauna ir atsižvelgia į laisvės atėmimo, karinių ir sukarintos tarnybų, policijos ir kitų statutinių, sveikatos priežiūros, ugdymo įstaigų, šių įstaigų ir maldos namų ar religinių bendruomenių vadovybės rašytinius prašymus. 2021 m. tik Druskininkų ir Švenčionių rajono savivaldybės nurodė, kad yra pasinaudojusios šia teise, tačiau detalesnės informacijos apie nustatytas teritorijas ir atstumus nepateikė.

5.2.25 pav. Ar savivaldybės taryba, gavusi laisvės atėmimo, karinių ir sukarintos tarnybų, policijos ir kitų statutinių, sveikatos priežiūros, ugdymo įstaigų, šių įstaigų ir maldos namų ar religinių bendruomenių vadovybės rašytinį prašymą ir įvertinusi, ar jame išdėstyti argumentai pagrindžia, kad, siekiant apsaugoti visuomenės saugumą, viešąjį interesą ir (ar) viešąją tvarką, yra būtina uždrausti prekiauti alkoholiniais gėrimais prie įstaigos ar maldos namų, kurių vadovybės prašymas buvo gautas, yra nustačiusi, koku atstumu nuo šios įstaigos ar maldos namų teritorijos draudžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais?

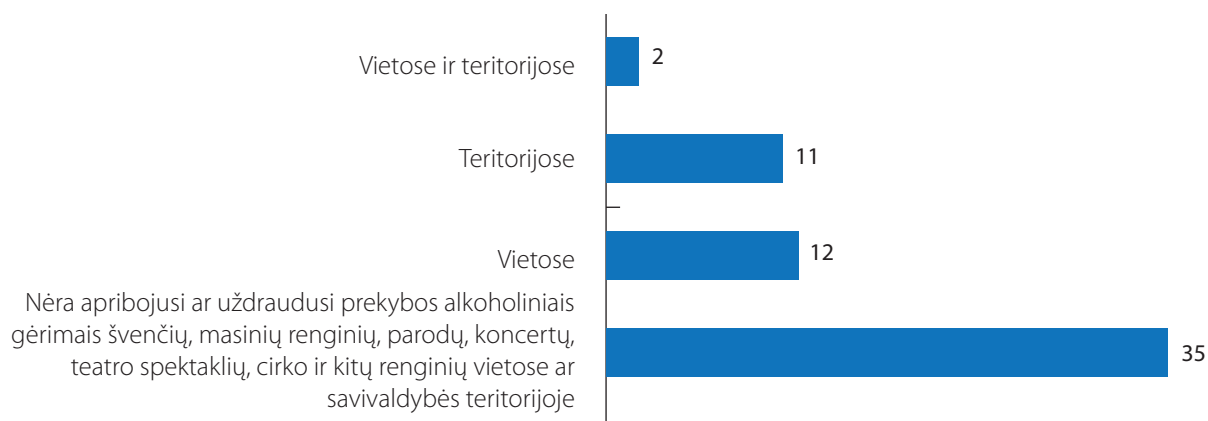
Draudimas prekiauti alkoholiu oficialių švenčių ir masinių renginių metu ne tik sumažina nelaimingų atsitikimų, traumų ir konfliktų skaičių, bet kartu rodo ir teigiamą pavyzdį visiems renginiuose dalyvaujantiems asmenims, ypač nepilnamečiams, todėl tokius draudimus galima vertinti kaip alkoholio vartojimo prevencijos priemonę. Nors šis draudimas stipriai nesumažintų suvartojamo alkoholio kiekio bendroje suvartojamo alkoholio statistikoje, tačiau galimai prisidėtų prie didesnio renginių saugumo. Šį draudimą tikslingiau būtų vertinti kaip siekiamo elgesio skatinimą ar vietinės valdžios požiūrio į alkoholio vartojimą išraišką. 5.2.26 pav. pateikiami savivaldybių tarybų, apribojusių ar uždraudusių prekybą alkoholiniais gėrimais švenčių ir masinių renginių metu, duomenys. 2021 m., kaip ir 2020 m., 13 savivaldybių pasinaudojo teise uždrausti prekybą alkoholiu renginių metu (per visą stebėjimo laikotarpį mažesnis savivaldybių skaičius buvo tik 2012–2014 m.). Tokie pasikeitimai, kaip ir ankstesni kardinalūs statistinių duomenų pasikeitimai, siejami su COVID-19 pandemija, dėl kurios šalyje neįvyko daugybė renginių. Draudimas organizuoti renginius ar juose teikti viešojo maitinimo paslaugas lėmė tai, kad savivaldybių tarybos dėl draudimo prekiauti alkoholiu svarstė mažesnę švenčių ir masinių renginių skaičių.

5.2.26 pav. Ar savivaldybės taryba yra apribojusi ar uždraudusi prekybą alkoholiniais gėrimais švenčių, masinių renginių, parodų, koncertų, teatro spektaklių, cirko ir kitų renginių metu?

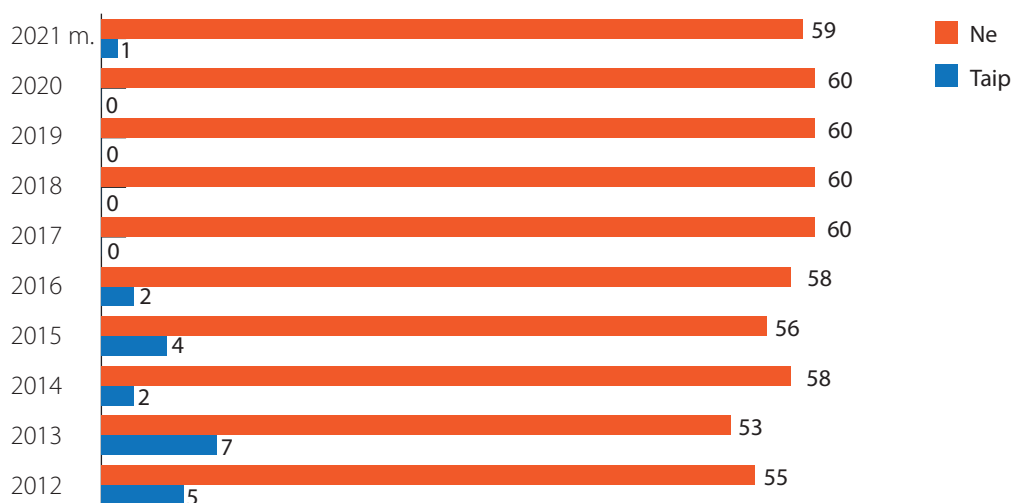
Iš 5.2.27 pav. pateiktų duomenų galima matyti, kad skaičius savivaldybių, kurios renkasi uždrausti ar apriboti prekybą alkoholiniais gėrimais švenčių, masinių renginių, parodų, koncertų, teatro spektaklių, cirko ir kitų renginių vietose, ir savivaldybių, kurios renkasi uždrausti ar apriboti prekybą alkoholiniais gėrimais savivaldybės teritorijoje, beveik nesiskiria. Pažymima, kad renginių vietose apriboti ar uždrausti prekybą alkoholiniais gėrimais yra paprasčiau ir nereikalauja didelių pastangų, o savivaldybių teritorijoje tokius apribojimus taikyti sudėtingiau, kadangi tam tikrose savivaldybių teritorijose jau gali būti ūkio subjektų, vykdančių prekybą alkoholiniais gėrimais, kurių informavimas dėl taikomų apribojimų pareikalautų papildomų resursų.

Vis dėlto savivaldybių, kurios 2021 m. nebuvo uždraudusios ar apribojusios prekybos alkoholiniais gėrimais švenčių, masinių renginių, parodų, koncertų, teatro spektaklių, cirko ir kitų renginių vietose ar teritorijose, buvo daugiau nei pusė. Tai rodo, kad didesnė dalis savivaldybių nepasinaudoja joms suteikta teise uždrausti ar apriboti prekybą alkoholiniais gėrimais, taip mažinant prieinamumą ir formuojant laisvalaikio be alkoholio kultūrą.

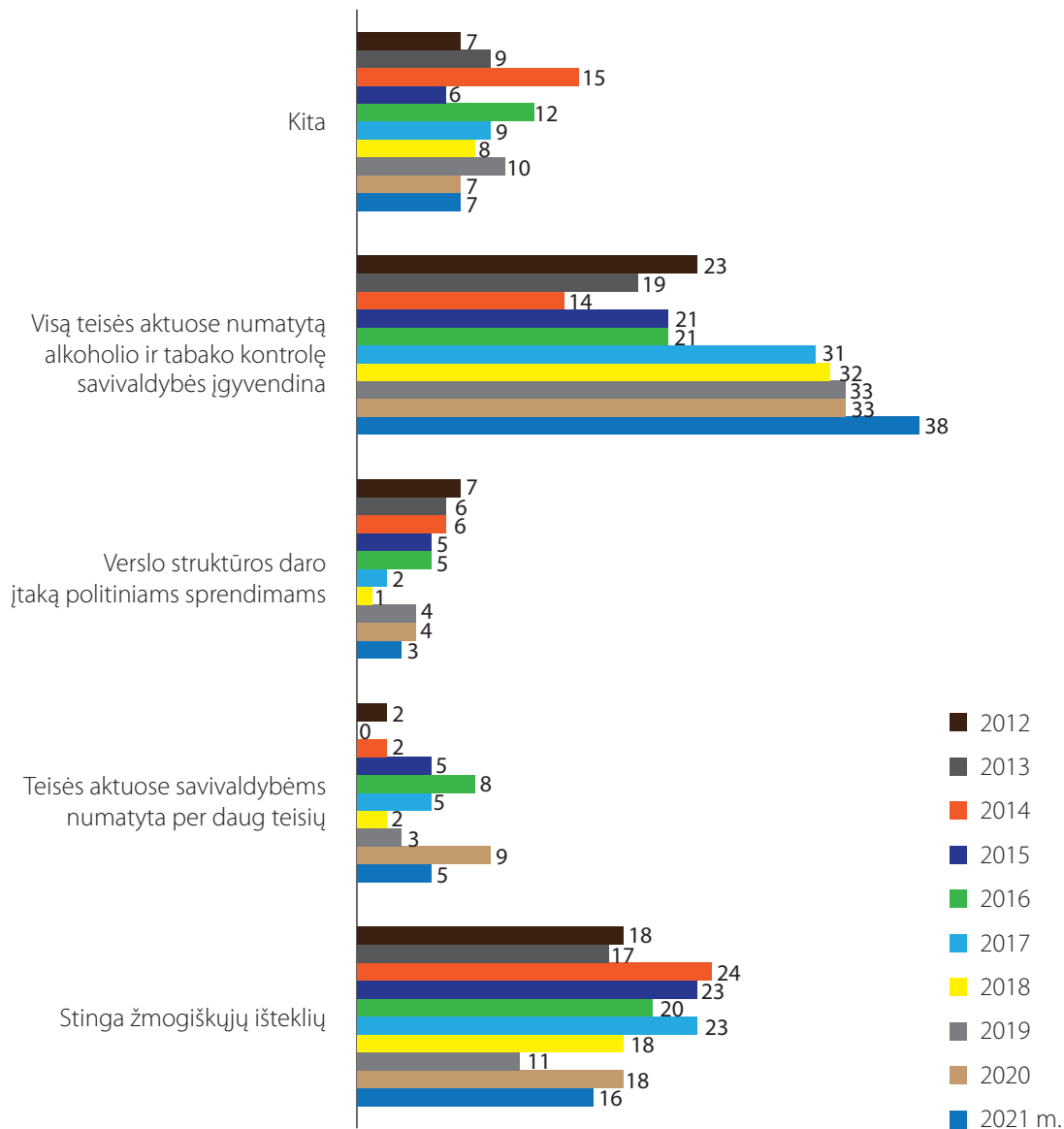
5.2.27 pav. Nurodykite, ar savivaldybės taryba yra apribojusi ar uždraudusi prekybą alkoholiniais gėrimais švenčių, masinių renginių, parodų, koncertų, teatro spektaklių, cirko ir kitų renginių vietose ar savivaldybės teritorijoje?

Kaip matyti iš toliau pateikiamų apklausos rezultatų (žr. 5.2.28 pav.), 2021 m. tik viena savivaldybė buvo nustačiusi išorinės reklamos pažeidimų. Nuo 2017 iki 2020 m. išorinės alkoholio reklamos pažeidimų nebuvo nustatyta nė vienoje savivaldybėje. Tai, jog per pastaruosius 5 metus pažeidimai buvo nustatyti tik 1 savivaldybėje, gali reikšti, kad savivaldybių alkoholinių gėrimų išorinės reklamos kontrolė yra vykdoma nuosekliai, nes ir NTAKD duomenimis, skundų dėl išorinės alkoholio reklamos pažeidimų nėra gaunama.

5.2.28 pav. Ar savivaldybė yra nustačiusi išorinės alkoholio reklamos pažeidimų?

5.2.29 pav. pateiktos, savivaldybių vertinimu, pagrindinės priežastys, dėl kurių savivaldybės neįgyvendina visų joms teisės aktais suteiktų teisių alkoholio ir tabako priežiūros srityje. Pastebėtina, kad dauguma savivaldybių (38) nurodė, jog visą teisės aktuose numatytą alkoholio ir tabako kontrolę įgyvendina. Dažniausiai 2021 m. įvardyta priežastis buvo žmogiškųjų išteklių trūkumas (16 savivaldybių). 7 savivaldybių atstovai nurodė įvairias kitas priežastis, dėl kurių negalėjo pilnai įgyvendinti kontrolės, pvz., dalis savivaldybių nurodė mananti, kad nėra poreikio aktyviau veikti, nes yra mažas nevyriausybiinių organizacijų aktyvumas. Taip pat įvardijama, kad vyrauja palankus gyventojų požiūris į alkoholinių gėrimų vartojimą. 5 savivaldybės nurodė, kad teisės aktuose savivaldybėms numatyta per daug teisių.

5.2.29 pav. Nurodykite priežastis (jei tokių yra), dėl kurių savivaldybė neįgyvendina visų jai teisės aktais suteiktų teisių alkoholio ir tabako priežiūros srityje

Savivaldybės, siekdamos glaudesnio bendradarbiavimo ir tarpusavio supratimo, įgyvendinant alkoholio ir tabako priežiūros priemones pagal jų nustatytą kompetenciją, NTAKD pasiūlė rengti mokymus savivaldybių darbuotojams įvairiomis alkoholio ir tabako kontrolės temomis, rengti bendrus seminarus tarp savivaldybių, kur jų atstovai galėtų keistis gerąja praktika.

2021 m. savivaldybių apklausa pateikia duomenis apie alkoholio ir tabako produktų vartojimą, atskleidžia esamas problemas ir pateikia savivaldybių atstovų siūlymus, kaip galima pagerinti esamą padėtį. Daugumos savivaldybių pastangos, panaudojant kontrolės priemones, gali pasirodyti nepakankamos, tačiau dažnai susiduriama su teisinio reguliavimo spragomis, kuriomis naudojasi ūkio subjektai, užsiimantys alkoholio ir tabako

produktų prekyba. Taip pat savivaldybių apklausoje išryškėja mažas visuomenės aktyvumas teikiant nuomones ir pasiūlymus dėl licencijų verstitis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais neišdavimo arba prekybos laiko apribojimo. Visuomenės iniciatyvos gali ne tik sumažinti alkoholio ir tabako produktų vartojimo sąlygojamą žalą, bet ir leisti vietinėms bendruomenėms efektyviau spręsti savo problemas.

Savivaldybių apklausa padeda atskleisti valstybinio lygmens kontrolės priemonių spragas ir taip prisidėti prie jų taisymo, o didesnės atsakomybės suteikimas savivaldos institucijoms prisideda prie lankstesnio problemų sprendimo. Tačiau didelė problema išlieka papildomų žmogiškųjų resursų ir finansavimo užtikrinimas. Nepaisant visų sunkumų, su kuriais susiduria savivaldybių lygmens alkoholio ir tabako kontrolę vykdančios institucijos, jos turi ir daug potencialių kontrolės vykdymo galimybių, kurios lieka nepanaudotos.

Dar svarbu pažymėti, kad nuo 2021 m. sausio 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymo 19 straipsnio pakeitimas, numatantis draudimą rūkyti daugiabučių namų balkonuose, kai tam prieštarauja bent vienas namo gyventojas. Konkrečiai tariant, norėdamas, kad jo gyvenamame daugiabutyje būtų uždrausta rūkyti, žmogus turi kreiptis į savivaldybę. Prie daugiabučio namo arba jo viduje tokiu atveju įrengiami ženklai apie galiojantį draudimą. Jeigu kaimynai ir neprieštarauja, rūkaliai privalo užtikrinti, kad dūmai nepatektų į kitų namo gyventojų patalpas. Nustačius pažeidimą, patalpos, kurioje buvo rūkyta, savininkas pareigūnams privalo nurodyti rūkiesiojo duomenis, o atsisakius tai padaryti, jam pačiam grės bauda. Už rūkymą daugiabučių balkonuose trijuose šalies didmiesčiuose – Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje – per pusantrų metų nubausta 30 žmonių. Baudos skirtos 29 Kauno gyventojams, vienas žmogus nubaustas Klaipėdoje, kiti Klaipėdoje ir Vilniuje rūkantys balkonuose asmenys įspėti žodžiu.

Šiuo metu Lietuvoje nerūkymo zonomis paskelbta virš 2 000 daugiabučių, iš jų Kauno miesto savivaldybėje rūkyti negalima 323 daugiabučių namų balkonuose, Klaipėdoje miesto savivaldybėje rūkyti draudžiama 214 daugiabučių balkonuose, Vilniaus miesto savivaldybėje rūkyti uždrausta 1 551 daugiabučio namo balkonuose, terasose, lodžijose.

Iš viso per 2021 m. nustatyti 1 364 su tabako gaminiais susiję pažeidimai, tačiau Policijos departamentas negali pasakyti, kiek konkrečiai žmonių dėl rūkymo balkonuose nubaudė pareigūnai, nes ši informacija nėra atskirai renkama – ji priskiriama prie bendros informacijos apie pažeidimus, susijusius su tabako gaminiais.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvos savivaldybės turi gana didelę alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių kontrolės įvairovę (nuo licencijų verstitis mažmenine prekyba išdavimo iki laiko, kuriuo leidžiama prekiauti alkoholiniais gėrimais, ribojimo, draudimo prekiauti renginių metu ar nerūkymo zonų steigimo), tačiau savivaldybės dažnai nepasinaudoja savo teisėmis vykdyti alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių kontrolę. Apibendrinus apklausos duomenis, galima teigti, kad savivaldybės daugelį joms patikėtų kontrolės priemonių vykdo tik iš dalies, nors tokie rodikliai, kaip, pvz., nerūkymo zonų skaičius, vis didėja, šias priemones taiko ne visos savivaldybės arba savivaldybių taikomi draudimai apeinami dėl anksčiau minėto teisinio reguliavimo situacijos.

Pačių savivaldybių griežtesnė alkoholinių gėrimų ir tabako gaminių kontrolė prisidėtų prie jų vartojimo sukeltos žalos ir su ja siejamų sveikatos ir socialinių problemų, tokių kaip onkologinių, kraujotakos, širdies ir kitų susirgimų, mažinimo ir prisidėtų prie visuomenės sveikatos būklės gerinimo, didesnio gyventojų darbingumo, saugumo keliuose bei smurto artimoje aplinkoje atvejų sumažėjimo ir sumažintų valstybės išlaidas, susijusias su šių problemų sprendimu.

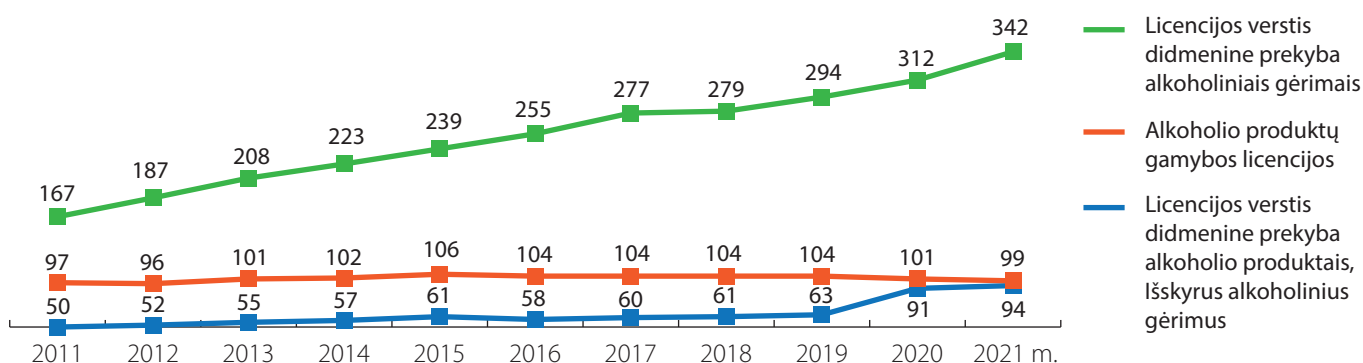
5.2.3. Alkoholio produktų licencijavimo tendencijos, alkoholio produktų pirkimo, pardavimo, panaudojimo ir importo duomenų stebėseną

Veiklai, susijusiai su alkoholio produktais, yra nustatytas licencijavimo režimas. NTAKD išduoda 13 rūšių alkoholio produktų didmeninės prekybos, gamybos licencijas ir leidimus pirkti ir (ar) naudoti etilo alkoholį.

Įteisintas licencijavimo mechanizmas užtikrina, kad alkoholio versle dalyvautų tik nepriekaištingos reputacijos ūkio subjektai. Siekiant įvertinti ūkio subjektų, kurie kreipiasi įsigyti licencijas, nepriekaištingą reputaciją, taip pat ūkio subjektų pateiktus dokumentus įsigyti licencijas, pasirašytos duomenų teikimo sutartys su VĮ Registrų centru, Informatikos ir ryšių departamentu prie Vidaus reikalų ministerija, Valstybine mokesčių inspekcija prie Finansų ministerijos. NTAKD taip pat naudojami Valstybinės socialinio draudimo fondo valdybos, Valstybinės maisto ir veterinarijos tarnybos viešai prieinamais duomenų registrais.

2021 m. gruodžio 31 d. galiojo 342 licencijos verstis didmenine prekyba alkoholiniais gėrimais (iš jų 34 licencijos verstis didmenine prekyba alumi, alaus mišiniais su nealkoholiniais gėrimais, natūralios fermentacijos sidru, kurio tūrinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 8,5 %) ir 94 licencijos verstis didmenine prekyba alkoholio produktais, išskyrus alkoholinius gėrimus. 2021 m. buvo išduotos 32 licencijos verstis didmenine prekyba alkoholio produktais, papildytos ir patikslintos 44 licencijos, panaikintas 8 licencijų galiojimas (iš jų 3 licencijos panaikintos, nes įmonės išregistruotos iš Juridinių asmenų registro, 5 licencijos – įmonių prašymu).

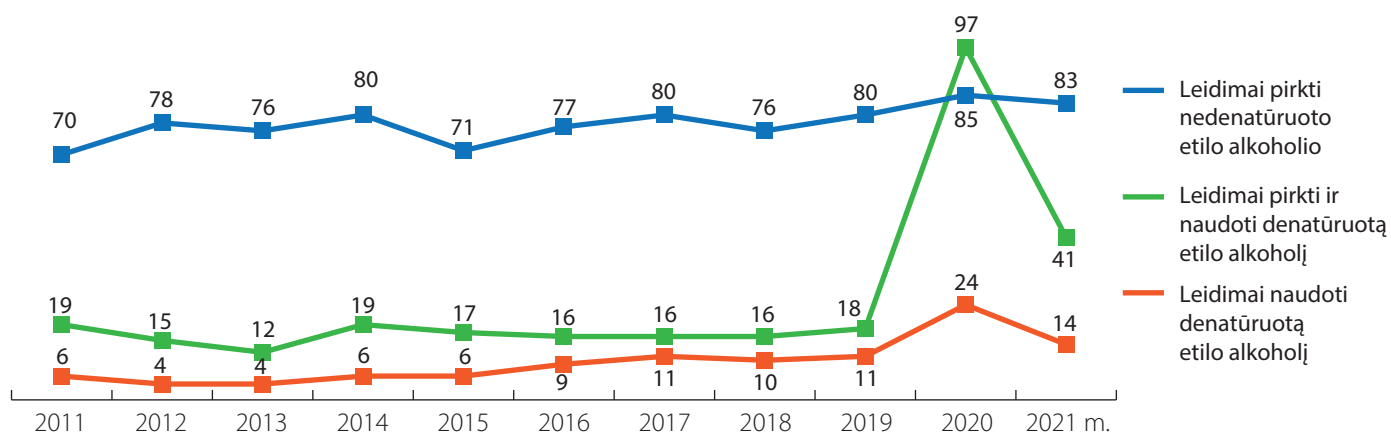
2021 m. gruodžio 31 d. galiojo 99 alkoholio produktų gamybos licencijos (iš jų 64 alaus, alaus ir nealkoholinių gėrimų mišinių gamybos licencijos, 22 alkoholio produktų, įskaitant alkoholinius gėrimus, kurių tūrinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 22 %, gamybos licencijos, 13 alkoholio produktų, įskaitant alkoholinius gėrimus, gamybos licencijų). 2021 m. buvo išduotos 3 alkoholio produktų, įskaitant alkoholinius gėrimus, kurių tūrinė etilo alkoholio koncentracija neviršija 22 %, gamybos licencijos ir 1 alkoholio produktų, įskaitant alkoholinius gėrimus, gamybos licencija; panaikintos 6 alaus, alaus ir nealkoholinių gėrimų mišinių gamybos licencijos.

5.2.30 pav. Licencijų verstis didmenine prekyba alkoholio produktais ir alkoholio produktų gamybos licencijų skaičiaus dinamika 2011–2021 m.

2021 m. labiausiai išaugo licencijų verstis didmenine prekyba alkoholiniais gėrimais skaičius, palyginti su 2020 m., jų skaičius išaugo 9 %. Licencijų verstis didmenine prekyba alkoholio produktais (išskyrus alkoholinius gėrimus) skaičius augo nežymiai. Alkoholio produktų gamybos licencijų skaičius nežymiai sumažėjo.

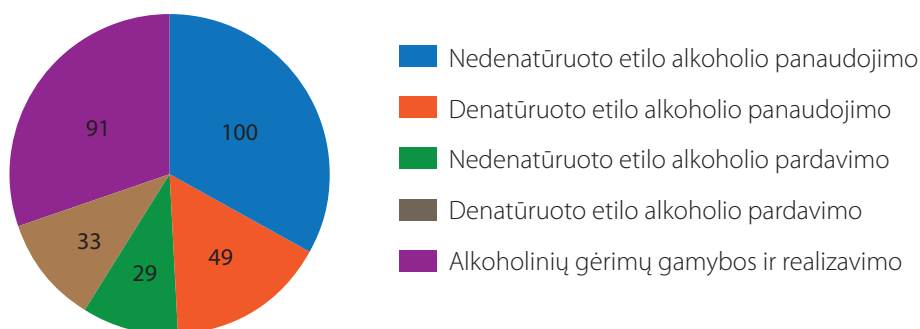
Iki 2020 m. NTAKD išduotų leidimų pirkti ir (ar) naudoti etilo alkoholį skaičius svyravo nežymiai – kasmet buvo išduodamas panašus leidimų skaičius. 2020 m. kovo mėn. žymiai išaugo ūkio subjektų, kurie kreipėsi dėl leidimų įsigyti etilo alkoholio, reikalingo dezinfekcinių skysčių gamybai, išdavimo, skaičius. Leidimų 2020 m. pirkti ir (ar) naudoti etilo alkoholį išduota beveik dvigubai daugiau, negu 2019 m. – iš viso 206. 2021 m. situacija stabilizavosi, denatūruoto etilo alkoholio poreikis dezinfekcinių skysčių gamybai sumažėjo, todėl denatūruoto etilo alkoholio leidimų skaičius taip pat mažėjo beveik 2,4 karto (5.2.31 pav.).

5.2.31 pav. Leidimų pirkti ir (ar) naudoti etilo alkoholį skaičiaus kitimas 2011–2021 metais

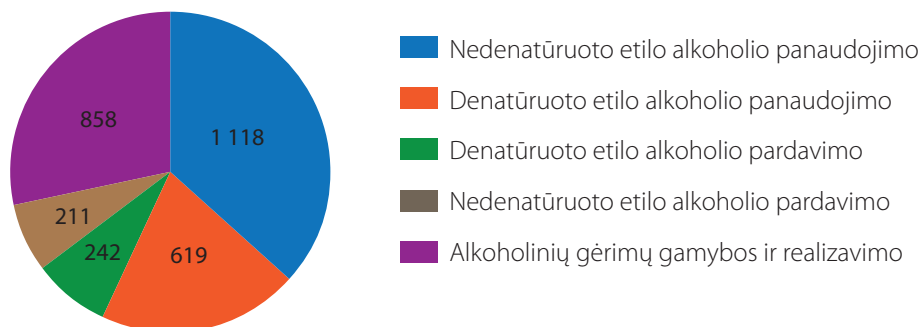
Siekiant mažinti administracinę naštą ir ūkio subjektams sudaryti patogesnes sąlygas teikti teisės aktuose numatytus duomenis apie etilo alkoholio panaudojimą ir pardavimą bei alkoholinių gėrimų gamybą ir realizavimą, 2020 metais sukurtos 5 elektroninės ataskaitų teikimo formos buvo sėkmingai naudojamos ir 2021 metais.

Elektroninių formų funkcionalumas suteikia galimybę pateikti duomenis bet kuriuo metu ir iš bet kurios darbo vietos, o tai tapo ypač patogiu, dirbant nuotoliu. Siekiant ataskaitų teikėjams suteikti daugiau aiškumo, įvertinus dažniausiai pasitaikančias ūkio subjektų daromas ataskaitų pildymo klaidas, 2021 m. buvo papildytos ir patikslintos ataskaitų teikimo instrukcijos. Sistema nustatytu laiku ataskaitų teikėjams siunčia priminimus, kada reikia pateikti ataskaitas. Šios priemonės padėjo gerokai sumažinti vėluojančių pateikti ataskaitas ar jų visai neteikiančių ūkio subjektų skaičių, pildant ataskaitas daroma mažiau klaidų, o tai suteikia NTAKD darbuotojams galimybę efektyviau ir greičiau apdoroti ir įvertinti gautus duomenis. 2021 m. pabaigoje registruotų ataskaitų teikėjų skaičius matomas 5.2.32 pav.

5.2.32 pav. Registruotų ataskaitų teikėjų 2021 m. pabaigoje skaičius, vienetais

Ūkio subjektų NTAKD teikiamų ataskaitų duomenų stebėseną ir analizę – prevencinė priemonė bei kontrolė, siekiant išvengti galimų licencijuojamos veiklos sąlygų pažeidimų. 2020 m. buvo patikrinti 2 993 ataskaitų duomenys. 2021 m. šis skaičius siekė 3 048. 2021 m. pateiktų ataskaitų skaičius pagal rūšis matomas 5.2.33 pav.

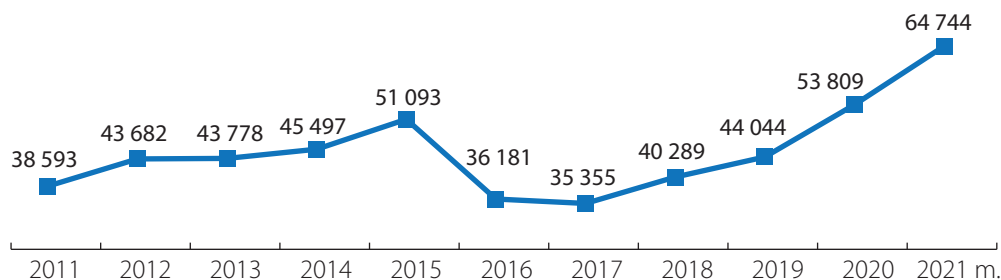
5.2.33 pav. 2021 metais pateiktų ataskaitų skaičius, vienetais

Vertindamas gaunamus nedenatūruoto ir denatūruoto etilo alkoholio pardavimo ir panaudojimo duomenis, 2016 m. dėl galimų pažeidimų NTAKD prevenciškai įspėjo 17 subjektų. Į NTAKD įspėjimus buvo sureaguota ir 2017 m. jau tik du ūkio subjektai pažeidė nustatytą etilo alkoholio pirkimo tvarką. 2018 m. įspėjimai išsiųsti taip pat dviem ūkio subjektams, 2019 m. ir 2020 m. įspėjimus dėl etilo alkoholio pardavimo ar įsigijimo tvarkos pažeidimo gavo po šešis ūkio subjektus. 2021 m. dėl etilo alkoholio pardavimo tvarkos pažeidimų įspėtos dvi įmonės. Įvertinus metinius etilo alkoholio pardavimo duomenis, nustatyti šeši ūkio subjektai, viršiję be leidimo galimą įsigyti etilo alkoholio kiekį. Jiems pateikti įspėjimai dėl etilo alkoholio įsigijimo tvarkos pažeidimo, paaiškinta šio produkto įsigijimo tvarka.

Pagal NTAKD išduotus leidimus parduoto ir naudojamo gamybos, techninėms reikmėms bei mokslo ir tyrimo darbams nedenatūruoto ir denatūruoto etilo alkoholio kiekio kitimo dinamika pateikta 5.2.34 ir 5.2.35 pav.

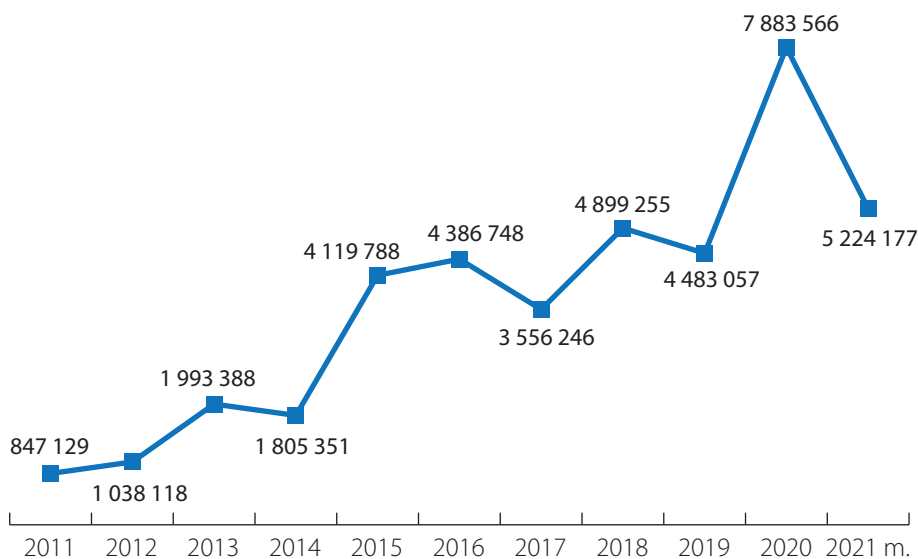
2015 m. išaugęs parduoto nedenatūruoto etilo alkoholio kiekis 2016 ir 2017 m. sumažėjo beveik 30 %. Nuo 2018 m. vėl stebimas augimas – 2019 m., palyginti su 2017 m., pardavimai išaugo beveik 25 %. 2020 m.

nedenatūruoto etilo alkoholio Lietuvoje parduota 22 % daugiau negu 2019 m. 2021 m. parduotas didžiausias kiekis per pastaruosius 10 metų. Palyginti su 2011 m., jis didesnis 1,68 karto.

5.2.34 pav. 2011–2021 m. parduoto neddenatūruoto etilo alkoholio kiekio kitimo dinamika (l a. a.)

Nuo 2011 m. nuolat augęs pagal NTAKD išduotus leidimus parduoto denatūruoto etilo alkoholio kiekis 2017 m., palyginti su 2016 m., sumažėjo beveik 20 %. Vis dėlto 2018 m., palyginti su 2017 m., jis išaugo beveik 40 %, o 2019 m. sudarė 91 % 2018 m. parduoto kiekio. Denatūruotas etilo alkoholis naudojamas kaip dezinfekcinių skysčių sudėtinė dalis, todėl, 2020 m. atsiradus didžiuliam šių produktų poreikiui, stipriai išaugo ir denatūruoto etilo alkoholio pardavimai – 2020 m. jo Lietuvoje parduota beveik 76 % daugiau negu 2019 m. COVID-19 situacija 2021 m. stabilizavosi, denatūruoto etilo alkoholio poreikis dezinfekcinių skysčių gamybai mažėjo ir 2021 m. jo parduotas kiekis sudarė tik 66 % 2020 m. parduoto kiekio. Vis dėlto, palyginti su 2019 m., jo kiekis padidėjo 16,5 %.

5.2.35 pav. 2011-2021 m. parduoto denatūruoto etilo alkoholio kiekio kitimo dinamika (l a. a.)

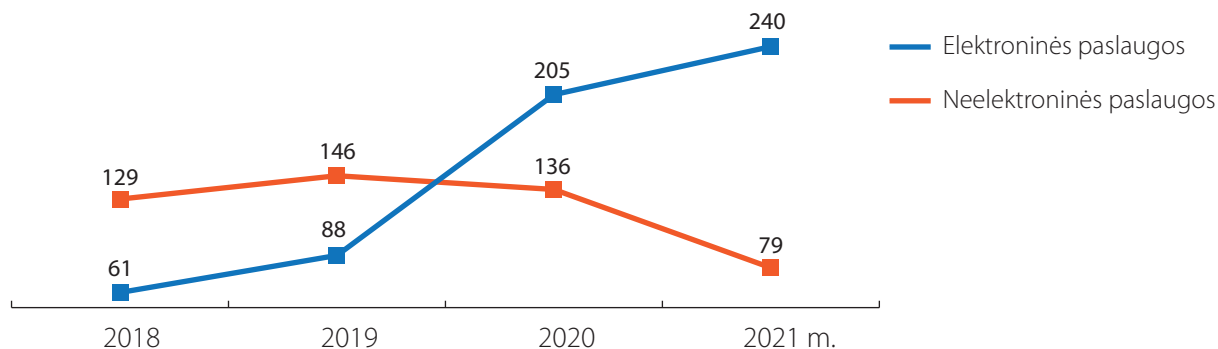
Licencijavimo veiklos (administracinių paslaugų teikimo kokybės gerinimo) efektyvumo didinimas

NTAKD alkoholio produktų, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių bei narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakų (prekursorių), į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytų medžiagų verslo licencijas, leidimus ir pažymėjimus išduoda naudodamasis Licencijų informacine sistema (LIS). Informacija apie ūkio subjektams išduotas, papildytas, patikslintas, sustabdytas ar panaikintas licencijas yra teikiama vienoje vietoje, išduotų licencijų paieška nėra sudėtinga, todėl suinteresuoti ūkio subjektai ar veiklos priežiūros institucijos jiems reikalingą informaciją apie licencijas ar leidimus gali gauti greičiau ir patikimiau.

Kokybiškas ūkio subjektų konsultavimas apie patogų ir saugų el. prašymų suteikti paslaugas teikimą Administracinių ir viešųjų elektroninių paslaugų portalu užtikrino didėjantį gaunamų elektroninių prašymų skaičių. Siekiant ūkio subjektus paraginti greičiau atsisakyti popierinių paraiškų, parengta mokomoji vaizdo medžiaga, kaip pildyti ir teikti el. prašymus Elektroninių valdžios vartų portalu. Be to, efektyvinant administracinių paslaugų teikimą ir mažinant administracinę našą ūkio subjektams, sukurtos naujai teisės aktuose nustatytų licencijų

el. prašymų formos, dėl to ūkio subjektai prašymus suteikti paslaugas NTAKD gali pateikti elektroniniu būdu. Šiuo metu ūkio subjektai 78 NTAKD teikiamų paslaugų prašymus įsigyti, papildyti, patikslinti, panaikinti licencijų galiojimą gali teikti elektroniniu būdu. Efektyvinant administracinių paslaugų teikimą ir mažinant administracinę naštą ūkio subjektams, 2021 m. sukurtos pagal teisės aktuose nustatytas licencijas verstis didmenine prekyba ir gamyba su tabako gaminiais susijusiais gaminiais el. prašymų gauti šias licencijas formos. Šiuo metu ūkio subjektai 78 teikiamų paslaugų prašymus įsigyti, papildyti, patikslinti licencijas gali teikti elektroniniu būdu.

2021 m. pateiktų elektroninių prašymų skaičius padidėjo 4 kartus, palyginti su 2018 metais, tai rodo, kad vis daugiau ūkio subjektų įvertina elektroninių paslaugų patogumą (žr. 5.2.36 pav.)

5.2.36 pav. Elektroninių būdu ir neelektroniniu būdu 2018–2021 metais pateikti prašymai suteikti paslaugas

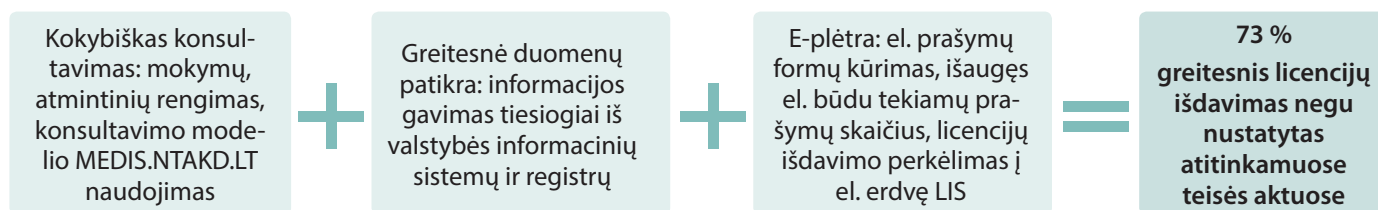
2021 m pateikta 75 % elektroninių prašymų gauti, papildyti, patikslinti licencijas, leidimus ir pažymėjimus, skaičiuojant nuo visų pateiktų prašymų.

Siekiant gerinti paslaugų teikimo ir asmenų aptarnavimo kokybę, atnaujinti bei sukurti administracinių paslaugų teikimo aprašymai; ūkio subjektams parengtos atmintinės apie licencijų ir leidimų gavimą; sukurtos administracinių paslaugų gavimo el. prašymų formos. Norint lengviau ir patogiau suteikti informaciją licencijavimo klausimais ne tik Lietuvos, bet ir užsienio ūkio subjektams, parengti 54 administracinių paslaugų aprašymai anglų kalba.

NTAKD sukurtas ir įdiegtas daugiafunkcinio konsultavimo modelis MEDIS.NTAKD.LT yra technologiškai patraukli ir patogi konsultacinė priemonė, padedanti ne tik verslo naujokams, bet ir ūkio subjektams, jau vykdančioms veiklas, susijusias su alkoholio produktais, tabako gaminiais ir su jais susijusiais gaminiais bei narkotinių ir psichotropinių medžiagų pirmtakais (prekursoriais), į narkotinių ir psichotropinių medžiagų IV sąrašą įrašytomis medžiagomis. Vienoje vietoje pateikiama aktuali ir susisteminta informacija veiklos reikalavimams, nuorodos į el. paslaugas, teisės aktus (<https://ntakd.lrv.lt/lt/paslaugos/medis-ntakd-lt>). Ten pat galima rasti vaizdo gidą, kuriame detalai nurodoma, kaip prašymą įsigyti licenciją pateikti per Elektroninius valdžios vartus, kaip Licencijų informacinėje sistemoje patikrinti, ar yra išduota licencija.

Ši konsultacinė priemonė yra naudinga ir tiems ūkio subjektams, kurie nori įsigyti mažmeninės prekybos licencijas, taip pat ir priežiūrą vykdančioms institucijoms bei savivaldybėms, nes joje taip pat pateiktos rekomendacijos tabako ir alkoholio mažmeninių licencijų išdavimo ir licencijuojamos veiklos vykdymo sąlygų klausimais.

Perkėlus licencijų, leidimų ir pažymėjimų išdavimą į elektroninę erdvę ir taikant licencijų išdavimo proceso efektyvinimo priemones, pasiektas 73 % sutrumpėjęs licencijų išdavimas negu nustatytas atitinkamuose teisės aktuose.

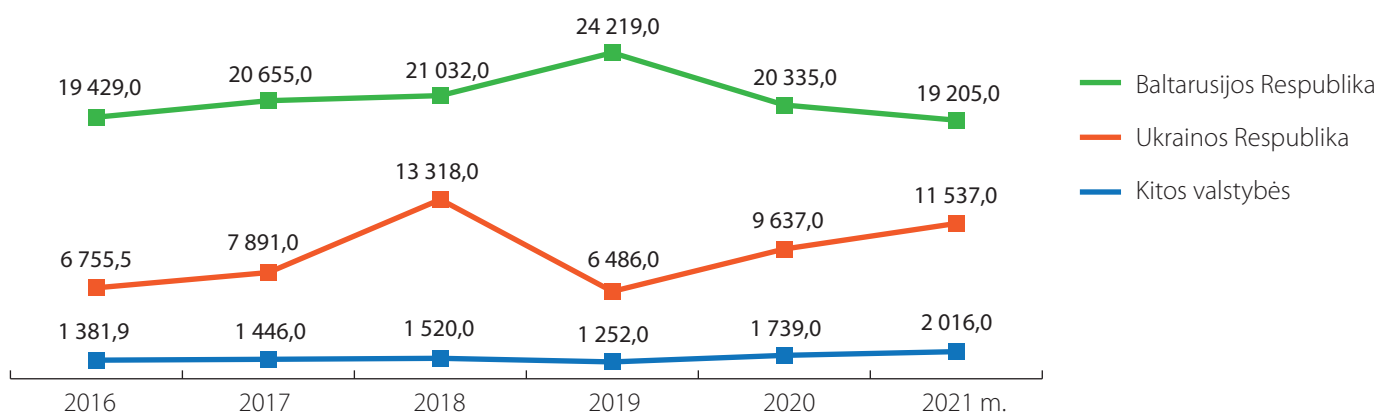

5.2.37 pav. Veiksniai, kurie turėjo įtakos efektyviam administracinių paslaugų teikimui

Importuotų alkoholio produktų stebėseną

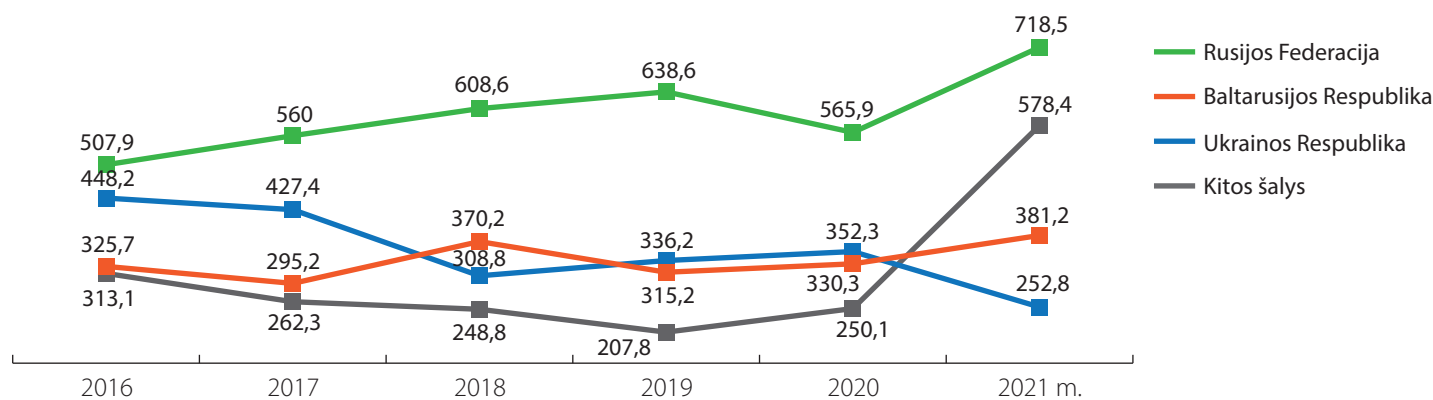
NTAKD susistemino ir išanalizavo iš Muitinės departamento prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos gautą informaciją apie Lietuvos įmonių importuotus alkoholio produktus (išskyrus žemės ūkio kilmės etilo alkoholi).

2021 metais į Lietuvą importuota 32 758,0 tūkst. litrų alaus. Daugiausia alaus importuota iš Baltarusijos Respublikos – 19 205 tūkst. litrų, arba 59 % viso 2021 metais importuoto alaus kiekio. 2021 m. alaus importuota 3 % mažiau, nei 2020 m. Šiais metais iš Baltarusijos Respublikos alaus importas sumažėjo 5,5 %, o iš Ukrainos Respublikos alaus importas išaugo net 16,5 %.

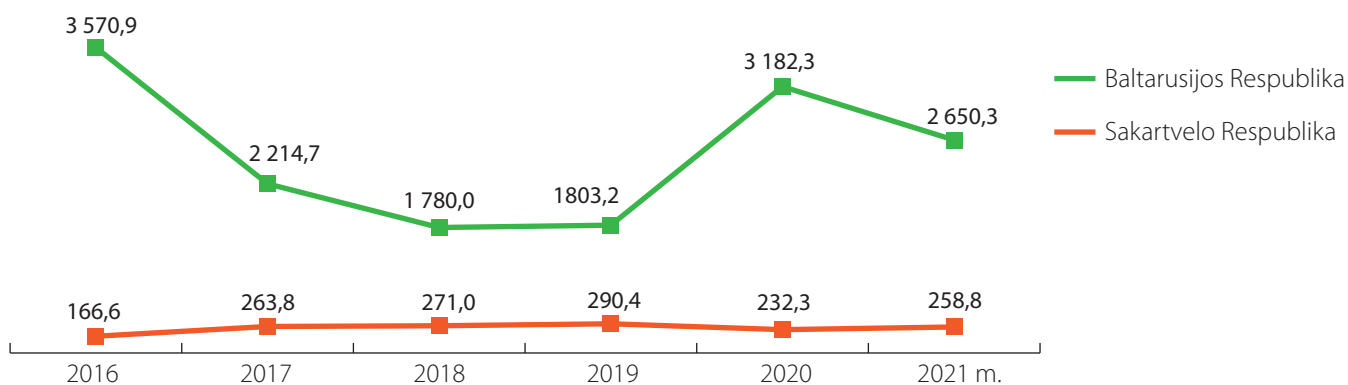
5.2.38 pav. Alaus importas į Lietuvos Respubliką 2016–2021 m., (litrai)

2021 m. į Lietuvos Respubliką importuota 1 930,9 tūkst. l a. a. stipriųjų alkoholinių gėrimų. Palyginti su 2020 m., stipriųjų alkoholinių gėrimų importas išaugo net 28,8 %. Daugiausiai stipriųjų alkoholinių gėrimų importuota iš Rusijos Federacijos – 718,5 tūkst. l a. a. arba 37,2 % visų 2021 m. importuotų stipriųjų alkoholinių gėrimų.

5.2.39 pav. Stipriųjų alkoholinių gėrimų importas į Lietuvos Respubliką 2016–2021 m. (l a. a.)

Etilo alkoholio turinčių žaliavų į Lietuvos Respubliką 2021 m. importuota 2 909,1 tūkst. l a. a. Lyginant 2021 m. etilo alkoholio turinčių žaliavų importą su 2020 m., matyti, kad etilo alkoholio turinčių žaliavų importas sumažėjo net 17,4 %. Daugiausiai etilo alkoholio turinčių žaliavų 2021 m. importuota iš Baltarusijos Respublikos – 91 %.

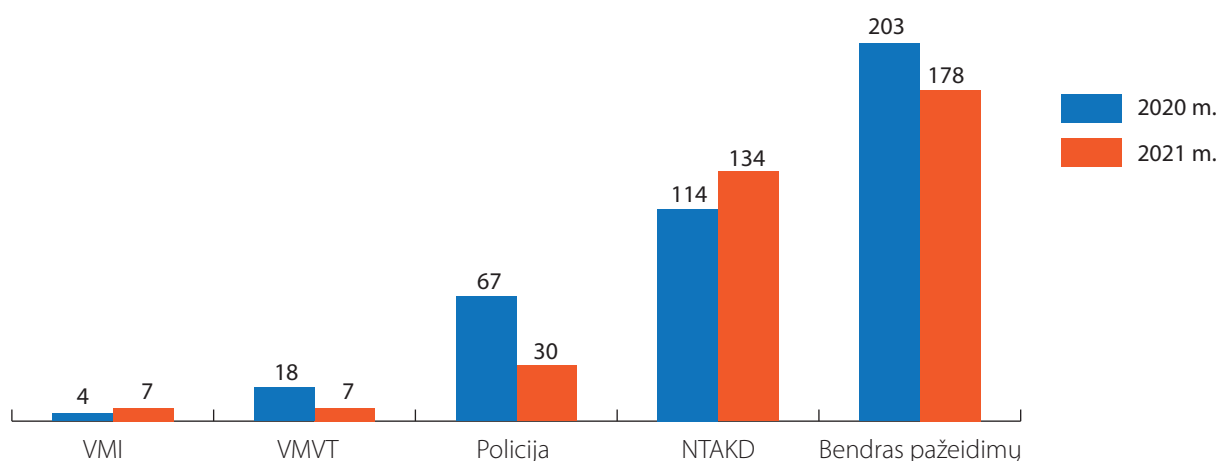
5.2.40 pav. Etilo alkoholio turinčių žaliavų importas į Lietuvos Respubliką 2016–2021 m. (I a. a.)

5.2.4. Alkoholio produktų teisėtos apyvartos priežiūra

Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatyme (toliau – AKĮ) įtvirtintas valstybės siekis mažinti bendrą alkoholio vartojimą. Šio rodiklio pokyčiai rodo priežiūros politikos rezultatą ir pasirinktų priemonių veiksmingumą. Siekiant užtikrinti tvarią visų piliečių gerovę, visuomenės sveikatos rodiklių gerėjimą, mažinant su alkoholio vartojimu susijusias rizikas, svarbu ne tik išlaikyti esamas alkoholio kontrolės priemones, bet ir nuosekliai taikyti įvairias prevencines ir kitas priemones. Alkoholio vartojimo problema yra kompleksinė ir reikalauja sutelkto visų atsakingų institucijų bendro darbo, integruoto požiūrio bei nuoseklios ir ilgalaikės politikos, kurios pagrindu įmanoma pasiekti ilgalaikių tvarių rezultatų.

Vadovaujantis AKĮ, valstybinę alkoholio kontrolę Lietuvoje pagal kompetenciją atlieka NTAKD, Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba (toliau – VMVT), Valstybinė mokesčių inspekcija (toliau – VMI), Lietuvos policija ir kitos valstybės institucijos. NTAKD teisės aktų nustatyta tvarka atlieka šių institucijų veiksmų koordinavimo funkcijas.

Vykdydamos ūkio subjektų veiklos priežiūrą ir atlikdamos veiklos patikrinimus minėtos institucijos 2021 m. nustatė 178 AKĮ pažeidimus. Palyginti su 2020 metais, 2021 m. sumažėjo bendras institucijų nustatytų pažeidimų skaičius – 2020 m. buvo nustatyti 203 pažeidimai, o 2021 m. jų nustatyta – 178, t. y. 12,3 % mažiau. Priežiūrą atliekančių institucijų 2020 m. – 2021 m. nustatyti AKĮ pažeidimai pateikti 5.2.41 pav.).

5.2.41 pav. Nustatyta AKĮ pažeidimų 2020–2021 m. (vnt.)

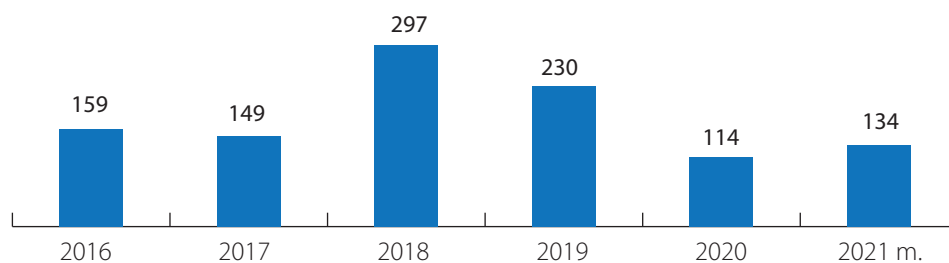
Atsižvelgiant į sumažėjusį bendrą nustatytų pažeidimų skaičių, galima būtų manyti, kad teisės aktų nuostatų, susijusių su alkoholio prekyba, laikymu, gabenimu, vartojimu, reklama ir t. t., laikomasi geriau, tačiau daryti platesnes išvadas ir apibendrinimus yra gana sudėtinga, kadangi NTAKD nustatytų pažeidimų skaičius išaugo.

Nustatytų pažeidimų analizė rodo, kad NTAKD 2021 m. nustatė 76 % visų kompetentingų institucijų nustatytų AKĮ pažeidimų, Policija – 16 %, VMVT ir VMI po 4 %.

Nagrinėjant nustatytus pažeidimus matyti, kad NTAKD ir Policijos daugiausiai nustatyta pažeidimų, susijusių su alkoholinių gėrimų pardavimu mažmeninės prekybos ir viešojo maitinimo vietose draudžiamu laiku bei asmenims, nesulaukusiems nustatyto amžiaus. Visi VMVT nustatyti pažeidimai susiję su alkoholio produktų, kurių saugos ir (ar) kokybės rodikliai neatitinka Lietuvos Respublikoje galiojančių reikalavimų, prekyba. VMI nustatyti pažeidimai susiję su pardavimu alkoholio produktų, kurie neįrašyti į licencijas juos gaminti, importuoti, parduoti, ar neturint juridinę galią turinčių privalomų tų produktų įsigijimo arba gabenimo dokumentų bei neturint Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka išduotos licencijos.

Analizuojant NTAKD nustatytus AKĮ pažeidimus, pastebima gana reikšminga 2021 m. nustatytų pažeidimų didėjimo tendencija. NTAKD nustatytų 2020–2021 m. pažeidimų skaičius padidėjo nuo 114 iki 134, t. y. 17,5 %. Vertinant šį pokytį galima daryti išvadą, kad NTAKD atlikti patikrinimai 2021 m. buvo veiksmingesni, buvo atlikta daugiau neplaninių patikrinimų, operatyviai reaguojama į skundus, vykdoma aktyvesnė internetinės erdvės stebėseną ir t. t. Šis padidėjimas taip pat sietinas su 2021 m. metais išaugusiu bendru alkoholinių gėrimų suvartojimu šalyje, atitinkamai paveikusių ir jo pardavimo apimtį.

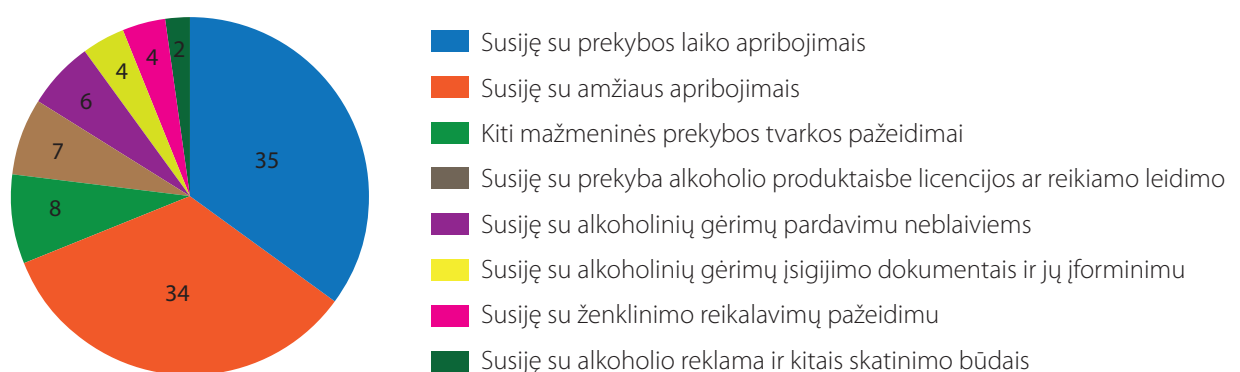
Duomenys apie 2016–2021 m. laikotarpį NTAKD nustatytų pažeidimų skaičių pateikti 5.2.42 pav.

5.2.42 pav. 2016–2021 m. NTAKD nustatytų pažeidimų skaičius (vnt.)

Pažeidimų dinamika rodo, kad 2018 m. buvo stipriai išaugęs nustatomų pažeidimų skaičius. Tai sietina su sugriežtintais nuo 2018 m. sausio 1 d. AKĮ reikalavimais, ypač dėl apriboto prekybos laiko ir nustatyto draudimo parduoti alkoholinius gėrimus asmenims, jaunesniems kaip 20 metų amžiaus. Kaip matyti iš surinktų duomenų, 2019 m. ir 2020 m. nustatomų pažeidimų skaičius kryptingai mažėjo. Aptariamais metais sumažėjusį pažeidimų skaičių neabejotinai lėmė valstybėje paskelbti karantino reikalavimai dėl COVID-19 pandemijos, kurios metu buvo apribota daugelio įmonių veikla, įvesti suvaržymai įvairiems renginiams, susibūrimams ir t. t.

Išsami informacija apie NTAKD 2021 m. nustatytų AKĮ pažeidimų struktūrą pateikta 5.2.43 pav.

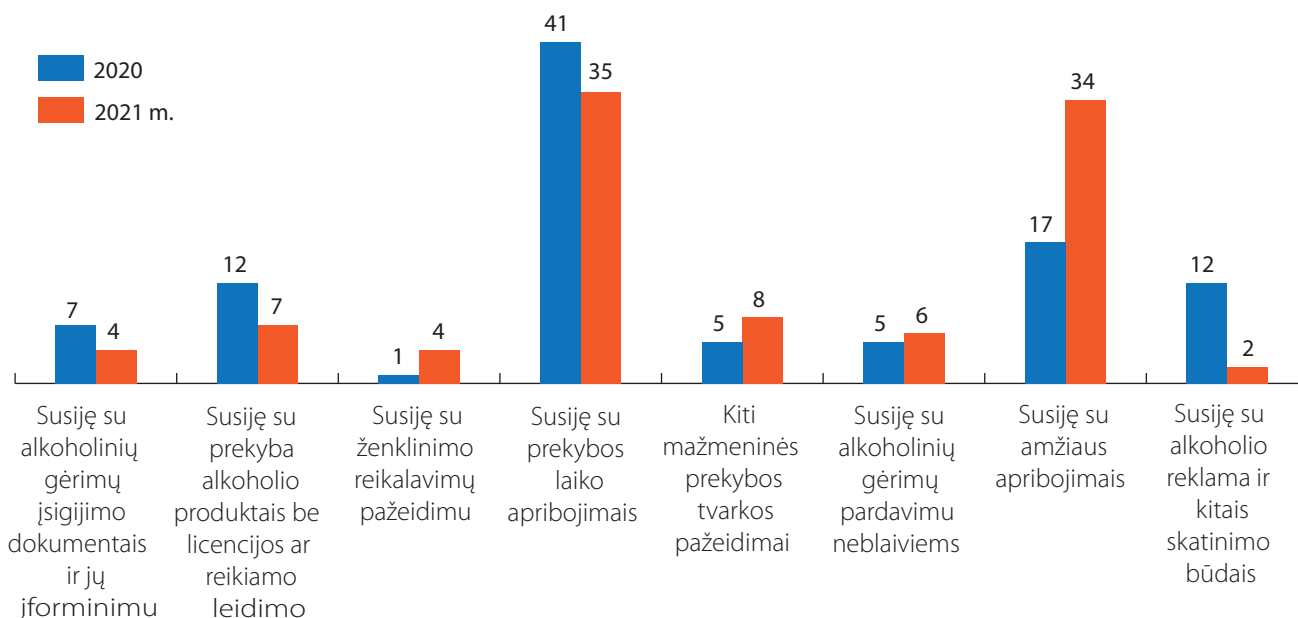
5.2.43 pav. NTAKD 2021 m. nustatytų Alkoholio kontrolės įstatymo pažeidimų struktūra (%)

Nustatytų AKĮ pažeidimų analizė parodė, kad laiko apribojimų pažeidimai 2021 m. sudarė 35 % tarp visų nustatytų pažeidimų. Tačiau 2021 m. pastebimas šių pažeidimų sumažėjimas iš bendro pažeidimų skaičiaus iki 35 %, palyginti su 2020 m., kai jų buvo nustatyta 41 %. Tai rodo, kad NTAKD skiriamas dėmesys ir taikomos priemonės šios pažeidimų rūšies prevencijai duoda rezultatų. Patikrinimų duomenys rodo, kad neretai šiuos pažeidimus kartoja tie patys ūkio subjektai, taigi darytina išvada, kad jie dažniausiai padaromi sąmoningai. NTAKD

vertinimu, AKĮ numatytos sankcijos už padarytus pažeidimus dėl laiko apribojimo ūkio subjektų neatgraso, o licencijos panaikinimas už tokio pobūdžio pažeidimus teisės aktuose nėra įtvirtintas, todėl šie pažeidimai ir toliau dominuoja.

2021 m., palyginti su 2020 m., du kartus išaugo pažeidimų, susijusių su alkoholinių gėrimų pardavimu asmenims, jaunesniems kaip 20 metų amžiaus, skaičius. Visų pažeidimų struktūroje šie pažeidimai sudaro 34 %. Pažymėtina, kad AKĮ nuostatos skiria ypatingą dėmesį jaunų asmenų apsaugai nuo alkoholio vartojimo, todėl priežiūrą atliekančių institucijų prioritetu ir toliau turi išlikti pažeidimų, susijusių su jaunais asmenimis, prevencija ir priežiūra, naujų bei efektyvesnių būdų užtikrinant AKĮ reikalavimų laikymąsi paieška. NTAKD vertinimu, ūkio subjektai nepakankamai atsakingai naudojami AKĮ nustatyta prievole patikrinti asmens dokumentus, ūkio subjektų darbuotojai neįvertina galimų tokio neatsakingo elgesio pasekmių, pardavėjai, nepaisant to, kad jau praėjo 4 metai nuo naujo reikalavimo įvedimo, vis dar nėra prisitaikę prie naujos amžiaus tikrinimo ribos. Tačiau pastebima ir gerosios praktikos pavydžių, kai prekybos tinklai bando ieškoti sprendimų, kaip pasinaudojus naujomis inovatyviomis technologijomis būtų galima užtikrinti AKĮ nuostatų laikymąsi apsiperkant, pvz., savitarnos kasose ir kt. Taip pat galima konstatuoti, kad 2020 m.– 2021 m. smarkiai sumažėjo alkoholinių gėrimų reklamos pažeidimų nuo 12 % iki 2 %. Tai siejama su pastebima nauda dėl padidėjusio NTAKD atliekamo prevencinio darbo ir konsultacijų, todėl verslo subjektai tampa labiau atsakingi ir sąmoningi.

2020–2021 m. nustatytų AKĮ pažeidimų struktūros pokyčiai procentais pateikti 5.2.44 pav.

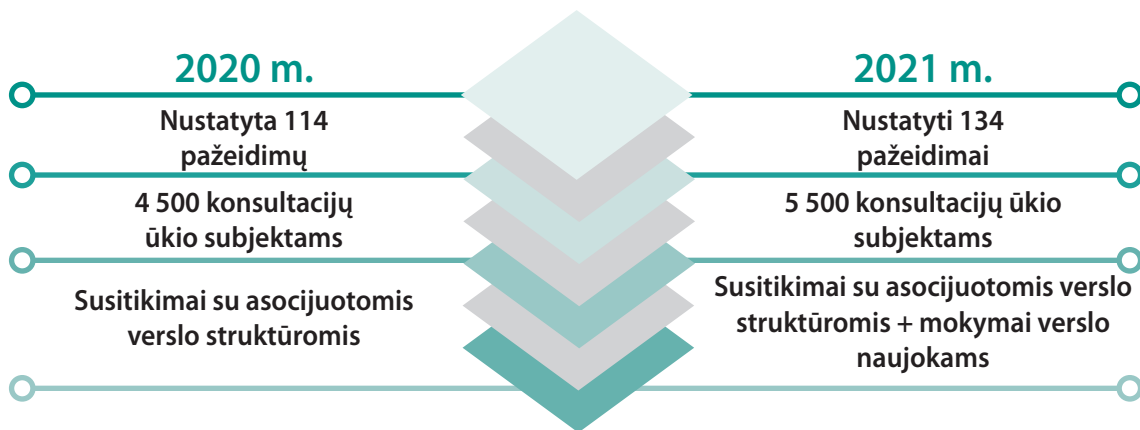

5.2.44 pav. 2020–2021 m. nustatytų AKĮ pažeidimų struktūros pokyčiai (%)

Atkreiptinas dėmesys, kad 2021 m. pastebėti verslo subjektų bandymai ieškoti naujų galimybių apeiti AKĮ draudimus, pvz., alkoholinės produkcijos reklama pasitelkiant nealkoholinę produkciją. Nors teisės aktai nedraudžia reklamuoti nealkoholinių gėrimų, o vienas iš valstybės alkoholio kontrolės politikos principų yra skatinti nealkoholinių gėrimų gamybą ir prekybą, tačiau ūkio subjektai įvairiais būdais reklamuoja nealkoholinius gėrimus, naudodami tas pačias arba panašias reklamos idėjas, šūkius, ženklinimą, vizualizaciją ir t. t., kaip ir alkoholinių gėrimų.

Siekdamas tinkamo balanso bei užtikrindamas AKĮ reikalavimų įgyvendinimą, NTAKD 2021 m., palyginti su 2020 m., daug daugiau dėmesio skyrė bendradarbiavimui su asocijuotomis struktūromis, veikiančiomis alkoholio gamybos ir prekybos srityje, organizavo mokymus dėl AKĮ nuostatų taikymo, periodiškai organizavo mokymus Lietuvos savivaldybių valstybės tarnautojams ir darbuotojams, viešai skelbė informaciją aktualiais klausimais, organizavo nuotolinius susitikimus, suteikė virš 5 500 profesionalių konsultacijų žodžiu ir raštu.

Pagrindiniai NTAKD veiklos pokyčiai alkoholio kontrolės srityje pateikti 5.2.45.pav.

5.2.45 pav. Veiklos pokyčiai alkoholio kontrolės srityje

NTAKD, siekdamas veikti prevenciškai, užtikrinti sėkmingą AKĮ įgyvendinimą ir prisidėti prie sąmoningo bei atsakingo verslo ugdymo, 2021 m. ypatingą dėmesį skyrė verslo naujokams. Buvo vykdomi periodiniai nuotoliniai mokymai – „Pradedu verslą alkoholio prekybos srityje. Ką turiu žinoti?“. Mokymų metu verslo naujokams buvo pristatomas verslo naujoko statusas, aptariami reikalavimai veiklai, susijusiai su alkoholinių gėrimų prekyba, taip pat dalyviai buvo supažindinami su pagrindiniais minėtą veiklą reglamentuojančiais įstatymais ir teisės aktais, buvo pateiktos rekomendacijos, kurios padėtų užtikrinti efektyvų AKĮ reikalavimų laikymąsi. Verslo naujokams, vykdančiams arba planuojantiems pradėti alkoholio produktų gamybą ar didmeninę prekybą jais, buvo parengta ir NTAKD svetainėje paskelbta mokomoji medžiaga apie alkoholinių gėrimų prekybos bei gamybos licencijavimą ir licencijuojamos veiklos sąlygas. Taip pat NTAKD svetainėje yra paskelbta ir nuolat atnaujinama aktuali informacija verslo naujokams.

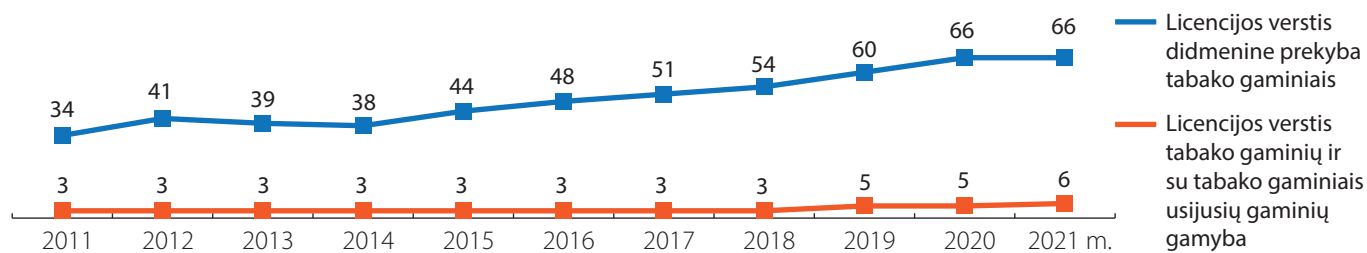
Apibendrinant galima teigti, kad situacija alkoholio produktų teisėtos apyvartos priežiūros srityje palaipsniui gerėja, įvyko nemažai teigiamų pokyčių, kuriuos lėmė aktyvi NTAKD veikla, ūkio subjektų konsultavimas, mokymai, nuolatinis bendravimas su asocijuotomis verslo organizacijomis, tarpinstitucinis veiksmų koordinavimas ir t. t.

Nežiūrint to, populiarėjant kompiuterinėms ir mobiliosioms technologijoms, į virtualią erdvę keliasi ir dalis neteisėtos prekybos alkoholiniais gėrimais. Daugėja atvejų, kai socialiniuose tinkluose, internetinėse platformose teikiama informacija apie neteisėtai parduodamus alkoholinius gėrimus. Todėl kylantys iššūkiai ateityje reikalaus taikyti naujoviškus ir efektyvius galimų pažeidimų nustatymo metodus, kurie padėtų mažesniais atsakingų priežiūros institucijų sąnaudomis nustatyti neteisėtą veiklą vykdančius asmenis, surinkti įrodymus ir operatyviai nutraukti neteisėtą veiklą.

Verta paminėti, kad alkoholio produktų teisėtos apyvartos priežiūrai NTAKD skiriamas finansavimas ir žmogiškieji resursai yra nepakankami. Tai riboja NTAKD galimybes maksimaliai užtikrinti AKĮ laikymosi priežiūrą, taip pat galimybes naujiems perspektyviems kontrolės ir priežiūros projektams įgyvendinti, susiduriama su padidėjusia darbuotojų kaita ir naujų kompetentingų specialistų problema.

5.2.5. Tabako gaminių ir su tabako gaminiiais susijusių gaminių didmeninės prekybos ir gamybos licencijavimo tendencijos, tabako gaminių pardavimo duomenų stebėseną

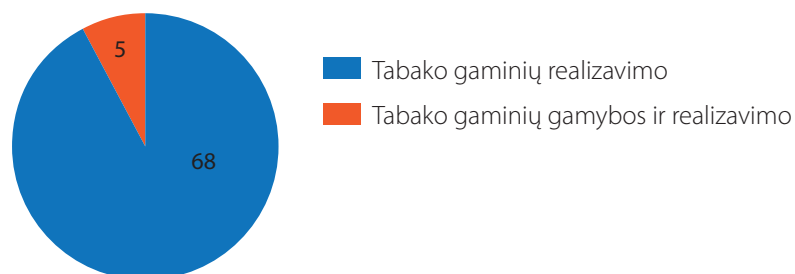
2021 m. gruodžio 31 d. galiojo 66 licencijos verstis didmenine prekyba tabako gaminiiais ir 6 licencijos verstis tabako gaminių ir su tabako gaminiiais susijusių gaminių gamyba. Per 2021 m. buvo išduotos 6 ir panaikintos 6 šios rūšies licencijos. 2021 m. buvo išduota viena licencija verstis tabako gaminių ir su tabako gaminiiais susijusių gaminių gamyba.

5.2.46 pav. Licencijų verstis didmenine prekyba tabako gaminiais ir licencijų verstis tabako gaminių ir su tabako gaminiais susijusių gaminių gamybos skaičiaus kitimo dinamika 2011–2021 m.

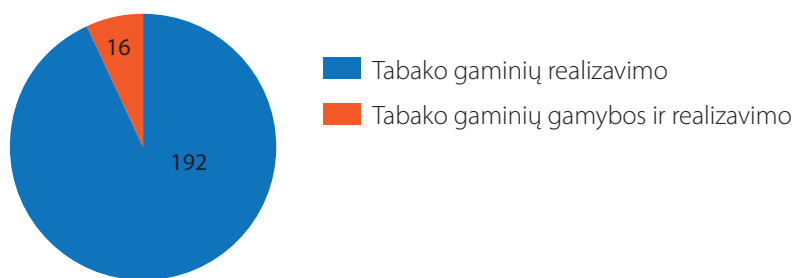
Siekiant mažinti administracinę naštą ir ūkio subjektams sudaryti patogesnes sąlygas teikti teisės aktuose numatytus tabako gaminių gamybos ir realizavimo duomenis, 2020 m. sukurtos elektroninės ataskaitų teikimo formos buvo sėkmingai naudojamos ir 2021 m.

2021 m. pabaigoje registruotų ataskaitų teikėjų skaičius matomas 5.2.47 paveiksle.

5.2.47 pav. Registruotų ataskaitų teikėjų 2021 m. pabaigoje skaičius, vienetais

2021 m. buvo patikrinti ir įvertinti 208 kiekvieną ketvirtį teikiamų tabako gaminių gamybos ir realizavimo ataskaitų duomenys. Pateiktų ataskaitų skaičius pagal rūšis matomas 5.2.48 paveiksle.

5.2.48 pav. Pateiktų ataskaitų skaičius pagal rūšis 2021 m.

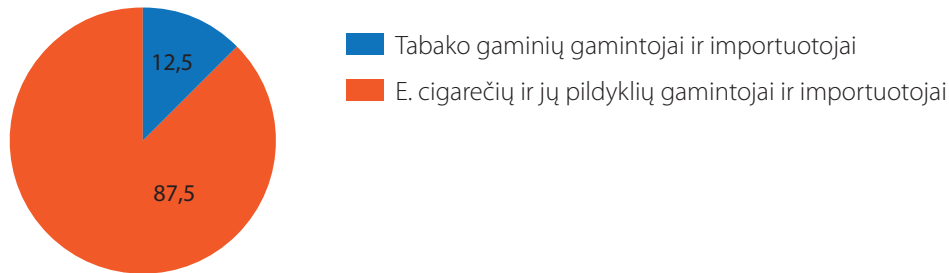
Nuo 2021 m. gegužės 1 d. licencijuojama mažmeninė ir didmeninė prekyba su tabako gaminiais susijusiais gaminiais (elektroninėmis cigaretėmis, jų pildyklėmis ir žoliniais rūkomaisiais gaminiais) bei šių gaminių gamyba. Įsigaliojus prekybos ir gamybos elektroninėmis cigaretėmis ir jų pildyklėmis licencijavimui, tapo žinoma reali rinkos situacija: žinomos tiek didmeninės, tiek mažmeninės prekybos vietos bei ūkio subjektai, kurie užsiima šiuo verslu. Šias licencijas gali gauti tik juridiniai asmenys, fiziniams asmenims licencijos neišduodamos.

2021 m. gruodžio 31 d. galiojo 33 licencijos verstis didmenine prekyba su tabako gaminiais susijusiais gaminiais ir 1 licencija verstis tabako gaminių ir su tabako gaminiais susijusių gaminių gamyba.

Nuo 2022 m. gegužės 1 d. įsigaliojus naujiems Tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymo pakeitimams, reglamentuota su neapdorotu tabaku prekyba susijusi veikla: neapdoroto tabako įvežimas į Lietuvos Respubliką, gabenimas, laikymas ir pardavimas šalies viduje. NTAKD priskirta nauja funkcija – išduoti neapdoroto tabako didmeninės prekybos licencijas. Šias licencijas gali gauti tik juridiniai asmenys, fiziniams asmenims licencijos neišduodamos.

5.2.6. Informacijos apie tabako gaminius ir su tabako gaminiais susijusius gaminius stebėseną Europos Komisijos bendrame registracijos portale EU-CEG

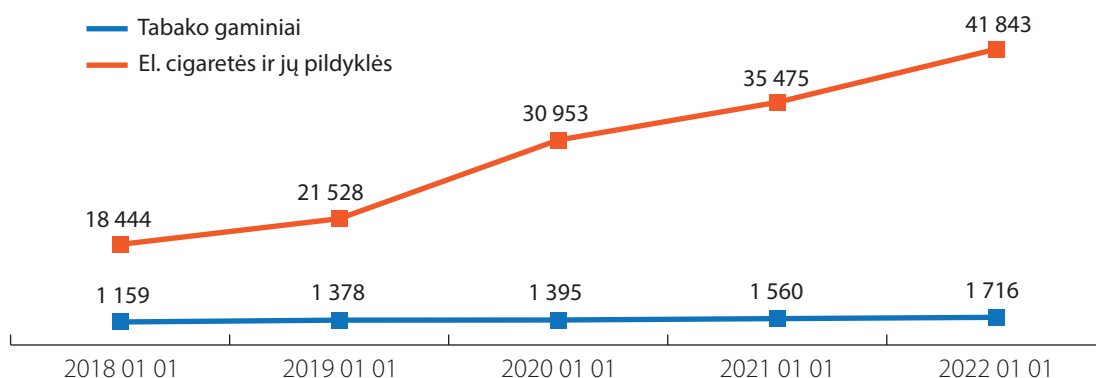
NTAKD yra atsakinga institucija, kuriai tabako gaminių ir el. cigarečių gamintojai ir importuotojai pagal Tabako Produktų Direktyvos Nr. 2001/37/EB (toliau – Direktyva) nuostatas teikia pranešimus apie Lietuvos rinkai skirtus tabako gaminius ir el. cigaretes bei jų pildykles, naudodamiesi Europos Komisijos (toliau – EK) sukurtu bendru registravimo portalu EU-CEG. Iki 2021 m. gruodžio 31 d. EU-CEG portale informaciją apie Lietuvos rinkai skirtus gaminius buvo pateikę 90 tabako gaminių ir 628 el. cigarečių ir jų pildyklių gamintojai ir importuotojai.

5.2.49 pav. Tabako gaminių ir el. cigarečių bei jų pildyklių gamintojų ir importuotojų, iki 2021 m. gruodžio 31 d. EU-CEG portale pateikusių pranešimus apie Lietuvos rinkai skirtus gaminius, skaičius (%)

Vykdydamas nacionalinio koordinatoriaus funkcijas, atsižvelgdamas į būtinybę saugoti komercinę paslaptį, NTAKD interneto svetainėje viešai skelbia ir periodiškai atnaujina Lietuvos rinkai skirtų tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių, apie kuriuos EU-CEG portale yra pateikta gamintojų ir importuotojų informacija, sąrašus.

NTAKD interneto svetainėje skelbiama informacija yra naudinga tiek verslo priežiūros institucijoms, kurios atlieka tabako gaminių ir el. cigarečių kokybės ar prekybos sąlygų patikrą, tiek verslo subjektams, kurie verčiasi šių gaminių prekyba, tiek vartotojams, kuriems suteikiama galimybė patikrinti, ar jų vartojamas gaminy yra sąrašė, ir tai reiškia, kad apie šiuos gaminius EU-CEG portale yra pateikta gamintojų ir importuotojų informacija ir juos galima tiekti Lietuvos rinkai.

5.2.50 pav. Portale EU-CEG iki 2021 m. gruodžio 31 d. pateiktų įrašų apie tabako gaminius ir el. cigaretes bei jų pildykles, skirtus Lietuvos rinkai, skaičius

Siekdamas maksimaliai išnaudoti portalo potencialą ir pateiktos informacijos vertinimą atlikti efektyviau, atsižvelgdamas į Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymo nuostatas, NTAKD parengė Tabako gaminių ir su tabako gaminiais susijusių gaminių EU-CEG portalu gaunamų duomenų vertinimo aprašą. Apraše nustatyta gaminių vertinimo tvarka, kriterijai, interneto svetainėje skelbiamos informacijos periodiškumas. Laikantis apraše nustatytos tvarkos kiekvieną mėnesį parengta ir NTAKD interneto svetainėje paskelbta po du EU-CEG portale pateiktų tabako gaminių ir el. cigarečių, skirtų parduoti Lietuvoje, sąrašus. Iš viso 2021 m. parengti 24 sąrašai. Papildomai kiekvieną 2021 m. ketvirtį buvo atliekama gaminių kontrolė, kurios metu išsami EU-CEG gauta informacija apie atsitiktinai atrinktus gaminius buvo teikiama vertinti gaminių sudėties ir kokybės priežiūrą atliekančiai institucijai – Valstybinei vartotojų teisių apsaugos tarnybai

(toliau – VVTAT). Iš viso buvo atrinkta 50 gaminių. Visi gaminiai VVTAT buvo įvertinti kaip atitinkantys teisės aktų reikalavimus.

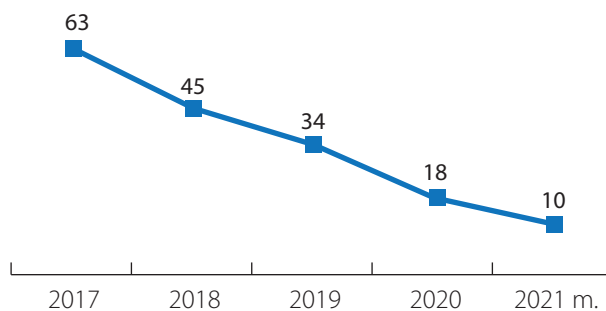
Skatinant tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių verslo priežiūrą atliekančių institucijų bendradarbiavimą, 2021 m. lapkričio 16 d. VVTAT darbuotojams organizuoti mokymai, kurių metu aptarti EK portalu EU-CEG gaunamos medžiagos tikrinimo aspektai, dalyviai supažindinti su 2021 m. lapkričio 1 d. įsigaliojusiais Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymo nuostatų pakeitimais.

2021 m. gegužės 1 d. Lietuvoje įvedus su tabako gaminiams susijusių gaminių licencijavimą, smarkiai padidėjo informacijos, susijusios su elektroninių cigarečių ir jų pildyklių bei rūkomųjų žolinių gaminių pateikimu Lietuvos rinkai, poreikis. NTAKD, reaguodamas į išaugusį paklausimų skaičių, parengė mokomąją medžiagą apie Europos Komisijos bendrą registravimo portalą EU-CEG, kurioje pateikė paaiškinimus, kas yra EU-CEG portalas, apie kuriuos produktus šiuo portalu teikiama informacija ir kur tą informaciją surasti. Ši informacija tapo ypatingai aktuali verslo naujokams, pradedantiems elektroninių cigarečių ir rūkomųjų žolinių gaminių gamybos ir prekybos veiklą.

5.2.7. Tabako gaminių teisėtos apyvartos priežiūra

Tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymo (toliau – TKĮ) priežiūrą atlieka NTAKD, Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba (toliau – VVTAT), Valstybinė mokesčių inspekcija (toliau – VMI), policijos ir muitinės įstaigos. Nurodytos institucijos TKĮ pažeidimų, susijusių su tabako gaminiams, pagal savo kompetenciją 2021 m. Vykdydamas ūkio subjektų veiklos priežiūrą, NTAKD, kaip pagrindinė institucija, taikanti ekonomines sankcijas už TKĮ pažeidimus, 2021 m. nustatė 10 TKĮ pažeidimų, susijusių su tabako gaminiams, kai 2020 m. buvo nustatyta 18 tokių pažeidimų. Atsižvelgdamas į pandemiją, NTAKD ypatingą dėmesį 2021 m. skyrė galimų pažeidimų prevencijai. Net 44 procentais sumažėjęs pažeidimų skaičius rodo, kad situacija gerėja ir NTAKD taikomos prevencijos priemonės, tokios kaip ūkio subjektų konsultavimas, bendradarbiavimas su asocijuotomis verslo struktūromis, pasiteisina.

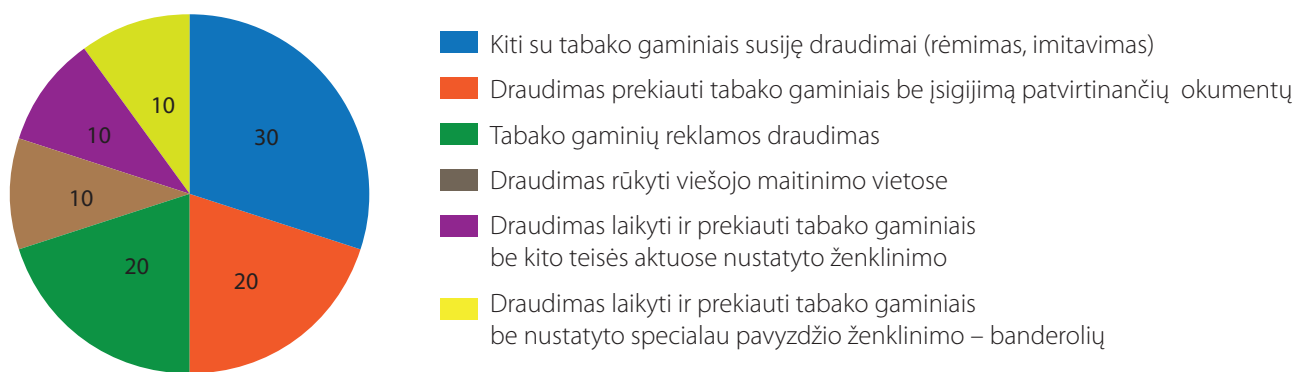
Pastebima tendencija, kad NTAKD nustatomų TKĮ pažeidimų skaičius nuosekliai mažėja nuo 2017 m. (5.2.51 pav. NTAKD nustatytų TKĮ pažeidimų skaičius 2017–2021 m.).

5.2.51 pav. NTAKD nustatytų TKĮ pažeidimų skaičius 2017–2021 m.

2021 m. vienam 15 metų ir vyresniam gyventojui tabako gaminių suvartojimas įvertintas 1 233 cigaretėmis, įsigytais mažmeninėje prekyboje ir maitinimo įmonėse (9,3 % daugiau nei 2020 m.). Tabako gaminių parduota mažmeninėje prekyboje už 579,1 mln. eurų (9,7 % daugiau nei 2020 m.).

TKĮ pažeidimų, susijusių su tabako gaminių apyvarta, analizė parodė, kad 2021 m. padidėjo pažeidimų, susijusių su kitais tabako gaminių apribojimais – su rėmimu, tabako gaminių imitavimu. Tokių pažeidimų dalis padidėjo 14 % pagal 2020 m. duomenis. Tai rodo, kad nors ūkio subjektai žino jau ne vienus metus galiojančius teisės aktų reikalavimus, bet vis tiek juos bando pažeisti, tikėdamiesi būti nepastebėti ir išvengti ekonominių sankcijų taikymo. Probleminės sritys ūkio subjektų priežiūros srityje, kaip ir ankstesniais metais, išlieka Lietuvos Respublikos nustatyto pavyzdžio banderolėmis nepaženklintų tabako gaminių pardavimas, laikymas; tabako gaminių pardavimas, laikymas be licencijų ar neturint juridinę galią turinčių tabako gaminių įsigijimą, gabenimą patvirtinančių dokumentų; tabako gaminių, kurių ženklavimas neatitinka nustatytų ženklavimo reikalavimų, pardavimas, laikymas, tabako gaminių pardavimas asmenims, neturintiems 18 metų, taip pat draudžiama tabako gaminių reklama (žr. 5.2.52 pav.). NTAKD 2021 m. nustatytų TKĮ pažeidimų struktūra % pav.)

5.2.52 pav. 2021 m. TKĮ pažeidimų struktūra, %

Pažeidimai vis dar daromi nepaisant to, kad NTAKD ūkio subjektams skiria ganėtinai nemažas ekonomines sankcijas už TKĮ pažeidimus (2021 m. už TKĮ pažeidimus skirtos baudos svyravo nuo 868 iki 4 344 eurų). Nors už reklamos draudimo pažeidimus numatytos gana griežtos baudos (už pakartotinį per 1 metus pažeidimą nuo 2 896 iki 5 792 eurų), pažymėtina, kad ūkio subjektai dar linkę pakartotinai nusižengti. Pastebėtina, kad, atliekant patikrinimus, dažnai nustatomi sudėtiniai TKĮ pažeidimai (nuo 1 iki 3 TKĮ pažeidimų vieno patikrinimo metu: prekyba be licencijos, laikymas, gabenimas be įsigijimą aptvirtinančių dokumentų, be banderolių, be ženklavimo). Vadovaudamasis pasirašyta Deklaracija dėl pirmųjų verslo metų, NTAKD2021 m. atsisakė taikyti ekonomines sankcijas dviem ūkio subjektams, kurie buvo pripažinti verslo naujokais, už skelbimą apie tabako gaminių kainų sumažinimą bei socialiniame tinklalapyje skleidžiamą tabako gaminių reklamą, taip pat už prekybą tabako gaminius imituojančiomis prekėmis, nes pažeidimai buvo nedelsiant pašalinti.

Rinkos pokyčiai, ūkio subjektų aktyvi reklama siūlant vartoti cigarečių alternatyvą – naujoviškus būdumus tabako gaminius, pakeitė tabako gaminių vartojimo įpročius: išaugo rūkančiųjų elektronines cigaretes skaičius. Gyventojams rečiau rūkant „įprastus tabako gaminius“ (cigaretes, cigarus, pypkę), jų rinkos vietą užima elektroninės cigaretės ir naujoviški būdumiai tabako produktai. Produktų gamintojai pasirenka naujas prietaiso reklamos priemones, siūlydami vartotojams inovatyvias paslaugas, platindami prietaiso prekybos vietose informaciją, skatinančią įsigyti ir naudoti tabako gaminių kaitinimui skirtą prietaisą, pasitelkia įvairias akcijas, kaip prietaiso nuoma, kurios viešinimui pasitelkia internetinę svetainę, įvairias išorinės reklamos priemones. NTAKD ėmėsi aktyvių veiksmų galimiems pažeidimams pašalinti, kreipėsi į ūkio subjektus, reikalaujamas pašalinti TKĮ pažeidimus, o jų nepašalinus taikė ekonomines sankcijas ūkio subjektams už Lietuvos Respublikoje skleidžiamą paslėptą tabako gaminių reklamą.

Nors nustatytų TKĮ pažeidimų skaičius pastaruosius penkerius metus iš eilės nuosekliai mažėja, tačiau pastebėtina, kad vis didesnę Lietuvos Respublikos rinką užima naujoviški tabako gaminiai, o teisinė bazė prie jų prisitaikyti nespėja. Nuo 2021 m. lapkričio 1 d. įsigaliojo TKĮ pakeitimai, papildantys įstatymo nuostatas draudimais, taikomais įrenginiams, skirtiems vartoti tabako gaminius. Pažymėtina, kad ūkio subjektai pažeidimus daro skirtingai interpretuodami TKĮ nuostatas, susijusias su tabako gaminių reklama, todėl teisminiai ginčai su ūkio subjektais, tiekiančiais rinkai prietaisus, skirtus kaitinti tabako gaminius, tęsiasi ne vienus metus.

2021 m. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas suformavo teismų praktiką byloje, susijusiose su tabako gaminiiais. Galutine nutartimi teismas pripažino, kad ūkio subjektas vykdė uždraustą prekybą gaminiiais, imituojančiais tabako gaminius, vad. „snusus“. Gaminio dizaino visuma sudarė pagrindą konstatuoti, kad gaminyje imitavo „snusą“, vertinant vidutinio vartotojo akimis, ir pripažino, kad NTAKD pagrįstai taikė ūkio subjektui ekonomines sankcijas. Kitose dvejose byloje teismas taip pat paliko galioti NTAKD nutarimus, kuriais įmonė nubausta už tai, kad reklamavo prietaisus, skirtus kaitinti tabako gaminius ir kartu netiesiogiai skleidė draudžiamą tabako gaminių reklamą. Teismo vertinimu, informacija, pateikiama apie prietaisą, klaidino vartotojus, nes nebuvo atskleistas tikrasis šios informacijos pateikimo tikslas. TKĮ pažeidimu pripažinti ir tokie įmonės veiksmai, kai parduotuvėse, degalinėse buvo platinamos kortelės su interneto svetainės adresu, kuriose pateikiama tabako gaminių reklama ir paslėpta tabako gaminių reklama.

5.2.8. Ūkio subjektų, besiverčiančių elektroninių cigarečių ir jų pildyklių, gamyba ir prekyba, priežiūra

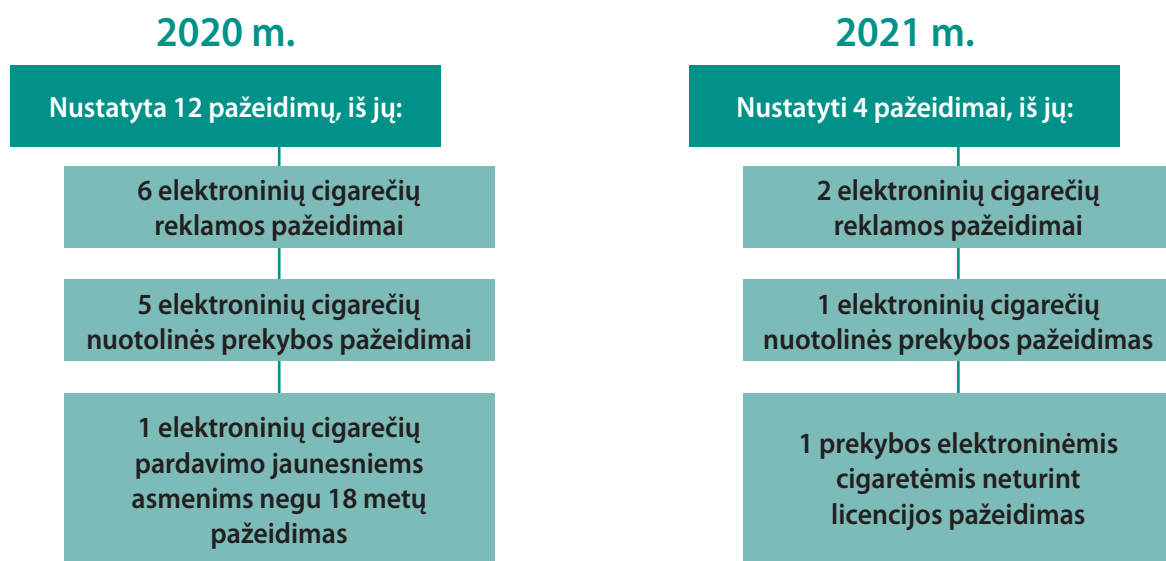
Elektroninių cigarečių paplitimas ir priežiūra

Elektroninės cigaretės sąvoka apibrėžta Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatyme (toliau – Įstatymas), kuris numato, kad elektronine cigarete laikomas gaminys, kuris gali būti naudojamas garams, kuriuose yra nikotino, vartoti per kandiklį, arba bet kuri tokio gaminio sudedamoji dalis, įskaitant kapsulę, rezervuarą ir įtaisą be kapsulės ar rezervuaro. Elektroninės cigaretės gali būti vienkartinės arba užpildomos iš pildomosios talpyklos ar rezervuaro, arba daugkartinės su keičiamomis vienkartinėmis kapsulėmis. Tai reiškia, kad pagal šiuo metu galiojantį teisinį reglamentavimą gaminys elektronine cigarete laikomas nepriklausomai nuo to, ar jame esančiame skystyje yra nikotino, ar nėra. Atkreiptinas dėmesys, kad iki 2022 m. gegužės 1 d. galiojusioje Įstatymo redakcijoje buvo numatytas siauresnis elektroninės cigaretės apibrėžimas, numatantis, kad elektronine cigarete laikomas gaminys, kuriame esančiame skystyje yra nikotino, t. y. gaminyje, savo sudėtyje neturintis nikotino, nebuvo laikomas elektronine cigarete.

Vadovaujantis atliktų apklausų duomenimis, 2021 m. ir toliau augo elektroninių cigarečių vartojimo mastai. NTAKD didžiausią susirūpinimą kelia tai, kad elektroninių cigarečių vartojimas nuosekliai auga tarp nepilnamečių ir jaunų asmenų, kurie elektronines cigaretes dėl jų patrauklumo renkasi kaip alternatyvą kitiems įprastiniams tabako gaminiams. Augantį elektroninių cigarečių populiarumą galima aiškinti tuo, kad tarp elektronines cigaretes vartojančių asmenų vis dar vyrauja klaidingas įsitikinimas, kad elektroninės cigaretės yra mažiau kenksmingos sveikatai negu įprastiniai tabako gaminiai. Elektroninių cigarečių patrauklumą lemia ir tai, kad elektroninių cigarečių rūkymo metu išsiskiriantys garai dažniausiai pasižymi maloniu aromatu ir skoniu ir neturi įprastiniams tabako gaminiams būdingo nemalonaus specifinio kvapo. Taip pat pastebima tendencija, kad dalis nuo įprastinių tabako gaminių vartojimo prie elektroninių cigarečių vartojimo perėjusių asmenų elektroninių cigarečių vartojimą suvokia kaip efektyvią priemonę, padėsiančią mesti rūkyti. Svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kad augantį elektroninių cigarečių vartojimą lemia ir gerokai didesnis šių gaminių prieinamumas palyginti su įprastiniais tabako gaminiams. Nepaisant to, kad mažmeninės prekybos vietose vykdoma prekyba elektroninėmis cigaretėmis yra pakankamai griežtai kontroliuojama, tačiau susiduriama su sunkumais, nustatant ir užkardant Įstatymu draudžiamos nuotolinės prekybos elektroninėmis cigaretėmis atvejus. Tikėtina, kad ši problema dar labiau paaštrės nuo 2022 m. liepos 1 d. įsigaliojus Įstatymo pakeitimams, numatančiais draudimą pateikti rinkai elektronines cigaretes ir elektroninių cigarečių pildykles su skysčiu, pritaikytu elektroninėms cigaretėms pildyti, jeigu šiame skystyje bus kvapiųjų medžiagų, išskyrus tabako kvapą ir (ar) skonį. Taip pat svarbu pažymėti, kad NTAKD pastangomis 2020 m. lapkričio 1 d. buvo priimti Įstatymo pakeitimai, NTAKD suteikiantys teisę Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos nustatyta tvarka atlikus tyrimą ir nustačius, kad elektroniniais ryšiais vykdoma vidaus ir tarpvalstybinė nuotolinė prekyba elektroninėmis cigaretėmis, jų pildyklėmis, elektroniniais ryšiais skleidžiama Lietuvos Respublikos rinkai skirta elektroninių cigarečių, jų pildyklių reklama, duoti privalomus nurodymus informacijos prieglobos paslaugų teikėjui skubiai pašalinti informacijos prieglobos paslaugų teikėjo saugomą informaciją, naudojamą elektroninių cigarečių, jų pildyklių reklamai ar vykdomai vidaus ir tarpvalstybinei nuotolinei prekybai elektroninėmis cigaretėmis, jų pildyklėmis, arba panaikinti galimybę tokią informaciją pasiekti. Reikia sutikti, kad ši teisė davė reikšmingą postūmį nustatant ir užkardant vidaus ir tarpvalstybinės nuotolinės prekybos elektroninėmis cigaretėmis ir jų pildyklėmis, taip pat skleidžiamos reklamos apie šiuos gaminius atvejus. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad NTAKD negali pasinaudoti šia teise, kai nuotolinę prekybą elektroninėmis cigaretėmis ir jų pildyklėmis vykdančias ūkio subjektas savo internetinės svetainės domeną užregistruoja ne Lietuvos Respublikoje. Tokiu atveju NTAKD neturi teisinių priemonių užkirsti kelią vykdomai vidaus ir tarpvalstybinei nuotolinei prekybai elektroninėmis cigaretėmis ir jų pildyklėmis ir ūkio subjekto atžvilgiu pritaikyti administracinio poveikio priemones. Atsižvelgdamas į susiklosčiusią situaciją, NTAKD 2021 m. dėjo visas įmanomas pastangas, kad būtų inicijuotas Įstatymo pakeitimas, suteikiantis NTAKD teisę duoti privalomus nurodymus informacijos tinklo paslaugų teikėjui blokuoti vidaus ir tarpvalstybinę nuotolinę prekybą elektroninėmis cigaretėmis ir jų pildyklėmis vykdančių ūkio subjektų kitose ES valstybėse narėse registruotus internetinių svetainių domenus.

Apžvelgiant 2021 m. NTAKD vykdytos elektroninių cigarečių rinkos priežiūros rezultatus, pastebima elektroninių cigarečių prekybą vykdančių ūkio subjektų padarytų pažeidimų mažėjimo tendencija (žr. pav. 2020

– 2021 m. NTAKD nustatytų pažeidimų skaičius). 2021 m. nustatyti tik 4 pažeidimai, susiję su Įstatyme numatytų prekybos elektroninėmis cigaretėmis reikalavimų nesilaikymu (2 draudžiamos elektroninių cigarečių reklamos pažeidimai, 1 draudžiamos elektroninių cigarečių nuotolinės prekybos pažeidimas ir 1 prekybos elektroninėmis cigaretėmis, neturint nustatyta tvarka išduotos licencijos, pažeidimas). 2020 m. NTAKD nustatė 12 pažeidimų, susijusių su Įstatyme numatytų prekybos elektroninėmis cigaretėmis reikalavimų nesilaikymu (6 draudžiamos elektroninių cigarečių reklamos pažeidimai, 5 draudžiamos elektroninių cigarečių nuotolinės prekybos pažeidimai ir 1 draudimo parduoti elektronines cigaretes jaunesniems negu 18 metų asmenims pažeidimas). Palyginti su 2020 m., 3 kartus sumažėjęs pažeidimų skaičius 2021 m. patvirtina, kad NTAKD pasirinkta ūkio subjektų priežiūros strategija, nukreipta į prevencinių priemonių taikymą ir metodinės pagalbos teikimą (pvz. mokymai, seminarai, konsultacijos, susitikimai su asocijuotomis verslo struktūromis ir pan.), pasiteisino ir davė teigiamą efektą. Ilgalaikėje perspektyvoje NTAKD planuoja ir toliau laikytis šios strategijos, tobulinti šiuo metu taikomas prevencines priemones, gerinti teikiamų konsultacijų kokybę ir prieinamumą, taip pat teikti ūkio subjektams metodinę pagalbą, kuri ūkio subjektams padės lengviau prisitaikyti prie besikeičiančios teisinės aplinkos.

5.2.53 pav. 2020–2021 m. NTAKD nustatytų pažeidimų skaičius (vnt.)

Elektroninių cigarečių teisinis reglamentavimas

2021 m. NTAKD aktyviai dalyvavo teisėkūros procese, teikdamas pastabas ir pasiūlymus Įstatymo projektams, kuriais buvo siekiama užtikrinti nuoseklų valstybės tabako, tabako gaminių ir susijusių gaminių kontrolės principų įgyvendinimą elektroninių cigarečių prieinamumo, ypač tarp jaunimo, mažinimo srityje. Atsižvelgiant į tai, kad žmogaus ir visuomenės sveikata yra viena svarbiausių visuomenės vertybių, NTAKD laikėsi nuoseklios pozicijos ir pritarė teikiamiems Įstatymo projektams, susijusiems su nikotino neturinčių elektroninių cigarečių ir elektroninių cigarečių pildyklių sudėties ir kokybės reikalavimų aiškesniu reglamentavimu, tokiu būdu siekiant apsaugoti visuomenę nuo elektroninių cigarečių vartojimo sukeltų neigiamų pasekmių sveikatai. Svarbu paminėti, kad 2021 m. Lietuvos Respublikos Seime buvo pritarta dviem Įstatymo projektams, kurių derinimo ir pastabų teikimo procese aktyviai dalyvavo NTAKD. Pažymėtina, kad šių Įstatymų projektų priėmimas reikšmingai prisidėjo prie elektroninių cigarečių vartojimo ir prieinamumo mažinimo ir visuomenės sveikatos išsaugojimo. 2022 m. gegužės 1 d. įsigaliojus Įstatymo pakeitimams, elektroninėms cigaretėms ir elektroninių cigarečių pildyklėms be nikotino taikomi tokie patys reikalavimai kaip ir elektroninėms cigaretėms ir elektroninių cigarečių pildyklėms su nikotinu. Tai reiškia, kad nuo 2022 m. gegužės 1 d. elektroninių cigarečių ir elektroninių cigarečių pildyklių be nikotino teikimas Lietuvos Respublikos rinkai patenka į Įstatymo reguliavimo sritį. Atitinkamai elektroninių cigarečių ir elektroninių cigarečių pildyklių be nikotino teikimui Lietuvos Respublikos rinkai taikomi Įstatyme numatyti reikalavimai, kaip, pvz., vykdant prekybą elektroninėmis cigaretėmis ir elektroninių cigarečių pildyklėmis privaloma turėti nustatyta tvarka išduotą licenciją verstis su tabako gaminiiais susijusių gaminių

mažmenine arba didmenine prekyba, draudžiama parduoti elektronines cigaretes ir elektroninių cigarečių pildykles asmenims, jaunesniems negu 18 metų, draudžiama vykdyti elektroninių cigarečių ir elektroninių cigarečių pildyklių nuotolinę prekybą ir pan. NTAKD vertinimu, šis įstatymo pakeitimas, kuriuo suvienodinti reikalavimai elektroninėms cigaretėms ir elektroninių cigarečių pildyklėms su nikotinu ir be nikotino, kontroliuojančioms institucijoms suteiks daugiau svertų užtikrinant, kad į Lietuvos rinką nepatektų nesaugios ir privalomų saugumo ir kokybės rodiklių neatitinkančios elektroninės cigaretės ir elektroninių cigarečių pildyklės. Taip pat verta paminėti, kad 2022 m. liepos 1 d. įsigaliojus įstatymo pakeitimams bus draudžiama pateikti rinkai elektronines cigaretes ir elektroninių cigarečių pildykles su skysčiu, pritaikytu elektroninėms cigaretėms pildyti, jeigu šiame skystyje bus kvapiųjų medžiagų, išskyrus tabako kvapą ir (ar) skonį. Įsigaliojus šiam draudimui, neabejotinai sumažės elektroninių cigarečių patrauklumas, ypač tarp nepilnamečių asmenų ir jaunimo, kuriuos pradėti vartoti elektronines cigaretes dažniausiai paskatina jose esantys įvairiausi skoniai ir kvapai. Sumažėjus elektroninių cigarečių patrauklumui dėl įvesto draudimo, tikėtina, kad dalis elektronines cigarečių vartojančių asmenų gali nuspręsti apskritai atsisakyti šio žalingo įpročio. Vis dėlto nereikėtų atmesti prielaidos, kad įsigaliojus šiam draudimui dalis elektronines cigaretes vartojančių asmenų stengsis ieškoti būdų, kuriais pasinaudojus būtų galima įsigyti elektronines cigaretes su kvapiosiomis medžiagomis. Tikėtina, kad įvedus šį draudimą gali išaugti elektroninėje erdvėje vykdomos neteisėtos prekybos elektroninėmis cigaretėmis su kvapiosiomis medžiagomis mastai, todėl NTAKD ir toliau skirs ypatingą dėmesį elektroninės erdvės stebėsenai. Svarbu paminėti, kad elektroninių cigarečių ir elektroninių pildyklių kokybės ir sudėties atitikties teisės aktų reikalavimams priežiūros ir kontrolės funkcijas pagal kompetenciją vykdo Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba, todėl NTAKD ateityje planuoja dar labiau stiprinti bendradarbiavimą ir keitimąsi informacija su šia institucija, siekiant užtikrinti nuoseklų įstatyme numatyto draudimo teikti rinkai elektronines cigaretes ir elektroninių cigarečių pildykles, kuriose esančiame skystyje yra kvapiųjų medžiagų, laikymąsi.

Atskiro paminėjimo vertas NTAKD įsitraukimas į teisės aktų rengimo procesą, susijusį su pluoštinių kanapių gaminių teikimo Lietuvos rinkai teisiniu reglamentavimu. NTAKD aktyviai dalyvavo tarpinstitucinėse darbo grupėse ir teikė pastabas ir pasiūlymus Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro įsakymo „Dėl Didžiausių leistinų tetrahidrokanabinolio kiekių galutiniam vartojimui skirtuose pluoštinių kanapių gaminiuose ar jų kategorijose sąrašo patvirtinimo“ projektui (toliau – Įsakymo projektas). NTAKD nuosekliai laikėsi su Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija suderintos vienodos pozicijos ir pateikė pasiūlymą, numatantį, kad Įsakymo projekte elektroninių cigarečių ir elektroninių cigarečių pildyklių skystyje turėtų būti nustatytas 0 mg/ml didžiausias leistinas THC kiekis. Šis pasiūlymas buvo pateiktas prieš tai atlikus išsamią kitų šalių kompetentingų institucijų oficialiai skelbiamos informacijos apie elektroninių cigarečių, kuriose esančiame skystyje yra THC, vartojimo sukeltas plaučių ligas ir mirtis, analizę. Pavyzdžiui, JAV ligų kontrolės ir prevencijos centro pateikiamais 2020 m. duomenimis, dėl elektroninių cigarečių, kuriose esančiame skystyje buvo rasta THC, vartojimo sukeltų plaučių pažeidimų ir komplikacijų buvo hospitalizuoti 2 807 JAV gyventojai, 69 asmenys mirė nuo elektroninių cigarečių vartojimo sukeltų plaučių pažeidimų. Įvertinęs surinktą statistinę informaciją apie elektroninių cigarečių, kuriose esančiame skystyje yra THC, vartojimo sukeltas neigiamas pasekmes sveikatai, JAV ligų kontrolės ir prevencijos centras kartu su JAV maisto ir vaistų administracija griežtai rekomendavo nevartoti elektroninių cigarečių, kuriose esančiame skystyje yra THC, ir pabrėžė, kad tokių elektroninių cigarečių vartojimas gali sukelti sunkius plaučių pažeidimus ir kitas ilgalaikio vartojimo nulemtas neigiamas pasekmes sveikatai ar netgi mirtį. Atkreiptinas dėmesys, kad nerimą keliančias tendencijas, susijusias su elektroninių cigarečių vartojimo sukeltomis neigiamomis pasekmėmis sveikatai, pastebimos ir Lietuvoje. Šiais metais buvo nustatyti 2 atvejai, kai į gydymo įstaigas dėl elektroninių cigarečių vartojimo sukeltų širdies veiklos sutrikimų buvo pristatyti keli nepilnamečiai asmenys. Nepatvirtintais duomenis, nepilnamečiai asmenys vartojo elektronines cigaretes, kuriose esančiame skystyje galėjo būti narkotinių medžiagų, kurios ir galėjo sukelti rimtus sveikatos sutrikimus.

Kitų šalių kompetentingų institucijų pateikiama informacija, taip pat Lietuvoje nustatyti atvejai, susiję su elektroninių cigarečių, kuriose esančiame skystyje yra THC, vartojimo sukeliama pavojumi sveikatai ir gyvybei, dar kartą patvirtina, kad NTAKD, teikdamas pasiūlymą elektroninių cigarečių ir elektroninių cigarečių pildyklių skystyje nustatyti 0 mg/ml didžiausią leistiną THC kiekį, tinkamai įvertino ir numatė galimą pavojų žmonių sveikatai, susijusį su elektroninių cigarečių, kuriose esančiame skystyje yra THC, vartojimu. Atsižvelgiant į tai, kad NTAKD pateiktas pasiūlymas sulaukė kitų Įsakymo projekto rengime dalyvaujančių institucijų palaikymo, tikėtina, kad priėmus Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos žemės ūkio

ministro įsakymą „Dėl Didžiausių leistinų tetrahidrokanabinolio kiekių galutiniam vartojimui skirtuose pluoštinių kanapių gaminiuose ar jų kategorijose sąrašo patvirtinimo“, Lietuvos rinkai bus draudžiama teikti elektronines cigaretes ir elektroninių cigarečių pildykles, jeigu jose esančiame skystyje bus THC. NTAKD vertinimu, uždraudus teikti Lietuvos rinkai elektronines cigaretes ir elektroninių cigarečių pildykles, jeigu jose esančiame bus THC, sumažėtų elektroninių cigarečių patrauklumas ir vartojimo mastai visuomenėje, ypač tarp nepilnamečių ir jaunų asmenų, taip pat būtų reikšmingai prisidedama prie įstatyme numatyto pagrindinio tikslo įgyvendinimo – saugoti žmogaus ir visuomenės sveikatą kaip vieną svarbiausių visuomenės vertybių ir mažinti Lietuvos Respublikoje tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių vartojimą, jų prieinamumą (ypač nepilnamečiams asmenims) ir dėl tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių atsiradusius neigiamus padarinius gyventojų sveikatai ir ūkiui.

Pagrindine problema išlieka augantys elektroninių cigarečių vartojimo mastai. Ypač didelį susirūpinimą kelia tai, kad didžiausias elektroninių cigarečių vartojimo augimas stebimas tarp nepilnamečių asmenų ir jaunimo. Tikėtina, kad prie šios problemos sprendimo prisidės šiais metais įsigalioję įstatymo pakeitimai, nukreipti į elektroninių cigarečių prieinamumo mažinimą. Sprendžiant elektroninių cigarečių vartojimo problemą ilgalaikėje perspektyvoje, didžiausias dėmesys turėtų būti skiriamas į elektroninių cigarečių prieinamumo mažinimą orientuotų kompleksinių priemonių įgyvendinimui, kurios apimtų ne tik elektroninių cigarečių tiekimą rinkai reglamentuojančių teisės aktų pakeitimus, tačiau ir visuomenės švietimą bei didesnę informacijos apie elektroninių cigarečių vartojimo sukeltą žalą sveikatai sklaidą.

5.2.9. Neteisėtos tabako ir alkoholio apyvartos situacija Lietuvoje

Neteisėtos tabako gaminių apyvartos situacija

Dėl savo geografinės ir ekonominės (skirtingų kainų lygių) padėties Lietuva yra nelegalių tabako gaminių tranzito, perkrovimo, laikino sandėliavimo ar pasirengimo tolesniam gabenimui į Vakarų Europos valstybes šalis. 2021 m. pasižymėjo stipriai padidėjusių neteisėtai įvežamų į Lietuvą ir jos teritorijoje parduodamų tabako gaminių kiekių.

Lietuvos Respublikos muitinės (toliau – Muitinė) duomenimis, tabako gaminių 2021 m., palyginti su 2020 m., sulaikyta 33 % daugiau. Muitinėje buvo pradėti 136 ikiteisminiai tyrimai dėl tabako gaminių kontrabandos ir (ar) neteisėto disponavimo (2020 m. – 95 tyrimai), t. y. 43 % daugiau negu 2020 m. Tyrimų metu sulaikyta daugiau nei 449 mln. vnt. cigarečių (2020 m. – 337,7 mln. vnt. cigarečių, sulaikytų cigarečių kiekis padidėjo 33 %), kurių vertė didesnė nei 76 mln. eurų (2020 m. – 60 mln. eurų). Daugiausia – 76 % tabako gaminių sulaikyta prie sienos su Baltarusija (2020 m. – 38 %), šalies viduje – 21 % (2020 m. – 34 %), prie sienos su Rusija – 3 %. Prie sienų su Latvija ir Lenkija ataskaitiniu laikotarpiu tabako gaminių nesulaikyta.

2021 m. Muitinė sulaikė rekordinį baltarusiškų rūkalų kiekį, kuris dar nebuvo pasiektas per visos atkurtos Lietuvos istoriją: apie 20 mln. cigarečių pakelių už daugiau kaip 76 mln. eurų. Sunku įsivaizduoti, bet tokiu kiekiu Baltarusijos valstybės institucijų remiamos kontrabandos tikriausiai galima būtų nukloti visą Lietuvą.

5.2.1 lentelė. 2020 m. ir 2021 m. sulaikyti tabako gaminiai (Muitinės duomenys)

Prekės	Sulaikymo atvejai		Kiekis		Preliminari vertė	
	2020 m.	2021 m.	2020 m.	2021 m.	2020 m.	2021 m.
Cigaretės (vnt.)	2 514	1 504	337 698 556	449 389 722	60 375 769	76 673 968
Tabakas (kg)	32	24	53 500	60 118	2 958 681	5 693 501
Kaitinamasis tabakas	145	181	177 070	25 060	27 275	3 759

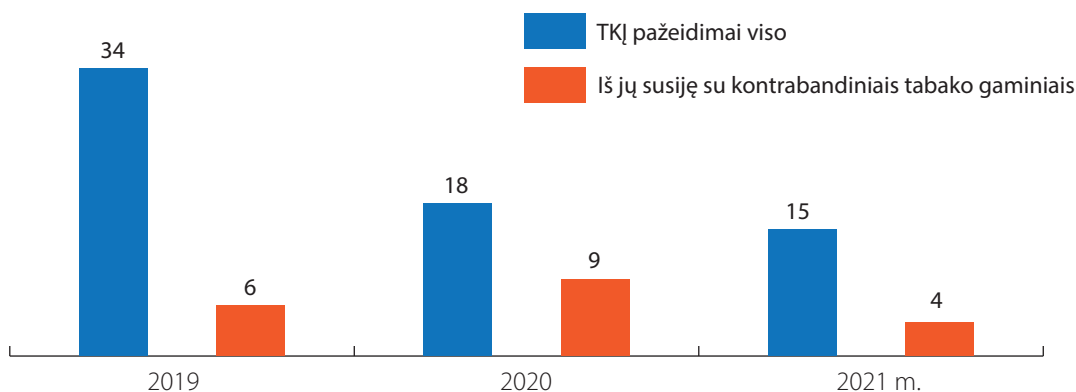
Valstybės sienos apsaugos tarnybos duomenimis, 2021 m. sulaikyta rekordiškai daug tabako gaminių – 2,5 mln. pakelių (per 2020 m. – per 1,8 mln. pakelių cigarečių), t. y. beveik 40 % daugiau negu per 2020 metus. Dažniausia kontrabandinė prekė – baltarusiški rūkalai – 99 % kontrabandinių rūkalų pažymėti Baltarusijos

akcizo ženklais (2020 m. tokių cigarečių buvo 97 %). Kontrabandos atvejų bei sulaikytų tabako gaminių skaičiaus didėjimas sietinas su augančiais cigarečių kontrabandos iš Baltarusijos mastais bei su sustiprinta valstybės sienos su Baltarusija apsauga. Beveik nebeliko smulkios kontrabandos per kelių pasienio kontrolės punktus, tačiau vilkikais ir toliau gabenamos stambios siuntos. Ypač suintensyvėjo kontrabanda geležinkelio transportu: 2021 m. tarnyba nustatė 52 atvejus ir sulaikė daugiau kaip 1 mln. pakelių cigarečių (41 % viso tarnybos sulaikyto kiekio), neteisėtai atgabentų geležinkelio transportu iš Baltarusijos.

Užkardytos žalos valstybei dydis (privaloma sumokėti mokesčių suma) – virš 7,9 mln. Eur (2020 m. beveik 5,6 mln. Eur), sulaikytų tabako gaminių vertė – virš 8,9 mln. Eur (2020 m. beveik 6,4 mln. Eur). Beveik 80 % visų tabako gaminių sulaikyta pagal kriminalinės žvalgybos informaciją bei vykdant ikiteisminio tyrimo veiksmus.

Policijos departamento duomenimis, iš nelegalios apyvartos policijos pareigūnai apyvartos išėmė 1 119 715 pakelių cigarečių, t. y. 405 927 pakeliais, arba 56,87 %, daugiau nei per praėjusius metus (2020 m. – 713 788 pakeliai cigarečių).

Iš 15 NTAKD nustatytų tabako gaminių disponavimo reikalavimų pažeidimų 4 susiję su tabako gaminių, kurie skirti ne Lietuvos Respublikos rinkai, pažeidimais (t. y. 56 % mažiau palyginus su 2020 m.). NTAKD 2021 m. buvo nustatyti 2 tabako gaminių pardavimo, laikymo be juridinę galią turinčių įsigijimą patvirtinančių dokumentų atvejai (2020 m. – 3 atvejai), 2 tabako gaminių be banderolių pardavimo, laikymo atvejai (2020 m. – 3 atvejai) ir 1 tabako gaminių, kurių ženklavimas neatitinka Lietuvos Respublikoje galiojančių teisės aktų, pardavimo, laikymo atvejais (2020 m. – 3 atvejai) (žr. 5.2.54 pav.).

5.2.54 pav. NTAKD 2019–2021 m. nustatytų TKJ pažeidimų, susijusių su kontrabandiniais tabako gaminiais, pokytis, palyginti su visais nustatytais TKJ pažeidimais, vnt.

Neteisėtos alkoholio apyvartos situacija Lietuvoje

Muitinėje buvo pradėti 5 ikiteisminiai tyrimai dėl neteisėto disponavimo alkoholio produktais (2020 m. – 4).

2021 m. muitinėje buvo nustatyti 427 alkoholio produktų sulaikymo atvejai (2020 m. – 700 atvejų), sulaikyta 46 261 l alkoholio produktų, kurių preliminarinė vertė – 165 948 Eur (2020 m. sulaikyta 14 657 l alkoholio produktų, kurių vertė – 231 295 Eur).

Policijos departamento pareigūnai iš nelegalios apyvartos išėmė 152 116,07 litrus alkoholinių gaminių, t. y. 132 104,87 litro, arba 660 %, daugiau nei per praėjusius metus (2020 m. – 20 011,2 litrų).

NTAKD 2021 m. nustatyti 5 alkoholinių gėrimų laikymo, prekybos neturint licencijos verstis mažmenine prekyba alkoholiniais gėrimais atvejai, 3 atvejai, kai alkoholiniai gėrimai buvo laikomi, parduodami neturint įsigijimo dokumentų (2020 m. nustatyta 6 alkoholinių gėrimų be licencijos laikymo, pardavimo atvejai, 4 atvejai alkoholinių gėrimų laikymo, pardavimo neturint įsigijimo dokumentų).

Bendrai vertinant tiek teisėtą, tiek neteisėtą alkoholio prekybą, būtina daugiau dėmesio skirti teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo plėtrai ir veiklos koordinavimui strateginiu ir taktiniu lygmenimis, taip pat bendradarbiavimui su visuomene ir verslo sektoriumi ir tokio bendradarbiavimo skaidrinimui. Be to, reikalinga stiprinti NTAKD, kaip koordinuojančios institucijos, vaidmenį.

PADĖKA

Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas dėkoja institucijoms ir jų darbuotojams, teikusiems duomenis ir taip prisidėjusiems rengiant šį leidinį:

Aplinkos apsaugos agentūrai

Aplinkos apsaugos departamentui prie Aplinkos ministerijos

Higienos institutui

Informatikos ir ryšių departamentui prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos

Kalėjimų departamentui prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos

Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijai

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijai

Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijai

Lietuvos Respublikos valstybinei darbo inspekcijai prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos

Lietuvos statistikos departamentui

Lietuvos teismo ekspertizės centrui

Muitinės departamentui prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos

Nacionalinei švietimo agentūrai

Nacionaliniam visuomenės sveikatos centrui prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos

Nevyriausybinėms organizacijoms ir socialiniams partneriams

Policijos departamentui prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos

Psichologinės socialinės reabilitacijos įstaigoms, teikiančioms socialinės globos (trumpalaikės) paslaugas socialinę riziką patiriantiems asmenims

Respublikiniam priklausomybės ligų centrui

Užimtumo tarnybai prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos

Valstybinei akreditavimo sveikatos priežiūros veiklai tarnybai prie Sveikatos apsaugos ministerijos

Valstybinei maisto ir veterinarijos tarnybai

Valstybinei mokesčių inspekcijai prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos

Valstybinei sienos apsaugos tarnybai prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos

Valstybinei teismo medicinos tarnybai prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos

Valstybinei vaistų kontrolės tarnybai prie Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos

Valstybinei vartotojų teisių apsaugos tarnybai

Valstybiniam psichikos sveikatos centrui

